తైశ్చాబ్దం సమాచరేత్" — గౌతముఁడు. ఛాందోగ్యమున - "ఏతే పతంతి చత్వారః, పంచమ శ్చాచరంస్తైః" పతితులతోఁడ సహవాసము జేయువాఁడును బతితుఁడే యగును.

రాజునకు ముఖ్యధర్మమేది? ప్రజాపాలనము. అనఁగాఁ బ్రజ లధర్మవర్తనులుగాక ధర్మమార్గమందే వర్తించునట్లు పాలించుట.

"హితం చాస్యకుర్వీత" - గౌతముఁడు. ప్రజలకు హితమైన కార్యమునే రాజు చేయవలయును. "ప్రధానం క్షత్రియే కర్మ ప్రజానాం పరిపాలనమ్" - యాజ్ఞవల్క్యుఁడు. క్షత్రియులకుఁ బ్రధానకర్మము ప్రజాపరిపాలనము. "ప్రజానాం రక్షణం దాన,మిజ్యాధ్యయన మేవచ, విషయేష్వప్రసక్తిశ్చ, క్షత్రియస్య సమాదిశేత్"- మనువు. "అభిషిక్తస్యచ రాజ్ఞః ప్రజాపాలనం పరమోధర్మః" - ఆపస్తంబులు. "నృపాణాం ప్రథమోధర్మః ప్రజానా మేవపాలనమ్, పాలనేనైవ భూతానాం కృతకృత్యో మహీపతిః సమ్యక్పాలయితాభాగం ధర్మ స్యాప్నోతి పుష్కలమ్"-శాంతిపర్వము. "పాలనేనైవభూతానాం కృతకృత్యోమహీపతిః"-మార్కండేయపురాణము. "యదహ్నా కురుతే ధర్మం ప్రజాధర్మేణపాలయన్, దశవర్షసహస్రాణి తస్య భుంక్తే మహాఫలమ్" బ్రహ్మాండపురాణము. "రక్షన్ ధర్మేణ భూతాని, రాజావధ్యాంశ్చ ఘాతయన్, యజతేఽహరహర్యజ్ఞైః సహస్రశతదక్షిణైః" - మనువు. ఇట్టిప్రమాణము లనేకములు గలవు. ఈవిషయము సగరువంశేగాక సీతావిషయమున శ్రీరామచంద్రునియందు నన్వయింపవలసియుండును. ఈయసమంజుఁడు మనదేశము వెడలిపోయి యీజిప్టునకుఁ బ్రభువైనట్లు దీనికి జతపఱచిన యాంగ్లలేఖవలనఁ దెలియనయ్యెడి.

A page from INDO - EGYPTIAN HISTORY

(By B. DAS, M.L.A.)

Every Hindu believed in the superiority of the Aryan civilization till the impact of West on the East. The Western civilization as was understood by the English and other European traders and travellers two hundred years ago could not conceive of human civilization dating back eons ago. and naturally they questioned the authenticity of the great epics like the Ramayan and Mahabharat and also the later Puranas. To Brahman, absorved in infinita and absolute, time and space was of little consideration and naturally the great sages and savants of the East laft no dates of events chronicled in these epics and shastras as are under stood by the modern historians. With the spread of Western educat ion and

culture Indians themselves began to doubt the authenticity of their epics and shastras and a school of thought developed that followed the Westerner's mentality whereby Greek and Roman civilisation were given precedence over the Hindu [Aryan] Civilisation. That was though for a short period and was confined to the circle untutored in the hoary antiquities and culture of their own ancestors.

ARYAN CONLQUEST OF EGYPT.

In the meantime, certain European philologists and scholars,great savants these were—un-prejudiced with the spirit of conquest of the Britisher and not facing the situation of admission of belonging to alater civilisation— the very offspring of the hoary Aryan civilisation through its successive phases the phoenician, the Hellenic, the Gothic, and the Roman civilisations–scholars like Weber and Max Muller recognised the antiquities of the Rig Veda and ancient civilisation of the Hindus. Then came the Egyptologists—mostly Europeans and Americans, that tried to interpret the pictographic and hieroglyphic writings found on seals and poteries in the tombs and pyramids of Pharaohs of Egypt and deiscovered an ancient civilisation to the Hellenic and Roman civilisation and supposed it to be the father of the world civilisation. In the meanwhile, other scholars and savants, worked independently to trace* the origin of all civilised languages and traced their origin to the Aryan tongue — the Sanskrit of the Vedas. We are indebted to Waddell for his researches in this particular direction and Waddell has proved conclusively that the ancient Egyptian language is radically Aryan in origin.* The old school of Egyptologists have still to be combatted The Sumerian hieroglyphs found in Babylon (Mesopotamia) required a different key that what the Egyptologists discovered for the Egyptian hieroglyphs The key to this Sumerian civilisatien and to Sumerian hieroglyphs was found at Mahenjo Daro, when the Indian archeologists found in its excavation same tablets, Potteries, seals as were found at Babylon. The key to Sumerian civilisa tion and to the Sumerian language has now been discovered by schloars and the Sumerian is now proved to be the fore-runner of the Aryan civilisation. Up to date research shows that the Aryans founded their empire in Babylonia after their migration from theircool homeland and there developed world-wide empire which embraced England on the West and Sind (India) on

the East. These Sumerians or Aryans conquered Egypt (Misor Gopta of Sanskrit) and founded the Egyptian Empire under Pharaoh Menes now proved to be Manasyu or Aswa-manja, son of the great Aryan King Sagar.

INDO - EGYPTIAN RELATIONS.

Every Hindu with elementary knowledge of his puranas knows it that Sagar's son crossed the sea with 60;000 soldiers and that was done to found the Egyptian Empire and Manasyu or Aswamanja became the frist Pharaoh of Egypt. It may interest readers to learn that Pharaoh is derived from Sanskrit Prabhu — Overlord. The most wonderful result of all these researches by Egyptologists and Sumerulogists has been established in the oneness of the dynasties of Kings in Aryan Puranas, the Sumerian Hieroglyphs and Egyptian Hieroglyphs. For these far reaching conclusions we are once again indebted to Waddell. It must be noted that Waddell could reach these conclusions after his long association in archneologic excavations in Pataliputra (Patna) and Mohenjo Daro. At last oriental scholars of the West have had to admit the antiquity and seniority of the Aryan civilisation !

Indian readers, specially Hindu readers, will find indentities of countries mentioned in Mahabharat. if they can read Waddell's latest book "Egyptian., Civilisation Its Sumerian Origin." Names such as Kur (Suria or Syria — the land of Kurus), Misor Gopta (Egypt), Maruts of Asia Minor (the land of Maruts or Amorities) and lastly Kuru- Panch (Kuru-Panchala — Syria being known as the land of Kuru Panchala) will no doubt rouse vivid curiosity in the minds of readers to locate the Ancestral Empire of the Aryances has been depicted in the Mahabharat and the Puranas, Every modern student of History reads of the Phoenicians, but he does not know that these were the panch (Panchala) of the Vedas—the blue eyed sea faring Aryans who spread the Aryan civilisation in Mediterranean coasts and even carried it to the British shores on the West and helped their Indo-Aryan brothers to spread Aryan civilisation not only ie Malay peninsula, China, Corea and Japan, but crossed the Pacific ocean and brought under the influence of the Indo-Aryan civilisation the whole of America where there are still remains of mighty civilisation in the colossal architecture of the Mayas in Mexico and Central America and of the Lucas of Peru.

ARYAN CIVILISATION OLDER THAN EGYPTIAN.

History of the world—history of the Aryan civilisation, has still to be rewritten. Scholars now agree that Aryan civilisationl led to the world civili-sation Empires and civilisations now dead and buried whether Egyptian, Phoenician, Assyrian, Helienic or Roman, all owed their origin to the Aryan civilisation—which was then the inspirer of language, thought and culture as it is even now. If there arose the semitic civilisation and semetic influence later, its influence was localised and confined to modification of language and culture in the Assyrian or Egyptian civilisation. The alphabets and writings of all old civilisations and all old countries—Egypt, Babylonia, Asia Minor, Chsna, Japan, Corea and even ancient America were derived from Aryan alphabets and all writings were left to right, numerals were Aryan in origin as also the solar year prevalent in all civilised countries of the world what European scholars still hesitate to admit owing to their stunted notions of life and eternity as conceived through the Christian civilisation and mentality, that the Aryan civilisation is much older than they wish to concede. The older Egyptologists wanted to prove Egyptian civilisation orginated 4000 B. C. and that would lead us to conclude that the Aryan civilisation is much older. Waddell and European Antiquarians are anxious to prove that the Sumerian-Aryan civilisation dates only back to 3000 B. C. They base it on the argu-ments that as the dynasties of kings of all ancient civilisations are the same the dynasties of kings and emperors as mentioned in Mahabharat they calculatefrom circumastantial evidence in Egyptian records of hieroglyphs that Aswamanja reigned in Egypt about 2704 B. C-2641 B. C. No Hindu scholar no Aryan savant will agree to this limitation of the period of ancient Aryan civilisation. Astronomy will play a great part in the interpretation of age of the Aryan civilisation. If European scholars now concede the authenticity of the genealogy of the Kings of India as chronicled in Mahabharat and as verifie from hieroglyphs in tablets, and seales of three different civilisations—the Sumerian, the Assyrian and Egyptian—these Scholars must have to forget their pre-convinced notions about date of origin and restudy Hindu Shastras in the light of Science and Astronomy to fix the dates of these Kings and to trace back the period of the dawn of human civilisation—the Aryan civilisation.

కం॥ అతనిసుతుఁ డంశుమంతుఁడు ఋతవాదియు సర్వలోక•హితుఁడై వెలసెన్
మతిరొదవె సగరునకుఁ దాఁ, గ్రతు వొక్కటిచేయదాని•కై పనిపూనెన్. ౭౮౯

ఋతవాది = న్యాయవాది. క్రతువు = యజ్ఞము.

తా త్ప ర్య ము

ఆ యసమంజుని కొడుకు అంశుమంతుఁడు. వీఁడు న్యాయవాదియు సమస్త ప్రజల మేలుకోరువాఁడు నయ్యెను. ఇట్లుండుసమయంబున యజ్ఞ మొకటి చేయ వలయు నను సంకల్పము సగరునకుఁ గలిగెను.

-• ౩౯సర్గము. సగరుఁ డశ్వమేధము సేయ నింద్రుఁడు యజ్ఞాశ్వ మపహరించుట •-

కం॥ సంధ్యాతాండవునకు సాం,బంధ్యము గలధారిణీధ్ర•పరివృఢుఁడును నా
వింధ్యావనీధరంబు న, వంధ్యానోన్యేక్షణముల•వరలు సతంబున్. ౭౯౦

సంధ్యాతాండవునకున్ = సంధ్యాకాలమందుఁ దాండవమాడు శివునకు; సాంబంధ్యము = సంబంధిభావము; సంబంధి=మామ; ధారణీధ్రపరివృఢునకున్ = పర్వతశ్రేష్ఠునకు - అవంధ్య = గొడ్డుపోని; అన్యోన్యేక్షణములు = ఒకరినొకరు చూచుకొనుటలు.

తా త్ప ర్య ము

హిమవత్పర్వతము వింధ్యపర్వతము రెండును నెత్తైయున కొండలేకావున నడుమ నేపదార్థము లడ్డములేక యొకరినొకరు సదాచూచుచుండుట తటస్థించెను.

కం॥ ఆరెంటికి నడుమను నవ, నారంభము సేయు యోగ్య • మగుఁ గావున ధా
త్రీరమణుం డచ్చో సం, భారంబుల నెల్లఁ గూర్చి • మఖ మొనరింపన్. ౭౯౧

తా త్ప ర్య ము

ఆరెండుకొండలనడిమిప్రదేశమందు యజ్ఞముచేయుట ప్రశస్తము కావున నారాజచ్చటఁ జేయు యజ్ఞమునకుఁ గావలసినపదార్థములనెల్ల సమకూర్చెను.

హిమవంతమునకు వింధ్యపర్వతమునకు నడిమిప్రదేశ మార్యావర్త మనఁబడును. ఇది పుణ్యప్రదేశము.

'ఆర్యావర్తఃపుణ్యభూమి ర్మధ్యంవింధ్యహిమాగయోః' అని యమరకోశము. హిమవద్వింధ్యపర్వతములకుఁ దూర్పుపడమరసముద్రములకు నడిమిభూమి యార్యావర్తము. హిమవద్వింధ్యపర్వతములకుఁ దూర్పుపడమరల వినశన ప్రయాగలకు నడిమిదేశము మధ్యదేశము.

శ్లో॥ ఆసముద్రాచ్చవై పూర్వాః దాసముద్రాచ్చ పశ్చిమాత్
హిమవద్వింధ్య యోర్మధ్య, మార్యావర్తం విదుర్బుధాః.
హిమవద్వింధ్యయో ర్మధ్యే యత్ప్రాగ్వినశనాదపి.
ప్రత్యగేవప్రయాగాచ్చ, మధ్యదేశ స్స ఉచ్యతే — మనువు.

క॥ అశ్వాధ్వర మొనరించుచు, నశ్వముబడి నంశుమంతు • నంపిన నపు డా
విశ్వవినుతధానుష్కుఁడు, విశ్వాసము మెఱయఁ జనియె • విపులబలములోన్. ౬౨

అశ్వాధ్వరము = అశ్వమేధయాగము - విశ్వవినుతధానుష్కుఁడు = ప్రపంచముచేఁ గొనియాడఁబడిన చాపాయుధుఁడు.

తాత్పర్యము.

అశ్వమేధయాగము చేయుచు నశ్వమువెంట నంశుమంతు నంపెను. అతఁడును విలువిద్యయందు జగత్ప్రసిద్ధుఁడౌటచేఁ దన సేనతోడ నమ్మకముగాఁ బోయెను. అఱువదివేలమంది పెద్దవారు కొడుకు లుండఁగా మనుమని బాలుని నొంటరిగాఁ బంపనేల యనిన దానికిఁ గారణముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

క॥ పర్వదినంబున మాయ సు, పర్వప్రాగ్రసరుఁ డసుర • వపువున యజ్ఞీ
యార్వంబు నపహరించిన, సర్వోపాధ్యాయు లనిరి • సగరునితోడన్. ౬౩

సుపర్వప్రాగ్రసరుఁడు = దేవతలయందు శ్రేష్ఠుఁడు - ఇంద్రుఁడు, అసురవపువునన్ = రాక్షసశరీరముతో, యజ్ఞీయార్వంబు = యజ్ఞమునకై యుద్దేశించిన గుఱ్ఱము.

తాత్పర్యము.

ఉక్థ్యాహమందు నింద్రుఁడు తనమాయాబలముచే రాక్షసునివలె వచ్చి యజ్ఞాశ్వమును దొంగిలించుకొనిపోయెను. అప్పుడు ఋత్విజులందఱిట్లనిరి.

ఉ॥ కర్తను నిన్నుఁ గైకొనక • కార్యము భంగము సేయఁ గోరి యే
ధూర్తొ హరించె వారువము, • దోసము, దీన ఘటిల్లుఁ గీడు భూ
భర్తకు నీకు మాకు, నటు • ప్రాప్తిలకుండఁగ నశ్వహర్తృసం
హర్తవు నౌచు యజ్ఞమును • సాంతముఁ జేయు నృపాలకాగ్రణీ! ౬౪

ధూర్తో = ధూర్తుఁడో, నీచ మూర్ఖ ధూర్త చార్వాక వృద్ధ భ్రష్ట గృహస్థ శబ్దములు ప్రథమయందు నుదంతములుగాఁ బ్రయోగింపనగును. — సు. వ్యా. తత్సమ. ౨౦ సూ. వారువము = గుఱ్ఱము, అశ్వహర్తృసంహర్త = అశ్వమును హరించిన వాని సంహరించినవాఁడవు. సాంతము = ముగింపు.

తాత్పర్యము.

రాజా ! యజ్ఞకర్తవైన నిన్ను లక్ష్యముసేయక నీకార్యమునకు విఘ్నము కలిగింపఁగోరి యేదుష్టుఁడో గుఱ్ఱము నపహరించెను. ఇది పాపకార్యము. దీని వలన నీకు మాకుఁ గూడ కీడు కలుగును. కావున నాగుఱ్ఱపుదొంగను సంహరించి యాగాశ్వమును మరలఁ దెప్పించి యజ్ఞము నిర్విఘ్నముగాఁ బరిపూర్తి సేయుము.

కం॥ ఋత్విజు లిటుపల్కిన విని, సత్వరుఁడై సగరుఁ డాత్మ • జాతులఁ ద్రిజగ
జ్జిత్వరులను నఱువదివేల్; సత్త్వాఢ్యులఁ గాంచి పలికె•సంభ్రమ మమరన్ ౧౫౫

సత్వరుఁడై = త్వరతోఁ గూడినవాఁడై ! ఆత్మజాతులన్ = తనకుమారులను, త్రిజగత్....జిత్వరులను=మూఁడులోకములు జయింపఁగలవారిని, సత్త్వాఢ్యులన్ = బలవంతులను.

తాత్పర్యము.

ఋత్విజు లీ ప్రకారము చెప్పఁగావిని జాగులేక మూఁడులోకములనైనఁ జయింపఁగల బలవంతులైన తనకుమారుల నఱువదివేలమందిని చూచి తత్తఱపాటున నిట్లనెను.

—• సగరకుమారు లశ్వమునిమిత్తమై భూమిని ద్రవ్వుట •—

సీ॥ సుతులారా! దివ్య తే•జులు ఋత్విజులు నను, మంత్రవంతపుఁగ్రతు•తంత్ర మునుపఁ
జోరత రాక్షసుల్ • వారువంబును గొని, యేగుటఁ గన నైతి • నీరలెల్ల
జలనిధివలయిత•సర్వంసర్వంసహా, చక్రంబు వెదుకుఁడు • సత్వరముగ
నొక్కొక్క-యోజనం • బోలినైదొంగయు, మావుఁ జేపడుదాఁక • మరలవలదు
తే॥ ఋత్విజులు మనుమండును • నేను నిచట, నుండువారము సైంధవ• మొదవుదాఁక
నిది యనుజ్ఞగఁ గొని చనుఁ • డీ రటన్న, హృష్టమానసులై వార • లేగియంత. ౧౫౬

చోరత = దొంగతనముగ - ఈరలు = మీరు - జలనిధివలయిత = సముద్రముచేఁ జుట్టఁబడిన, సర్వసర్వంసహాచక్రము = సమస్తమైన భూచక్రమంతయు, సర్వంసహా = సర్వమును సహించునది=భూమి, మావు = గుఱ్ఱము, సైంధవము = గుఱ్ఱము, హృష్టమానసులై = సంతోషించిన మనస్సుగలవారై.

తాత్పర్యము.

పుత్రులారా ! దివ్యతేజులగు ఋత్విజులు మంత్రపూతముగ నొక్క-యజ్ఞము నాచేఁ జేయించుచుండఁగా దొంగతనముగా రాక్షసులు వచ్చి గుఱ్ఱమును హరించుకొనిపోవుట నేను జూచినవాఁడను గాను. కావున మీరందఱు బయలు

దేఱిపోయి సముద్రమువఱకుఁ గల భూమినంతయు వెదకుఁడు. ఆలస్యము చేయవలదు మీలో నొక్కొక్కఁ డొక్కొక్క యామడవంతున వెదకవలయును. దొంగయు గుట్టును చిక్కువఱకు మీరు మరలి రారాదు, మీరు మరలి వచ్చు వఱకు నేను ఋత్విజులు మనుమఁడైన యంశుమంతుఁడు నించే యుండఁగల వారము. ఇది రాజాజ్ఞగ నా యనుజ్ఞగా గ్రహించి పొందనిన వారు సంతో షించినవారై బయలు దేఱిపోయిరి.

తే॥ యోజనాయామవిస్తార ♦ మొక్కఁడొకఁడ, నాకపాయుధశిఖరాభ ♦ నఖరములను
నుగ్రశూలహలంబుల ♦ నుర్విఁజీల్చ, దాన జనియించె దుస్సహం ♦ బైనరవము. ౨౫౭

యోజనాయామవిస్తారము = ఆమడ పొడుగుగల ప్రదేశమును, నాకపాయుధ = వజ్రాయుధము, శిఖరము, ఆభ = సమానమైన, నఖరములను = గోళ్ళను.

తాత్పర్యము

వారందఱు పోయి యొక్కొఁడొకఁ డొక్కొక యామడ నిడివిగల ప్రదేశమును వజ్రాయుధములవంటి శిఖరములవంటి గోళ్ళతోను భయంకరమైన శూలముల తోను నాఁగేళ్ళతోను భూమిని బగులఁదీసిరి. ఆ కారణమున సహింపరాని ధ్వని జనించెను.

కం॥ నీల్గెడిచిలువలతుటుముల, యీల్గెడిపొలదిండిగముల ♦ యేడుపుటులివుల్
మూల్గెడిరక్కసిమూఁకల, మూల్గులు నల్గొనలందు ♦ ముమ్మర మయ్యెన్. ౨౫౮

నీల్గెడి = చచ్చుచున్న - చిలువల తుటుములు = పాముల గుంపులు - చిలుము + వా = చిలువ = విషముగల నోరుగలది - పొలదిండిగముల = మాంసమును భుజించువానిసమూహముల - యేడుపుటులివుల్ = రోదనధ్వనులు మూల్గెడి = సోమరితనముచేఁ గదలని: నల్గొనలందున్ = నాలుగు దిక్కుల యందు - ముమ్మరము = దట్టము.

తాత్పర్యము

చచ్చెడి పాములయు మరణించు క్రూరజంతువులయు నేడుపుధ్వనులును - పరు వెత్తిపోక నిలిచిన రాక్షసులమూల్గులును నాలుగు దిక్కుల వ్యాపించెను.

కం॥ అఱువదివే లామడ యా, యఱువదివేవురును ద్రవ్వి ♦ రాబలితలమున్
గఱకుఁదనంబును గొని చిం, దఱవందఱ చేసి రెల్ల, ధరణీతలమున్. ౨౫౯

అబలితలము = పాతాళమువఱకు. అవ్యయీభావసమాసము. దీనివలనఁ దమ కనిష్టమైనను గష్టమైనను బితృవాక్యపరిపాలనము కర్తవ్యమని సూచన (చూ. అయోధ్య. ౬౦౬ ప)

తా త్ప ర్య ము

అఱువదివేలమంది యఱువదివేలామడ నేల పాతాళమువఱకుఁ ద్రవ్వి కఠినులై భూమినంతయుఁ జింపఱవందఱగాఁ జేసిరి.

—♦ దేవతలు బ్రహ్మతో సగరకుమారులవలని రాయిడి విన్నవించుట ♦—

కం॥ డంబున సధారణీధర జంబూద్వీపంబుఁ ద్రవ్వి ♦ సగరాత్మజు ల
శ్వంబును వెదకఁగఁ జొచ్చిన, నింబతి గంధర్వనాగ ♦ బృందారకులున్. ౭౬౦

డంబునన్ = ప్రకాశముగా - సధారణీధర = పర్వతములతోఁ గూడిన - జంబూద్వీపంబున్ - జంబూద్వీపమును.

తా త్ప ర్య ము

ఎల్లెడఁ బ్రకాశముగాఁ గొండలతోఁగూడ జంబూద్వీపమునంతయు సగరకుమారులు గుఱ్ఱమును వెదకుచుండఁగా దిగులుపడి స్థైర్యముచెడి గంధర్వులు పన్నగులు దేవతలు నొకటిగఁ జేరి.

సీ॥ కాంచనగర్భునిఁ ♦ గానంగనేఁగి సం, భ్రాంతమనస్కులై ♦ పల్లటిలుచు
నాతనిఁ గని దేవ ♦ భూతలంబెల్లను, సగరాత్మజులచేతఁ ♦ జక్కఁబడియె
గుఱ్ఱంబుకోఱకునై ♦ కత్తులు చేకొని మిత్తులతో నేలఁ♦ దొఱ్ఱవెట్టి
పెక్కురు పెద్దల ♦ బీరంబుఁ బెడఁబాపి, పాతాళతలమెల్లఁ ♦ బాఁతు గలఁచి

తే॥ రితఁడె మామావుదొంగని ♦ యిదిగోవీఁడె, తురికిజన్నంబుఁ జెఱిచిన ♦ దుండగీఁడ
టంచుఁ జెలరేఁగి సర్వభూ♦తావళులను, పారిసమరుచునున్నారు ♦ భారతీశ. ౭౬౧

కాంచనగర్భునిన్ = బ్రహ్మను, పల్లటిలుచున్ = తత్తఱపడుచు చక్కఁబడియె = ధ్వంసముచేయఁబడియె. "చాలనివారింగొని యే చక్కంబెట్టువాఁడనే పాండవులన్,"— భార - ఉద్యో - ౨ ఆ. తురికిజన్నము = అశ్వమేధము, బారిసమరు = హింసించు.

తే॥ కాలపక్వంబులైన లోకముల జముఁడు
బారిసమరెడు చాడ్పున." —భార - విరా - ౫ ఆ.

తా త్ప ర్య ము

బ్రహ్మదేవునిఁ జూడఁబోయి మనస్సు తొట్రుపడుచుండఁ దత్తఱపడుచు నాయనతో నిట్లనిరి. దేవా! సగరకుమారులచే భూమియంతయు నాశమయ్యెను

గుఱ్ఱముకొఱకై కత్తులు ధరించి మిట్టలన్నియుఁ బల్లములుగను - బల్లము లన్నియు మిట్టలుగను దాఱుమాఱుచేసి పెద్దల పౌరుషము చెఱచి; పాతాళ మంతయుఁ బాఁదుతోడఁ గలయఁబెట్టి, వీఁడె మా గుఱ్ఱపుదొంగ వీఁడె మాయశ్వమేధయాగము చెఱచిన దుష్టుఁ డని సమస్తభూతములను హింసించు చున్నారు.

—• ౪౦-వ సర్గము •—

చం॥ అనుడుఁ బితామహుం డనుమ•హాభయకంపితనిర్జరాళిలం
గని సురవర్యులార! నవ•ఖండయుతావని యెల్ల వాసుదే
వునియది, యమ్మహామహుఁడు • పూనుచుఁ గాపిలరూపుఁ దాల్చి మే
దిని, నటు గాన సాగరులఁ •దీర్చుఁ గ్రుధోగ్రహుతాశనార్చులన్. ౮౬౨

అనుడున్ - అని చెప్పఁగా; నవఖండయుతావని = తొమ్మిదితునుకలతోఁ (ద్వీపములు) గూడినభూమి, క్రుధోగ్రహుతాశనార్చులన్ = కోపమనెడు తీవ్రమైన యగ్నిజ్వాలలచే, తీర్చున్ =నాశనముచేయును. దీనివలన బహుజనపీడ గావించువానినాశనమున కుపాయము దేవతలు వెదకుచుందురని యేర్పడు చున్నది.

శ్లో॥ జంబూప్లక్షాహ్వయద్వీపౌ శాల్మలి శ్చాపరో ద్విజః
కుశః క్రౌంచ స్తథా శాకః పుష్కర శ్చైవ సప్తమః.

జంబువు - ప్లక్షము - శాల్మలి-కుశము - క్రౌంచము శాకము - పుష్కరము, ఇవి యేడుద్వీపములని యొకమతము, "తునకలు తొమ్మిదియఁట పదునెనమం డ్రఁట పాచువారు॥" అని నవద్వీపములని యొకమతము. వితతనవద్వయ ద్వీప నానాజయ శ్రీవధూటీ సమాశ్లిష్టభుజుండు"—నై॥ పదునెనిమిదిద్వీపము లని కొందఱు.

తా త్ప ర్య ము.

మిక్కిలి భయముచే వణఁకుచున్న దేవతాసమూహములను జూచి బ్రహ్మదేవుఁ డో దేవతలారా! నవద్వీపములతోఁ గూడిన భూచక్రమంతయు వాసుదేవునిది. ఆ మహాత్ముఁడు కపిలుఁడై భూమిని నెప్పుడు ధరించియుండును. కావున సగరకుమారుల నాయనయే కోపాగ్నులచే భస్మముచేయును మీరు చింతింపవలదు.

తే॥ కల్పకల్పంబునందు సీ•కరణిధాత్రి, యెల్లఁ ద్రవ్వఁగఁబడుచుండు • నేల వగవ ?
నగును నాశంబునిజముస్వల్పాయులైన,సగరసుతులకునంబర•చారులారా! ౮౬౩

కల్ప కల్పంబునందున్ = ప్రతికల్పమునందు - అంబరచారులార=ఆకాశమున సంచారముచేయు దేవతలారా. బ్రహ్మదినమునకుఁ గల్పమని పేరు. ఆదినాంతమున నవాంతరప్రలయము. మనుష్యు లాహారవిహారాదులందుఁ బ్రతిదిన మించు మించుగ నొకవిధముగా నెట్లువర్తింతురో యట్లే బ్రహ్మదేవుఁడును బ్రతికల్పమందుఁ జేయుచు మరలమరల సూర్యచంద్రాదులను సృష్టించుచుండును. ఒక కల్పమునందు జరిగినవే కొంచెము భేదముతోఁ బ్రతికల్పమందును జరుగుచుండును. ప్రకృతిస్థితిగతులన్నియు నేకవిధముగానే యుండును గాని జీవులుమాత్రము భేదింతురు. పోయినకల్పమునందలి సూర్యచంద్రులవలెనే యాకారములు గలిగి కార్యము లవియే చేయుదురు. కాని పోయినకల్పమున సూర్యునియందలి జీవాత్మ యీ కల్పసూర్యునియందలి జీవాత్మ గాదు. ఆ జీవాత్మ యింతకుఁ బైస్థితికిఁ బోఁగా నా స్థానమున కర్హుఁడైన జీవుఁడు మఱియొకఁ డాస్థాన మలంకరించును. ఒక యుద్యోగి యంతకంటెఁ బై యుద్యోగమునకుఁ బోయిన మఱియొకఁ డాస్థానమునకు వచ్చినట్లు.

తాత్పర్యము.

ప్రతికల్పమునందు భూమి యీవిధముగఁ ద్రవ్వఁబడుచుండును. కావునదీనికై మీరేల వగచెదరు ! అల్పాయువులైన రాజకుమారులు శీఘ్రకాలమునందే నాశమగుదురు.

తే॥ అనిన ముప్పదిమువ్వు రా • యమరవరులు, వచ్చు త్రోవన పోయిరి • వసుపట్టి
వారి వారినెలవుల క • పారమైన, సంతసం బెదఁ గ్రాల, నా • సగరసుతులు. ౭౬౮

ముప్పది మువ్వురు=పన్నిద్దఱు భాస్కరులు, అష్టవసువులు ఏకాదశరుద్రులు, ఇద్దఱు అశ్వినులు, కలిసి ముప్పదిమువ్వురు. ముప్పదిమూఁడుకోట్ల దేవతలని చెప్పఁబడువారు వీరే. ఈ ముప్పదిముగ్గురు, వీరి సేవలు, పరిచారకులు లోనగువారు గలిసి ముప్పదిమూఁడు కోట్లు.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పఁగా నాముప్పది మువ్వురు దేవతలు సంతోషముతో వారివారి స్థానములకు వచ్చినత్రోవఁబట్టుకొని పోయిరి.

చం॥ అట మహితార్భటిం బడమి • సంతయుఁ ద్రవ్వి ప్రదక్షిణంబుగాఁ
జటులతఁ జుట్టి వారువము • జాడఁ గనుంగొనఁ జాల కంద ఱా
క్కటికను జేరి తండ్రిఁ గని • తమ్మతల మంతయుఁ ద్రవ్వి వీర మో
ద్భటసురదైత్యకిన్నరులు • భంగపడన్ వధియించి రెంతయున్. ౭౬౯
వారువము = గుఱ్ఱము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆసగరకుమారులు గొప్పధ్వని కలుగునటులు ప్రదక్షిణముగాఁ బోయి భూమి నంతయుఁ ద్రవ్వియును గుఱ్ఱ మెందుఁజూడఁ దెలిసికొనలేక యందు నొక్క ప్రదేశ మందుఁ జేరి తండ్రిని జూడఁబోయి తండ్రీ! భూమినంతయుఁ ద్రవ్వితిమి. రాక్షసులు కిన్నరులు భంగపడఁ జేసితిమి.

ఉ॥ మిట్టను బల్ల మం చనక • మేదిని యంతయు రోసిరోసి యా
గుఱ్ఱముపోబడిం గనక • గొబ్బున వచ్చితి మంచుఁ బల్కఁ గ
న్నెఱ్ఱ రొనర్చి చిఱ్ఱున మ•హీరమణీరమణుండు పల్కె నా
కుఱ్ఱలఁ ద్రవ్వుఁ డింక ధర • గుఱ్ఱపుదొంగను దేక వ్యర్థు లై. ౮౬౬

ఇది మిట్ట యిది పల్లము ఇది పందు యిది గొంది యనక భూమియంతయు వెదకి వెదకి యెక్కడ గుఱ్ఱపుజాడ తెలిసికొనలేక మరలి శీఘ్రముగ వచ్చితి మని చెప్పఁగా సగరుఁడు చిఱ్ఱుమని కోపించి పిల్లవాండ్రను జూచి గుఱ్ఱపుదొంగను బట్టుకొని రాక వ్యర్థులై వచ్చితిరా? భూమి నింకను ద్రవ్వుఁడు.

సీ॥ వత్తురే మరలుఁడీ • త్రవ్వుఁడీ సర్వంబు, రాకుఁడీ కార్యంబు • గాకయున్న
యని తండ్రి పల్కన • విని యెల్లరును వేగ, మేగి రసాతల • మెల్లఁ ద్రవ్వి
యచ్చో విరూపాక్షు • మనుదిశానాగంబు, నద్రి పెన్నగమున • నద్రి యగుచు
నుర్విని మోచుచోఁ • బర్వదినంబుల, భారఖేదంబును • బాపుకొనఁగ

తే॥ శిరము వణకింప దానన • ధరచలించు, నట్టియేనుంగు వలగొని•దిట్ట లగుచుఁ
దూర్పు ఖేదించి వలకడఁ•దొఱట వెట్టి,యట మహాపద్మమను పేరి•హస్తిఁగాంచి. ౮౬౭

పెన్నగము=పెద్దకొండ, వలగొని=ప్రదక్షిణముచేసి, వలకడ తూర్పుదిక్కున, తొఱట = తొఱ్ఱ.

తా త్ప ర్య ము.

కార్యార్థమై పోయినవారు కార్యము సాధింపక రావచ్చునా? మరలఁబొండు. ఇంకను ద్రవ్వుండు. ఇంకఁ గార్యము సాధించితిరా నాయెదుటికి రండు. లేకున్న రావలదు – పొండు. ఉత్తచేతులతో వచ్చి ముచ్చటలు చెప్పిన యజ్ఞ మెట్లు సాంతమగు నని తలఁచితిరి. అని చెప్పఁగా మరల నందఱు రసాతలమెల్లఁ ద్రవ్వి యచట కొండవలెనుండు విరూపాక్షు మను నేనుఁగును జూచిరి. అదిగ్గజము భూమిని మోయు సమయమందు నొక్కొక్కసారి పర్వదినంబులందు బరువువలనఁ గలిగిన బాధను తొలగించుకొనుటకు శిర మాడించును. అప్పుడు భూమియు వడఁకును.

అట్టి యేనుఁగునకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారములు చేసి తూర్పుదిశ భేదించి యావల దక్షిణము త్రవ్వి చని యచట మహాపద్మ మను పేరుగల యేనుఁగును జూచిరి.

ఉ॥ దానిని జుట్టివచ్చి విన • త ప్రథమాంగకులై ప్రతీచినిన్
మానక త్రవ్వి యచ్చటను • క్ష్మాధరమో యన నొప్పుదాని నా
శానుతనాగముం గనుచు • సౌమనసాఖ్యము మ్రొక్కి దానికిన్
శానసఖాశ కేగి సిత • సామజవర్యము గాంచి భద్రమున్. ౧౮

వినత ప్రథమాంగకులు=నమస్కరించుచున్న శిరస్సులుగలవారు - ప్రతీచి = పడమర - క్ష్మాధరము = పర్వతము - ఆశానుతనాగమున్ = ప్రసిద్ధికెక్కిన దిగ్గజము, ఈశానసఖాశ = కుబేరుని దిక్కు - ఉత్తరము. సితసామజవర్యము = శ్రేష్ఠమైన తెల్లయేనుఁగు.

తాత్పర్యము.

ఆ దిగ్గజమునకుఁ బ్రదక్షిణించి శిరస్సుచే మ్రొక్కి పడమరగ పోయి కొండవలె నుండు నచటి దిగ్గజమును సౌమనస మను పేరుగలదానిని జూచి దానికి మ్రొక్కి దాని కుత్తరమున భద్ర మను పేరుగల తెల్ల యేనుఁగును జూచిరి.

కం॥ మంచును బోలుచు సితరుచి, నంచితమగుదానిఁ గుశల • మడుగుచుఁ జని యా
పంచాస్యదిశను ధర భేదించిరి సమకట్టి రోష • దీపితమతులై. ౧౯

సితరుచి=తెల్లనికాంతి, పంచాస్యదిశ = ఈశాన్యదిశను, పంచాస్యుఁడు = శివుఁడు. అఘోర - తత్పురుష - వామదేవ - సద్యోజాత - ఈశాన యనుపేరులు గల యైదుముఖములు గలవాఁడు. రోషదీపితమతులై = క్రోధముచే మండుచున్న మనస్సులు గలవారై.

తాత్పర్యము.

మంచువంటి తెల్లని కాంతిచే మనోహరమైన యా యేనుఁగును కుశలప్రశ్నముఁ గావించి పోయి యీశాన్యదిక్కును కోపముచే మండిపడుచుఁ ద్రవ్విరి.

—• సగరకుమారులు కపిలుకోపాగ్నిని భస్మీభూతులగుట •—

ఉ॥ రాకొమరుల్ మహాబలప • రాక్రమశీలురు ద్రవ్వుచోట ను
ద్రేకిత వాసుదేవుని న • రీణతపోమయు దేవదేవుని
న్వ్యాకటయోగశీలుని స • నాతను నాతనిదాపునందు హే
షాకలితాశ్వముం గనుచు • సంతస మందుచుఁ గ్రోధమూర్తులై. ౨౦

రాకొమరుల్ = రాజకుమారులు, అరీణ = వక్రముకాని, సనాతను=నిత్యుని, హేషాకలితాశ్వమున్ = సకిలించుచున్న గుఱ్ఱమును, వాసుదేవునిన్ = భగ

వంతుని - జగము లెవ్వనియందు వసించునో, యెవ్వడు జగములందు వసించునో యట్టివాఁడు వాసుఁడు. వాసుదేవుఁడే వాసుఁడు. భీముఁడు - భీమసేనుఁడు వలె. వసంత్యస్మిన్ జగంతీతి వాసుః, వాసుశ్చ అసౌ దేవశ్చ వాసుదేవః. వసత్యాత్మా జగత్యత్ర తస్మిన్ వసతివా జగత్ స వాసుదేవః-అని వాసుదేవశబ్దనిర్వచనము.

తా త్ప ర్య ము.

మహాబలపరాక్రమవంతులై రాజకుమారులు భూమినిఁ ద్రవ్వుచో నొకచోట పూర్ణతపస్స్వరూపుని దేవతలకెల్ల దేవుఁడగువానిని యోగము స్వభావముగాఁ గల వానిని నిత్యుఁడగువానిని వాసుదేవునిని, ఆయన సమీపమందు సకిలించుచున్న గుఱ్ఱమును జూచి కష్టము గట్టెక్కెనని సంతోషించి కోపంబు రూపంబుగొనినవారివలెనై.

చం॥ నిలు నిలు మోరిచోర ! తగు • నే యిటు జన్నపునారువంబు ద్రుము
చ్చిల ? మునిముచ్చవై యిచటఁ • జేసిన బూమెలు మోసపోదుమే,
తెలియవె సాగరావళుల • దీరున డొంగినయంతమాత్రనే
పలువ ! మదీయఘోటకముఁ • బట్టిన నీ కిఁక నేరు దిక్కు-రా ? ౮౭౧

చోర=దొంగా-జన్నపునారువంబు=యజ్ఞమునకై యుద్దేశించిన గుఱ్ఱమును, ద్రుచ్చిలన్ = దొంగిలింపఁగా-తగునే = తగునా - మునిముచ్చు = దొంగముని - బూమెలు = మాయలు - డొంగిన = దొంగవేషమువేసి, దాఁచుకొనిన - ఘోటకము = గుఱ్ఱము - దిక్కు = రక్షకుఁడు. "దొంగవలె వచ్చి యిచ్చట డొంగినావ దేవయ్యా బావగారు" అని ప్రయోగము.

తా త్ప ర్య ము.

ఓరోరి దొంగవాఁడా ! నిలు - నిలు, యజ్ఞపు గుఱ్ఱమును దొంగిలించి యజ్ఞమునకు విఘ్నముచేయుట నీకు ధర్మమా ? మునివేషము వేసినంతనే నీ మాయలకు మేము మోసపోదుమా ? ఓరి పలువా ! మా గుఱ్ఱమును బట్టుకొనిన నీకు నెవఁడురా యిఁపుడు రక్షకుఁడు ?

క॥ జంకక యిటుపల్కు-నయా, మంకులఁగని కపిలమూని • మండుచుఁ గినుకన్
హుంకారముఁ గావించిన, బింకముచెడి వారలైరి • వెలిబుడిప్రోవుల్. ౮౭౨

జంకక = భయపడక-మంకులన్ = మూర్ఖులను - సాధు వెవఁడో యసాధు వెవఁడో తెలియలేనిమూఢులను - కని = చూచి - బింకము = పౌరుషము - వెలిబుడిప్రోవుల్ = బూడిదరాసులు.

సాంఖ్యదర్శనాచార్యుఁడైన కపిలుఁడే యీకపిలుఁ డని భాగ. ౯ సం. ౨౦౯ పద్యమువలనఁ దెలియనయ్యెడి.

సీ॥ కొందఱు కపిలుని కోపానలంబున ద్రుందిరి సగరకుమారులనుచు ।
పందు రాముని శాంతుఁడానందమయమూర్తి తొడరి కోపించునే దుర్వ్యసనులఁ ।
గాక జన్మించునే గగనస్థలంబున నే సాంఖ్యమతమున నిర్ధమతులు ।
భవసముద్రము మృత్యుభయమును లఘింతు రాబుద్ధిఁ జేయు పరాత్మభూతుఁ ।
డఖిలబోధకుఁ డతనికి నరసి చూడ । సఖులమిత్రులు నెవ్వరు సగరసుతులు ।
దాము దయచేయు నేరమిఁ దనువు లందు । ననలకీలలు పుట్టి నీఱైరిగాక ।

తాత్పర్యము.

భయములేక యిట్లు మాటలాడిన యావివేకశూన్యులగు మూఢులను జూచి కోపించి మండుమ హుమ్మనఁగానే క్రోధాగ్నిచేఁ గాలినవారై వారందఱొక్కసారిగ బూడిదరాసులై పడిరి.

— ♦ ౪౧ సర్గము ♦ —

సీ॥ అక్కడ సగరుఁడు ♦ స్రుక్కుచు నాత్మలోఁ, బెద్దకాలంబైన ♦ బిడ్డలెల్ల
రామికి వగచి గా♦రాముమన్మనిఁ జూచి, నాయనా ! నీవు లేఁ ♦ బ్రాయమైనఁ
గృతవిద్యుఁడవు మఱి ♦ కృతహస్తుఁడవు మహా,శూరవరుండవు ♦ ధీరతాది
సద్గుణంబులఁ బూర్వ♦జనపాలురను బోలు, వాఁడవు గుఱ్ఱంబు♦వలతి యెఱిఁగి
తే॥ పిన్నతండ్రు లడేగతిఁ ♦ జన్నవారొ, వారిపోలడి యారసి ♦ వత్స ! రమ్ము
నీకతంబున జన్నంబు ♦ నేను నిర్వహింపఁగలవాఁడ వేగ నీ♦వేగి రమ్ము. ౪౨౩

లేఁబ్రాయము = లేఁతప్రాయము, చిన్నవయస్సు - వలతి = జాడ - నీకతంబున=నీకారణమున - కృతహస్తుఁడు=గుఱి చక్కఁగాఁ గొట్టఁగలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

అక్కడ యజ్ఞవాటమందు సగరుఁడు తనలోఁ గొడుకులు పోయి చాలఁ గాలమైనను రాకపోయిరే - వారిజాడ తెలియదాయనే - యజ్ఞము పూర్తికాక పోయెనే యని సంతాపించి ముద్దు మనుమని నంశుమంతుని జూచి నాయనా ! నీవు చిన్నవాఁడవైనను విద్యావంతుఁడవు. విలువిద్యయందుఁ జక్కఁగాఁ జేయి తిరిగిన వాఁడవు, శూరులందు గొప్పవాఁడవు, ధైర్యము లోనగు నుత్తమపురుష సుగుణంబులందుఁ బూర్వరాజులను బోలువాఁడవు. నీవు పోయి గుఱ్ఱపుజాడ తెలిసికొని నీపినతండ్రు లేమైపోయిరో వారిపోలికి గుర్తెఱిఁగి రమ్ము. నీకారణమున నేనుయజ్ఞము నిర్వహించినవాఁడ నగుదును. పొమ్ము - వేగరమ్ము.

తే॥ భూమిలోపలఁ గల్గిన • భూతతతులు, భూరిసత్త్వవిశిష్టముల్ • పురుశరీర
వంతములు గాన వానిని• ర్వాపణార్థ, మసియుఁగోదండమునుగొని•యరుగవయ్య. ౧౭౪

భూరిసత్త్వవిశిష్టముల్ = మిగులబలముగలవి - పురుశరీరవంతములు - పెద్ద దేహములుగలవి-నిర్వాపణార్థంబు=చంపుకొఱకు - అసి = కత్తి.

తాత్పర్యము.

భూమిలో గొప్పబలము పెద్దదేహముగల భూతము లుండును. అవి సులభ సాధ్యములు గావు. కావున వానిని వధించుటకుఁగాను విల్లుబాణములు ఖడ్గము తీసికొని పొమ్ము.

కం॥ మ్రొక్కఁదగువారికెల్లను, మ్రొక్కుము విఘ్నంబు సేయు• మొఱకుల బలిమిన్
దక్కఁగొనుము కదనంబునఁ జక్కఁగ జనుదెమ్ము కార్య•సాధకుఁడగుచున్. ౧౭౫

మొఱకులన్ = మూర్ఖులను - దక్కఁగొనుము = వశపఱుచుకొనుము-కదనంబునన్ = యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము.

మ్రొక్కఁదగినవారికి మ్రొక్కుము. నీకార్యమునకు విఘ్నముచేయు మూర్ఖులను యుద్ధముచేసి జయింపుము. కార్యము సాధించుకొని యాలస్యము లేక చక్కఁగా రమ్ము.

—• అంశుమంతుఁడు యజ్ఞాశ్వము వెదకఁ బోవుట •—

చం॥ అన విని యంశుమంతుఁ డటు • లౌ నని ఖడ్గియు ధన్వి యాచు గ్ర
క్కునఁ జని పిన్నతండ్రు లిల • ఖాతముచేసినత్రొవ్వ పట్టి భూ
మిని వడిఁజొచ్చి యచ్చట సు • మేరుసమోరుదిశాగజంబుఁ గ
న్గొని వలగొంచు వేఁడెఁ దమ • గుఱ్ఱముచొప్పుఁ బితృవ్యసంస్థితిన్. ౧౭౬

అటులౌనే = అటులేయగుఁగాక - ఖడ్గియు = ఖడ్గము ధరించినవాఁడును, ధన్వి = విల్లుధరించినవాఁడును - గ్రక్కున = త్వరఁగా-మా-గ్రక్కున - సుమేరు = మేరుపర్వతముతో, సమ = సమానమైన - ఉరు = గొప్పదైన - దిశాగజంబున్ = దిగ్గజమును - వలగొంచు = ప్రదక్షిణముచేయుచు - పితృవ్య = పిన్నతండ్రుల - సంస్థితిన్ = మరణమును - బాగుండువిధమును.

తాత్పర్యము.

ఆమాటలు విని యంశుమంతుఁ డట్టులే చేసెద నని యంగీకరించి విల్లు-ఖడ్గము ధరించినవాఁడై జాగుచేయక తనపినతండ్రులు భూమిని త్రవ్విన జాడపట్టుకొని

భూమిలోఁ బ్రవేశించి యచ్చట మేరుపర్వతముతో సమానమైన పెద్దదేహము గల దిగ్గజమును జూచి దానికిఁ బ్రదక్షిణము సలిపి గుఱ్ఱపుజాడ పిన్నతండ్రులస్థితి యడిగెను.

ఆ॥ అంశుమత్కులీను•నంశుమంతునిఁ జూచి, దిగ్గజంబు పలికె • దివ్యతేజ !
యబ్బు నీకుఁ దేజి • గొబ్బున నీవు కృతార్థుఁ డగుచుఁ బురికిఁ • జనఁగఁ గలవు. ౮౭౭

అంశుమత్కులీను = సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవానిని, తేజి=గుఱ్ఱము-కృతార్థుఁడవు = కార్యము సాధించినవాఁడవు. తేజి = "దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్యాత్ - వచ దేశ్యపదే-ష్వైకవర్ణేన దేశ్యేపి హ్రస్వో దేశ్యేతువా క్వచిత్" అని యుండుటచేఁ దేజీ - తేజి, పల్లకీ - పల్లకియని రెండు రూపంబులు ప్రయోగంబులఁ గానవచ్చెడి.

తాత్పర్యము.

సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవాఁ డగు నంశుమంతునిఁ జూచి యాయేనుఁగు దివ్యతేజా ! నీకు శీఘ్రకాలమందే గుఱ్ఱము లభించును - కార్యము సాధించికొని యూరికి సుఖముగఁ జేరఁగలవు.

తే॥ అనిన నాపల్కు- లాలించి•యచటు విడిచి, చనుచు దిగ్గజపంక్తిని•సరవిఁగాంచి
యపచితి నొసర్చి యర్థించె • సర్వవిధము, బిన్నతండ్రులచొప్పును•బ్రేమనడియు. ౮౭౮

ఆలించి = విని, అచటు=ఆచోటు. రూ - అచటు - అచ్చోటు-అచ్చొట్టు-అచొటు. అపచితి = పూజ అర్థించెను = వేఁడెను.

తాత్పర్యము.

అని యాయేనుఁగు చెప్పఁగా విని యాస్థలము విడిచిపోయి వరుసగా దిగ్గజముల నెల్ల గనుచు వానినెల్ల గుఱ్ఱముండుపట్టును పిన్నతండ్రులగతియును దెలుపుఁడని ప్రార్థించెను.

కం॥ మఖఘోటకముం గొనుచును, సుఖముగ మరలంగ గలవు • సుమిత్రా నీ వీ
ముఖముగఁ జను మన నాశత, మఖవిక్రముఁడట్లు యరిగి • మార్గమునందున్. ౮౭౯

మఖఘోటకము = యజ్ఞమున కగు గుఱ్ఱము-శతమఖవిక్రముఁడు = ఇంద్రుని పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

యజ్ఞాశ్వమును గ్రహించి సుఖముగ మరల నయోధ్యకుఁ బోయెదవు. ఈ సుఖముగఁ బొమ్మని యని త్రోవచూపిన రాజకుమారుఁడును అప్రక్కఁబోవుచు మార్గ మందు.

తే॥ పిన్నదండ్రులబూదిప్రో • వున్నఁగాంచి, సైఁపఁగారానిదుఃఖాన • సంతపించి
వావిడిచి యేడ్చె వారల • వధమునకును,జనకదుఃఖంబు సుతునకు•సహ్యమెట్లు ! ౧౧౦

ప్రోవు = రాశి, వా = నోరు.

తాత్పర్యము.

పిన్నతండ్రుల బూడిదరాసులను జూచి దుఃఖముసహింపలేక నోరువిచ్చివారి మరణమునకై హా యని యేడ్చెను. తండ్రులమరణము బిడ్డలకు దుఃఖకరమేకదా !

-• పితృవ్యులకై వగచు నంశుమంతుని గరుడుం డూరార్చుట •-

ఉ॥ కన్నుల నీరు జాలుకొన • గద్గదికం గొని, మేఁతమేయు చం
దున్నహయంబుఁ గాంచి, తగ • నూహ యొనర్చి జలక్రియాదులం
గ్రన్నరదీర్ప రోయఁ గన • రా దొకఁడేని జలాశయంబు; తె
ఖ్ఖిన్నత నన్నిచోట్లఁ బరి • కించుచు దూరమునందు నొక్కెడన్. ౧౧౧

జాలు = వెల్లువ, జలక్రియాదులన్ = నివాపములను - చచ్చిన వారికి నీళ్ళు విడుచుటలోనైనవి.

తాత్పర్యము.

కన్నులనుండి నీరు ప్రవాహమువలెఁ గాఱుచుండఁగా గొంతు డగ్గుత్తిక పడుచుండ నచ్చట మేఁతమేయుచున్న గుఱ్ఱమునుజూచి, చచ్చినవారికి నీళ్ళువిడువవలయునే - యెట్లు సేయుదునా ! సమీపమందు నీళ్ళున్నవా యని వెదుకఁగా నొక తటాకమైనను గానరాదయ్యెను. దానికిఁజాల విచారపడి యింకను నన్ని ప్రదేశములందు వెదకఁగా దూరమునం దొకచోట.

చం॥ కనిరొఁ బితృవ్యమాతులు ఖ • గప్రకరప్రవరేణ్యుఁ బుణ్యపా
వనజన తావగీర్ణుని సు • వర్ణ సవర్ణు సుపర్ణు నంత న
వ్వినతతనూభవుండు పృథి • వీవరపుత్రునిఁ జూచి పల్కె స
జ్జనసుతకీర్తితా! భువన • సమ్మతి నీ వధ కుందు మానుమీ. ౧౧౨

పితృవ్యమాతులు=పిన్నతండ్రులమేనమామను-ఖగప్రకరప్రవరేణ్యున్ = పక్షిసమూహముల కధిపతియైన వాని, పుణ్యా....గీర్ణుని = పుణ్యముచేఁ బవిత్రులైన

జనసమూహముచేఁ బొగడఁబడినవానిని, సువర్ణ = బంగారుతో, సవర్ణ = సమాన వర్ణముగలవాని, బంగారుచాయగల దేహముగలవానిని, సుపర్ణన్ = గరుత్మంతుని. వినతతనూభవుండు = వినతయొక్క కొడుకు.

తాత్పర్యము.

పిన్నలింద్రులకు మేనమామయు పక్షికులమున కధిపతియు పుణ్యములు చేసి పవిత్రులయిన జనసమూహముచే స్తోత్రము చేయఁబడువానిని బంగారువలె నెఱ్ఱని పచ్చనిదేహముఁగలవానిని గరుత్మంతునిఁ జూచెను. అంత నా గరుడుఁడును రాజకుమారునిఁ జూచి, సజ్జనులచే బుద్ధిమంతుఁ డనిపించుకొనిన నాయనా! వీరి మరణము లోకసమ్మతమైనదే. కావున నీవు వగవకుము.

ఆ॥ అప్రమేయుఁడైన•హరి కపిలాకృతిఁ, గసి మసంగి వీరిఁ • గసిమసంగి
మసిగఁ జేసెఁజుమ్మ • మహితవిక్రములకు, వగవఁ జన్నె రాజ•వర్యతనయ! ౮౮౩

అప్రమేయుఁడు = అల్పత్వమందుఁగాని మహత్త్వమందుగాని పరిమాణము చెప్పరానివానిని. "అణోరణీయాన్ మహతోమహీయాన్" అని శ్రుతి. హరి - కపిలాకృతి = కపిలుని యాకారము, కసి=పగ, మసఁగి = విజృంభించి, కసిమసంగి విజృంభించి.

తాత్పర్యము.

పరిమాణము చెప్పరాని విష్ణువు కపిలు నాకారము గొని వీరు చేసిన దుండగమునకు వీరిపైఁ బగవహించి వీరిని జంపి బూదిచేసెను. రాజకుమారా! నీవు క్షత్రియుఁడవై పరాక్రమవంతుల చావునకు విలపింపవచ్చునా?

ఉ॥ శూరుల కీధరామర ని•షూదితమాన్యులకున్ నివాపముల్
వారిజమిత్రవంశ్య! తగ • వా తగువారిని నీయ కిట్లు ని
స్సారపుసారసాకరము•సారములం గొని యీయఁ బూన? నీ
హారధరాధరాగ్రతన•యాంబువులం ఘటియింపు మేలగున్. ౮౮౪

ధరామర = బ్రాహ్మణునిచే - నిషూదిత = చంపఁబడిన - మాన్యులకున్ = గౌరవింపఁదగినవారికి - నివాపములు = ఉదకములు - తగు వారిని = యోగ్యమైన నీటిచే - నిస్సారపు = సారములేని - సారసాకరము = తటాకముయొక్క - సారములన్ = నీటిచే-నీహారధరాధర = మంచుఁగొండయొక్క - అగ్రతనయా = పెద్దకొమరితయొక్క - అంబువులన్ = నీటిచే - ఘటియింపు = చేయుము.

'చండాలా దుదకా త్సర్పాద్వైద్యుతాత్ బ్రాహ్మణాదపి, దంష్ట్రిభ్యశ్చ పశుభ్యశ్చ మరణం పాపకర్మణాం, ఉదకం పిండదానంచ ఏతేభ్యో యద్వితీయతే,

నోపతిష్ఠతి తత్సర్వ మంతరిక్షేతు నశ్యతి" - స్మృతి. చండాలురచేతను, నీళ్ళచేతను, పాములచేతను, పిడుగులచేతను, బ్రాహ్మణులచేతను, కోఱలుగల మృగములచేతను, పశువులచేతను. పాపకర్ములకు మరణము సంభవించును. వీరికై చేయు తర్పణములు పిండప్రదానములు వీరికిఁ జెందవు. ఆకాశముననే నశించును. కావున వీరికి గంగో దకముచేఁ దర్పణములు - కర్మములు చేసినఁగాని వీరికి పిశాచత్వము పోదు.

తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణకోపముచేఁ జచ్చినవారికిఁ దగినట్టు లుదకదానము చేయకున్న నూర్ధ్వగతులు లేవు. కావున వారికి యోగ్యమైన పుణ్యతీర్థములచే నుదకదానము చేయక నిస్సారమైన చెఱువునీటిచేఁ జేయనగునా ! కావున హిమవంతుని పెద్దకూఁతు రగు గంగాదేవిని తెచ్చి యా నీటిచే నుదకదానము చేసితివేని వారికి నూర్ధ్వలోకములు గలుగును.

—◆ అంశుమంతుని గరుత్మంతుఁడు గంగఁ దేర బోధించుట ◆—

ఉ॥ పావనశీల ! వీరివగు ◆ భస్మసమూహముమీఁద నా జగ
త్పావని పాఱెనేని పరి ◆ భావితనారకమార్గు లౌచు సం
భావన పొంది నాకమున ◆ భావన కందని సౌఖ్యసంతతుల్
వావిరిచేపడన్ సతము ◆ వారుఁ గలా రటు చేయుపుత్రకా ! ౮౮౧

పరిభావిత=తిరస్కరింపఁబడిన - నారకమార్గులు = నరకమార్గముగలవారు, నాకమునన్ = స్వర్గమందు - భావనకు = ఆలోచనకు - చేపడన్ = లభింపఁగా.

తాత్పర్యము.

పవిత్రమైన యాచారముగలవాఁడా ! వీరి భస్మరాసులమీఁద లోకపావని గంగ పాఱెనేని వీ రందఱు నరకమునకుఁ బోక గౌరవము గలవారై యిట్టి దని చెప్ప సాధ్యపడని సౌఖ్యపరంపర లనుభవించుచు స్వర్గమున నుండఁగలరు. కావున కుమారా ! నీ వట్లు చేయుము.

కం॥ చేవాటునఁ జరియించెడి, యావారువముం గ్రహించి ◆ యరుగుము వత్సా !
కావింపు తాతజన్నము, వేవే పారంబుముట్ట ◆ విశ్వం బెఱుఁగన్. ౮౮౨

చేవాటునన్ = సమీపమునందు.

తాత్పర్యము.

సమీపమందే పచ్చికమేయుచున్న గుఱ్ఱమును దీసికొనిపొమ్ము. తాత చేయు యాగమును సాంతము చేయుము.

సీ॥ ఆఖగేంద్రునివాక్య • మాలించి యంశుమంతుఁడు వోయిపురికిని•దురికిఁగొనుచు
దీక్షితుండై యున్న • యాక్షితిపాలుని, వీక్షించి సర్వంబు • విన్నవించె
వైనతేయునిబోధ•లోనుగాఁగలవట్టు, లంతయువిని వ్యథా•క్రాంతమతిని
సగరుండు మిక్కిలి • పొగిలి జన్నముఁ దీర్చి, విహితకల్పము యథా•విధిగ వంతఁ
తే॥ దనదుపురిఁ జేరి యాకాశ•ధునిని ధరణిఁ, జేరఁ దేరంగ మార్గంబు • నేర కతఁడు
చాలఁ దలపోఁత ముప్పది • వేలయేండ్లు, ధరణిఁ బాలించి దివమున•కరిగెఁబిదప. ౮౮౭

ఖగేంద్రునివాక్యము = పక్షిరాజగు గరుడునిమాట, తురికి = తురగము, వైనతేయుఁడు = వినతకుమారుఁడు, గరుత్మంతుఁడు, వ్యథాక్రాంతమతిని = వ్యసనముచే నాక్రమింపఁబడిన మనస్సుచే, పొగిలి=దుఃఖించి.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ గరుత్మంతుని మాట విని యంశుమంతుఁడు గుఱ్ఱముతోఁ దనయూరుచేరి తాతయగు సగరుని జూచి పిన్నతండ్రులగతియు గరుడుఁడు చెప్పినవిధము మొదలుగా నంతయుఁ జెప్పఁగాఁ సగరుఁడు పుత్రశోకంబునఁ బీడితుఁడై యుద్దేశించిన ప్రకారము యజ్ఞమును సాంతముగఁ దీర్చి తనయూరికి సరయోధ్యకుఁ బోయి యాకాశగంగను భూమికిఁ దెచ్చు టెట్లో తెలియక యాలోచనతోనే ముప్పదివేల యేండ్లు భూమిని బాలించి స్వర్గమున కరిగెను.

-• ౪౨-వ సర్గము •-

చం॥ ప్రకృతిజనంబు లెల్లరును • రాజుగఁ గోరి యంశుమంతు ధా
ర్మికవరు; నాతఁ డాత్మజు న • మేయబలుం గనుచున్ దిలీపునిన్
సకలధరిత్రి యాతనిభు•జంబుల నిల్పి తపంబు చేసె పై
హిమగిరిరాజకూటమున • కేగి భయంకరనిష్ఠ గంగకై. ౮౮౮

ప్రకృతిజనంబులు = మంత్రులు లోనగువారు.

తా త్ప ర్య ము.

మంత్రులు సామంతులు లోనగువా రందఱు ధర్మనిష్ఠుఁడైన యంశుమంతునే రాజుగఁగోరిరి, ఆయనయు మహాబలసంపన్నుఁడైన తన కుమారుఁడగు దిలీపునిపై రాజ్యభారము నిలిపి హిమవత్పర్వతమున కేగి యచట గంగకై ఘోరమైన తపస్సుచేసెను. కాళిదాసుఁడు చెప్పిన దిలీపుఁ డితఁడు కాఁడు.

తే॥ ముప్పదియు రెండువేలేండ్లు • మొనసితపము, సలిపి గంగను దేలేక•స్వర్గ మరిగె
నాపుడమిఱేఁడు పిదప దిలీపవిభుఁడు, తాతలమృతికి దుఃఖప•రీతమతిని. ౮౮౯

తాత్పర్యము.

ముప్పదిరెండువేలేండ్లు తపముచేసి గంగను దేలేక మరణించెను. ఆయన వెనుక దిలీపుఁడు దన తాతల మృతికిఁ జాల దుఃఖించి.

కం॥ నీఁగంగఁ బితలఋణముం, దీఁగంగ నెట్లొ గంగఁ • దిప్పలపై నే
నీఁగంగాఁ జేయు నెట్టోఁ యీఁగం గాండములు వారి • కెట్లయ్యెడినో. ౪౦

నీఁగంగన్ = తీర్చుటకు - పాపుకొనుటకు, నీఁగంగాన్ = విస్తరింపఁజేయుటకు; ఈఁగన్ = ఈయఁగ; కాండములు = ఉదకములు.

తాత్పర్యము.

నే నెట్లు గంగను దెత్తును - పితరులఋణ మెట్లు దీర్తును-గంగను దెచ్చినను బూదిరాసులపై నెట్లు వ్యాపింపఁజేయుదును - ఆనీళ్ళతో నే నుదకముల నెట్లు విడుతును - ఇది యెట్లు సాధ్యమగును ?

సీ॥ అనుచుఁ జింతావశుఁ • డయి సల్పి పెక్కుల, ధ్వరముల నొకముప్ఫఁదు • పదులవేలు
వర్షముల్ పాలించి • వసుధను బితరుల, నుద్ధరింపఁగఁజాలు • నోజలేక
శోకావిలుం డయి • నాకలోకముఁ జేరె, సుతు భగీరథు భూమి • పతిఁగఁ జేసి
యతఁడు రాజర్షియై • హితము నాలోచించి, యనపత్యుఁ డగుటచే • నఖిలధరణి
తే॥ యాత్మసచివాగ్రణులకును • నప్పగించి, గంగఁ దేరంగఁ బూని గో • కర్ణమునకు
నరిగి పంచాగ్నిమధ్యంబు • నందు నిలిచి, నిర్జితేంద్రియుఁడయి కడు • నిశ్చలముగ. ౪౧

తాత్పర్యము.

అన్నిచాలవిచారపడుచు ననేకయాగములు చేసి ముప్పదివేల యేండ్లు భూమిని పాలించి పితరుల నుద్ధరింపఁ దెలియక శోకముచే వికలమైన మనస్సుగలవాఁడై తన కొడుకును భగీరథుని రాజుగఁజేసి మరణించెను. భగీరథుఁడు రాజర్షియై బిడ్డలు లేని వాఁడగుటచే నేదిచేసిన మేలుగలదో యని యాలోచించి రాజ్యమును మంత్రులకు వశపరచి గంగను దెచ్చుటకై గోకర్ణమునకుఁ బోయి యచ్చట పంచాగ్నులనడుమ నుండి యింద్రియముల జయించి యిక్కలి చలింపని మనస్సుతో. పంచాగ్నులు = నాలుగుప్రక్కల మంటలు పైన సూర్యుఁడు.

—• భగీరథుఁడు గంగకై తపంబు చేయుట •—

ఉ॥ వర్షము లొక్కవేయి యని • వారితవిక్రముఁ డూర్ధ్వబాహుఁడై
వర్షము గాలి నాక, గొని • వన్యములన్ నెల కొక్కతేప, సో
త్కర్ష తపంబు సేయఁగను • దద్దయుఁ దా నెద మెచ్చుచుం జతు
ర్శీర్షుఁడు నిర్జరర్షితతి • చెంతలఁ గొల్వఁగ వచ్చి యిట్లనున్. ౪౨

అనివారిత = వారింపఁబడని-ఊర్ధ్వబాహుఁడు=చేతులు మీఁదికెత్తినవాఁడు. నాశ = అనక - వన్యములన్ = అడవియందుఁ బుట్టిన కందమూలఫలాదులను - సోత్కృష్టతపంబు = ఉత్కృష్టమైన తపస్సును - చతుర్ముఖుఁడు = బ్రహ్మ-నిర్జరర్షి తతి = దేవమునుల సమూహము - చెంతలన్ = పార్శ్వములందు.

తా త్ప ర్య ము.

ఒక వేయి సంవత్సరములు విక్రమవంతుఁడైన భగీరథుఁడు చేతులెత్తి నిరాలంబనుఁడై నిలిచి వానను గాలిని లక్ష్యపెట్టక నెల కొక్కసారి యడవియందుఁ బుట్టిన కందమూలఫలములఁ దినుచు గొప్ప తపము చేయఁగా బ్రహ్మదేవుఁడు మెచ్చి దేవర్షులు సేవింపఁగా వచ్చి యాయనతో నిట్లనియె.

శా॥ వత్సా ! లెమ్ము భగీరథా ! వరముల • న్వాంఛింపుమా ! నీదు ని
　ష్కల్మాతుల్యతపస్సమాధి కెద మె • చ్చున్ వచ్చి నం చన్న నా
　పత్సౌజన్యధనుండు లేచి విచికి • త్సాదూరుఁడై చూచి భా
　స్వత్సౌవర్ణ శరీరు హస్తపుటముల్ • సంధించి తా నొదలన్.　　౮౩

వాంఛింపుమా = కోరుమా-నిష్కల్మ = వంచనలేని-అతుల్య = అసమానమైన, తపస్సమాధికిన్ = తపమునందలి చిత్తస్థైర్యమునకు, ఎదన్ = మనస్సునందు, విచికిత్సాదూరుఁడై = సందేహమును విడిచినవాఁడై - భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న - సౌవర్ణ+శరీరున్ = బంగారువంటి పచ్చనిశరీరముగల బ్రహ్మను - హస్తపుటముల్ = దొప్పవలె చేతులు జోడించి. ఓదలన్=ముందలయందు.

తా త్ప ర్య ము.

కుమారా ! భగీరథా ! లెమ్ము. నీ కోరిక లేవియో తెలుపుము. నిర్వంచనముగా నీవు చేసిన యసమానతపస్సునకు మిగుల మెచ్చితిని - అని చెప్పఁగా, సౌజన్యమే ధనముగాఁగల యా భగీరథుఁడు సందేహరహితుఁడై బ్రహ్మదేవునిఁ జూచి బంగారువన్నెగల యా పరమేష్ఠికి ముందల చేతులు జోడించి నమస్కరించి యిట్లనియె.

తోటకము॥ జగదీశ్వర నాకు ప్ర•సన్నుఁడవే, నొగినాతపమున్ ఫల•యుక్తమ యే
　న్సగరాత్మజులందఱు•నావల నన్, వగదీఱఁగఁగాం౯ౡతు ని•వాపములన్.　　౮౪

నివాపములు = పితరులకు విడుచు నుదకములు - తర్పణములు.

తోటకవృత్తమునకు నాలుగు సగణంబులు, తొమ్మిదవ యక్షరము యతి స్థానము.

తా త్ప ర్య ము.

లోకనాయకా ! నాయందు నీ వనుగ్రహించితివేని నాతపము ఫలించిన దేని సగరకుమారులందఱు నావలన నివాపములను గ్రహించి సుఖింతురుగాక.

కం॥ హైమవతీజలములఁ బ్రభి,తామహాభసితములఁదడుపఁ • దా రరుగఁగ స్వ
ర్భూమికి, వంశము నిలువం,గా మహి సుతు లొదవ వరముఁ•గరుణింపుమనన్. ౭౯

హైమవతీజలములన్=గంగాజలములచే - భసితము=బూడిద.

తా త్ప ర్య ము.

దానికై నీకేమికావలయు నందువా ! గంగానదీతీర్థములచే నాతాతల బూదిరాసులఁ దడుపఁగాఁ వారందఱు స్వర్గమునకుఁ బోవలయును. భూమిమీఁద మాయిక్ష్వాకువంశము నిలిచిపోకయుండునట్లు నాకు పుత్రుల నిమ్ము.

కం॥ దుర్ధర్ష ! యట్ల యగు నా, స్వర్ధుని దివినుండిపడఁగ • తన్మారలమునకున్
దుర్ధరము గాన వేఁడుమ యర్ధేందుకిరీటు, నోపఁ • డన్యుఁడు పైఁపన్. ౮౦

దుర్ధర్ష=శత్రువులకు జయింపరానివాఁడా-స్వర్ధుని = ఆకాశగంగ, - దుర్ధరము = ధరింపరానిది - అర్ధేందుకిరీటున్ = శివుని.

తా త్ప ర్య ము.

• జయింపరాని పరాక్రమముగలవాఁడా ! నీవుకోరినట్లేయగునుగాక, ఆకాశగంగ భూమిపైఁ బడెనేని యావేగమును భారమును భూమి సహింపఁజాలదు. కావున దానిని ధరించుటకు శివునిఁ బ్రార్థింపుము. ఆయనతప్ప మఱెవ్వరు దానిని సహింపఁజాలరు.

కం॥ అని యిట్లుపల్కి యారా,జునకున్ మఱి నాకనదిని • జూచి సతీ! యీ
యనఘునికోరిక దీర్పుమ, యని యంతర్ధానమయ్యె•నమరులతోడన్. ౮౧

తా త్ప ర్య ము.

అని యిట్లు రాజునకుఁజెప్పి గంగను జూచి సతీ ! యీ పుణ్యచరిత్రునికోర్కె దీర్పుటకై భూలోకమునకుఁ బొమ్మని చెప్పి బ్రహ్మయంతర్ధానమాయెను.

—• ౪౩-వ సర్గము •—

కం॥ ఈవిధి విధి పల్కి తిరోఁ భావంబును బొందఁ దనదు • భావమున హరున్
భావించి బొటనవ్రేల్పను,ధావరుఁడిలమోపి యేఁడు • తప మొనరించెన్. ౮౨

ఈవిధిన్=ఈరీతిగ - విధి = బ్రహ్మ - తిరోభావము = కానరాకపోవుట - బొటనవ్రేలు=కాలిబొటనవ్రేలు - ఇలన్ = భూమియందు - వసుధావరుఁడు = రాజు - ఏఁడు = సంవత్సరము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈవిధముగ బ్రహ్మదేవుఁడు చెప్పి మాయమై పోఁగా భగీరథుఁడు కాలిబొటనవ్రేలు నేలపై మోపి నిలఁబడి శివునిఁగూర్చి యొకయేఁడు తపమొనరించెను.

ఉ॥ బాహులు మీఁది కెత్తుకొని • పట్టొక యింతయు లేకయుం బృష
ద్వాహము భోజనంబుగను • స్థాణువుపోలిక నిట్టనిల్చి యా
యాహతలక్షణుండు మద•నారిని గొల్వ నహర్నిశంబు గో
వాహనుఁ జేగి యాధరణి • వల్లభునిం గని పల్కెఁ గూర్మితోన్. ౮౯౯

పృషద్వాహము = వాయువు (జింకవాహనముగాఁ గలవాఁడు) ఆహతలక్షణుండు = గుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైనవాఁడు - మదనారి = శివుఁడు (మదన + అరి), అహర్నిశంబు = పగలు, రేయి - విరామములేక, గోవాహనుఁడు = శివుఁడు "గౌః క్రతౌ వృషభే చంద్రే" - నానా. గోశబ్దము పుంలింగమందు వృషభమునకు - స్త్రీలింగమందు ఆవునకుఁ బేరు.

తా త్ప ర్య ము.

చేతులు రెండు పైకెత్తి యాధారముగ దేనిని బట్టుకొనక నిరాధారముగ నిలువఁబడి నిట్టనిల్చి (నిడివిగా నిలఁబడి) యాసుగుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన భగీరథుఁడు శివునిగూర్చి రేయుఁబగలు తపస్సుచేయుఁగా శివుఁడు ప్రత్యక్షమై యారాజును జూచి ప్రేమతో నిట్లనెను.

సీ॥ ప్రీతుండ నైతి నో•నృపతికులాగ్రణీ, శిరమున వహియింతు • సురసరిత్తు
నని పల్కి- నంతనే • యాకాశవాహిని, గర్వసముద్రేక•గరిమఁ దలఁచె
నోపునే నాదునా•టోపంబు నీతఁడు, వీనిని గొని యేగు•దాన నిపుడ
పాతాళమున కని • భయదరూపంబున, దుస్సహవేగంబు • తోరముగను
తే॥ వచ్చు నప్పుణ్యవాహినీ • పటిమఁజూచి, దానిగర్వం బెఱింగి భ•వానివిభుఁడు
రోషసంరంభమూర్తియై • రూపుమాపఁ దలఁచె బుణ్యంబుఁ బ్రాలేయ•ధర
నిభంబు. ౯౦౦

సురసరిత్తు=దేవనదిని - గంగను, భయద = భయంకరమైన, దుస్సహ = సహింపరాని.

తా త్ప ర్య ము.

రాజా ! నీయుంకుఁ బ్రీతిగలవాఁడనైతిని. నీ కోరికప్రకారము గంగానదిని నేను శిరస్సున ధరించెదను - అని చెప్పఁగానే యాకాశగంగ గర్వాతిశయముచే వీఁడా నా యాటోపమును సహింపఁగలవాఁడు ! చూచెదఁగాక ! వీని నెత్తుకొని పోయి పాతాళమునఁ బడఁద్రోచెద నని చూచువారి గుండెలు పగులునట్టి

యాకారముతో సహింపరాని యధికవేగముతో వచ్చుచుండు నాకాశగంగ బిగువుఁ జూచి దానిలోనిపొగరు తెలిసికొని శివుఁడు రోషముతో విజృంభించిన యాకారముగలవాఁడై దానిని నురువులేకుండఁ జేయవలెనని సంకల్పించెను.

—• గంగ రుద్రజటాజూటంబునఁ దిరుగుడు వడుట •—

కం॥ రుద్రజటాగహ్వరమును, రౌద్రంబుగఁ జొచ్చి వెలికి • రాజాలక య
  త్యుద్రంబుగ భ్రమియించుచు. పద్రవమును బొందె గంగ • బహువత్సరముల్. ౯౦౧

గహ్వరము = గుహ - అత్యుద్రంబుగ = విస్తారముగ.

తా త్ప ర్య ము.

హిమవత్పర్వతముతో సమమై గుహవంటి దగు రుద్రుని జడయందు భయంకరముగఁ బ్రవేశించి వెలువడి రాలేక యచ్చటనే తిరుగుచుఁ జాల సంవత్సరములు సుళ్ళువెట్టుచు బాధపడుచుండెను.

కం॥ చొచ్చుటయె కాని వెలికిని, వచ్చుట లేకున్నఁ జూచి • వసుధాపతి పెం
  పచ్చుపడం దప మొనరిచె, సచ్చరితా! శివునిఁగూర్చి • సదమలనిష్ఠన్. ౯౦౨

తా త్ప ర్య ము.

. శివునిజడలలోఁ బ్రవేశించెనే కాని మరల వెలువడి గంగ రాకుండుట చూచి భగీరథుఁడు మరల శివుని గుఱించి మిగుల నిష్ఠతో గొప్పతపమును చేసెను.

సీ॥ వానికి మెచ్చి భ • వానీధవుఁడు గంగ, జడలగుంపు లోకింత • సడలఁ బుచ్చి
  బిందుసరోవరం • బందుఁ దా విడువఁగ, నేడుపాయలుగాఁగ • నేఁగు వాని
  హ్లాదిని పావని • యనఁగను నళిని నాఁ, బాయలు దూర్పుగఁ • బాఱఁజొచ్చెఁ
  బడమటిదెసగాఁగ • బాఱెమూఁడు సుచక్షు, వన సీతయున సింధు • వనఁగ నెగడి

తే॥ యందు నేడవపాయ వే • న్నంటె నృపతి
  నామహా తేజుఁ డొక్కఁడి • వ్యరథ మెక్కి-
  ముందు చన వెంట గంగ యా • స్యందనంబు
  వెనుకఁ జని భూమి, నుతియింప • విబుధగణము. ౯౦౩

తా త్ప ర్య ము.

భగీరథుని తపస్సునకు మెచ్చి గిజగాని గూఁడువలెనుండు నాజడలగుంపులోఁ గొంచెము సందుకల్పించి కొంచెముగా బిందుసరోవరమందు విడిచెను. అందుండి యేడుపాయలుగా నది పాఱెను. అందు హ్లాదిని - పావని - నళిని యను మూఁడు పాయలు తూర్పుముఖమై పాఱెను; సుచక్షువు సీత సింధు వను మూఁ

దుపాయులు పదవుటి ముఖముగఁ బాఱెను, మిగిలిన యేడవపాయ భగీరథుని వెనువెంట వచ్చెను. ఆయనయు నొక్క యాకాశగమనముగల తేరెక్కి యాకాశమార్గమున రాఁగా దేవతలు పొగడుచుండ భూమిమీఁద గంగ యారథము వెంబడి పోయెను. ఇందలి నళినిని నిప్పుడు బ్రహ్మపుత్ర యందురు.

కం॥ అచ్ఛద్యుతి దివివలనన్, విచ్ఛిత్తిని బొంది పొంది • విశ్వేశుజటన్
గచ్ఛపజలచరయుక్తిన, విచ్ఛిన్నముగాఁగ గంగ • పృథివిం బాఱెన్. ౯౦౪

అచ్ఛద్యుతి = నిర్మలమగు కాంతి, విచ్ఛిత్తి = చీలిపోవుట, అవిచ్ఛిన్నము = తెంపులేక.

తా త్ప ర్య ము.

నిర్మలకాంతిచే నాకాశమునుండి చీలి వేఱుపడి శివునిజటాజూటమందుఁ బడి యచ్చటనుండి చీలి తాఁబేళ్ళు చేఁపలు మొదలగు నీటియందు వసించు జంతువులతో గంగ భూమిపైఁ బ్రవహించెను.

ఉ॥ అంతట దేవమానిసుర • యక్షవరుల్ గడు సంభ్రమంబునన్
దంతితురంగసంఘములఁ • దారు మహానగరోపమానయా
నాంతరవీథుల న్నిలిచి • యబ్బుర ముబ్బతిలంగ నంబరా
ధ్యంతరసీమ శైలతన • యాపతనంబును గాంచి రెంతయున్. ౯౦౫

దంతి = ఏనుఁగులయు - తురంగ = గుఱ్ఱములయు - మహా = గొప్పవగు - నగర = పట్టణములతో - ఉపమాన = పోలుచున్న - యానాంతరవీథులన్ = విమానములోపలి ప్రదేశములందు - అబ్బురము = ఆశ్చర్యము - అంబరాధ్యంతరసీమ = ఆకాశముయొక్క యంతరాళప్రదేశమందు - శైలతనయాపతనంబును = గంగపడుటను.

తా త్ప ర్య ము.

అంతట దేవమునులు సురలు యక్షులు మిక్కిలి తొట్రుపాటుతో నేనుఁగుల మీఁద గుఱ్ఱములమీఁద పెద్దపట్టణములవలె నుండువిమానముల మీఁద నాకాశమందు నిలిచి యాశ్చర్యముగ గంగాపతనంబును జూచిరి.

కం॥ క్షితికిని దిగుసురతతితో, ద్యుతి మెఱసెడి తద్విభూష • ణోత్కరములతో
గతతోయద మగుగగనము, శతభాస్కరయుత మనంగ • సంశోభించెన్. ౯౦౬

ద్యుతి = కాంతి - భూషణోత్కరములతోన్ = ఆభరణముల సమూహముతో - గతతోయదము = మేఘములు లేనిది.

తా త్ప ర్య ము.

భూమిమీఁదికి దిగుచున్న దేవతల దేహకాంతులతోడను వారు ధరించిన యాభరణముల కాంతులతోను మబ్బులులేని యాకాశము నూర్వురు సూర్యులతో నుండినట్లు ప్రకాశించెను.

కం॥ చంచలశఫరీపన్నగ, సంచయగురుశింశుమార ♦ సంహతితో రా
గించె వియత్తల మప్పుడు, చంచలలను నిండి యున్న ♦ చందము దోఁపన్. ౨౨

చంచల = చలించు - శఫరీ = మిడిసిపడుచేఁపలయు, పన్నగ = పాములయు - సంచయ = గుంపుతోను - శింశుమార = మొసళ్ళ - సంహతితో = సమూహములో - వియత్తలము = ఆకాశము - చంచలలు = మెఱుపులు

తా త్ప ర్య ము.

చలించుచున్న మిడిసిపడు చేఁపలు పాములు వీని గుంపులతోను. గగనము మెఱుపులతో నిండియున్నట్లు కానవచ్చెను.

కం॥ నదియురవడి నలుగడలం, జెదరినవెలినురుఁగుతోడఁ ♦ జెలువలరె సిత
చ్ఛదతతితోఁ గూడినశా,రదనీరదముల నభంబు ♦ రాణించు గతిన్. ౨౩

ఉరువడి = వేగము, సితచ్ఛద = తెల్లఱెక్కలుగల హంసల, తతితోన్=సమూహములో, శారదనీరదములన్ = శరత్కాలమందలి మేఘములచే, నభంబు = ఆకాశము - శరత్కాలమందలి మేఘములు తునుకలుగాను తెల్లగా నుండును.

తా త్ప ర్య ము.

నీటివేగమునకు నాలుగుప్రక్కల చెదరిన తెల్లని నురుగుతో నాకాశము హంసలతోడను శరత్కాలమేఘముల తునుకలతోడను ప్రకాశించినట్లు కానవచ్చెను.

ఉ॥ ఒక్కొకచోట జాఁగ యన ♦ నుద్ధవిడిం బరువెత్తు నొక్కచోఁ
జక్క గభీరత న్నడుచు ♦ సాధ్వియటుల్, మఱి భోగినీగతిన్
మిక్కిలి వక్రమార్గ యగు, ♦ మిఱ్ఱున నర్తకియట్లు గంతులన్
ద్రొక్కటలాడు, నొక్కయెడఁ ♦ దోఁచు నితంబిని యట్లు మందతన్. ౨౪

జాఁగ = ఘూర్జరాలు - ఉద్ధవిడిన్ = మిక్కిలి, రూ. ఉద్ధవడి-సాధ్వి = పతివ్రత - భోగిని = వేశ్య - నర్తకి = నాట్యమాడుస్త్రీ - ఆటకత్తె, నితంబిని = పెద్ద పిఱుఁదులు గలది.

తాత్పర్యము.

గంగానది ప్రవహించునపుడు పల్లముగా నున్నప్పుడు ధూర్తస్త్రీవలె మిక్కిలి పరువెత్తును. సమప్రదేశములందు మెల్లఁగా గంభీరముగాఁ బతివ్రతవలె నడచును. ఒకచోట వేశ్యవలె వంకరత్రోవఁబోవును. మిట్టలపై బాఱునప్పు డాటకత్తెవలె గంతులు పెట్టుచుఁ ద్రొక్కులాడును. ఒకచోట బలిసిన పిఱుఁదులుగల దానివలె మందముగా నడుచును.

కం॥ పాఱెడినీరును నెదురై, పాఱెడునీరంబుఁ దాఁకి • పై కెగిరిపడున్
మీఱినసిరి నడుమను రా, పీఁకెడి దా మిడిసిపడెడి • విధ మెసఁగోఁపన్. ౯౧౦

తాత్పర్యము

ముందుగాఁ బాఱు నీరు దానికెదురుగా నేదైన నడ్డమువచ్చుటచే వెనుకకుమరలు చున్న నీరు ఒకదాని నొకటి దాఁకుటచే నీళ్ళచ్చటచ్చట నెగిరిపడుచుండుట చూడ దరిద్రుఁడుగా నున్నవానికి సంపద గలుగఁగానే మిడిసిపడునట్లుండెను.

కం॥ భ్రష్టంబై హరుశిరమున, భ్రష్టంబై మరల భూమి • భాగమునందున్
విష్టపముల వెలసెను నది, కష్టాత్మకపాపహార • కం బయి కీర్తిన్. ౯౧౧

భ్రష్టంబై = జాఱిపడినదై - విష్టపముల = లోకములందు - కష్టాత్ముల = పాపాత్ముల - పాపహారకంబయి = పాపముల హరించునదియై.

ఆకాశమున గంగ స్థానభ్రష్టురాలై నడుమ నెచట నిలువక పాతాళలోకముఁ జేరెను. అట్టులే యున్నతదశ యందుండువాఁడు చెడెనేనియధమాధమదశకు వచ్చును. కొట్టకొనకొమ్మనుండు పండు తొడిమ యూడెనేని నేలపైబడునేకాని నడుమ నిలువదు. అట్టులే ఉత్తమబ్రాహ్మణుఁడు పతితుఁడై చెడెనేని పంచమునికంటె నీచుఁడగును. అయినను ఉత్తముఁడు స్వబుద్ధిచేఁ జెడక దైవవశమునఁ జెడుట కలిగెనేని యధమదశయందున్నను లోకమునకు మేలుచేసి కీర్తి వహించును. గంగ యిట్టిదని యీ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. గంగ పడుటకు దాని దుశ్చేష్ట కారణము కాదు దైవాజ్ఞ. కావున నుత్తమగుణములుగలవారు తాము హీనదశకు వచ్చినైన లోకులను బాగుచేయుదురు.

ఉ॥ దేవఋషుల్ సురల్ వసువు • లీతలవాసులు వార్ధి రందఱుం
బావన మీజలంబు హర • మస్తకసంపతితం బటంచు, నం
దావల ఘోరశాపహతు • లై దివినుండి ధరిత్రిఁ గూలు నా
దేవతలెల్లఁ గ్రుంకు లిడి • దివ్యతఁ గాంచి రపాస్తదోషులై. ౯౧౨

వార్చిరి = ఆచమించిరి, పావనము = పవిత్రమైనది, పవిత్రులఁ జేయునది. హరమస్తకసంపతితంబు = శివునిశిరస్సునందుఁ బడినది. "శంకరస్య శిరస్త్రభ్రష్టం పతితం కల్మషాపహం" అనఁగా శంకరుని శిరస్సునందుఁ బడినది, పాపములఁ బోఁగొట్టునది, అని మహేశ్వరతీర్థీయము. పావనమని రుద్రుఁడును శిరస్సునందు ధరించెను. కావున మనము పావనులమగుదుమని తక్కిన దేవతలు పానము చేసిరి. హరుని శిరస్సునుండి పడుటచేఁ బవిత్రమనినచో నంతకు ముందపవిత్రమని యేర్పడు చున్నది. అది సరిగాదు. కావునఁ బంచమ పౌసఁగదు. సప్తమ్యర్థమే చెప్ప వలయును. 'హరస్యగాత్రసంస్పర్శాత్ పవిత్రత్వముపాగతా.' గాత్రసంస్పర్శముచే హరునకును బవిత్రత్వము గలిగెనని యర్థము.

భాగవతమునందు - యచ్ఛౌచ నిస్సృత సరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతేన శివశ్శివోఽభూత్' అని కలదు. అనఁగాఁ బవిత్రమైన యీనదీజలమును దీర్థమును శిరస్సున ధరించి శివుఁడు శివుఁ డయ్యెను అని యర్థము. భారతమందు "తదంబు పతితం దృష్ట్వా దధార శిరసాహరః, పావనార్థం జటామధ్యే యోగ్యోఽస్మీత్యవధారణాత్."

ఆ జలముపడుటచూచి యోగ్యుఁడనైతినని తలఁచి పావనుఁడగుటకై జడల నడుమ శివుఁడు దానిధరించెను - అని యర్థము. అయోధ్యాకాండమందు - 'విష్ణుపాదోద్భవాం దివ్యా' మ్మని విష్ణుపాదమందుఁ బుట్టుటచేఁ బవిత్రమైనది, కావునే గంగాపవిత్రత్వమునకు విష్ణుపాదమునందుఁ బుట్టుటకారణము. భవాంగమునుండి పడినను విష్ణుపాదములఁబుట్టుటచేఁ బవిత్రమనినైనఁ జెప్పవచ్చును. ఎట్లన - 'నదీవేగేన శుధ్యతి' నదివేగముచేతనే శుద్ధమగును - అను ప్రమాణమును బట్టి శివసంపర్కముతోఁ దగిలి వడిగఁబ్రవహించుటచేఁ బవిత్రము ఈ యర్థములు గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పఁబడినవి. 'తతఃప్రభవతి బ్రహ్మన్ సర్వపాపహరా సరిత్. గంగా దేవాంగనాగాత్ర మనులేపనపింజరా। వామ పాదాంబుజాంగుష్ఠ నఖస్రోతో వినిర్గతా, విష్ణోర్బిభర్తియాం భక్త్యా శిరసాహర్నిశం శివః—వి. పు. ౨-౮.

బ్రహ్మణా ! సర్వపాపముల హరించునదియు, దేవతాస్త్రీల దేహమునందలి కుంకుమాదులచేఁ బింగవర్ణము గలదియు విష్ణువుయొక్క యెడమకాలి బొటనవ్రేలి గోటినుండి వెడలినదియు, భక్తిచే శిరస్సునందు శివుఁడు రాత్రి పగలు ధరించు నదియు నగు గంగ పుట్టెను.

మహాభారతమున ననుశాసనిక పర్వము ౨ - ౭ :—

సీ॥ * * * * । రాజభయంబు చోరభయంబుఁ బాపభయంబును భూతభయంబులోను । గాఁ గలుగు భయనికాయంబు గంగా ప్రశంసనమునఁ

బాయు శంభుఁడస్థి । నతుల పుణ్యమైన యద్దేవి దివినుండి రా । ధరింపఁడే శిరస్తల
మున ।............॥

శ్రీభాగవతము నవమస్కంధము ౨౨౯ ప.

ఆ॥ భక్తవత్సలుండు ఫాలాక్షుఁ డా భగీ । రథుని మెచ్చి నిజశిరంబునందు । శౌరి
పాదపూతసలిలయై దివినుండి । ధరకువచ్చుగంగఁ దాల్చెనపుడు ॥

గంగోత్పత్తివిషయమునఁ త్రివిక్రమావతారమున భగవంతుని చరణాహతి బ్రహ్మాండకటాహమున ఛిద్రమేర్పడఁగా దానికి బాహ్యమునయున్న జలము లోనికి వచ్చెనని యొకచోటను త్రివిక్రము పాదములను బ్రహ్మదేవుఁడు తన కమండలు జలముచేఁ గడుగఁగా నా జలము గంగయయ్యెనని మఱియొకచోటను బ్రహ్మోక్ష ప్రకారము ధర్మమే ద్రవమై గంగయయ్యెనని వేఱొకచోటను చెప్పఁబడెను. దీని వలనఁ దొలుత బ్రహ్మ తన కమండలుజలముచేఁ త్రివిక్రము పాదములు కడుగఁగా నవి పర్యాప్తములుగామి ధర్మమును ద్రవముగాఁ జేసెననియు నదియుఁ బూర్ణము గామిని బ్రహ్మాండకటాహ భేదముచే బాహ్యమందుండు జలము వచ్చి గంగయయ్యె ననియు సామరస్యము కుదర్పఁబడెను. ఈ విషయము విష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానమందుఁ గలదు. "పావన మీ జలంబు హరమస్తకసంపతితం బటంచు" ననుచో హరుని శిరస్సునందుండి పడుటచే గంగ పుణ్యనది యయ్యెనని శైవులవాదము. గంగ పుణ్యనది గనుకనే శివుఁడు తలయందు ధరించెనని వైష్ణవవాదము. ఈ వివాద మును రామాయణమే పరిష్కరించుచున్న దని యీ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము. "సాతస్మిన్ పతితా పుణ్యా, పుణ్యే రుద్రస్య మూర్ధని" యని మూలశ్లోకము. ఇందుఁ బుణ్యగంగ పుణ్యశివ శిరస్సునఁబడెనని యున్నది. దీనివలన గంగాశివులకుఁ బరస్పర సంబంధము లేనప్పుడుకూడ నిరువురు పుణ్యులనియే యేర్పడుచున్నది. అధ్యాత్మ రామాయణమందు - అయోధ్యాకాండమున వసిష్ఠవాక్యము.

త్వత్పాదసలిలం ధృత్వా. ధన్యోభూద్గిరిజాపతిః, బ్రహ్మాపి, మత్పితా, తేపిః పాదతీర్థహతాఽశుభాః — నీ పాదతీర్థము ధరించి పార్వతీపతి ధన్యుఁ డయ్యెను. అట్లులే నాతండ్రి బ్రహ్మయు, వారు పాదతీర్థముచే హతములైన యశుభములు గలవారైరి.

ఘోరశాపహతులై = వారివారి పుణ్యములు నశించుటచే మరల భూమిపై జన్మించుటను నాకాశమునుండి వచ్చుచున్నవా రచ్చటనే గంగాస్నానము చేసి దోషరహితులై మరల దేవతలై స్వర్గమునకుఁ బోయిరి.

తాత్పర్యము

ఈ గంగాజలము పవిత్రమైనది. శివుని శిరస్సునందుఁ బడినది యని దేవర్షులు దేవతలు భూమియం దుండువారు దానియం దాచమించిరి. ఆవల ఘోర

శాపవశమున స్వర్గమునుండి భూమిపైఁబడు దేవతలును దానియందు స్నానముచేసి పాపరహితులై మరల దేవత్వమును బొందిరి.

భాగీరథి యాకాశగంగయే ఆకాశమునుండియే భూమికి వచ్చెను. అట్లుండ సుర లాకాశమునందే మునుఁగక భూస్పర్శమైన పిమ్మట నేల యట్లు చేసిరని సందేహము.

వాననీళ్ళయినను భూస్పర్శలేక యంతరాళమున నుండువఱకు స్నానపాన ములకు యోగ్యములు కావు. ఈ విషయము "భూమిగతా స్వప్స్వాచమ్య ప్రయతో భవతి" యని యాపస్తంబులు చెప్పిరి. భూమిగతమైన జలమం దాచమించి పరిశుద్ధుఁ డగు నని యర్థము. కావున నాకాశవాహినికంటె భూతల వాహినియే శ్రేష్ఠము. మనుస్మృతియందును" ఆప శ్శుద్ధా భూమిగతా " ౫-౧౨౭. యని యున్నది.

చం॥ ధరణిజనంబు గ్రుంకి విగ • తశ్రమ మై చెలువారె, నంతనా
యరుణకులావతంసము శ • తాంగము ముందుగఁ బోవ గంగ యా
యరదము వెంట నంటె • నసురామరకిన్నరయక్షపాళు లా
సురధుని వెంబడించెఁ, జను • చో నది జహ్నునియజ్ఞ వాటమున్. ౯౧౩

విగతశ్రమమై = గాసితొలఁగినదియై - అరుణకులావతంసము = సూర్య వంశమందుఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠునియొక్క - శతాంగము = తేరు - అరదము = తేరు - సురధుని = గంగను.

తా త్ప ర్య ము.

భూమియందలి జనులు గంగయందు స్నానముచేసి యాయాసము పోఁగొట్టు కొన్నవారైరి. అంత నా సూర్యవంశరాజులలో శ్రేష్ఠుఁ డగు భగీరథునిరథము ముందు పోవుచుండఁగా దాని వెంబడించి గంగ పోవుచుండెను. ఆ గంగ వెంబడి దేవతలు, రాక్షసులు, కిన్నరులు, యక్షులగుంపులు పోవుచుండిరి. ఇట్లు పోవుచు మార్గమధ్యమందు జహ్నుని యజ్ఞముచేయుప్రదేశమును గంగ నీటితో ముంచెను.

—• జహ్నుఁడు గంగాజలంబుల నెల్లఁద్రావుట •—

ఉ॥ ముంచె నిజాంబుపూరముల • ముంచిన నాతఁడు దానిగర్వ మూ
హించి పరోషుఁ డై, జలము • నెల్లను ద్రావ నిమేషమాత్రఁ బూ
జించుచు నమ్మహాముహు న • శేషమునీశసురేశు లెల్ల న
ర్థ్యంచితరీతి నీదుసుత • యన్ ప్రథ గాంచును నీకు మం చనన్. ౯౧౪

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తన నీటితో గంగ తన యజ్ఞవాటము నింపఁగా నా జహ్నుఁడు దాని గర్వము తెలిసికొని యా జలమునంతయు నిమిషమాత్రమునఁ ద్రావెను. అప్పుడు వెంబడివచ్చుచున్న మునీంద్రులు లోవగు నా రమ్మహాత్ముఁ బూజించి అయ్యా! యీమె నీ కూఁతురను ప్రఖ్యాతి వహించును. వదలిపెట్టుమని ప్రార్థించిరి.

ఈ జహ్నుముని రాజర్షి - భరతవంశపురాజు. ఈ వంశమున నజామీఢుఁ డనురాజు గలఁడు. అతనికొడుకు జహ్నువు. ఈయనయే గంగాపానముచేసిన వాఁడు. ఈయనకొడుకు సింధుధ్వజుఁడు. ఈయనకొడుకు బలాకాశ్వుఁడు. ఈయనకొడుకు వల్లభుఁడు. ఈయన కొడుకు కుశికుఁడు. ఈయన కొడుకు గాధి. ఈయన కుమారుని నిమిత్తమై యడవిలోఁ దపస్సు చేయుచుండు కాలమందు సత్యవతి జన్మించెను. ఆవల విశ్వామిత్రుఁడు జన్మించెను. ఈ సత్యవతిని భృగు వంశమునఁ బుట్టిన చ్యవనునికొడుకు ఋచీకుఁడు వివాహమాడెను. సత్యవతీ ఋచీకులకొడుకు జమదగ్ని. జమదగ్ని భార్య రేణుక. వీరికుమారుఁడు పరశు రాముఁడు. విష్ణుపురాణంబునఁ 'పురూరవునికొడుకు ఆయువు. అతనికొడుకు అమా వసుఁడు. అతనికొడుకు భీముఁడు. భీమునికొడుకు కాంచనుఁడు. కాంచనుని కొడుకు సుహోత్రుఁడు. అతనికొడుకు జహ్నువు'. అని యున్నది. అజామీఢుఁడే సుహోత్రుఁ డేమో?

తే॥ దాన సంతుష్టిచెంది య • త్తపసియపుడు, వీనులను దానిఁలోవిడె•విస్మయముగ
దాన జహ్నునిసుతయని • తరణికులుఁడ!, జాహ్నవియనంగఁబరఁగెనీ•సారతటిని. ౯౧౫

తాత్పర్యము.

వారిమాటలకు సంతోషించి జహ్నుఁడు గంగను చెవులలోనుండి యుచ్చురువు పడ వెలుపలి విడిచెను. ఆ కారణమున రామచంద్రా! గంగజాహ్నవియను పేరఁ బ్రసిద్ధమయ్యెను.

ఉ॥ అంత మతీశ భగీరథర • థానుగ నైౖ మినువాఁక యాఁక లే
కెంతయు నబ్ధిఁ జొచ్చి తద • భీప్సితసిద్ధికి లేలిహానలో
కాంతముఁ జొచ్చి యూరనికు • లాగ్రణితాతలబూదిమీఁద నే
కాంతము పాఱ వారు హత • కల్మషులై దివి కేగి రంచఁటన్. ౯౧౬

భగీరథరథానుగయై = భగీరథునిరథము వెంటఁ బోయినదై - మినువాఁక = ఆకాశగంగ - అఁకలేక = అడ్డములేక - లేలిహానలోకాంతము = పాతాళ

లోకమునందు – (లేలిహానము = పాము). ఏకాంతము = మిక్కిలి – హతకల్మషులై = అపమృత్యుదోషమును బోఁగొట్టుకొన్నవారై – మఱిన్ = మఱియును – మఱి శబ్దమే – దానికి 'ను' సముచ్చయము చేరినది. దానిమీఁదిహల్లు లోపింపఁగా మఱిన్ అనురూప మేర్పడెను. అంతియేకాని 'మఱి' ద్రుతాంతము గాదు.

నామసర్వనామంబులకును, గతులగునవ్యయంబులకును, గడపల సముచ్చయార్థ విశేష పాదపూరణంబులయందు 'ను' శబ్దంబు తఱచుగ వచ్చు. శబ్దలకు నునుదంత శబ్దంబులమీఁద నయ్యాది 'యు' వర్ణపూర్వకంబుగ విభాషనగు. మఱియు నది శేషషష్ఠియందు 'రెండుక' లోపించినపుడు లాగమాంతబహువచనంబుమీఁదను సముచ్చయమునం జూపఁబడును – ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. ౧౧౬.

తా త్ప ర్య ము.

అవల గంగ భగీరథునిరథము వెంటఁ బోయి యేయడ్డములేక సముద్రముఁ బ్రవేశించి యారాజుకోరిక నెరవేర్చుటకు పాతాళలోకమును బ్రవేశించి భగీరథుని తాతలబూడిదమీఁద దండిగా బాఱఁగా వారందఱు దోషముచే విడువఁబడినవారై – స్వర్గమునకుఁ బోయిరి.

—• ౪౪ సర్గము. భగీరథునకు బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమగుట •—

ఉ॥ ఆంచితరీతి నానృపతి • యట్టులు గాంగఝరంబు వెన్కొనన్
సంచితసాధుకీర్తులగు • సాగరు లెల్లరు భస్మసాత్కృతిన్
గాంచినచోటి కేగి గతి • గాననివారలబూది రాసులన్
ముంచినఁ జక్క వచ్చి నృప • ముఖ్యునిఁ గాంచి విరించి యిట్లనున్. ౧౧౭
భస్మసాత్కృతిన్ = భస్మమగుటను – విరించి = బ్రహ్మ.

తా త్ప ర్య ము

మనస్సునకు సరియైనరీతిని నాభగీరథుఁడు తనవెనుక గంగానది రాఁగా సగరకుమారులందఱు భస్మమై పడియుండిన చోటికిఁ బోఁగా గతులులేక పడియుండినవారి బూదికుప్పలపైఁ బాఱఁజేయఁగా నప్పుడు బ్రహ్మప్రత్యక్షమై భగీరథునితో నిట్లనియెను.

సీ॥ రాజేంద్ర! సగరత • నూజాతు లఱువది, వేవు రిప్పుడు దేవ • భావ మంది
త్రిదివంబు బ్రాపించి • రుదధిని నీరంబు, లెంతదాఁక రహించు • నంతదాఁక
వాను దివ్యులై • సౌరాలయంబున, నుండంగఁ గలరు; భూ•మండలమున
గంగ నీకుఁ దనూ • జంగ విఖ్యాత యౌ, నీపేరఁ బరఁగును • నేఁడు మొదలు

తే॥ దేవతటినియు గంగ నాఁ • ద్రిపథగ యన
వెండి భాగీరథి యనంగ • వినుతిఁ గాంచి
మూఁడుపేరులఁ, బాఱుట • మూఁడుమార్గ
ములను ద్రిపథగ యనుపేరు • మొనసి యుండు. ౧౧౮
సౌరాలయము = స్వర్గము.

తాత్పర్యము

రాజేంద్రా! సగరునికుమారు లఱువదివేలమంది యిప్పుడు పిశాచత్వము వదలి భువర్లోకము విడిచి స్వర్గలోకమునకుఁ బోయి దేవత్వము గాంచినవారైరి. ఎంతవఱకు సముద్రమందు జలములుండునో యంతవఱకు స్వర్గమందే యుందురు. భూలోకమందు గంగాదేవి నీ కూఁతు రను పేరుగలదై నీపేర భాగీరథి యని ప్రసిద్ధి కెక్కును. దేవనదియును నీకమీఁద గంగ యని, త్రిపథగ యని, భాగీరథి యని మూఁడు పేర్లు గల దగును, మూఁడుమార్గములఁ బాఱుటచేఁ ద్రిపథగ యను పేరు సార్థక మగును.

విశేషవిషయములు.

కుమారసంభవ సందర్భమున రసవాదమువలె నిచ్చట యోగవిషయము చెప్పఁబడెను.

శ్లో॥ తత్పాదపద్మజాం గంగాం, నిపతంతీం స్వమూర్ధని
చింతయేత్ బ్రహ్మరంధ్రేణ, ప్రవిశంతీం స్వకాం తనూం
తయా సంక్షాళయే ద్దేహం, బాహ్య మభ్యంతరం మలం
తత్క్షణా ద్విరజోమంత్ర, జాయతే స్ఫటికోపమః.

అను శ్లోకముల యర్థము ననుసంధించునది. ప్రాణశక్తి వాయువాహనయై బ్రహ్మరంధ్రము మూలమున సహస్రారకమలస్థానముఁ బ్రవేశించి యచ్చటనుండి శివస్థానమగు నాజ్ఞాచక్రమునకు దిగి యచ్చట మూఁడుపాయలుగా ఇడాపింగళసుషుమ్నలగును. అందు సుషుమ్న నడిమిది. దీనినే తపోబలమున భగీరథుఁడు తెచ్చినది. ఇది మేరుదండము వెంటఁ గ్రిందికి దిగిదిగి మూలాధారమందలి కుండలినిం (నాగలోకము) దాఁకును. దీనివలన నిశ్చేష్టములై పడియుండునణువు లూర్ధ్వగాములగును. ఇది సూచనమాత్రము. యోగులు సవిశేషముగ నెఱుంగుదురు. తక్కినవారికి నభేద్యము.

ఉ॥ తాతల కెల్ల నీ వుదక • దానము లిచ్చుటఁ జేసి నీ ప్రతి
జ్ఞాతము దీర్చు కొమ్మతియ • శస్వియు నుత్తమధర్మి నీవు ము
న్తాతయు గంగఁ దేర మును • దాను సమర్థుఁడు గాఁడుగాదె నీ
తా తగునంశుమంతుఁడు వృ • థాశ్రమ మొందెఁ బ్రతిజ్ఞఁ దీర్పఁగన్. ౧౧౯

ఉదకదానము = తర్పణము - ప్రతిజ్ఞాతము = ప్రతిన - చేసి.

తా త్ప ర్య ము.

తాతలకందఱకు నీవు గంగాజలముతోఁ దర్పణముచేసి నీవు పట్టినపట్టు సాధించినవాఁడ వగుదు. మిక్కిలి కీర్తిశాలియు, ఉత్తమధర్మిష్ఠుఁడును నీముత్తాతయు నగు సగరుఁడు గంగను దెచ్చుటకు సమర్థుఁడు గాఁడాయెను. నీతాత యంశుమంతుఁడును ప్రతిజ్ఞ దీర్ప వృథా శ్రమించెను.

సీ॥ భూపతీంద్రుండు ది•లీపుఁడు మేటిరా, జర్షియు దేవమ•హర్షిసముఁడు
నీతండ్రి తపమున • నాతోడఁ బురిడించు, క్షత్రధర్ముండు స • విత్రకీర్తి
యట్టివాఁడును గట్టు • పట్టిని నేలపైఁ, దాటింపలేక తాఁ • దీఱి పోయె
గొఱ లేక ప్రతినను • నెఱవేర్చి నిర్మల, కీర్తి వైతివి పుణ్య • మూర్తి వవుర

ఆ॥ యనవరతము దాన • మాడంగఁ దగుగంగ, నీటిలోన నాడి • నీవు మిగుల
శుచివి గమ్ము పుణ్య•నిచయఫలంబును, బొందవయ్య రాజ! • యిందు తేజ! ౯-౧౦

నీతండ్రియగు దిలీపుఁడు రాజశ్రేష్ఠుఁడును గొప్పరాజర్షియు దేవమహర్షిసముఁడు నయ్యుఁ, దపమున నాతో సమానుఁడయ్యును, క్షత్రధర్మమందు నిలిచినవాఁడును నిర్మలకీర్తియు నైనను, గంగను భూమిమీఁదఁ దాటింపలేక మరణించెను. నీవు కొఱంతలేక ప్రతిజ్ఞను పూర్ణముగఁ దీర్చి నిర్మలకీర్తిపరుఁడవైతివి. అవురా నీ వెంతపుణ్యమూర్తివో.

అనవరతము = ఎల్లప్పుడు, తానము = స్నానము, తానమునకుఁ బ్రకృతి శబ్దము స్త్నానమని సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందు కూచిమంచి తిమ్మకవి వ్రాసెను. గాని స్నానశబ్దమందు తకారము లేదు. ఆడి = స్నానముచేసి, "సకలతీర్థంబుల నాడి" - కాశీ ౭ ఆ.

అనవరతము దానమాడంగఁ దగు గంగ.

శ్లో॥ ద్విమాసం సరిత స్సర్వాభవంతిహి రజస్వలాః, అప్రశస్తం తతస్నానం వర్షాదౌ నవవారిణి॥ - మార్కండేయుఁడు.

వ్యాఘ్రపాదుఁడు :- సింహకర్కటయోర్మధ్యే సర్వా నద్యో రజస్వలాః। తాసు స్నానం నకుర్వీత వర్జయిత్వా మహానదీః ॥ ఈ వాక్యములవలన సూర్యుఁడు సింహకర్కటములం దుండఁగా (ఆషాఢ శ్రావణములందు) మహానదు లకుఁదప్ప దక్కినయన్నిటికి రజస్వలాత్వదోషము కలదు. కావున నా రెండు నెలలు నదులయందును క్రొత్తగావచ్చిన నీటియందును స్నానము చేయరాదు. అట్టి నిషేధము గంగకు లేదనియు నేవేళయందైన స్నానము చేయవచ్చు ననియు

భావము. మహానదియనఁగా సముద్రమునఁ గలియుపాఱునది. ఉపనదిగాదు. శ్రద్ధతో గంగయందు స్నానముచేసినంతమాత్రమున బ్రహ్మలోకము కలుగును.

తా త్ప ర్య ము.

రాజశ్రేష్ఠుఁడును - గొప్ప రాజర్షియు దేవమహర్షులతో సమానుఁడును, క్షత్ర ధర్మము తెలిసి యనుష్ఠించువాఁడును, నిర్మలకీర్తియును, తపస్సునందు నాతోసమానుఁడును నగు నీ తండ్రి దిలీపుఁడు. అట్టివాఁడుకూడ గంగను భూమిపై బాఱింప లేకపోయెను. నీవు చేసిన ప్రమాణము కొఱఁతలేక దీరునట్లు యెప్పుడు స్నాన యోగ్యమైన గంగాజలముల స్నానముచేసి శుచివై పుణ్యసమూహఫలమును బొందుము.

ఉ॥ తాతల కెల్ల నీ వుదక • దానము లిమ్ము. పురంబుఁ బొమ్ము, సం
ప్రీతిని నేను బోయెద న • శీఘ్రగతిం ద్రిదివంబుఁ జేరఁగా
నాతతమంగళం బగుత • మంచువచించి, నిజేచ్ఛ సత్యమున్
ధాతయుఁ బోవఁగా, నృపతి • తర్పణముల్ పొనరించి గంగలోన్. ౯-౨౧

తా త్ప ర్య ము

నీ తాతల కందఱకు నీటితోఁ దర్పణముచేయుము. నీ యూరికిఁబొమ్ము. నేనును బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయెదను. నీకు మంచి శుభమగును - అని దీవించి స్వేచ్ఛగా సత్యలోకమునకుఁ బోవఁగా, భగీరథుఁడును గంగలోఁ దాతలకందఱకుఁ దర్పణ మొనర్చెను.

కం॥ తనదుపురంబునకుం జని, తన రాజ్యశ్రీని బూన • ధరణీజనంబుల్
వనట దొలఁగుచు ముదమునం, గన నతిసంపదలఁ దేలె • గతసంజ్వరతన్. ౯-౨౨

తా త్ప ర్య ము.

తన నగరమునకుఁబోయి తన రాజ్యసంపద యథాప్రకారము పూనఁగా భూజనులు దుఃఖమును విడిచి సంతోషమును బొందునట్లు మనోవేదన విడిచి రాజ్యసంపద లనుభవించెను.

ఆ॥ గంగచరిత మెల్లఁ • గాకుత్స్థకులచంద్ర! యానుపూర్విఁ బలుకు • టయ్యె నీకు
మేలు గలుగుఁగాక • మిగిలె సంధ్యావేళ, గంగ యిలకు దిగిన • కథను వినిన.
౯-౨౩

ఆనుపూర్వి = మొదటినుండి.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! గంగాచరిత్రమునంతయు మొదటినుండి నీకుఁ దెలిపితిని. నీకు మేలు గలుగునుగాక. సంధ్యావేళ యతిక్రమించెను. గంగ భూమిపైకి దిగినకథను విన్నవారికి-

—• గంగామాహాత్మ్యకథనము •—

సీ॥ విత్తకాముకునకు•విత్తంబు ఘటియించు, గీర్తికాములకును • గీర్తి నిచ్చు
నాయువుఁ గోర దీ•ర్ఘాయువుఁ బొందించు, సుతులను గోరిన • సుతుల నొసఁగు
స్వర్గంబు గోరిన • స్వర్గంబును నయించుఁ, బితరుల కెల్లఁ దాఁ • బ్రీతి నిడును
దైవతకోటులు • దనిసెడు నిద్దాన, బ్రాహ్మణక్షత్రియ • వైశ్య లితర
తే॥ జాతులం దెవ్వరైనను • శ్రద్ధ పూని, వినెడువారును గథ విని • పించువారు
సర్వపాపంబులను బాసి • సర్వకామ,ములను నాయువుఁ గీర్తియుఁ•బొందగలరు. ౯-౨౪

తా త్ప ర్య ము

ధనముగోరినవారికి ధనము లభించును. కీర్తిగోరినవారికిఁ గీర్తి కలుగును. ఆయువుగోరినవారికి నాయువు పెరుఁగును. పుత్రులు కావలయు నని కోరినవారికిఁ బుత్రులు పుట్టుదురు. స్వర్గము గోరినవారికి స్వర్గము లభించును. పితరుల కందఱకు మిగులఁ బ్రీతి కలిగించును. దీనిచే దేవకోటులు తృప్తి పడుదురు. నాలుగు వర్ణములవారిలో నెవ్వరైనను శ్రద్ధచే వినెడువారును దీనిని వినిపించువారును సర్వపాపములచే విడువఁబడి దీర్ఘాయుస్సు పొంది సమస్తమైనకోరికలఁ బొంద గలరు.

—• ౪౫-వ సర్గము •—

కం॥ కౌశికువాక్యములను విని, దాశరథి నితాంతహృష్ట • తస్వాంతుం డై
పేశలవచనంబులఁ బ్రిదివి, వేశనిభా ! వినిన భవదు • దీరితకథలన్. ౯-౨౫

నితాంత....స్వాంతుఁడు = మిక్కిలి సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడు, పేశల = మృదువులైన, వచనంబులన్ = మాటలతో, త్రిదివేశనిభా = ఇంద్రునితో సమానుఁడా, భవత్ + ఉదీరిత కథలన్ = నీచేఁ జెప్పఁబడినకథలను.

తా త్ప ర్య ము.

విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినమాటలు విని రాముఁడు మిగులసంతోషించి మృదువులైనపలుకులతో నిట్లనిరె. ఇంద్రసమానా! నీవు చెప్పినకథలను వినఁగ వినఁగ,

ఉ॥ అచ్చెరువయ్యె మా కనుచు • నానిశ మెల్లను దమ్ముతోడ నా
సచ్చరితుండు పల్కిన ప్ర•శస్తకథ స్మదిలోఁ దలంచుచు
న్మెచ్చుచుఁ బూర్వదిక్తటము • నీరజమిత్రుఁ డలంకరింపఁగాఁ
బొచ్చెము లేనిభక్తి నతి•పూర్వముగాఁ గృతకర్ముఁ డిట్లనున్. ౯-౨౬

తా త్ప ర్య ము

మాకు మిక్కిలి యాశ్చర్యము గలిగించెను - అని రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతోడ నారాత్రియంతయు శుభచరిత్రుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు పల్కినకథనే

స్మరించుచు సగరచక్రవర్తిసంపదైశ్వర్యవైభవము - ఆయనపుత్రుఁ డను నభిమానములేక భార్యతోడ నసమంజుని నడవులకు నెట్టిన ధర్మాభిమానము - అంశుమంతుని సౌజన్యసంపత్తి - సాగరులు పితృవాక్యమును పరిపాలింపఁ జేసిన మహాకార్యము - పితృభక్తి - భగీరథప్రయత్నము - ఆయన కార్యసాధకత్వము - గంగాపతనము లోనుగాఁగల యొక్కొక్కరిగుణములను మెచ్చుచు సూర్యుఁడు తూర్పుకొండమీఁదికి రాఁగాఁ బ్రాతఃకాలకృత్యముల నన్నిటిని దీర్చుకొనిన విశ్వామిత్రునకు నిర్మలభక్తితో నమస్కరించి యిట్లనిరి.

ఉ॥ రేయి భవత్కథామనన • రీతి నిమేషమువల్లపోయె; నీ
వీయెడ నుంట దా రెఱిఁగి • యిద్ధసుఖాసన మైనయోడ నీ
కై యతిపుణ్యులైనముని • హాటకగర్భులు పంచి రో మహా
మేయగుణా ! వెసం జనుద • మే తరియించి సుపుణ్యజాహ్నవిన్. ౯-౨౭

మననరీతి = ఆలోచించుటయందు - మునిహాటకగర్భులు=మునిబ్రహ్మలు.

తా త్ప ర్య ము.

రాత్రియంతయు నీవు చెప్పినకథవిషయమై యాలోచించుటయందే పోయెను. నీ విచ్చట నుండుట నెఱిఁగినవారై మహాపుణ్యాత్ములును బ్రహ్మసమానులైన మునులు మిగులవిశాలమై మెత్తనై సుఖాసనములుగల యోడను బంపిరి. మహాత్మా ! యీపుణ్యనదిని గంగను దాఁటిపోవుదమా.

కం॥ ఆరాకొమరునివచనము, గారామున విని తరించి • గాధేయుఁడు ద
ద్భూరమణకుమారులతో, నాఋషితతితోనుదక్త • టావని దిగిరెన్. ౯-౨౮

రాకొమరుని = రాజకుమారుని - ఉదక్తటావనిన్ = ఉత్తర తీరభూమి యందు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ రాజకుమారునివచనము గారాబముతో విని విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులతోడను ఋషీశ్వరులతోడను గంగదాఁటి యుత్తరపుటొడ్డున దిగెను.

కం॥ సాలంబుల ధిక్కృతకుల, శైలంబుల సౌధకోటి • జాలంబుల రు
గ్జాలంబుల ఫలసహితర, సాలంబుల దివిని నగు వి • శాలానగరిన్. ౯-౨౯

సాలంబులన్ = ప్రాకారములచేతను. ధిక్కృత = ధిక్కరింపఁబడిన, కులశైలంబులన్ = కులపర్వతములను. శ్లో॥ మహేంద్రో మలయ స్సహ్య శ్శుక్తిమాన్ గంధమాదనః, వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చసప్తైతే కులపర్వతాః - త్రికాండ శేషము. సౌధకోటిజాలంబులన్ = అనేకములైన మేడలసమూహములయొక్క. రుగ్జాలంబు

లన్ = కాంతి సమూహములచే, ఫలసహితరసాలంబులన్ = పండ్లతోఁగూడిన తియ్యమామిడిచెట్లచే, దివిని = స్వర్గమును.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రాకారములచేతను, కులపర్వతములను మించియున్న మేడలగుంపుల కాంతుల చేతను, తియ్యమామిడిలోనగు ఫలవృక్షములచేతను స్వర్గమును బరిహసించుచున్న విశాల యను నగరమందు,

—• శ్రీరాములు విశ్వామిత్రుని విశాలానగరవృత్తాంత మడుగుట •—

ఉ॥ రాముని లక్ష్మణుం గలిసి • రాముని వేఁజొర రాచపట్టి తా
నా మహనీయుఁ గాంచి మహి • తాత్మక ! యిప్పురి నేలురా జెవం
డో మఱి వాని వంశ మెది•యో? యని ప్రశ్న మొనర్ప నాయనం
బ్రేమ దలిర్పఁ గాంచి ముని • వేలుపుఱేఁడు వచింపఁ దత్కథన్. ౯౩౦

రాముని = రాచముని, విశ్వామిత్రుఁడు, చొరన్ = ప్రవేశింపఁగా, రాచపట్టి = రాజకుమారుఁడు.

తా త్ప ర్య ము

విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులతోఁ బ్రవేశింపఁగానే రాజకుమారుఁడైన రామచంద్రమూర్తి మహాత్ముఁడైన విశ్వామిత్రునిఁ జూచి యయ్యా ! యీ నగర మేలు రాజెవ్వఁడు ? వాఁ డేవంశమువాఁడు ? అని ప్రశ్నింపఁగా నాయనను బ్రేమతోఁ జూచి మునీంద్రుఁ డాకథ నిట్లు చెప్పెను.

మ॥ వినుమా రాఘవ ! మున్ గృతంబున మహా • వీరోత్తముల్ దైత్యులున్
ఘనశౌర్యుల్ బహుధర్మకర్మనిరతిం • గ్రాలంగ నాదిత్యులున్
మన మింకెట్టు లొకో నిరామయుల మై • మర్త్యత్వముం బాయుచు
న్మన నా నిర్జరభావ మూని యనుచు • న్భావించి వారాత్మలన్. ౯౩౧

కృతంబునన్ = కృతయుగమందు - ఆదిత్యులు = దేవతలు, అదితికుమారులు- అపత్యార్థకతద్ధితము. దితికుమారులు = దైత్యులు - అపత్యార్థకతద్ధితము, నిరామయులము = వ్యాధిలేనివారము - మర్త్యత్వము = మరణించు వానితనము - నిర్జరభావము = ముసలితనము లేకుండుట.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా ! వినుము. పూర్వము కృతయుగంబున వీరులగు దైత్యులు గొప్పశౌర్యము గలిగియు విస్తారము ధర్మకార్యములందుఁ బ్రేమగలదేవతలు కలిసి మనము ముసలితనము మరణము వ్యాధులు లేక హాయిగానుండ మార్గ మెద్దియో యని యాలోచించిరి.

కం॥ కలశపయోధిని జిలికినఁ గలుగును రస మంచు వారు ♦ కవ్వముగాఁ శై
　నమ్మల మందర మహి వాసుకిఁ, జిలుకుంద్రాడుగ ఘటించి ♦ చిలుకుచు నుండన్.

కలశపయోధిని = పాలసముద్రమును - రసము=అమృతము - చిలుకుంద్రాడు = చిలుకుత్రాడు.

తా త్ప ర్య ము

పాలసముద్రమును జిలికితిమేని దానియం దమృతముపుట్టును; అది భుజించితిమా మనకుఁ జావురాదు, ముసలితనము రా దని యోజించి మందరపర్వతము కవ్వముగా వాసుకి చిలికెడిత్రాడుగాఁ జేసి పాలసముద్రమును జిలుకుచుండిరి.

మ॥ ఒకవేవత్సరముల్ చనంగ ఫణిరా ♦ జుగ్రంబుగా క్ష్వేళ మో
　ర్వక తాఁ గ్రక్కె- తటస్థ మహాశిలల దం ♦ ష్ట్రాదష్టము ల్వ్రయఁగా
　వికటీభూత శిలాప్రభూత మయి యా ♦ భీలోరుహాలహాల
　ప్రకటక్ష్వేళము సామరాసురభువిన్ ♦ భస్మంబుఁ గావింపఁగన్.　　౧౩౩

క్ష్వేళము = విషము - ఓర్వక = రాఁపిడిసహింపలేక - తటస్థమహా శిలల = ఆ పర్వతమందుండు రాలను - దంష్ట్రా = కోఱలచే - దష్టముల్=కొఱకఁబడినవి - వికటీభూతశిలాప్రభూతమయి = విఱిగినరాలనుండి పుట్టినదై - ఆభీల = భయంకరమైన ఉరు = గొప్పదైన - హాలాహల = హాలాహలమను పేరుగల - ప్రకట క్ష్వేళము - ప్రసిద్ధవిషము - సామరాసురభువిన్ = అమరులతోను, అసురులతోను గూడినప్రపంచమును. "హాలహాలం, హాలహాలం హాలిహాలం; హాలాహలమ్ — ద్వి - కో.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వేయేండ్లు వారు చిలుకఁగా నా రాఁపిడిని సహింపలేక వాసుకి విషమును గ్రక్కెను. దాని వేఁడిమికిఁ గొండరాలు పగులుటయేగాక ప్రసిద్ధమైన హాలాహలము రాక్షసులను దేవతలనుగూడ భస్మముచేయఁబోచ్చెను.

ఉ॥ అంత నితాంతతాపకర ♦ మైనహాలాహలము వ్యాపింప నే
　కాంతపుభక్తి దేవతలు ♦ గ్రక్కున దేవవిభు న్నగాత్మజా
　కాంతునిఁ బాహి పాహి త్రిజ ! గత్పరిరక్షణశీల యంచు న
　త్యంతము వేఁడ వారలకు ♦ నక్షిపథస్థితుఁ డయ్యె నీశుఁడున్.　　౧౩౪

నితాంతతాపకరము = మిక్కిలి తాపమును గలిగించునది - ఏకాంతపు భక్తి = మిక్కిలి భక్తి - నగాత్మజాకాంతునిన్ = పార్వతీపతిని, శివుని-అక్షిపథస్థితుఁడు = ప్రత్యక్షమైనవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

అంతట మిక్కిలి తాపము గలిగించుచున్న యా హాలాహలమును హరించునట్లు దేవతలెల్ల శివుని పాహి పాహి యని మిగుల భక్తితో మిక్కిలి ప్రార్థింపఁగా వారికి శివుఁడు ప్రత్యక్షమయ్యెను.

ఉ॥ అంతట శంఖచక్రధరుఁ • డైన హరి ద్రోఁచి త్రిశూలిఁ గాంచి యొ
క్కింత స్మితంబు దోఁప విబు • ధేశ్వర ! వేల్పులు ద్రచ్చఁ బుట్టెడు
ద్దాంత విషంబు తొల్దొలుత • దైవతకోటులఁ బెద్దవౌట న
త్స్వాంతమునన్ గ్రహింపుమిది • యాదర మారఁగ నగ్రపూజగన్. ౩౫

తా త్ప ర్య ము.

ఆ సమయమందు విష్ణువు శంఖచక్రధరుఁడై వచ్చి చిఱునవ్వుతో వేలుపుల పెద్దా ! దేవతలు చిలుకఁగా మొట్ట మొదట సహింపరాని విషము పుట్టెను - నీవు వేల్పులలోఁ బెద్దవు కావున ప్రథమమున నిన్ను గౌరవింపవలయును గావున ముందు వచ్చినది నీవు ముందు మంచి మనస్సుతోఁ దీసికొమ్మని చెప్పెను.

—• శివుఁడు హాలాహలమును మ్రింగుట •—

తే॥ ఇటులవచియించి హరియుఁ దా • నేగెనంత, సురల వెఱపును గనిసిరి • వరునిపలుకు
వినికరంబునఁగొనియు గ్ర • విషముహాల, హలముఁగంఠస్థ మొనరించె • హరుఁడులీల.

తా త్ప ర్య ము.

ఈప్రకారము చెప్పి విష్ణువు వెడలిపోయెను. అంత దేవతల భయము చూచి విష్ణువు చెప్పినమాట విని చేతిలోనికి నా విషమును దీసికొని కంఠమున నిలిపెను.

మత్తకోకిలము॥ ఆహరించి విషంబు విష్ణు పు • రారి యేగిన, దేవతల్
మోహరించి మఱిన్ మథింపఁగ • మున్గెఁ గొండ పయోనిధిన్
పాహి యంచు నుతించి రంతటఁ • బంకజాక్షుని నీజగ
ద్వ్యాహరక్షకు నందు మాకును • బూఁట నీవ కదా హరీ ! ౩౬

ఆహరించి = మ్రింగి - పురారి = శివుఁడు - త్రిపురముల జయించినవాఁడు - జగద్వ్యాహరక్షకున్ = ప్రపంచసమూహములను గాపాడుటకు, అందు-వానిలో విశేషించి - పూఁట = భారము వహించినవాఁడవు.

తా త్ప ర్య ము.

శివుఁ డిట్లు విషమును మ్రింగిపోఁగా దేవతలు మరల పూనుకొని చిలుకఁగా కొండయె సముద్రమందుఁ బాటుక్కొన మునిఁగెను. అప్పుడు దేవతలందఱు విష్ణు

వును జూచి దేవా! ప్రపంచమందు ముఖ్యముగ మమ్ము రక్షించుటకుఁ బూట పడినవాఁడవు నీవే కదా!

మత్తకోకిలము :— ర స జ జ భ ర - గణములు, ౧౧ వ స్థానము యతి.

కం॥ మునిఁగినకొండను మీఁదికిఁ గొని రమ్ము మహాత్మ! నిన్నుఁ • గొలిచెడివారల్
గనుచుండ గాఁతియలు నీ, వును జూచుచు నుండె దనిన • భువనాత్మకుఁడున్.
౯౩౮

కాఁతియలు = విపత్తులు.

తా త్ప ర్య ము

హరీ! కొండ నీటిలో మునుఁగుచున్నది. దానిని పైకి యెత్తిపట్టుటకు నీవు తప్ప మఱి యెవ్వరు లేరు. నిన్ను సేవించుచుండువారు ఆపదలపాలగు చుండ నీవును ఊరక చూచుచుండవచ్చునా? ఆశ్రితరక్షణవ్రతమునకు హాని కదా!

కం॥ కరమును గిరికొన మోపుచుఁ, దరికొండను మోసి యుదధిఁ • దఱిఁవుపయిన్
సురలందుఁ దాను నొకఁడై, పురుషోత్తముఁ డమృతమథన•మును గావించెన్.
౯౩౯

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు దేవతలు ప్రార్థింపఁగా ప్రపంచశరీరమునకు ఆత్మయై యుండు విష్ణువు తాను దేవతలలో నొకఁడై యొకచేయి కొండకొనను నిలిపి కొండ క్రిందఁ దాను దాఁబే లయి నిలిచి మోయుచు విష్ణువే యమృతమునకై చిలికెను.

—• క్షీరసముద్రమున ధన్వంతరి లోనగువా రుదయించుట •—

కం॥ తిరముగ నిటు వేయేఁడులు, జరిగినఁ దొలుదొల్తనందు • జనిఁగని ధన్వం
తరి దండకమండలువులు, ధరియించి త్రిజన్ముఁ డగుచు • దైవతతతికిన్. ౯౪౦

త్రిజన్ముఁడు = వైద్యుఁడు - (వైద్యనిఘంటువు)

తా త్ప ర్య ము.

స్థిరముగ నడుమ విఘ్నములులేక వేయిసంవత్సరము లిటుజరుగఁగా నాపాల సముద్రమందు యోగదండము కమండలువు ధరించి దేవతలకు వైద్యుఁడై తొలుత ధన్వంతరి పుట్టెను.

కం॥ అప్పులు మథింప వానను, నుప్పతిలెన్ రసము దాన • నుద్భవ మైరిం
పొప్పుమిటారులు సొగసుం,దిప్పలు నప్సరస లనఁగ • దిక్కులు వెలుఁగన్. ౯౪౧

అప్పులు = జలములు = పాలు జలవికారమే కావున పాలు జలము లని చెప్పఁబడెను - మథింపన్ = చిలుకఁగా - వానను = అజలములందు - ఉప్పతిలెన్ = పుట్టెను - రసము = క్షీరసాగరము - దానన్ = దానియందు.

తా త్ప ర్య ము

జలమును జిలుకఁగా వానియందు సారము జనించెను, దానియందు కొందఱందగత్తెలు స్త్రీలు పుట్టిరి. అప్పులనుండివచ్చినరసమున జనించినవారు కావున వారు అప్సరసలు అనఁబడిరి.

కం॥ అచ్చర లఱువదికోటులు, సచ్చరితా! వారికిఁ బరి • చారిక లెన్నన్
వచ్చునె యెందఱో; యసురవి, యచ్చరలు గ్రహింప రైరి • యాయంగనలన్. ౯౪౨

అచ్చరలు = అప్సరసలు.

తా త్ప ర్య ము.

అఱువదికోటు లచ్చరలు పుట్టిరి. వారిపరిచారిక లెందఱో గలరు వారిని లెక్కింప నెవరివశము ? ఆ స్త్రీలను దేవతలుగాని రాక్షసులుగాని గ్రహించినవారు కారు.

కం॥ కావున నక్కలి నాక్రోం, బూవుంబోడుల నెవండుఁ • బూనమిఁ గొన రా
మా ! వారలు సామాన్యా, భావంబున నెలయు చుంద్రు • పడుపుంజెలులై. ౯౪౩

క్రోంబూవుంబోండ్లు = క్రొత్తపూలవలెఁ గోమలములైన దేహములుగల స్త్రీలు - అక్కలిన్ = ప్రేమచే. కామముచే - సామాన్యా = వేశ్య - పడుపుంజెలులై = వారకాంతలై, వెలయుంద్రై).

తా త్ప ర్య ము

రామచంద్రా ! యా యప్సరలను రాక్షసులుగాని దేవతలుగాని కామముచే గ్రహింపరైరి. కావున వారు మగవారియందఱియందు సమానపరిభావము గలవారై లంజలై వర్తించిరి.

కం. వరుణునికూఁతురు వారుణి, సుర పేర గ్రహీత నరసి • చూచుచుఁ బుట్టన్
బరికింపరైరి యసురులు, తరుణిని గైకొనిరి సురలు • తాత్పర్యమునన్. ౯౪౪

వారుణి = వరుణుని అపత్యము స్త్రీ వారుణి ఈమెకు సుర యనియుఁ బేరు. ఈమె సురాధిష్ఠానదేవత గ్రహీతన్ = గ్రహించువానిని, అరసి = వెదకి.

తా త్ప ర్య ము

సుర యనుపేరుగల వరుణునికూఁతురు తన్నెవఁడు గ్రహించునో యని చూచుచు రాఁగా నామెను నసురులు గ్రహింపరైరి. దేవత లిష్టముతోఁ బరి గ్రహించిరి.

కం. సుర నొల్లమి దితిపుత్రు ల, సుర లైరి; పరిగ్రహించి • సుర నదితిసుతుల్
సుర లగుచును హృష్టాంతః, కరణంబుల నొప్పి రపుడు • గగ్గురుపొడువన్. ౧౮౫

తా త్ప ర్య ము

దైత్యులు సురను గ్రహింపనికారణముచే నసురులైరి. దానిని గ్రహించిన కారణమున దేవతలు సురలై దేహంబున గగ్గురుపాటుగలుగ సంతోషించిరి.

తే॥ అవల నుచ్చైశ్రవం బను•హయము పుట్టెఁ గౌస్తుభం బనురత్నంబు•గలిగెఁబిదప
వెండి నుత్తమ మమృతంబు•వెడలివచ్చె, జలధి నది వారివంశంబు•సమయఁజేసె,
౧౮౬

అవల నుచ్చైశ్రవ మను గుఱ్ఱము పుట్టెను. అవల గౌస్తుభం బను రత్నము కలిగెను. అవల నమృతము పుట్టెను. అది వారి వంశము నాశము చేసెను !

చం॥ అది యెటు లన్న నాసుధకు • నై యొకటై యల రాక్షసాసురుల్
ప్రిదులక వేల్పులం దొడరి • పెందురమున్ ఘటియింప వారిలో
గుదిగొని రెండువాఁగులను • గూలిరి లెక్కకు మిక్కుటంబుగాఁ,
త్రిదశులపక్ష మూని హరి • తెప్పునఁ దా హరియించెఁ దత్సుధన్, ౧౮౭

సుధకొనై = అమృతమునిమిత్తము, త్రిదశులు = మూఁడుదశలుగలవారు, ఉత్పత్తిస్థితి మరణములుగలవారు. ఇవి మనుష్యులకును గలవు. అయినను దేవతలు పుట్టినపుడు జీవించియున్నప్పుడు మరణించునపుడు ఇరువదియైదేండ్ల వారివలెనుందురు. గాని బాల్యము వార్ధక్యము లోనగు తక్కిన యవస్థలు లేవు. పెందురము = పెద్ద యుద్ధము. ప్రిదులక = వెనుఁదీయక.

తా త్ప ర్య ము

అమృత మిది యెట్లు వారి నాశమునకుఁ గారణ మాయె ననిదవా వినుము. అమృతము పుట్టఁగానే దానిని దేవతల కీక తామే హరింపవలెనని రాక్షసులు అసురులు నొకటై దేవతలతో యుద్ధము చేసిరి. దానిలో రెండుపక్షముల వారిలో ననేకులు చచ్చిరి. అప్పుడు విష్ణువు దేవతలపక్షము వహించి యా యమృతమును దా నపహరించెను. వీరో యొక నిమిత్తముగఁ జేయు స్నేహాఫల మిట్టిదై యుండును.

కం॥ మోహనమాయనుసురుల, మోహింపఁగఁజేసి యెదురు•మూఁకలఁగూల్చెన్
స్నేహంబు నెఱపి విబుధ, వ్యూహంబునకిచ్చె నమృత • ముల్లం బలరన్. ౯౪౭

మోహనమాయను = మోహింపఁజేయు నద్భుతశక్తిచే - మోహినియై, ఎదురు మూఁకలన్ = ఎదిరించిన గుంపులను, విరోధులను.

తా త్ప ర్య ము.

విష్ణువు మోహినీవేషము ధరించి రాక్షసుల మోహింపజేసి విరోధించిన రాక్షసుల గుంపుల వధించెను. దేవతలపట్ల స్నేహభావముఁ జూపి యమృతమును వారు సంతోషించునట్లు వారి కిచ్చెను

కం॥ ఘోరాహవరంగంబునఁ గ్రూరాసురకోటిఁ దునిమి • రూక్షంబుగఁ బా
కారి స్వరాజ్యము నేలె స, చారణఋషిదైవతంబు సంతోషపడన్. ౯౪౮

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లమృతము త్రావుటచే మరణములేనివారైన దేవతలఁ దోడ్కొని యింద్రుఁడు భయంకరమైన యుద్ధభూమియందు దయలేక రాక్షసులవధించి చారణులు, ఋషులు, దేవతలు, సంతోషించునట్లు తన రాజ్యము మరల నేలెను.

ఇంద్రుఁ డొకనాఁ డైరావతమునెక్కి విహారము వచ్చుచుండఁగా దుర్వాసుఁ డెదుర్గ వచ్చి యొకపుష్పహార మాయన కిచ్చెను ఇంద్రుఁడు దాను దానిని ధరింపక యైరావతము కుంభములకుఁ జుట్టెను అది తొండముతో దానిని తీసి నేలవేసి కాలరాచెను, సగౌరవముగఁ దా నిచ్చిన పూలదండకు వచ్చినగతి చూచి దుర్వాసుఁడు కోపించి యైశ్వర్యమదముచేఁ గదా నీవు నన్నిట్లవమాన పఱచితివి. నీ యైశ్వర్యమంతయు సముద్రముపాలై పోవునుగాక యని శపించెను. వెంటనే యింద్రునకుఁగల యేనుఁగులు. గుఱ్ఱములు మణులు లోనైన భోగపదార్థములన్నియు మాయమై సముద్రమునఁ జొచ్చెను. ఇంద్రుఁడు దరిద్రుఁడై బుద్ధిమంతుఁడై మరల విష్ణువును బ్రార్థింపఁగా నీకమీఁద నిట్లు పెద్దల నవమానింపకు మని బుద్ధిచెప్పి మందరమును పాలసముద్రమున వైచి చిలికినయెడల మరల మునుపటి యైశ్వర్యమంతయు లభించునని చెప్పెను. ఆమహావిష్ణువు సహాయముచే నింద్రుఁడు మరల లబ్ధైశ్వర్యుఁ డయ్యెను.

ఇదియును యోగశాస్త్రము ననుసరించియే యున్నది. మూలాధారమందుండు త్రికోణము మందరము. దానిఁజుట్టియుండు వాసుకి కుండలి దానిని మథించిన సురాసురులు ఇడాపింగళనాడులయందలి ప్రాణశక్తివాయువులు. ఇంతకు నాధారభూతుఁడు విష్ణువు. కుండలి తొలుత మేల్కొనునపుడు దేహమున శక్తి ప్రసారము కారణముగ వికారములు పుట్టును. అప్పుడాయోగవిద్య తెలిసిన

గురువు దానివలన నపాయములేకుండఁ జేయవలెను, ఈగురువే వాసుకిభూష ణుఁడైన శివుఁడు. శివుఁడు వాసుకికంకణుఁడు గావున నావిష మాయనను బాధింపఁజాలదు. భగవంతుఁడు విష్ణువే గురువును (శివుని) దీనికై ప్రేరించును. అవలఁ దానే యాధారముగ నిలిచి యోగియభీష్టము నెరవేర్చును. అమృతము పుట్టినను అట్టిదశయందు హరిభక్తిలేనిసాధకులు సుందరులఁజూచి చెడిపోవుదురు. భగవంతు నాశ్రయించియుండువారు చెడరు. ఆయనయే విఘ్నముల నణఁచి వారి కమృతము లభింపఁజేయును.

—♦ ౪౬ సర్గము. దితి యింద్రునిఁ జంపుకొడుకునకై వ్రత మనుష్ఠించుట ♦—

చం॥ కొడుకులపాటుఁ గాంచి దితి ♦ కూరినదుఃఖముచే విషణ్ణయై
మిడుకుచు భర్తకశ్యపున ♦ మీపముఁ జేరి సబాష్పనేత్ర నా
కడుపును నీకుమారకులె ♦ కాల్చిరిచుమ్మిటు నాథ! యింక నే
నడుపున నోర్చుదానఁ బగఁ ♦ బాపుసుతుండు జనింపఁ జేనియున్. ౯౦

తా త్ప ర్య ము

తన కొడుకులకు వచ్చినదురవస్థఁ జూచి దితి దుఃఖాతిశయముచే వెల్లి బోయి సంకటపడుచుఁ దనభర్త యగు కశ్యపునిఁ జేరఁబోయి కన్నీరుకారు చుండ నాథా! నీకొడుకులె నాకడుపును గాల్చిరి. ఇఁక నాపగ దీర్చుకొడు కొకఁడైన బుట్టఁడేని నే నెట్లు పుత్రశోకము భరింపఁగలను?

కం॥ పాకారిఁ జంపుపుత్రుఁడు, నాకడుపునఁ బుట్టఁగల్గి♦నం బగదీఱున్
నా కట్టిసుతు నొసంగుము, చేకొనుమా మనవి తపము♦ చేసెద ననుచున్. ౯౧

తా త్ప ర్య ము

ఇంద్రునిఁజంపఁగలకొడుకు నాకడుపునఁ బుట్టినా వాఁడు పగదీర్చును. కావున నాకట్టికొడుకు గలుగ ననుగ్రహింపుము. నీవు చెప్పినట్లు తపము చేసెదను. నామనవిని వినుము. నన్ననుగ్రహింపుము.

సీ॥ అతిదుఃఖశాత్మయౌ ♦ దితిఁ గని యిట్లనుఁ, గశ్యపుఁ డట్లగుఁ గాక నీవు
నిండువేయేఁడు ల ♦ ఖండతపంబును, నాపలుకు రీతి నో ♦ వర్చుదేని
శక్రుని జంపు ప ♦ రాక్రమవంతునిఁ ద్రైలోక్యభర్తఁబు♦త్రకునిఁ గనెద
వని యామె యుదరంబుఁ♦దన కేల స్పృశియించి, శుభమగు నీకునో♦సుందరాంగి

తే॥ యనుచు వచియించి యతఁ డేగ ♦ వసమువకును
దితియు ముద మంది యొనరించె ♦ దీర్ఘ తపముఁ
దాఁ గుశప్లవవనంబున ♦ దారుణముగ
శ్రీకుఁ డామెకు, బరిచర్య ♦ సలుప వచ్చె. ౯౨

తాత్పర్యము.

అని మిగుల దుఃఖపడుచున్న దితిని జూచి కశ్యపుఁడు డిట్లనియె. దేవీ! నీవు వేయేఁడులు నేను జెప్పినట్లు పూర్ణముగ నడుమ విఘ్నములేక చేయుము. అట్లు చేయఁగలిగితివేని నీ వింద్రునిఁ జంపఁగలవాఁడును మూఁడులోకములకు నేలిక యగువాఁడును నగు కొడుకును గనెదవు అని యామెకడుపును దనచేతితోఁ డాఁకి తడివి, యో సుందరీ! నీకుఁ బ్రియమగుఁగాక యనుచుఁ జెప్పి తపస్సు చేయుటకై యాయన వనమునకుఁ బోయెను. దితియు మిగుల సంతోషించి కుశప్లవ మను క్షేత్రమునందు దీర్ఘకాలము తీవ్రమైన తపమును జేసెను. ఆ కాలమందు నామె కుపచారము చేయుటకై యింద్రుఁడు వచ్చెను.

ఉ॥ నీతిరొకింత దప్పక వి•నీతుఁడునై గురుభక్తియుక్తిఁ ద
న్మాతకు సేవసేయుఁ, దరు•ణంబును దప్పఁగనీక సత్ఫల
వ్రాతము దర్భలున్ సమిధ•వర్గము లోనగ నెల్లవస్తువుల్
ప్రీతిగఁ దెచ్చి యిచ్చు, మఱి•వీవన వీచు శ్రమంబు దీఱఁగన్. ౧౩

తాత్పర్యము

ఇంద్రుఁడు కొంచెమైనను నీతిమార్గమును విడువక వినయముగలవాఁడై తల్లి యను గొప్పభక్తితోఁ గూడినవాఁడై యాతల్లికి సేవచేయుచుండెను. సమయమునకు సరిగా మంచిపండ్లు దర్భలు సమిధలు మొదలైనవస్తువులన్నియుఁ దెచ్చి యిచ్చును. ఆమె తపస్సుచేసి యలసి పరుండినపుడు విసనకఱ్ఱతో శ్రమము పాయ వీచుచుండెను.

చం॥ బడలినవేళఁ గాళ్పిసుకు•భామిని యెయ్యది చెప్ప జాగు లే
కెడ విసుమాల కద్ది ఘటి•యించు, నిటుల్ పరిచర్య సేయఁగాఁ
గడచె దశాబ్దకంబుకొఱ•గా నొకవేసము, లంతఁ దృప్తయై
కొడుకును జూచి పల్కె సుమ•కోమల ప్రీతమనోంబుజాతయై. ౧౪

బడలికచెందినవేళఁ గాళ్ళుపిసుకును. ఆమె యేపనిచెప్పినను అలస్యములేక విసుఁగుకొనక యది వెంటనేచేయును ఈ ప్రకారము శుశ్రూషచేయుచుండఁగాఁ బదిసంవత్సరములు తక్కువగా వేయేండ్లు పూర్తిగావచ్చెను. అప్పుడతని సేవకుఁ దృప్తిపడినదై పుష్పమువలెఁ గోమలమైన దేహముగలయామె ప్రీతితోఁగొడుకగు నింద్రునిఁ జూచి యిట్లనెను.

ఉ॥ వేఁడఁగ నీదుతండ్రిఁ బృథి•వీధరశాసన! యొక్కపుత్రు వే
యేఁడులు నిష్ఠనీ వ్రతము•నేనొనరింపఁగఁ గల్గు నం చనెన్

మూఁడుజగంబుల న్నినుఁ న • మోఘబలంబున గెల్వ శక్తి మా
ఱాఁడియు నాకుఁ గల్గె, నను • ఱంగనుఁగొందువు నిష్ఠ నిండినన్. ౯౫౭

వ్రతము సాంతము గావచ్చినది. ఇఁక విఘ్నభయము లేదు. తనకోరిక నెఱ వేఱును. మర్మమువిడిచి చెప్పినను దోషములేదని తలఁచి రహస్యముఁ బట్టఁ జాలక యింద్రునితో నిట్లనియెను, ఇంద్రా! నీతండ్రిని నేనొక్క వరమును వేఁడి తిని. ఆయనయు నాయం దనుగ్రహించి వేయిసంవత్సరములు నీవఖండతపస్సును జేసితివేని నీకుఁ గొడుకు గలుగునని యనుగ్రహించెను. ఆవరబలమున మూఁడు లోకంబులను నిన్నును ఎదురులేని బలముచే గెలువఁగలశక్తిగల గర్భము నాకుఁ గలిగెను. ఈపదిసంవత్సరములు పూర్తికాఁగానే యట్టితమ్ముని నీవు చూడఁగలవు.

చ॥ వెఱవకుమయ్య నీకొఱకు • వేయివిధంబుల నైనఁ జెప్పి యే
కొఱఁతయు నీకు లేనిగతిఁ • గూర్మిసుతున్ నవరించుదాన, ని
ద్దఱు నొకతై జగంబులను • దద్దయుఁ బ్రోవుఁడు, నిన్ను భద్రము
ల్దొఱయు నటంచు నాడుచును • దొయ్యలి యూనడిపూఁట నెండకున్. ౯౫౮

తొయ్యలి = స్త్రీ.

తాత్పర్యము

కుమారా! నన్ను గెలుచుకుమారుఁడు గలుగునఁట, ఇంక నాగతి యేమి? యని భయపడకుము నీపక్షమున వేయివిధములుగనైన మాటలాడి నీ కే కొఱఁతయు లేకుండునటుల నాముద్దుకుమారుని నేను చక్కదిద్దెదను మీరిరువురు నొద్దిక గలవారై లోకములను రక్షింపుఁడు. నాయనా! నీకు మేలగుఁగాక - యని చెప్పి యామె మధ్యాహ్నము నెండకు బడలినదై.

ఉ॥ ముమ్మర మైననిద్ర దను • ముంచిన మైమఱ పొంది పాదదే
శమ్మున వ్రేల వెండ్రుకలు • సాధ్వి శిరఃకలితాంఘ్రిభాగ యై
యిమ్మగ నుంటఁ గాంచి హసి • యించి ముదంబున లోనఁ జొచ్చి గ
ర్భమ్మును నేకుతున్కలుగ • వజ్రహతిన్ హరి ద్రుంచెఁ ద్రుంచినన్. ౯౫౯

ముమ్మరము = అధికమైన - మైమఱపు = దేహమున హెచ్చరికదప్పుట - శిరఃకలితాంఘ్రిభాగయై = శిరముతోఁగూడిన పాదప్రదేశముగలదై - హసియించి = నవ్వి.

తాత్పర్యము

మిక్కుటమైననిద్ర తన్ను ముంపఁగా దేహమును మఱచి విరిసినవెండ్రుకలు కాళ్ళమీఁదవ్రేలుచుండఁగా మోఁకాళ్ళమీఁదఁ దలయుంచి సుఖముగ నిద్రించు

చుండుట చూచి యీమాత్రమునకా నన్ను జయించుకొందుకును గన్నట్టు వాని వలన నాకు విపత్తు గలుగునట్లు నీకు మధ్యవర్తిత్వము చేసెద నని చెప్పితివని యామె యభిమానమునకు తాంచినందుకు సందు దొరకెఁగదా యని నవ్వెను. గాలి చిచ్చి. ఇక నేమిభయము సందు దొరకెనని సంతోషించి యామె లోపలఁ బ్రవేశించి యాగర్భపిండమును నేడుతునకలుగా నింద్రుఁడు వజ్రాయుధముచే నఱకెను.

మధ్యాహ్నవేళ దితి నిద్రించినవిధము కొందఱు వేఱువేఱు విధములుగ వ్రాసి యున్నారు. వ్రతనిష్ఠయందుండి పగలు నిద్రించుట పాపము కొందఱు శయ్యపైఁ గాళ్ళదిక్కు తల తలదిక్కు కాళ్ళుంచి పండుకొనె ననిరి. శయ్య యనఁగా బానుపు గాకపోయినను కృష్ణాజినమని కొందఱనిరి. కొందఱు కూర్చుండియే పాదములను శిరస్సుఁదగుల నిద్రించినదనియు, నిది బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రుని దాఁకుటవంటిదనియు, గావున నశుచిత్వ మనియు తపస్సునందుండు దానికి శయ్య యుండదు గావున శయ్య యందుఁ బరుండినదనుట సరిగాదనియుఁ గొందఱనిరి, కొందఱు భూమిమీఁదఁ బరుండినను తూర్పు దక్షిణము తప్పఁ దక్షిణ దిక్కులందు శిరస్సుంచుట దోషము గావున నట్లు చేసిన దనిరి. దితికిఁ బగటిపూట నిద్రింపరాదని అందు వ్రతస్థనై యేవిధముగ నైన నిద్రింపరాదని తెలియకయున్నదా ? ఆమె బుద్ధిపూర్వకముగ నిద్రించినదికాదు. ఇంద్రునితో మాటలాడుచుండి పెద్దమ్మ యావేశించుటచే నవశనై కూర్చుండినది. కూర్చుండినట్లే కూర్కెను. శిరస్స్నానముచేసిన దగుటచే వెండ్రుక లెండించుట కుఁగా విరియఁబోసికొని యుండెను. పద్మాసనస్థనై కూర్చుండినను రెండుపాదముల మీఁదికి శిరస్సు రాఁజాలదు. ఒకవేళ వచ్చినదనుదమన్న నంత క్రిందికి శిరస్సువచ్చు నప్పటికి మెలకువ రానేవచ్చును. కావున ముడిచిన మోఁకాళ్ళమీఁదఁ దలయుంచె ననుటయే సాధువని తోఁచుచున్నది. మోఁకాళ్ళుకూడ కాళ్ళలోఁ జేరినవేకదా.

-• ఇంద్రుఁడు దితిగర్భమున నున్న పిండంబును ఖండించుట •-

ఉ. మానక యేడ్వఁ బిండములు • మా రుద మా రుద యంచుఁ ద్రుంప నా
చానయు నిద్ర మేలుకని • చంపకు చంపకు మంచుఁ బల్కఁ-వన్
మానుచు మాతృవాక్యగరి • మంబున వజ్రముఁ గేలఁ బూని యా
మానినిపాదసీమ శత • మన్యుఁడు వ్రాలి వచించె నీగతిన్. ౯౧౦

మా రుద = ఏడువకుము, చాన = స్త్రీ, మాతృవాక్యగరిమంబునన్ = తల్లిమాటయందుఁగల గురుత్వముచే, శతమన్యుఁడు = ఇంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము

ఇట్టు లింద్రుఁడు పిండమును ఖండింపఁగా నది యేడ్చును - ఏడువకు మేడువకు మని మఱిమఱి ఖండించెను. ఇంతలో దితి మేలుకని చంపకు చంపకు మనిపలికెను. ఇంద్రుఁడును దల్లిమాటయందలి గౌరవముచేఁ జంపక వజ్రాయుధము చేతఁబూని వెలుపల వచ్చి యామెపాదములపైఁబడి యింద్రుఁ డిట్లు వచించెను.

శా॥ తల్లీ ! నే నపరాధి నిక్కముది క్షం • తవ్యుండ మన్నింపుమీ
యల్లీలన్ నిదురింప నీ వశుచి వై • యంఘ్రిద్వయి న్మూర్ధజ
మ్ముల్లీల న్నటియింప నిమ్ము గని నీ • పుత్రున్ బిడౌజోంతకున్
బెల్లాల్యంబున నేడుతునక్కలుగ నే • ఛేదించితిం జమ్మనన్. ౯౪

అపరాధిని = అపరాధము చేసినవాఁడను - అయినను - క్షంతవ్యుఁడన్ = క్షమింపఁదగినవాఁడను - అంఘ్రిద్వయిన్ = రెండుకాళ్ళయందు - మూర్ధజమ్ములు తలవెండ్రుకలు బిడౌజోంతకున్ = ఇంద్రునిం జంపువానిని - బిడౌజన్ + అంతకుఁడు = బిడౌజోంతకుఁడు సకారమునకు బదులుగ వచ్చిన విసర్గమునకుఁ బూర్వమప్లుతమై హ్రస్వమైన అకార ముండి పరంబుగ హ్రస్వమైన అకారముగాని యావర్గముయొక్క ౩-౪-౫ అక్షరములుగాని యరలవసహాలుగాని యుండినచోట విసర్గము ఉకారముగా మాఱును - బిడౌజన్ + అంతకుఁడు = బిడౌజోంతకుఁడు - బిడం = వ్యాపనశీలం ఓజో యస్య సః బిడౌజాః = వ్యాపన శీలమైన తేజస్సు గల వాఁడు - పెల్లులౌల్యమున్ = అధికమైన దేహాభిమానముచే.

తాత్పర్యము.

తల్లీ ! నేను నిజముగ నపరాధముచేసినవాఁడనే - అయినను నేను క్షమింపఁబడుటకు యోగ్యుఁడను కావున శపింపక మన్నింపుము - నీ వావిధముగ నశుచివై (వ్రతము సలుపువారు పగలు నిద్రింపరాదు - అది యొకదోషము. రెండవది నీవు తలవిరియఁబోసికొని కాళ్ళకు వెండ్రుకలుఁ దగులఁజేయుట - మూఁడవది మోఁకాటిపై శిరముంచుట - యీ మూఁటివలన నీ వశుచి వని భావము) తల వెండ్రుకలు కాళ్ళపైఁ బడుచుండఁగా నిదే సమయ మని యెంచి నాదేహమును నేను రక్షింపవలయు నను కోరికతో నన్నుఁ జంపువానిని నేను నేడుతునకలుగ ఖండించితిని. తన్నుఁ జంపవచ్చినబ్రాహ్మణుఁడైనను - స్త్రీయైనను - గోవైనను జంపవచ్చు నని శాస్త్రముకలదు - కావున నన్నుఁ జంపనున్న వాని నేను జంపుట దోషము గాదు- కావున క్షమింపుము.

-• ౪౭ సర్గము. సప్తమరుత్తులయుత్పత్తి •-

తే॥ తనదుగర్భమీాగతి నేను • తునకలైన, జాల శోకించు మిగుల న•జయ్యుఁడైన
బలవిరోధిని వీక్షించి•పలికె దితియు, సానునయవాక్యముల నిట్టు•లంబుజాక్ష ! ౯౬౦

అజయ్యుఁడు = జయింపసాధ్యముగానివాఁడు, బలవిరోధిని = ఇంద్రుని సానునయవాక్యములన్ = ఊరార్పుమాటలను.

తాత్పర్యము

తన గర్భ మీావిధముగా నేడుతునకలు గాఁగా జయింపరాని యింద్రునిఁ జూచి దితి యతని నూరార్చుచు రామా ! యిట్లనెను.

ఉ: దోసము లేదు నీవలన • దోసము నాయది యాట భూమిభృ
చ్ఛాసన ! సప్తధాభిదగఁ • జల్పఁగఁ గల్గితి వీవు గర్భమున్
రోస మదేల నాకిఁక, మ • రుత్తులు నేడ్వురు నేలు భూములన్
వాసిగ వీరిపాలనము • వర్తిలఁ జేయుము నాకుఁ బ్రీతిగన్. ౯౬౧

భూమిభృచ్ఛాసన = పర్వతముల శిక్షించువాఁడా - సప్తధాభిదగ = ఏడుగఁ జీలునట్లు.

ఇంద్రా ! నీవలన దోసము లేదు - దోసము నాది యగుటచేతనే నాగర్భమును ఏడుతునకలుగా నీవు చేయఁగలిగితివి. ఇఁక నాకు నీపై కోపమేల ? మరుత్తులు నేడ్వురు పాలించు భూములయందు వీరిపాలనము నాకుఁ బ్రీతికలుగునట్లు ప్రవర్తిలఁ జేయుము.

కం॥ నాకొడుకు లేడ్వురును ది, వ్యాకృతులై నీవు పిలిచి • నటు మారుతు లన్
ప్రాకటనామంబున వా, తాకృతిఁ జరియించు వార • లాకసమందున్. ౯౬౨

దివ్యాకృతులై = దేవతలయాకారముగలవారై - వాతాకృతిన్ = వాయుస్వరూపములతో.

తాత్పర్యము

నాకొడుకు లేడ్వురు దేవతల యాకారములు ధరించి నీవు పిలిచినట్లు మారుతులను ప్రఖ్యాతనామముతో వాయుస్వరూపులై యాకాశమందుఁ జరించుచుండ నిమ్ము.

ఆ॥ ఒకఁడు బ్రహ్మలోక•మొకఁ డింద్రలోకంబు•నొకఁడు వాయువనఁగ నుడుపథంబు
నొంది మలయువార•లున్న నల్వురు నాల్గు,దెసల యుష్మదాజ్ఞ•దిరుగువారు.
౯౬౩

తా త్ప ర్య ము.

బ్రహ్మలోకమందొకఁడు ఇంద్రలోకమందొకఁడు ఆకాశముననొకఁడు తక్కిన నలువురు నీయాజ్ఞ ప్రకారము నాలుగుదిక్కుల నుండుదురు.

కం॥ కొంజక యిటు సలుపు మనం బ్రాంజలినై తల్లిఁజూచి • యని నింద్రుం డో
రంజిలెసుజనా! సత్య మ,గుం జూవె యిదెల్లశంక•గూర్పకు మదిలోన్. ౯–౪

తా త్ప ర్య ము.

సందేహింపక నీవిట్లు చేయుమని తల్లి చెప్పఁగా నింద్రుఁడు చేతులు జోడించి తల్లీ! నీవు చెప్పినట్లే జరుగును. సంశయింపకుము.

కం॥ అని తల్లియుఁ గొడుకుఁ దపో,వనమున నీరీతి సమయ•పడి సంతుష్టిం
జనిరి దివంబున కని యిది, వినినారము మున్ను దివ్య•విభవా రామా! ౯–౫

తా త్ప ర్య ము

అని యీరీతిగఁ దల్లియగుదితియుఁ గొడుకగునింద్రుఁడు తపోవనమునందు కట్టుపాటుచేసికొని సంతోషముతో స్వర్గమునకుఁ బోయిరి. అని యిది పెద్దలు చెప్పఁగా విన్నాఁడను.

శ్లో॥ ఆవహః ప్రవహశ్చైవ సంవహ శ్చోద్వహ స్తథా
వివహాఖ్యః పరివహః పరావహ ఇతి క్రమాత్
సప్తై తే మారుతస్కంధా మహర్షిభి రుదాహృతాః
ఆవహో వర్తయే ద్వాయు ర్మేఘోల్కా వృష్టివిద్యుతః
వర్తయే త్ప్రవహశ్చైవ తథా మార్తాండమండలమ్
సంవహో మారుతస్కంధ స్తథా శీతాంశుమండలమ్
వర్తయే దుద్వహశ్చాపి తథా నక్షత్రమండలమ్
పంచమో వివహాఖ్యశ్చ తథైవ గ్రహమండలమ్
సప్తర్షి చక్రం స్వర్గం గాం షష్ఠః పరివహ స్తథా
పరావహ స్తథావాయు ర్వర్తయే ద్ధ్రువమండలమ్.

ఆవహుఁడు ప్రవహుఁడు సంవహుఁడు ఉద్వహుఁడు వివహుఁడు పరివహుఁడు పరావహుఁడని యీసప్తమరుత్తులపేర్లు – వీరుండు స్కంధములకు మారుతస్కంధము లని పేర్లు – ఇందు ఆవహుఁ డనువాఁడు (ఆవహ మను గాలి) మేఘములు – పిడుగులు – వర్షము – ఆకాశమున నూడిపడుకొఱవులు – వీని యందు వర్తించును. ప్రవహ మనువాయువు సూర్యమండలమున వర్తించును – సంవహ వాయువు చంద్రమండలమున వర్తించును – ఉద్వహవాయువు నక్షత్ర మండలమందు వర్తించును-ఐదవ దగు వివహవాయువు గ్రహమండలమున వర్తిం

చును - ఆఱవ పరివహావాయువు సప్తర్షిమండలమందు స్వర్గమందు భూమియందు వర్తించును. పరావహావాయువు ధ్రువమండలమున వర్తించును.

శ్లో॥ గగనస్పర్శనో వాయు రనిలశ్చ తథా పరః
ప్రాణః ప్రాణేశ్వరో జీవ ఇత్యేతే సప్తమారుతాః.

గగనము - స్పర్శనము - వాయువు - అనిలుఁడు - ప్రాణము - ప్రాణేశ్వరుఁడు - జీవుఁడు - అనియు సప్తమారుతులపేర్లు గలవు.

-• శ్రీరాములకు విశ్వామిత్రుఁడు విశాలాదేశవృత్తాంతంబుఁ దెలుపుట •-

కం॥ ఈ దేశము శక్రుఁడు ము, న్నాదితికిని సేవచేసి • నట్టిది వినుమూ
భూదయితుం డిక్ష్వాకుం, డాదృతిని నలంబుసాఖ్య యందుం గనియెన్. ౯౬

శక్రుఁడు = ఇంద్రుఁడు - భూదయితుఁడు = రాజు.

తా త్ప ర్య ము.

పూర్వ మింద్రుఁడు దితికి సేవచేసినదేశ మిదియే - ఇందు నిక్ష్వాకుఁడనురాజు అలంబుస యను భార్యయందు.

సీ. పరమధార్మికకీర్తి • బరగువిశాలుని, నతఁ డిటఁ గట్టించె • నయ్య దీని
వసుధ విశాల నా • వరలునియ్యదియు వి, శాలుసుతుఁడు హేమ • చంద్రుఁ డయ్యె
నమ్మహాబలశాలి • యాత్మజుఁడు సుచంద్రుఁ, డతనికిఁ బుట్టె ధూ • మ్రాశ్వుఁడనఁగ
నాతనితనయుఁడై • యలరెసృంజయుఁడు త, త్తనయుఁడు సహదేవ • మనుజనాథుఁ
తే॥ డతనికులవర్ధనుండు కు • శాశ్వుఁడయ్యె, నతనిసుతుఁడయ్యెసోమద • త్తాఖ్యనృపతి
సోమదత్తున కుదయించె • శూరవరుఁడు, వినుతగుణుఁడు కకుత్స్థనృ • పేంద్రవిభుండు.
౯౭

తా త్ప ర్య ము.

మిక్కిలి ధర్మాత్ముఁడని కీర్తిని సంపాదించిన విశాలుఁ డనువానిని గాంచెను- అవిశాలుఁడే యిచ్చటఁ దనపేర విశాల యను నగరముఁ గట్టించెను. అవిశాలుని కుమారుఁడు హేమచంద్రుఁడు - ఆ బలవంతుఁడైన యా హేమచంద్రుని కుమారుఁడు సుచంద్రుఁడు - అతనికుమారుఁడు ధూమ్రాశ్వుఁడు - అతనికుమారుఁడు సృంజయుఁడు - అతనికుమారుఁడు సహదేవుఁడు - అతని కుమారుఁడు కుశాశ్వుఁడు - అతనికుమారుఁడు సోమదత్తుఁడు - సోమదత్తునికుమారుఁడు శూరుఁ డగు కాకుత్స్థుఁడు.

కం॥ అతనిసుతుఁ డగుసుమతియె యీతఱిమునందు దీని • నేలెడి; నిక్ష్వా
క్వాతతదయ నీనృపతులు, పూతమతులు ధర్మరతులుఁ • జోరి దీర్ఘాయుల్. ౯౮

* ఇక్ష్వాకు అతిశదయ = ఇక్ష్వాకుని విస్తారమైనకరుణచే.

తా త్ప ర్య ము

ఆ కాకుత్స్థుని కుమారుఁ డగు సుమతి యనురాజు ప్రకృత మానగర మేలు చున్నాఁడు - ఇక్ష్వాకుని దయచే నాయన వంశమునఁ బుట్టిన రాజులందఱు పరిశుద్ధమైన మనస్సుగలవారు - ధర్మమునందుఁ బ్రీతిగలవారు - దీర్ఘాయువుగలవారు (ఈ కకుత్స్థుఁడు శ్రీరాముల తాత యగు సూర్యవంశపురాజైన కకుత్స్థుఁడుకాఁడు.

ఈ సుమతి వంశము శ్రీభాగవతంబున నవమస్కంధంబున నిట్లు చెప్పఁబడెను. మనువు - మనువునకు ఇక్ష్వాకుఁడు - నృగుఁడు - శర్యాతి - దిష్టుఁడు - ధృష్టుఁడు - కరూశకుఁడు - నరిష్యంతుఁడు - పృషద్ధ్రుఁడు - నభగుఁడు - కవి - యని పదుగురు పుత్రులు జనించిరి. అందు దిష్టునకు నాభాగుఁడు - అతనికి హలంధనుఁడు - అతనికి వత్సప్రీతి - అతనికిఁ బ్రాంశువు - అతనికిఁ బ్రమతి - అతనికి ఖనిత్రుఁడు - అతనికిఁ జాక్షుషుఁడు - అతనికి వివింశతి - అతనికి రంభుఁడు - అతనికి ఖనీనేత్రుఁడు - అతనికిఁ గరంధముఁడు - అతనికి నవిక్షిత్తు - అతనికి మరుత్తుఁడు - మరుత్తునకు దముఁడు - అతనికి రాజవర్ధనుఁడు - అతనికి సుధృతి - అతనికి సౌధృతేయుఁడు - అతనికిఁ గేవలుఁడు - అతనికి బంధుమంతుఁడు - అతనికి వేదవంతుఁడు - అతనికి బంధుఁడు - అతనికిఁ దృణబిందుఁడు - ఆ తృణబిందున కప్సర యగు నలంబుసయందు నిలబిల యను కూఁతురు జన్మించె - ఈ యిలబిల యందు విశ్రవసునకుఁ బుట్టినవాఁడు కుబేరుఁడు. (చూ. ఉత్తరరామా.) ఆ తృణబిందునకు విశాలుఁడు - ఈ విశాలుఁడే వైశాలి యను నగరంబు గట్టించెను. ఈ వైశాలియే విశాలి యని రామాయణంబునఁ జెప్పఁబడెను. ఆ విశాలునకు హేమచంద్రుఁడు - అతనికి ధూమ్రాక్షుఁడును - అతనికి సహదేవుఁడు - అతనికిఁ గృశాశ్వుఁడు - అతనికి సోమదత్తుఁడు - అతనికొడుకు సుమతి - రామలక్ష్మణ విశ్వామిత్రులు చూచిన దీయనయే - ఇతని కొడుకు జనమేజయుఁడు - జనమేజయునకు సుమతి - యని విష్ణుపురాణమునఁ గలదు.

> "తృణబిందోః ప్రసాదేన, సర్వే వైశాలికా నృపాః
> దీర్ఘాయుషో మహాత్మానో, వీర్యవంతో ఽతిధార్మికాః."

అని కలదు - తృణబిందు ననుగ్రహముచే వైశాలికు లగు రాజులందఱు దీర్ఘాయుష్మంతులు - మహాత్ములు - వీర్యవంతులు - అతిధార్మికులు.

మ॥ మన విూ రే యిట నిల్చి సౌఖ్యముగ రా•మా ! తేపు వేవంగనే
జనకుం జూత మటంచు నుండు నెడ వి•శ్వామిత్రమానీశురా

కను వైశాలికుఁ డైనయాసుమతి యా • కర్ణించి వే వచ్చి య
మ్మునివర్యున్ విహితోపచారవిధులం • బూజించి తా మ్రొక్కుచున్. ౧౯

రే = రేయి - వేవంగన్ = తెల్లవాఱఁగా, వైశాలికుఁడు = విశాలపురప్రభువు
ఆకర్ణించి = విని - విహితోపచారవిధులన్ = యోగ్యమైన శాస్త్రసమ్మతమైన
యుపచారకార్యములచే.

తా త్ప ర్య ము

రామచంద్రా! మన మీరాత్రి యీపురమం దుండి రేపు తెల్లవాఱఁగానే లేచి
పోయి జనకరాజును జూత మని యాలోచించుచుండు నింతలో విశాలప్రభువగు
సుమతి మీరిరాక విశ్వామిత్రునిరాక విని త్వరగా వచ్చి యర్ఘ్యపాద్యాదులచే శాస్త్ర
పద్ధతిఁ బూజించి నమస్కరించి యిట్లనియె.

కం॥ ధన్యుఁడ నైతిని మునిరా, జన్యా! మద్దేశ మీావు • చను దేర నసా
మాన్యభవద్దర్శనమున, ధన్యులు నాకంటె లేరు • తడవిన ననుచున్. ౨౦

మునీంద్రా! నీవు నాదేశమునకు వచ్చుటచేతను సామాన్యముగ లభింపని నీద
ర్శనము నాకు లభించుటచేతను నేను ధన్యుఁడనైతిని - దేశమున వెదకినను నాకంటె
ధన్యులు లేరు - (దీనివలన మహాత్ములు తమగ్రామమునకు వచ్చినవార్త తెలిసిన
యెడల గ్రామములోని గొప్పవారు వారిదర్శనమునకుఁ బోవలయును.)

—• ౪౮ సర్గము. సుమతి విశ్వామిత్రుల సంభాషణము •—

కం॥ కుశికసుతుండును సుమతియు. గుశలప్రశ్నంబు చేసి • కోమ రగుతమి నా
దశరథసుతులను గనుచుఁ త్రి,దశవల్లభనిభుఁడు గాధి•తనయున కనియెన్. ౧

కుశికసుతుఁడు = విశ్వామిత్రుఁడు - త్రిదశవల్లభనిభుఁడు = ఇంద్రునితో
సమానుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈరీతిగ విశ్వామిత్రుఁడు సుమతి పరస్పరము కుశలప్రశ్నము గావించిరి.
మిక్కిలి కోరికతో నాదేవేంద్రునితో సమానుఁ డగు సుమతి విశ్వామిత్రునితో
నిట్లనియె.

సీ॥ ఏవార లయ్యా యీ • దేవపరాక్రముల్, వారణపంచాస్య • పరమగతులు
వీరులు శార్దూల • వృషభసంకాశులు, జలజాతలోచనల్ • సరసమతులు
కరవాలతూణీర • శరచాపధారులు, నాశ్వినేయసమాన • హారితనులు
తొలకరించుచు నున్న • మొలకప్రాయమువార, లిచ్చనై దివినుండి•యిలకుదిగిన

తే॥ యమృతభోజనులట్టుల • యమరువారు మఱియు నింగితచేష్టాప్ర•మాణములను
నొక్కరీతిని నున్నవా • రక్కజముగ, వేఁడెదను జెప్పవే వీరి•విధమునెల్ల. ౯౭౨

ఈ దేవపరాక్రముల్ = సంస్థానవిశేషదర్శనముచే శ్రియఃపతివంటిపరాక్రమము గలవా రని తోఁచుచున్నది. వారణపంచాస్యపరమగతులు = ఏనుఁగు యొక్కయు - సింహముయొక్కయు శ్రేష్ఠమైన నడకగలవారు - శార్దూలవృషభ సంకాశులు - పులితోడను గోడెతోడను బోల్పఁదగినవారు - కరవాలతూణీర శరచాపధరులు = కత్తులు - అంబులపొదులు - బాణములు - విండ్లు ధరించిన వారు - జలజాతలోచనుల్ = కమలములవంటి కన్నులుగలవారు, ఆశ్వినేయ సమానహారిదేహులు = అశ్వినీదేవతాకుమారులతో సమానమైన మనోహర మైన దేహములుగలవారు - అమృతభోజనులు = దేవతలు - ఇంగితచేష్టా ప్రమాణములను — ఇంగితము = లోపలియభిప్రాయమును దెలుపు చిఱునవ్వు కనుబొమలాడించుట లోనైనవి - చేష్ట = నడచుట - పలుకాడుట - చూచుట లోనైనవి - ప్రమాణము=ఒడ్డుపొడుగు లోనైనవి - అక్కజము=ఆశ్చర్యము.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! విష్ణుపరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగలవారు - వీ రెవ్వరు? వీరు గాంభీర్యగమనమందు నేనుఁగుతోను పరులఁ దిరస్కరింప నర్హమైన గమన మందు సింహమును - భయంకరగమనమందు పులిని - గర్వముతోడి గమనమందు వృషభమును బోలినవారు. శత్రువులచే మ్రొక్కఁబెట్టించు వీర్యముగలవారు - కమలములఁబోలు కన్నులుగలవారు - సరసమగు మనస్సుగలవారు - ఖడ్గ ములు - పొదులు - విల్లు - బాణములు ధరించినవారు - అశ్వినీదేవతలవలె సుంద రమై మనోహరమైన దేహములుగలవారు - పుటమరించుచున్న లేఁతప్రాయము వారు - స్వేచ్ఛగా భూమిమీఁదికి దిగిన దేవతలవలెనున్నవారు - మఱియు నింగిత మందును జేష్టలందును బ్రమాణమందును నొకరితో నొకరు సమానముగ నున్నారు. వీరినిజూడ నాశ్చర్యమగుచున్నది వీ రెవ్వరో చెప్పఁబ్రార్థించెదను.

ఉ॥ ఏటికి నీబడిన్ మనుజు • లెన్నఁడుఁ గ్రుమ్మరరాని యట్టిఘో
రాటవిఁ బాదచారు లయి • రాయుధముల్ ధరియించి మెట్లు నీ
ప్పాట మునీంద్ర! వచ్చిరి త్వ • పాకరసూర్యులు మిన్నువోలె నీ
వాటి వెలుంగఁ జేసెద ర • వారణవిక్రము లేరిపుత్రులో? ౯౭౩

నీబడిన్ = నీవెంట - త్వపాకరసూర్యులు = చంద్రుఁడు సూర్యుఁడు, మిన్ను వోలె = ఆకాశమునుబోలె - వాటి = ప్రదేశము - అవారణవిక్రములు = అడ్డు లేని పరాక్రమముగలవారు.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! వీరు నీ వెంబడి యెన్నఁడు మనుష్యులు దిరుగ సాధ్యపడని భయంకరమైన యడవులందుఁ గాలినడ నాయుధములు ధరించి యెట్లు వచ్చిరి. సూర్యచంద్రు లాకాశము వెలిఁగించునట్లు వీరు భూతలములను వెలిఁగించుచున్నారు – ఇట్టి వారింపరానిపరాక్రమముగల యీ బాలు రెవరి పుత్రులు?

కం॥ అను నావాక్యములను విని, ముని సిద్ధాశ్రమనివాస • మును రాక్షసులన్
దునుముట లోనగుచరితం, బును సర్వము వినిచె సుమతి•భూపతి కెలమిన్. ౯౭౪

అని యడుగఁగా విశ్వామిత్రుఁడు సిద్ధాశ్రమమం దుండుటయు రాక్షసులను సంహరించుటయు మొదలగు చరిత్రమంతయును సుమతికిఁ దెలియఁజెప్పెను.

చ॥ కుశికతనూజవాక్యముల • కుం బలవుం బగుమోద మంది యా
దశరథరాజపుత్రుల ను • దారబలాఢ్యుల సత్క్రియార్హులం
బ్రశమితవైరి యాసుమతి • భాగ్య మటంచును బూజ సల్పె, ద్వా
దశతనువంశజాతులు ము • దంబున దాని గ్రహించి కూరిమిన్. ౯౭౫

ప్రశమితవైరి = అణఁపఁబడినశత్రువులుగలవాఁడు – ద్వాదశతనువంశజాతులు = సూర్యవంశమునఁబుట్టినవారు– 'ద్వాదశాత్మాదివాకర' యని నిఘంటువు.

తా త్ప ర్య ము

విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పిన మాటలు విని విరోధుల నణఁచిన యా సుమతి చాల సంతోషించి మిక్కిలి బలవంతులైన యా దశరథ రాజకుమారులను బూజార్హులను వారు తనయింటికి వచ్చుటకుఁ దనభాగ్యమే కారణమనియు నెంచి వారినిఁ బూజించెను. రామలక్ష్మణులును సంతోషముతో నాపూజలను గ్రహించిరి.

ఉ॥ ప్రాకటలీల నాపురిని • రాతిరి యొక్కటి పుచ్చి వేడుకన్
వేకువ లేచి తర్లి ముని • బృందముతో మిథిలం గనంగ, న
స్తోకము దానిసొంపుఁ గని • సాక్కి మునీశులు మేలుమే లనన్
శ్రీకరకేలి చూచి పురి • చేరువ నాశ్రమతుల్య దేశమున్. ౯౭౬

తా త్ప ర్య ము

ఆరాత్రి వారలు నాపురమునందే సంతోషముతోఁ గడపినవారై యుదయమున లేచి మునిజనసమూహముతో బయలుదేఱిపోయి దూరమునం దుండియే మిథిలాపురమును జూచి దానియందము మెచ్చుకొనుచుఁ బోవుచుండ నా నగరముచేరువ నాశ్రమముతో సమానమైన ప్రదేశమును జూచి.

—• గౌతమాశ్రమవృత్తాంత ప్రారంభము •—

ఉ॥ ఎవ్వరి యాశ్రమం బిది ? యి • లేటికి నిర్జన మయ్యె రమ్యమై ?
యివ్విధ మెల్లఁ జెప్పు మని • యీకుశికాత్మజు వేఁడ, మేలు మే
లివ్వని మిట్టు లౌటకును • హేతువుఁ జెప్పెదవిన్ము రాఘవా !
యవ్వనజాసనాభుఁడు మ • హాత్ముఁడు గౌతముఁ డుండె మున్నిటన్. ౯౭౭

తాత్పర్యము

ఈ యాశ్రమ మెవ్వరిది ? ఏల యిది చూచుటకు సుందరమయ్యు జనహీనమైనది ? ఈ విధమంతయుఁ జెప్పు మని శ్రీరామచంద్రమూర్తి విశ్వామిత్రుఁ గోరఁగా, మేలు మేలు చక్కఁగ జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చితివి. ఇది యీగతిఁ బట్టుటకుఁ గారణమును జెప్పెద వినుము. పూర్వ మిచ్చట బ్రహ్మతో సమానుఁడైన గౌతమమహర్షి యుండెను. గౌతమశబ్దార్థమును గౌతముఁడే ఇట్లు చెప్పెను.

శ్లో॥ గోతమో దమతో౽ధూమో౽దమ స్తే సమదర్శనాత్
విద్ధి మాం గోతమం కృత్యే యాతుధాని నిబోధ మామ్.

గోశబ్దమునకు స్వర్గము భూమి యర్థము. ఆ రెంటిని (దమయతి=వశీకరోతి) వశపఱచుకొనినవాఁడు గోదముఁడు. దానికిఁగారణము దమము = ఇంద్రియ జయము. ఇంద్రియజయముచే భూస్వర్గలోకముల జయించినవాఁ డని యర్థము. అధూమ = పొగలేని యగ్నితో సమానుఁడు, కావుననే అదముఁడు. కనుకనే యెవరికి వశపఱచుకొన సాధ్యపడనివాఁడు. దానికిఁ గారణము, తే = త్వయి = నీయందు, సమదర్శనాత్ - సమస్య = బ్రహ్మణః, దర్శనాత్ =దృష్టివలన=బ్రహ్మజ్ఞానముచే. రాక్షసి నీవు బ్రహ్మస్వరూప మని చూచుటయే. ఇచ్చట 'త' కారమునకు మాఱు దకారము చెప్పఁబడెను — నీలకంఠ.

శా॥ రామా ! యాతఁ డహల్యఁ గూడి పలువ • త్సరంబుల్ తపం బుండ, సు
త్రాముం డొక్కెడ నందు గాంచి, పతిఁ జే • రన్ వచ్చి యామానిని,
ట్లామోదంబున దానిఁ గాంచి, జలజా • స్యా ! మన్మథప్రేరిత
వ్యామోహాత్ములు కారె కో ఋతుప్రతీ • క్షా౽౽శక్తు; ల ల్లాటచేన్. ౯౭౮

సుత్రాముఁడు = ఇంద్రుఁడు, మోదము = సంతోషము, మన్మథప్రేరిత వ్యామోహాత్ములు = మన్మథునిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన విశేషమోహముతోఁగూడిన మనస్సుగలవారు, ఋతుప్రతీక్షాశక్తులు=ఋతుకాలమువఱకుఁ గాచికొని యుండ శక్తిలేనివారు.

తాత్పర్యము

ఆ గౌతముఁడు తనభార్య యగు నహల్యతోడఁ బెక్కుసంవత్సరములిట దపస్సు చేయుచుండఁగా నింద్రుఁ డొకనాఁడు సమయము కనిపెట్టి యాగౌతముని వేషమును వేసికొని యహల్యను జేరఁబోయి దానిఁ జూచి కమలమువంటి ముఖము గలదానా! మన్మథునిచేఁ బ్రేరింపఁబడి విశేషమోహముఁ దపించు మనస్సుగలవారు స్త్రీలతో సంభోగించుటకు వారికి ఋతుకాలమువఱకుఁ గాచి యుండలేరు గదా, కావున.

కం॥ అంగజకేళిని దమి నీసంగతిఁ గాంక్షించినాఁడఁ • జరితార్థునిఁగా
నంగన! సలుపుమ యని బహుభంగులఁ బ్రార్థింప నత్త•పస్విని మదిలోన్. ౯౭

అంగజకేళి=మన్మథక్రీడయందు - చరితార్థునిఁగా = నెఱవేర్పఁబడిన కోరికగలవానిఁగా - దపస్విని = తపస్సుచేయుస్త్రీ.

తాత్పర్యము

నీతో రతికేళిచేలుటకై కోరుచున్నాఁడను, నాకోరిక నెఱవేర్పుము. అని యనేకవిధములఁ బ్రార్థింపగా నాతాపసస్త్రీయగు నహల్య మనస్సులో.

కం॥ మునివేషధరుఁడు శక్రుం, డని యెఱిఁగియు నిర్జరేంద్రుఁ • డనుతలంపున నీ
చానియెన్ దుర్మతి యై యా,తనితోఁ గలియంగ మఱి ము•దంబునఁ బలికెన్. ౯౮

మునివేషము వేసికొనినవాఁ డింద్రుఁ డని యెఱిఁగియు వానితోడ రమించుట పాపకారణ మని యెఱిఁగియు నింద్రునియంతటివాఁడు వచ్చి ప్రార్థింపఁగా నొల్లకాదుకూడ దందు నని మొగమోటమిని దుష్టబుద్ధియై కలిమికులాలమిండఁ డను నాపెంత దృఢపఱచుచు నాయింద్రునితోఁ గ్రీడించి తరువాత నిట్లు సంతోషంబునఁ బలికెను.

ఉ॥ సంతస మయ్యె, నిన్ను నను • జక్కఁగఁ బ్రోవుము మానదా! శచీ
కాంతుఁడ! ధన్యనైతి, నిటఁ • గా దిఁక నిల్వఁగఁ బొమ్ము వేగ యీ
ప్రాంతము వీడి, యన్న సుర • రాజు హసించుచు మోద మయ్యె నో
యింతి! భయంబు మాను మిదె• యేగెద వచ్చినత్రోవ నింతలోన్. ౯౯

తాత్పర్యము

ఇంద్రుఁడా! చాలసంతోషమయ్యెను. ఇఁక నిన్నుఁ గాపాడుకొని నన్నుఁ గాపాడుము. నీవుట్టివానితో సంభోగించుటచే నేను ధన్యురాలనైతిని. ఇఁక నీ విచ్చట నుండరాదు. త్వరగాఁ బొమ్ము. ఈ సమీపమున నుండకుము. అనిన

నింద్రుఁడు నవ్వుచు 'సంతోషమయ్యెను. చెలువా! భయమువలదు. నే నిప్పుడే వచ్చినత్రోవను బోయెదను.'

కం॥ అని యాసతి సంతృప్తగ, నొనరిచి గౌతముఁడు వచ్చు • నో యనుశంకన్
గొని బిఱబిఱ నుటజము విడి, చనుటకు వెల వచ్చి జంభ • శాత్రవుఁ డెదుటన్. ౯౮ ౨

అని యామెను సంతృప్తిపఱిచి గౌతముఁడు వచ్చునోయను సందేహముతో త్వరత్వరగా నా యాకుటింటిని వదలి యింద్రుఁడు వెలుపలరాఁగానే.

ఉ॥ చేతను దర్భలూని, పెడ • చే సమిధల్ ధరియించి, తీర్థసు
స్నాతుఁడు నోఁట నార్ద్రవస • నంబులు వాలిచి, మండువహ్నియ
ట్లాతతదేవదానవదు • రాసద తేజుఁడు గౌతముఁడు రాఁ
జేతము పల్లటిల్లఁ గని • చేష్టుడి భీతిఁ బ్రకంపితాంగుఁడై. ౯౮ ౩

ఆర్ద్రవసనములు = తడిగుడ్డలు.

తాత్పర్యము

కుడిచేత దర్భలు నెడమచేత సమిధలు ధరించి తీర్థమునందు స్నానముచేసి తడివస్త్రములతో బ్రహ్మవర్చస్సుచే మండుచున్న మంటనుబోలి దేవతలకు దానవులకు సహింపరాని తేజముగల గౌతముఁ డెదురై రాఁగా నాయనను జూచి మనస్సు తత్తఱమంద భయముచేఁ జేష్టలుదక్కి కాలుసేతులు వణఁకుచుండ.

కం॥ వెలవెలఁ బాఱెడిమోమున, నిలిచిన దనరూపు గొనిన • నిర్జరనాథుం
దెలిసి మహామహుఁ డి ట్లని, పలికెన్ రోషంబు రూపు - పడసినభంగిన్. ౯౮ ౪

తాత్పర్యము

తెల్లఁబాఱినముఖముతోఁ దనయాకారమును ధరించి నిలిచిన యింద్రునిఁ జూచి యా మహాత్ముఁడు కోపంబు రూపంబుగొనినవిధముగనై.

—• గౌతముఁ డహల్యను నింద్రుని శపించుట •—

కం॥ నాయిట్టిరూపుఁ గైకొని, చేయంగారానియట్టి • చేఁతకుఁ దిగినా
వా? యఱజాతీ! బీజము వాయుంగా నీకు నేల • పాలుగ దీవన్. ౯౮ ౪

ఓరిదుర్జాతీ! నారూపమువంటిరూపమును ధరించి చేయరానికార్యము చేయ సాహసించితివా! ఈపాపము ఫలముగ నింక నీ విట్లుచేయకుండునట్లు నీ వృషణము లూడి నేలపాలై పోవును గాక!

క॥ అనిశపియించిన శక్రుం, దనువృషణము లూడిపడియెఁ • తత్క్షణము ధరన్
ఘనరోషంబున దనజా, యను ముని శపియించెఁ గటము • లదరఁగ నిట్టుల్. ౯౭

అని యిట్లు శపియింపఁగా నాక్షణమందే యింద్రునివృషణము లూడి నేలఁబడెను. ఆవల నింటిలోనికిఁ బోయి తనభార్యనుజూచి కోపమునఁ జెక్కిళ్ళదరుచుండ నిట్లు శపించెను.

క॥ పెక్కేండ్లు నీవు గాలిన్, మెక్కుచుఁ గూడేమి లేక • మిడుకుము తాపం
బెక్కుడఁగఁ గనఁబడ కేరికి, నిక్కడఁ బెనుబూదిఁ బండి • హీనచరిత్రా! ౯౮

నీచపువడవడిగలదానా! అనేకసంవత్సరములు నీవు గాలియే యాహారముగాఁ గొనుచుఁ గూడునీళ్ళులేక యిక్కడనే బూడిదలోఁ బడి యెవరికిఁ గానరాక తాపంబునఁ బొరలుచుండుము.

క॥ ఏనాఁడు దశరథేశ్వరు, సూనుఁడు రాముండు దీనిఁ • జొరఁ గలుగునో నీ
వానాఁడు పూతవై దుర్మానిని! పాయంగఁ గలవు • మహితాఘంబున్. ౯౯

ఎప్పుడు దశరథునికుమారుఁడైన రాముఁడు దీనిఁ బ్రవేశించుట సంభవించునో నీ వానాఁడు చెనఁటిపాపము తొలఁగినదానవై పవిత్రురాల వయ్యెదవు.

శ్లో॥ గచ్ఛత స్తస్య రామస్య, పాదాబ్జేన మహాత్మనః
అథా త్సురూపా వనితా, సమాక్రాంతా మహాశిలామ్.

–పద్మపురాణమ్.

ఇట్లు అహల్య శిలగానయ్యెనని కొన్నిగ్రంథములందుఁ గలదు – గాని యిది వాల్మీకిమతముగాదు. దుఃఖానుభవములేక రాయిగా నయియుండినఁ బాపఫల మేమి యనుభవించినట్లు? కావున నహల్య స్త్రీగా నుండియే యాహారములేక తాపమున మాఁడుచుండెను. రామచంద్రమూర్తి యాశ్రమమునఁ బ్రవేశింపఁగానే యా తాపము తొలఁగుటచే లోకమునకుఁ గానవచ్చెను. దీనివలన జారత్వదోష మనేకసంవత్సరములు తపించి భగవత్సాక్షాత్కారమైనగాని పోదు. అట్లు కాదేని వంశము నిర్మూలించును. రావణాసురుఁడే లక్ష్యము. గౌతముఁ డహల్యను స్వరూపనాశము చేయక గాలి యాహారముగాఁ దపస్సు చేయుచుఁ గఠిన వ్రతము లాచరింపు మని చెప్పుటచేఁ జపలబుద్ధిచేఁ బరపురుషసాంగత్యము కదాచిత్తుగఁ జేసినదానిని నది వాస్తవముగఁ బశ్చాత్తాపబుద్ధిగలదాయెనేని తగిన వ్రతములు తపస్సులు నియమించి భర్త పరిగ్రహింపవచ్చు నని సూచన. జారత్వమే యభ్యాసముగాఁ గలది పతిత గావున దానిని చేరఁదీయరాదు. పరిత్యజింపవలయును.

జారత్వదోషమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము.

శ్లో॥ వినా గర్భం సవర్ణేషు, నత్యాజ్యా గమనాత్ స్త్రియః
ప్రాయశ్చిత్తం యథాన్యాయం, దండం కుర్యా త్సపండితః
శ్వభిర్వా దంశనం స్నానం, సవనత్రితయం నిశి,
భూమౌచ భస్మశయనం, దానం భోగవివర్జితమ్.

స్త్రీలు తమజాతివారితో వ్యభిచరించిరేని గర్భమురానియెడల వారిని బరిత్యజించరాదు. అనఁగా గర్భమువచ్చినను, పసవర్ణులతో వ్యభిచరించినను వదలిపెట్టవలయును. గర్భము రానివారిని న్యాయశాస్త్రప్రకారము దండించి ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టింపవలెను. లేదా కుక్కలచేఁ గఱపింపవలెను. ఆ స్త్రీలు దినమునకు మూఁడుసార్లు స్నానము చేయవలయును. రాత్రులందు భూమిపై బూడిదలోఁ బండుకొనవలయును దానము భోగము గూడదు.

శ్లో॥ కామరాగసమాయుక్తాః, పతీ నతిచరంతివై,
ప్రతికూలపరాయాస్తు, పతీన్ ప్రతి యథాతథా.
శౌచం లజ్జాంతు విసృజ్య, యథేష్టపరిచారణాః,
ఏవం యుక్తసమాచారా, యమలోకే సుదండితాః.
యదివై మానుషం జన్మ, లభేరం స్తా స్తథావిధాః,
తదాప్రభృతి తా దేవి, పతం త్యేవ నసంశయః,
శోచంతి చేత్తు తద్వృత్తం మనసా హిత మాప్నుయుః.

కామరాగములుగల స్త్రీలు భర్త నతిక్రమించి భర్తకుఁ బ్రతికూలముగ వర్తించుచు శుచిత్వము సిగ్గు విడిచి వారియిష్టప్రకారము వర్తించిరేని యమలోకమున దండింపఁబడి యొకవేళ మరల మనుష్యజన్మమువచ్చినను మరల జారిణు లగుదురు. అదిమొదలు వారు పతితలే. సందేహము లేదు. తమనడవడిని తలఁచి వారు మరణకాలములోపల శోకించిరేని బాగుపడుదురు. లేనియెడల నధోగతుల పాలగుదురు.

శ్లో॥ ఆకంఠసమ్మితే కూపే, గోమయోదకకర్దమే,
తత్ర స్థిత్వా నిరాహారా, త్వహోరాత్రేణ నిష్క్రమేత్.
సశిఖా వపనం కృత్వా, భుంజీయా ద్యావకోదనమ్,
త్రిరాత్ర ముపవాసిత్వా, త్వేకరాత్రం జలే వసేత్.
శంఖపుష్పలతామూలం, పత్రంవా కుసుమం ఫలం,
సువర్ణం పంచగవ్యంచ, క్వాథయిత్వా పిబే జ్జలమ్.
ఏక భుక్తం చరేత్పశ్చా, ద్యావత్పుష్పవతీ భవేత్,

వ్రతం చరతి తద్భావ, త్తావ త్స్నంవర్తతే బహిః
ప్రాయశ్చిత్తే తతశ్చీర్ణే, కుర్యా ద్బ్రాహ్మణభోజనమ్,
గోద్వయం దక్షిణాం దద్యా చ్ఛుద్ధిం పారాశరో బ్రవీత్.

వ్యభిచారదోషమును బోఁగొట్టుకొనఁదలఁచిన స్త్రీ తన దోషము బయలు పఱచి బ్రాహ్మణసమ్మతి నొంది బురదగానుండు గోమయముగల కుత్తుకబంటి గుంతలో నాహారము లేక యొక రాత్రి యొకపగ లుండవలెను. ఆవల వెలుపల వచ్చి తల బోడియగునట్లు గొఱిగించుకొని యవాన్నము దినవలయును. ఆవల మూఁడురాత్రు లుపవసించి యొక రాత్రి నీటిలో నుండవలెను. ఆవల గిలకచెట్టు వేరు - ఆకు - పువ్వు - ఫలము - బంగారు పంచగవ్యము వీనిని కషాయముగాఁ గాఁచి యానీళ్ళు త్రాగవలయును. ఆవల మరల ముట్టగువఱకు నొంటిపూఁట భోజనముచేయవలయును. ఈ వ్రతము ముగియువఱకు నింటికి వెలుపలనే యుండవలయును. ఇట్లుప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొన్నపిమ్మట బ్రాహ్మణుల కన్నదానముచేసి యొకయావును నొకయెద్దును దానముచేయవలయును. ఇట్లుచేసిన శుద్ధియగు నని పరాశరమతము

శ్లో॥ హృతాధికారాం మలినాం, పిండమాత్రోపజీవినీమ్,
పరిభూతా మధశ్శయ్యాం, వాసయే ద్వ్యభిచారిణీమ్.

వ్యభిచరించినదానిని భార్యల కుండునధికారమునుండి తొలఁగింపవలయును. కట్టుకొనుటకు మాసినగుడ్డ నియ్యవలయును. ప్రాణము పోకయుండునంతమాత్రము కూడు పెట్టవలయును. ఛీ కొట్టుచు నింటియందే పడియుండునట్లు చేయవలయును. ఇది యాజ్ఞవల్క్యమతము.

శ్లో॥ అపత్యలోభాద్యాతు స్త్రీ, భర్తార మతిలంఘయేత్
సేహ నిందామవాప్నోతి, పరలోకాచ్చహీయతే.
వ్యభిచారాత్తు భర్తుః స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నింద్యతామ్,
సృగాలయోనిం ప్రాప్నోతి, పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే.

బిడ్డలు లేరని యెవతె భర్తనుల్లంఘించి వ్యభిచరించునో యది యిచ్చట నిందలపాలై భర్తకు నింద గలిగించి పరలోకభ్రష్టయై మరల నక్కగాఁ బుట్టును మరల మనుష్యస్త్రీయైనను మామగారు వైద్యముచేయరానిస్థలమందు పుండులు లోనైన పాపరోగములు కలిగి బాధపడుచుండును.

శ్లో॥ నాన్యోత్పన్నా ప్రజా స్తీహ, నచా ప్యన్యపరిగ్రహః,
నద్వితీయశ్చ సాధ్వీనాం, క్వచి ద్భర్తోపదిశ్యతే.

వివాహము చేసికొనిన మగనికిఁ దప్ప వేఱొకనికి బిడ్డలఁ గనరాదు. మఱియొకని బరిగ్రహింపను రాదు. పతివ్రతకు రెండవభర్త లేఁడు.

తస్మాన్నైకా ద్వ్యౌపతీ విందత ఇతి శ్రుతిః.

ఈ కారణముచే నొకతెకు నిరువురు పతులు లేరని శ్రుతి.

శ్లో॥ వ్యభిచారా దృతౌశుద్ధిర్గర్భే త్యాగో విధీయతే.

వార్తిక ఋతౌశుద్ధిరిత్యేతత్ మానసవ్యభిచారాభిప్రాయం, రజసాస్త్రీమనోదుష్టే త్యుక్తత్వాత్ గర్భే త్యాగ ఇతి.

మానసిక వ్యభిచారదోషము ఋతుమతియైనఁ బోవును. గర్భవతియాయెనా దానినే త్యజింపవలయును.

శ్లో॥ బందీగ్రాహేణ యా భుక్తా, హత్వా బద్ధ్వా బలాద్భయాత్,
కృత్వా సాంతపనం కృచ్ఛ్రం, శుద్ధిం పారాశరోఽబ్రవీత్

బలవంతపెట్టి కొట్టి కట్టి భయపెట్టి భోగింపఁబడిన స్త్రీ సాంతపన కృచ్ఛ్రముచే బవిత్రురాలగును.

శ్లో॥ వశ్యాద్భుక్తాతు యానారీ, నేచ్ఛంతీ పాపకర్మభిః.
ప్రజాపత్యేన శుధ్యేత, ఋతు ప్రసవణేనచ.

పాపాత్ములచేఁ దన యిష్టమునకు విరోధముగ భోగింపఁబడిన స్త్రీ ప్రజాపత్య వ్రతముచేసి ఋతుమతియై పరిశుద్ధురాలగును.

శ్లో॥ జారేణజనయేద్గర్భం, మృతే వ్యక్తే గతే పతౌ,
తాం త్యజేత పరే రాష్ట్రే పతితే పాపకారిణీమ్.

పతి మరణించినను, దేశాంతరముపోయి వాని యునికి దెలియరాకుండినను, పతితుఁడైనను పరపురుష సాంగత్యముచే బిడ్డగన్నదానిని పరదేశమునకు వెడలఁగొట్టవలయును.

శ్లో॥ బ్రాహ్మణీతు యదా గచ్ఛే, త్పరపుంసా సమన్వితా,
సాతు నష్టా వినిర్దేశ్యా నతిస్యా గమనంపునః.

బ్రాహ్మణస్త్రీ తండ్రి భర్త రక్తబంధువులు మొదలగువారు గాక పరపురుషుని వెంట దేశాంతరము పోయెనేని యది చెడిన దని యందఱకుఁ దెలుపవలెను. మరల దాని నింటిలోనికి రానీయరాదు.

వ్యభిచారరతా నారీ, బాలరండాతుజాయతే॥ వ్యభిచరించిన స్త్రీ మఱుజన్మమున బాల రండగాఁ బుట్టును.

చం॥ అతనికి నాతిథేయ మగు • సర్హాసపర్య లొనర్చి మోసి దు
ర్మతి ! గతలోభ మోహ వయి • మానిత మైనస్వరూప మూని యా
తతముదమార మన్నికట • ధారిణి నిల్వఁగఁ గల్గు నంచు న
ద్ధతి శపియించి దీని విడి • తాఁ జని శీతనగంబు పొంతకున్. ౯౮౯

సపర్యలు = పూజలు - నికటధారిణి = సమీపభూమి - శీతనగంబు = హిమవత్పర్వతము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆయనను నతిథిగా నెంచి యతిథికిఁ జేయవలసిన పూజలుచేసి కుబుద్ధీ ! లోభము మోహము పోయినదాన వై నీ యెప్పటి అందమైన యాకారము ధరించి సంతోషములో నా సమీపమున నుండఁగలవు. అని శపించి యీ యాశ్రమము వదలి హిమవంతముపొంతకుఁ బోయెను.

ఇచ్చట మూలమున 'స్వాంవపుర్ధారయిష్యసి' యని యున్నది. నీ దేహమును ధరింపఁగల వనుటచే నంతకాలము దేహము లేక పాషాణముగానుండెనని స్ఫురించుచున్నదని దానికి పద్మపురాణవాక్యమాధార మని గోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానమందు గలదు. ఇంతవఱకు దేహముండినను కూడునీళ్ళు లేక వటించి తాపముచే మాఁడుచుండుటచే నిప్పటిసౌందర్యము పోయి వికారస్వరూపముగలదై జీవచ్ఛవముగా నుండి, శాపానంతర మెప్పటి సౌందర్యము కలదగునని భావము గ్రహింపవగును. పాషాణమగుమని శపించియుండిన కూడునీళ్ళు లేనిదానవై తాపంబున బూడిదలోఁ బొరలాడు మనుట వ్యర్థము.

—• ౪౯-వ సర్గము •—

సీ॥ ఈరీతి ముష్క-వి • హీనుఁడై శతమన్యుఁ, డగ్ని పురోధసు • లైనసురలఁ
గడు వెల్లబొటునఁ•గని గౌతముఁడు ఘోర, తప మాచరింప నా•తపముఁ జెఱిచి
యతనికిఁ గ్రోధంబు • నర్గలం బొనరించి, తపమును నే విఘా•తంబు చేసి
దేవకార్యముఁ దీర్చి • తిని; ముని కలుషించి, బీజహీనుఁడుగ శ • పించె నన్ను

తే॥ పతి నహల్యను దిట్టి రో•షమున విడిచెఁ బతఁడు నన్నిట్లు దిట్టుట•వలనితపము
పొల్లువడె సురకార్యంబు•పొంటె నిట్టు, లైతి సఫలునిఁ జేయ రే•యమరవరులు.

ముష్క-విహీనుఁడు = వృషణములు లేనివాఁడు, శతమన్యుఁడు = ఇంద్రుఁడు, పురోధసులు = పురోహితులు, అగ్నిమీళే పురోహిత మ్మని శ్రుతి, అర్గలము = అతిశయము, విఘాతము = విఘ్నము, పొంటెన్=కొఱకు. సఫలుని = బీజములతోఁ గూడినని వానిని, అమరవరులు=దేవతలారా! మధ్యమపురుషంబునం దారగాగమంబు నై కల్పికంబు.

ఈ పద్యమందు గౌతముని తపస్సుచెఱుచుట దేవకార్య మని చెప్పఁబడినది. మనుష్యులకు శ్రేయస్కరమైన తపస్సు చెఱుచుట యెట్లు దేవకార్య మగునని ప్రశ్నము, ఘోరతపస్సుచేయుట స్వర్గాదికములకుఁ బైబడిన తపోలోక బ్రహ్మలోకములు గోరియే. ఏ ఫలముగోరి తపస్సు చేయుదురో యా ఫలము పొందుటకుఁ దగినయోగ్యత తపస్విలం దున్నదా లేదా యని, యుద్యోగాదులు గోరిన విద్యార్థుల నుపాధ్యాయులు పరీక్షించునట్లు, దేవతలును జేయుదురు. ఊర్ధ్వగతులకుఁ గామక్రోధజయ మనివార్యము. ఆ రెండుగుణములు తపస్విలయం దున్నవా లేవా యని పరీక్ష. ఉండెనా వారు యోగ్యులు కారు. అవి తొలఁగువఱకుఁ దపస్సు చేయవలయును. ఆ పరీక్షానిమిత్తమై దేవతాస్త్రీలను బంపుట లోనగు కార్యములు దేవతలు చేయుదురు. గౌతముఁడు కామమును గెల్చినాఁడని స్త్రీలకు వశపడఁ డని యింద్రుఁ డెఱుఁగును. (ఉత్తర. ౭౭౪ చూడుము.) కామమును గెలుచుటకంటె నసాధ్యమైనది క్రోధము. క్రోధవిషయ పరీక్షకు భార్యను జెఱుచుటకంటె వేఱు లేదు. ఈ పరీక్షయందు గౌతముఁడు తప్పిపోయెను.

ముష్కమూ - బీజము - ఫలము - ఇవి వృషణమునకుఁ బేర్లు. "లాభనివృత్తి భోగేషు బీజే పాలే ధనే ఫలమ్"-నిఘంటువు.

తా త్ప ర్య ము

ఈ విధముగా నింద్రుఁడు వృషణహీనుఁడై యగ్నియే పురోహితుఁడుగాఁగల దేవతలను వెల్లఁబోయిన మొగముతోఁ జూచి "దేవతలారా! గౌతముఁడు తప మాచరింపఁగా నాయన క్రోధమును జయించెనో లేదో పరీక్షించుటకై యతనికి గోపాతిశయము కలుగునట్లుచేసి యతని తపమును జెఱిచితిని. ఈ దేవతాకార్యము చేసినదానికి ఫలముగా నన్ను బీజహీనుఁడవు కమ్మని శపించెను. భార్య నహల్యను శపించి రోషముతో నామెను వదలిపెట్టెను. మాయందుఁ గోపమువహించి శపించుటచే నతని తపము వ్యర్థమయ్యెను. దేవకార్యము నిర్వహింపఁబోయిన నాగతి యిట్లులయ్యెను, దేవతలారా! మరల నాకు వృషణములు వచ్చు నుపాయము చేయుఁడు."

[ఈవిషయ ముత్తరకాండమున ౭౭౨ మొదలు ౭౮౮ వఱకు జూడుఁడు ఈ చరిత్రము కొంత యిందుఁ గొంత యందుఁజెప్పఁబడినది. కాని పరస్పర విరుద్ధము కాదు. అదియునుగాక ౭౮౭ వ పద్యములోఁ జెప్పఁబడిన రహస్యవిషయ మిప్పుడే వెలిఁబుపరాదు.]

చం॥ హరియుఁ డిట్లు లాడ విని • సాగ్నిపురోగము లెల్ల దేవతా
　　వరులు మరుద్గణంబు పితృ • వర్గములం గని మేక సొండ పూ

సురపతి యండహీనుఁ డయి • స్రుక్కుట గల్గెను గాన వేగ మీ
రరసి యజాండము ల్గొని సు • రాధిపు బీజయుతుం ఘటింపరే. ౯౯౧

హరిహయుఁడు = ఇంద్రుఁడు = ఆకుపచ్చవన్నె గుఱ్ఱములు గలవాఁడు.

తాత్పర్యము

ఇంద్రుఁ డీ ప్రకారము చెప్పఁగా విని యగ్ని మొదలయిన దేవతలు - మరుద్గణము - పితృదేవతలను జూచి, 'మేఁక యండములు గలది. ఇంద్రుఁడు వృషణములు లేక యున్నాఁడు. కావున మేఁక యండములను దీసి యింద్రుని బీజయుతునిఁగా జేయఁగోరెదను.'

ఆ॥ అఫల మైన మేఁక • యామిషంబును మీరొకఁ దనివిఁగూర్చు గాక • ధరణిజనము
లట్టిదానినొసఁగ • యజ్ఞఫలమునకు, హాని రాకయుండు • నని వచింప. ౯౯౨

అఫలము = బీజము లేనిది, ఆమిషము = మాంసము.

తాత్పర్యము

యజ్ఞములందు మనుష్యులు వృషణహీనమైన మేఁకమాంసము నిచ్చిరేని మీరు దానిలోఁ దృప్తిపొంది యజ్ఞఫలమునకు హాని రాకుండఁ జేయుఁడు.

చ॥ దివిజుల నాలకించి పితృ • దేవత లప్పుడు మేఁకబీజము
ల్దివిచి సురేంద్రుఁ దవి • లించిరి; నాఁటగోలె బీజముల్
దవులని మేకమాంసమును • దారు భుజించుచు యజ్ఞకర్తకున్
మిగుల ఫలంబు లీయఁగను • మేకొని రాపితృదేవతల్ దమిన్. ౯౯౩

తాత్పర్యము

దేవతలు చెప్పిన మాటలు విని పితృదేవతలు మేఁకబీజములుదీసి యింద్రునకుఁ దగిలించిరి. అదినము మొదలు బీజములేని మేఁకమాంసమును దాము భుజించి యజ్ఞము చేసినవారికి మునుపటివలె యజ్ఞఫలము విశేషముగ నీయసాగిరి.

ఆ॥ గౌతమర్షి తపము • కలిమిబలంబున; మేషవృషణుఁ డగుచు • మేఘవాహుఁ
డమరె నాఁట గోలె • నాశ్రమంబును జొచ్చి, సతిఁదరింపఁ జేయ • మదిఁదలంపు. ౯౯౪

తాత్పర్యము.

గౌతమమహర్షి తపముబలముచే నాఁటనుండి యింద్రుఁడు మేషవృషణు డయ్యెను. నీ వీ యాశ్రమములోఁ బ్రవేశించి యహల్యదరించునట్లు సంకల్పింపుము.

-• అహల్యాశాపమోక్షణము •-

సీ॥ అనుచు వాక్రుచ్చిన•మునివాక్యములు విని, సహలక్ష్మణుఁడు రామ•చంద్రుఁడంత
వనఘుండు కౌశికుం•డును మున్నుగా నేగ, గౌతమాశ్రమ మేగి•కాంచె నందు
వరమహాభాగను•గురుతపోద్యోదిత, దుర్భర తేజను•దుర్నిరీక్షఁ
బనివడి నలువచే • తను నమానుషరూపగాగ మాయామయి•కరణి సృష్ట

తే॥ మంచు కప్పిన మబ్బున•మాటువడిన, నిండుఁజందురువోలెను•నుండుదాని
నీటఁబ్రతిబింబితం బయి•నెగడుచున్న, యెండయునఁ జేతిచూడరా • కుండుదాని ౯౯౭

వాక్రుచ్చిన = చెప్పిన, గురుతపోద్యోదిత దుర్భరతేజను = గొప్పతపస్సుచేఁ గలిగిన విశేషతేజస్సుగలదానిని, మహాభాగను = తపస్సనెడి మహాభాగ్యము గలదానిని, దుర్నిరీక్ష = శాపాంతమువఱకు దేవదానవులకు మనుష్యులకును చూచుటకు సాధ్యము కానిదానిని. అమానుషరూప = మనుష్యులందు లేని సౌందర్యముగలది. నలువచేత = బ్రహ్మచేత, నలువ = నాలుగువాలు (ముఖములు) గలవాఁడు. మాయామయి = మాయచే సృష్టింపఁబడినది. "దర్శనమాత్రేణాహల్యామపాపాం చకార"-వి పు, ౪. ౧౪. చూపుమాత్రముచే నహల్యను పాపరహితగాఁ జేసెను.

తాత్పర్యము

అని విశ్వామిత్రుఁడుచెప్పఁగా విని లక్ష్మణునితోడ రామచంద్రమూర్తి విశ్వామిత్రు ముందుంచుకొనిపోయి గౌతమాశ్రమముఁ బ్రవేశించి యందు తపమును భాగ్యముగాఁగలదానిని, గొప్పతపస్సుచే లభించిన తేజోతిశయము గలదానిని, నింతవఱకు దేవదానవమానవులకుఁ గానరానిదానిని, బ్రహ్మచే మనుష్యులందు లేని సౌందర్యముగలదానినిగా మాయచే సృజింపఁబడినదానివలె నుండుదాని మంచుకప్పినట్టియు - మబ్బుక్రమ్మినట్టియు చంద్రకాంతివలె నుండు దానిని, నీటిలోఁ బ్రతిఫలించినసూర్యుని యెండవలెఁ జూడ సాధ్యముగానిదానిని జూచెను.

కం. శ్రీరామచంద్రుఁ డాశ్రమ, ధారిణిఁ జేరంగ శాప • తాపము వాయన్
నారీమణి తనపూర్వా, కారంబున భువనములకుఁ • గనఁబడె మరలన్. ౯౯౮

ఆశ్రమభూమిని శ్రీ రామచంద్రమూర్తి ప్రవేశింపఁగానే శాపతాపము తొలఁగుటచే నా యహల్య పూర్వమున్న రూపమున లోకములకుఁ గానవచ్చెను.

సీ॥ రామలక్ష్మణు లంత • నామెకు మ్రొక్కిన, మదిరాక్షి గౌతము•మాటఁ దలఁచి
వారలు పూజ్యు లం • చారసి పాద్యంబు, నర్ఘ్యంబు నిచ్చిన • నందుకొనిరొ

గౌతమస్త్రీఁ జెందెట • నాకంబునందుండి, సుమవృష్టి గురిసెను • సురలు దేవ
దుందుభీ స్వనములు • క్రందుగ మొరయంగ, మేలుమే లంచును • మెచ్చిరింతి
తే॥ ఘోరతపమున శుద్ధ యా•వారిజాక్షి, స్వీకరించుచు గౌతమ•ర్షి ప్రవరుఁడు
రాముఁ బూజించె నామునిఁ • రాజచేతఁ, బూజలను బొంది రాముండు • పోవఁ
దొడఁగె. ౯౯౭

తాత్పర్యము

శ్రీరామలక్ష్మణులు లామెకు నమస్కరింపఁగా నామెయు వా రవతారమూర్త్తు లనిన గౌతముమాటఁదలంచి పూజ్యులని వారికి నర్ఘ్యపాద్యము లిచ్చెను. రామచంద్రమూర్త్తి దానిని గ్రహించెను. దేవతలు దుందుభులు మొరయించి మేలుమేలని యామెను మెచ్చిరి. ఈ విధముగా శ్రీరామానుగ్రహముచేతను నింతకాలము చేసిన తపస్సుచేతను బరిశుద్ధురాలైన యామెను గౌతమమహాముని పరిగ్రహించి రామచంద్రమూర్త్తినిఁ బూజించెను. ఆ మునీశ్వరునిచేఁ బూజింపఁబడి రామచంద్రమూర్త్తి పోవఁ బ్రయాణమయ్యెను.

"Kumarila says 'In the same manner, if it is said that Indra was the seducer of Ahalya, this does not imply that the God Indra committed such a crime but Indra means the Sun, Ahalya(from Ahna and li, the night; and as the night seduced and ruined by the sun of the morning, there is Indra called the paramour of Ahalya." — Maxmuller's History of Sanskrit Literature, page 530.

-• ౫౦-వ సర్గము •-

సీ॥ తమ్ముఁడు దోడు రా • నమ్ముని మున్నుగా, నీశాన్యదిక్కుగా • నేగి జనకు
సవనవాటముఁ జొచ్చి • సవురు నాలోకించి మునివర్యుతోడ రా • ముండుపలికె
యజ్ఞసామగ్రి య • త్యంతము శ్లాఘ్యంబు, వివిధదేశాగత • విప్రవరులు
వేదాధ్యయనరతు • ల్వేనవే లున్నారు, పరమఋషీశుల • వాటములును
తే॥ శకటశతిసంకులం బయి•ప్రకటమయ్యె, నెందునిలువంగ మన కిటఁ • జెందుననిన
జలము నిండారి జనకుల•కలము లేని, తలము విధియించె నమ్ముని • జలజభవుఁడు
౯౯౮

తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రుఁడు ముందుపోవుచుండఁ దోడఁ దమ్ముఁడు రాఁగా నీశాన్యదిక్కుగాఁ బోయి జనకుని యజ్ఞప్రదేశము నందముఁ జూచి శ్రీరామచంద్రమూర్త్తి యిట్లనియె. మునీంద్రా ! యజ్ఞమునకుఁ గావలసిన సంభారములు మిక్కిలి శ్లాఘ్యమై యున్నవి. నానాదేశములనుండి వచ్చిన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు వేదాధ్యయనమందుఁ బ్రీతిగలవారు వేలకొలఁదు లున్నారు. గొప్ప ఋషీశ్వరు లుండు ప్రదేశములు నూర్లకొలఁది బండ్లచే నిండియున్నవి ఇట్టిచోట మన మెందు నిలువవలెనో చెప్పుమనిన విశ్వామిత్రుఁడును జలసమృద్ధిగలిగి జనులు సందడిలేని ప్రదేశముగాఁ జూచి మన మిందుండవ మని యేర్పాటుచేసెను.

దీనివలనఁ దపస్వులకు జనసమ్మర్దములేక నీటికి సమీపముగ నుండు ప్రదేశము ముఖ్యమని యేర్పడుచున్నది. "ప్రభూతైధోదకేగ్రామే యత్రాత్మాధీనం ప్రయమణం తత్రవాసో ధర్మ్యో బ్రాహ్మణస్య" యని యాపస్తంబులు.

క॥ మునివర్యుఁడు కౌశికుఁ డటఁ, జనుదెంచుట నాలకించి • జనకుఁడు భక్తిం
దనదుపురోహితవర్యుని, ఘనుఁ శతానందుఁ గూడి • యచటికి వచ్చెన్. ౯౯౯

తాత్పర్యము

మునిశ్రేష్ఠుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు వచ్చినవార్త విని జనకమహారాజు భక్తియుక్తుఁడై తన పురోహితుఁడైన శతానందునితోఁగూడి యా విశ్వామిత్రుఁ డున్న చోటికి వచ్చెను.

-• శ్రీరామాదులు మిథిలకుఁ బోవుట •-

చ॥ ఇటు లరుదెంచి యమ్మునిమ • హేంద్రునిఁ గొల్చుచునుండ నింతలోఁ
దటుకున ఋత్విజుల్ విధిహి • తంబుగ నర్ఘ్యముఁ బాద్యమీయఁ బ్ర
స్ఫుటమతి వానిఁ గైకొనుచు • భూపతి సేమము సప్తతంతుసం
ఘటనము ప్రశ్న చేసి ఋషి • కాండములన్ మఱి గారవించుచున్. ౧౦౦౦

సప్తతంతువు = యజ్ఞము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లువచ్చి యా మునిరాజును సేవించుచుండ నంతలో ఋత్విజులు జాగులేక శాస్త్రప్రకారముగ నర్ఘ్యము పాద్యమీయఁగా సంతోషముచే వికాసము నొందిన మనస్సుతో వానిని గైకొని రాజక్షేమవార్త యజ్ఞము చక్కఁగా జరుగుచుండుట ప్రశ్నించి ఋషీశ్వరుల నందఱ గారవించుచు.

ఉ॥ ముచ్చట లాడుచుండు ముని • ముఖ్యునిఁ జూచి నరేంద్రచంద్రుఁ డో
సచ్చరితా ! మునీశ్వరుల • సంఘముతో డన యాసనంబునం
దిచ్చమెయి న్వసింపు మని • యెంతయు వేడిన నట్ల చేసి యిం
పచ్చుపడంగ నీవు భవ • దాసనముం గొను మంచుఁ బల్కినన్. ౧౦౦౧

తాత్పర్యము

సంభాషించుచున్న మునీంద్రుని విశ్వామిత్రునిఁ జూచి రాజశ్రేష్ఠుఁడగు జనకమహారాజు "ఓసాధుచరిత్రా ! యీ మునీశ్వరులతో నీ యాసనంబున నీ యిష్టప్రకారము కూర్చుండుము." అని మిక్కిలి ప్రార్థింపఁగా నట్లుచేసి, రాజా ! నీవును నీ యాసనంబునఁ గూర్చుండు మని చెప్పఁగా.

కం॥ జనకమహీపతి ఋత్విగ్జనసహితుం డగుచు మంత్రి • సంఘంబులతోఁ
దనదుపురోధలతో నా, సనములఁ గూర్చుండి గాధి • సంభవుఁ బలికెన్.౧౦౦౨

తాత్పర్యము

జనకమహారాజు ఋత్విక్కులతోడను మంత్రులతోడను పురోహితులతోడను నాసనములఁ గూర్చుండి విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

సీ॥ నేడుగా మునిచంద్ర ! • నేఁ జేయునీయజ్ఞ, మున పుణ్యఫలమును • బొందఁగంటి
నేడుగా దేవతా • నికరంబు లీ క్రతు, సామగ్రిఁ జేసెను • సఫలముగను
నేడుగా మౌనీంద్ర ! • నీ విటువచ్చుట, కతన ధన్యుఁడ నైతి • తన్మౌరలమున
నేడుగా పుణ్యాత్మ ! • నీయనుగ్రహమున, జన్మమెత్తుటయయ్యె • సార్థకంబు
తే॥ పదియు రెండుదినంబు లే • ర్పడియెఁ గొఱఁత, యజ్ఞపూర్తికి నెడరే • యార్యవర్యు
లంతిభాగార్థులై వచ్చు • నమరవితతి, ననఘ! దర్శింపఁ దగు నని • యడిగె మఱియు.
౧౦౦౩

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! నిన్ను దర్శించుటచే నేను చేయు యజ్ఞముయొక్క పుణ్యఫలమును నేడుగదా పొందఁగలిగితిని. నేఁడుకదా యీ యజ్ఞమునకై కూర్చిన పదార్థముల నెల్ల దేవతలు పవిత్రములు చేసిరి. నేఁడుకదా నీవు వచ్చిన కారణమున నేను భూమియందు ధన్యుఁడ నైతిని. పుణ్యాత్మా ! నీ యనుగ్రహముచేత నేను భూమిపైఁ బుట్టుట సార్థకమయ్యెను. ఇఁక యజ్ఞము పూర్తియగుటకుఁ బన్నెండుదినములు కొఱఁతయున్నట్లు ఋత్విజులు చెప్పుచున్నారు. అంతట హవిర్భాగముఁ గైకొన దేవతలు వత్తురు. వారిని దర్శింపఁదగును గాన నీ వంతవఱకు నిచటే నిలువవలయు నని ప్రార్థించి, మఱియు నిట్లనియె.

సీ॥ ఏవార లయ్యా యీ • దేవపరాక్రముల్, వారణపంచాస్య • పరమగతులు
వీరులు వ్యాఘ్రఘోరు • వృషభసంకాశులు, జలజాతలోచనుల్ • సరసమతులు
కరవాలతూణీర • శరచాపధారులు, నాశ్వినేయసమాన • హారితనులు
తోలకరించుచున్న • మొలకప్రాయమువార, లిచ్చనైదివినుండి • యిలకుడిగిన
తే॥ యమృతభోజను లట్టుల • యమరువారు
మఱి ఛవీంగితచేష్టా ప్ర • మాణములను
నొక్కరూపయి కూఁకట్ల • నొప్పువారు
వేఁడెదను జెప్పవే నాకు • వీరి తెఱఁగు. ౫౦౧
౧౦౦౪

ఈ పద్యార్థమునకు ౯౭౨ పద్యము చూచునది. కూఁకట్లు = పిల్లజుట్లు - ఇందలి 'వీ' లోని వకారము ౮౩ వ పద్యంబునందలి ౫ వ యక్షరము.

చం॥ అని జనకుండు పల్కిన మ•హాత్ముఁడు గాధిసుతుండు వేని కీ
యనఘపరాక్రముల్ దశర•థావనినాథతనూజు లంచు వా
కొని నిజయజ్ఞ రక్షణముఁ • గ్రూరనిశాటవధంబునున్ విశా
లను గనుఁగొంట వెండి మహి•ళామణి యైనయహల్యఁ గాంచుటల్. ౧౦౦౫

తాత్పర్యము

అని జనకమహారాజు ప్రశ్నింపఁగా విశ్వామిత్రుఁడు 'రాజా! యీ దోషరహిత లైన పరాక్రమము గల వీరు దశరథమహారాజు కుమారులు' అని చెప్పి వారు తన యజ్ఞమును రక్షించుటయు క్రూరులైన రాక్షసులఁ జంపుటయు విశాలా నగరముఁ జూచుటయు నహల్యకు శాపమోక్షణము గావించుటయు.

కం॥ గౌతమసందర్శనమును, బ్రీతిగ వచియించి వీరు • శ్రీకంఠునివి
ల్లేతము రంజిలఁ జూడ మ,హాతేజా! కోర్కి గలిగి • యరుదెంచి రనన్.

తాత్పర్యము

గౌతమ మహర్షిని జూచుటయుఁ బ్రీతితోఁ జెప్పి వీరు నీయొద్దనుండు శివుని విల్లు చూచుటకై వచ్చిరని చెప్పెను

-• ౫౧వ సర్గము •-

కం॥ మునినుడులను విని గౌతమ,తనయాగ్రణి మేనఁ బులక•తతు లమరఁగ రా
మునిదర్శనమున నచ్చెరు, వొనుచు శతానందు•డనియెఁ గుశికాత్మజుతోన్. ౧౦౦౬

పులక=సంతోషముచే నిట్ట నిలిచిన వెంట్రుకలు, తతులు=సమూహములు.

తాత్పర్యము

ఆయనచెప్పినమాటలు విని గౌతముని తనయుఁడైన శతానందుఁడు సంతోషమున మేనుపులకరింపఁగా రామచంద్రమూర్తి దర్శనమున నాశ్చర్యపడి విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

సీ॥ చూపితే మునిరాజ • సుశ్లోకఁ జిరతపస్విని నాదుజనని రా • తనయునకును
దెలిచెనే యీసర్వ•దేహిపూజార్హ్మని, నాతల్లి రాము న • న్యంబు లొసఁగి
చెప్పితే నాతల్లి • చేటుకాలం బైనఁ, జలిపిన యాదుష్ట • చరితమెల్లఁ
జేరెనే నాతల్లి చెలిమి నాతండ్రిని, దశరథాత్మజుతుథ • ధర్మనమున

తే॥ నాదుజనకుండు పూజించె•నామహాత్మ్మ, రాముఁ? బూజలందెనా•బ్రహ్మవిదుఁడు
స్వాశ్రమాగతుఁ డైన యీ•యనఘుచేతఁ? దండ్రిగైకొనెనయ్య నా•తల్లిమరల! ౧౦౦౭

సుశ్లోక = మంచికీర్తిగలది - చిరతపస్విని = దీర్ఘకాలము తపస్సుచేసినది
దెలిచనే = పూజించెనా! సర్వదేహిపూజార్హ్మనిన్ = సమస్తదేహధారులు

పూజకు యోగ్యుఁడగువానిని. బ్రహ్మరుద్రాదుల పూజకు నర్హుఁడని యర్థము. దీనిచే గౌతమవాక్యమునుబట్టి శ్రీరామచంద్రమూర్తి భగవంతుని యవతారమూర్తియని శతానందుఁడు గ్రహించెనని తెలియనగు. వన్యంబులు = అడవిలోఁ బుట్టిన ఫలాదులు.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! చిరకాలము తపస్సుచేసి కీర్తిసంపాదించిన నా తల్లిని నీ రాజకుమారునకుఁ జూపితివా! నా తల్లి యడవిఫలాదులచే సర్వజీవకోటికిఁ బూజ్యుఁడైన ఈయనను బూజించెనా! అంత తపస్సుచేసి యంతకీర్తి సంపాదించియుఁ జెడిపోవు కాలమున తాను చేసిన చెడునడత యంతయుఁ జెప్పితివా! దశరథనందను దర్శన మహిమచే స్నేహభావమున నా తల్లి నా తండ్రితోఁ గలిసికొనెనా! మహామహిమ గల ఈ రాముని నాతండ్రి పూజించెనా! తన యాశ్రమమునకు వచ్చిన యీ పుణ్యాత్మునిచేత బ్రహ్మవేత్త నా తండ్రి పూజల గ్రహించెనా! నా తండ్రి మరల నా తల్లిని గ్రహించెనా!

కం॥ అని యిట్లు శతానందుఁడు, దను నడిగిన గాధిజుండు • తరుణము చెడకుం
డను జేసితిఁ గర్తవ్యం; బును; రేణుక పతిని బోలె • ముని గౌతమునిన్. ౧౦౦౯

తాత్పర్యము

అని యిట్లు శతానందుఁడు తన్నడుగఁగా విశ్వామిత్రుఁడు సమయము చెడిపోకుండునట్లు చేయవలసిన కార్యము చేసితిని. పరశురాముని తల్లి రేణుక తన భర్తను జమదగ్నిని గలిసికొన్నట్లు నీ తల్లియు నీ తండ్రిని గౌతముని గలిసికొనెను.

ఈ రేణుకా వృత్తాంతము భారతంబున నరణ్యపర్వంబునఁ దృతీయాశ్వాసంబున నిట్లు చెప్పఁబడినది.

"అజమదగ్ని ప్రసేనజిత్తుండను రాజుకూఁతు రేణుక యనుదాని వివాహంబయి దానియందు రుమణ్వ త్సుషేణవసు విశ్వావసు. రాములను వారి నేవురుఁ గొడుకులం బడసి వనంబున నుగ్రతపంబు సేయుచు నొక్కనాఁడు వన్యఫలంబులు దేరం గొడుకులు వోయిన రేణుక వారి పిఱుందనపోయి యొక్క సరోవరంబునందు సభార్యుండయి జలక్రీడ లాడుచున్న వాని మార్తికావతపతియగు చిత్రరథుం డను రాజుం జూచి కామమోహితయై వ్యభిచరించిన దాని దుశ్చరితం బెఱింగి కోపోన్మాదపరవశుండై,

కం॥ తనయుల నలువురఁ గ్రమమున, బనిచెన్ జమదగ్ని తనదు • భార్యవధింపన్
జననీఘాతము పాతక, మని వారలు పలుకకుండి • రత్యవహితులై.

కం॥ కడువలిగి యమ్మునీంద్రుఁడు, కొడుకులకును శాపమిచ్చె ఘోరాటవిలో
జడమతి మృగపక్షులయి, ట్లుడుగక యజ్ఞానవృత్తినుండుడనుచున్.

వ॥ మఱియు నిశితపరశుహస్త రాముం జూచి దీని వధియింపు మని పంచినవాఁడు గురువచనంబునఁ దల్లిఁ దక్షణంబున వధించిన

కం॥ శమితనిజక్రోధుండై. జమదగ్ని తనూజసాహసమునకుఁ దనవా
క్యము లంఘింపమికిఁ బ్రస, న్నమనస్కుండై తనూజునకు నిట్లనియెన్.

వ॥ నావచనంబున నతిదుష్కరంబైన కార్యంబుసేసితి నీ కిష్టంబైనవానినెల్లను వేఁడుమిచ్చెదననిన రాముండు సంతుష్టహృదయుండై మదీయజనని దోషవిముక్తయై జీవించియుండునట్లును సహోదరులు శాపవిముక్తులయి యెప్పటియట్ల యుండునట్లును సమరంబున నా కప్రతిహతశక్తియు దీర్ఘాయువుంగాఁ బ్రసాదింపుఁ డని తండ్రి వలనం దనయభిమతంబులు వడసి యుండునంత."

ఈ సందర్భమున శ్రీభాగవతంబున నీపద్యంబు గాననగు. 'ఆ॥ పడినవారి మరల బ్రతికింపనోపును, జనకుఁ డనుచుఁ జంపె జామదగ్న్యుఁ డతఁడు సంపెననుచు నన్నలఁ దల్లిని, జనకు నాజ్ఞనైనఁ జంపఁదగదు.—భా. స్కం. ౯౭౬.

కం॥ మీతల్లి చేరికొనియెం, బ్రీతిన టం చనఁగ ముదము • మీకొని కొన
ల్లాశైతనయునిఁ గనుఁగొనుచు మహాతేజుఁడు గౌతమర్షి • యాత్మజుఁ డాడున్.
౧౦౧౦

తాత్పర్యము

అని చెప్పఁగా మిగులఁ దేజోవంతుఁడైన శతానందుఁడు సంతోషించినవాఁడై శ్రీరామచంద్రునిఁ జూచి యిట్లనియె.

తే॥ స్వాగతము నీకు నోరామ • చంద్ర ! మాయ దృష్టమున నిట్లు వచ్చి తీ • దేశమునకు
నరయఁగ నజయ్య తేజుఁడై • పట్టిగాధి, నందనుఁడు మున్ను గాఁగ నా • నందమునను.
౧౦౧౧

తాత్పర్యము

రామచంద్రా ! నీకు స్వాగతము. ఈ దేశమునకు మాయదృష్టము కొలఁది జయింపరాని తేజుగల విశ్వామిత్రుఁడు పిలుచుకొనిరాఁగా సంతోషముగ వచ్చితివి.

తే॥ తెలియుదే రామ ! నిస్తుల • తేజుఁడైన, కౌసికుం డెన్నరా నట్టి • గడుసుఁదపము
చేత బ్రహ్మర్షితను గొన్న • శిష్టవరుఁడు, నీకు శివతాతియంచును • నమ్మనమున.
౧౦౧౨

నిస్తులతేజుఁడు = అసమాన తేజముగలవాఁడు - శివతాతి = మేలుచేయువాఁడు. "శివతాతి శ్శివంకర" యని నిఘంటువు

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! నీ వెవని వెంబడి వచ్చితివో యట్టి విశ్వామిత్రుఁ డెట్టివాఁడో నీకుఁ దెలియునా! అసమానతేజముగల యీ విశ్వామిత్రుఁడు ఘోరమైన తపము చేసి బ్రహ్మర్షిత్వమును సంపాదించినవాఁడు. శిష్టులలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఈయన నిన్ను దోడుకొనివచ్చుట తన మేలునకై కాదు. నీకు శుభముఁ గూర్పఁగోరి నిన్నుఁ దోడుకొనివచ్చెను.

క॥ ధన్యుఁడు గలుగఁడు రామా, యన్యుఁడు నీకంటె భువన • మం దెందు ననా
మాన్యతపోబలుఁడగుని,మాన్యుఁడు నీరక్షకుఁ డయి • మహి వెలయుట చేన్. ౧౦౧౩

తాత్పర్యము

రామా! యితర ఋషీశ్వరులకు లబ్ధముగాని తపోబలముగల యీపూజ్యుఁడు నీకు రక్షకుఁడయి యొప్పెను-గావునఁ బ్రపంచమందు నీకంటె ధన్యుఁడు వేఱొకఁడు గలుగఁడు.

క॥ వినుమా విశ్వామిత్రుని, ఘనమాహాత్మ్యంబు నీవు • కడమ వడక యె
ల్లను మానితగతి నే వా, కొనువాఁడను వతనిబలము • గుణములుఁ జరితల్.

తాత్పర్యము

ఈ విశ్వామిత్రుని గొప్పమహిమను, గుణము, చరిత నీకుఁ గొఱఁతలేక చెప్పెదను వినుము.

—• శ్రీరాములకు శతానందుఁడు విశ్వామిత్రు పూర్వవృత్తాంతంబుఁ దెల్పుట •—

సీ॥ ఈధర్మశీలుఁడు • పృథ్వీశుఁడై యెంతె, యేనికాలము ప్రజ • నేలినాఁడు
సకలవిద్యలనేర్చి • జనహితరతుఁ డయి ధర్మజ్ఞుఁ డనుకీర్తి • దనరినాఁడు
అజుని పుత్రుఁడు కుశుం • డాతండు కుశనాభుఁ గనియె నాతఁడుఁ గాధి • గనియె నయ్యె
గాధితనూజుఁ డీ • కౌశికబ్రహ్మర్షి, పెక్కువేలేఁడులీ • పృథ్వినేలు
తే॥ చుండి యొకనాఁడు నిజచమూ • వ్యూహయుక్తి,నఖిలమేదినిగలిగిన • యాశ్రమములు
బట్టణంబులు నేఱులుఁ • బర్వతములు, సంచరించు చొకానొక • సమయమునను.
చమూవ్యూహయుక్తిన్ = సేనాసమూహముతోడ.

తాత్పర్యము

ఈ ధర్మస్వభావుఁడు చాలఁగాలము ప్రజాపాలనము చేసెను. విద్య లన్నియు నేర్చి జనులకు హితముచేయుటయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడయి ధర్మజ్ఞుఁడను కీర్తిచేఁ బ్రకాశించెను. బ్రహ్మకొడుకు కుశుఁడు, కుశునికొడుకు కుశనాభుఁడు, ఆయనకొడుకు గాధి. గాధికుమారుఁ డీ విశ్వామిత్రబ్రహ్మర్షి. ఈయన యనేక సంవత్సర

ములు రాజ్యముచేయుచుండి యొకనాఁడు సేనాసమూహముతో భూమియందం తయుఁగల ఆశ్రమములు - పట్టనములు - నదులు - కొండలు తిరుగుచు నొక్క-నాఁడు.

పట్టనశబ్దము సంస్కృతమైనపుడు ణత్వము లేదు. పట్టనము సంస్కృతనిఘంటువులందును గ్రంథములందును వైయాకరణమతంబునను పత్తన, పట్టన శబ్దములుగలవుగాని 'పట్టణ' మని లేదు. దీని కనుగుణముగా "ఘనశౌర్యుండు సిరంగ రాయ నరలోకస్వామి తోఁబుట్టురా। మనృపాలాగ్రణిసహ్యజాంబుధి పయోమధ్యోర్వి శ్రీరంగపట్టన లంకానగరంబు పుణ్యజనపీడావార్తలేకుండఁ గైకొనియెన్ మిత్రభవోపకార నిరపేక్షుండై విచిత్రంబుగన్." అని వసుచరిత్ర 1-ఆ. అవతారిక 76-పద్యంబునఁ గన్పట్టెడి. ఇట్లుండ నిర్వచనోత్తరరామాయణంబున ౯-ఆశ్వాసంబున "రణవిజయము గైకొనిపట్టణ ముద్భటసుభటసంకటంబుగ భాస్వ। న్మణిగణధనములు మొదలుగఁ। దృణము తుదిగఁ జూఱగొనియె దివిజారి వెసన్" అని 79-వ పద్యంబున ముద్రితమైయున్నది. శబ్దకల్పద్రుమంబున "పట్టనమ్. క్లీ. పటంతిగచ్ఛంతి వణిజో యత్ర-(పటగతౌ + బాహులకాత్ తనన్) పత్తనమ్" అని యున్నది పట్టనశబ్ద వికృతి పట్టనము.

కం॥ నానావృక్షసమాకుల, మై నానామృగవిహంగ • మాకీర్ణంబై
దానవ దేవాన్వితమై, మానితమై సాధుహరిణ•మంజుల మగుచున్. ౧౦౧౬

నానావృక్షసమాకులమై = అనేకవిధములైన చెట్లచేఁ గలియఁబడినదై, నానామృగవిహంగమాకీర్ణంబై = పెక్కు-విధములయిన మృగములచేఁ గలిసినదై; దానవదేవాన్వితమై = దానవులతోను దేవతలతోను గూడినదై, సాధుహరిణమంజులము = సాధువులగు జింకలచే మనోహరమై.

ఆ॥ అగ్నికల్పులో మ•హాత్ములచేతను, దపము సేయుధన్య•తములచేత
దివ్య తేజులైన-దేవర్షివరులచే బ్రహ్మఋషులచేతఁ • బ్రబలుదాని. ౧౦౧౭
అగ్నికల్పులు = అగ్నితో సమానులు, కల్పప్రత్యయము కొంచెము తక్కు-వను సూచించును.

ఆ॥ వారిభక్షకులును • వాయుభక్షకులును, భూజ శీర్ణ పర్ణ • భోజనులును
ఫలము లారగించి • పరివర్జితక్రోధు, లైనవారు దాంతు • లైనవారు. ౧౦౧౮
వారిభక్షకులను = నీళ్ళాహారముగాఁ గలవారును - భూజశీర్ణపర్ణభోజనులును= చెట్లనుండి రాలు యాకులను దినువారను (చెట్లయందలి యాకులు కోయుట హింస యని రాలినయాకులనే ఋషులు భక్షింతురు.) పరివర్జితక్రోధులు=

వదలిపెట్టఁబడిన కోపగుణముకలవారు, దాంతులు = ఇంద్రియ నిగ్రహముగల వారు.

కం॥ రిసులును జపపరవై ఖా నసులును మఱివాలఖిల్య ◆ నానామునిరా
 ట్ప్రవరంబులు పొలుపారఁగ, నసమంబై బ్రహ్మలోక ◆ మనఁదగుదానిన్, ౧౦౧౯

రిసులు = ఋషులు - ఋషిశబ్దభవము రిసిగాని రుసిగాదు. వైఖానసులు = వానప్రస్థులు - ఈ యర్థమునవే రామాయణమునఁ బ్రయుక్తము - విఖనస ఋషివంశమువారు వైఖానసులు. విఖనశబ్దము బ్రహ్మపర్యాయముగ శ్రీ భాగవతంబునఁ గలదు. "నఖలుగోపికా నందనో భవా, నఖిలదేహినా మంత రాత్మదృక్ విఖనసార్థితో విశ్వగుప్తయే. సఖఉదేయివాన్ సాత్వతాం కులే."- గోపికాగీతలు. దీనివలన వైఖానసశబ్దమందలి ఖకారము వర్గద్వితీయాక్షరమే కాని కొందఱు వ్రాయునట్లు వర్గచతుర్థవర్ణము కాదు.

౧౦౧౬–౧౦౧౯ తాత్పర్యము.

నానావిధములగు చెట్లతోను పెక్కువిధములగు మృగములతోను బక్షుల తోను దానవులతోను దేవతలతోను గలసి సాధువులగు జనులచే మనోజ్ఞమై యగ్నితో సమానులగు మహాత్ములచేతను, తపముచేయు ధన్యులచేతను, దివ్య తేజముగల బ్రహ్మఋషులచేతను బ్రబలినదై జలమే యాహారముగాఁ గల వారును, చెట్లనుండి రాలిన యాకులు దిని జీవించువారును, ఫలములు దిను వారును, క్రోధమును జయించినవారును, నింద్రియనిగ్రహము గలవారును, నగు ఋషులును, జపశీలురైన వానప్రస్థులును, వాలఖిల్యులలోనగు నానాముని జనసమూహంబులు గలిగి యసమానమై బ్రహ్మలోకమా యనఁదగియుండు వసిష్ఠాశ్రమమును గాంచెను.

—◆ ౫౨వ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠునాశ్రమంబునకుఁ బోవుట ◆—

చం॥ ఘనుఁడు వసిష్ఠునాశ్రమముఁ ◆ గాంచి ముదంబును జెంది చొచ్చి ప
 ద్వినయవిధేయతాగరిమ ◆ పేరుఁడు తజ్జపశీలు జెంతకున్
 జని ప్రణతుల్ ఘటింప మునిఁ ◆ జంద్రముఁ డా నృపవర్య సేమమా
 యన యుచితాసనం బిడిన ◆ నం దుపవిష్టుఁడు వయ్యె నీతఁడున్. ౧౧౨౦

ఘనుఁడు, వసిష్ఠునాశ్రమము = గొప్పవాఁడగు వసిష్ఠునియొక్క యాశ్రమము, ఉపవిష్టుఁడు = కూర్చుండినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు మహాత్ముఁడగు వసిష్ఠునాశ్రమముఁ జూచి సంతోషించి లోపలఁ బ్రవే శించి వినయవిధేయతల యతిశయముచే పేరుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు జపశీలు

డై వసిష్ఠుసమీపమున కరిగి నమస్కారములు చేయఁగా నా మునీశ్వరుఁడు రాజేంద్రా సేమమా యని యాయనకుఁ దగిన యాసనము సమర్పింపఁగా నం దీయన కూర్చుండెను.

కం॥ ఇం బమర యథాశాస్త్రీ,యంబుగ ముని తెచ్చి మధుఫ•లాదుల నిడఁ జి
    త్తంబునఁ జొంగుచు నానం దంబున నీయన గ్రహించి • తపసిం బలికెన్. ౧౦౨౧

ఇంబు=ఇంపు - ఆనందము, మధుఫలాదులు=తియ్యనిపండ్లు మొదలయినవి.

తా త్ప ర్య ము

సంతోషముతో శాస్త్రము విధించిన ప్రకారము వసిష్ఠుఁడు తియ్యని పండ్లను దెచ్చియియ్యఁగా మనస్సున సంతోషించి వాని నీయన గ్రహించి యాఋషీశ్వరుతో నిట్లనియె.

తే॥ కుశలమా మీకు నోముని • కులవతంస. సేమమే యగ్నులకు నెల్ల•శిష్యులకును
    భద్రమా లెస్సయానె త • పంబు జపము, తరులతాదుల ఫలములు•దనరునయ్యా ౧౦౨౨

తా త్ప ర్య ము.

మునిశ్రేష్ఠా ! మీకుఁ గుశలమే కదా ? అగ్నులకు శిష్యులకు క్షేమమా ? జపము, తపము చక్కఁగా జరుగుచున్నదా ? చెట్లయందును తీఁగలయందును ఫలములు లభించుచున్నవా ? "ఘనుఁడు వసిష్ఠు న్నాశ్రమము - వక్ష్యేవిశేషాణాం ప్రథమా స్యాత్" అని వక్ష్యేవిశేషణమునకుఁ బ్రథమయగు. "పాండవాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నిది నీకు వలంఘ్యమిత్తటిన్"—భారతము.

తే॥ అనిన రాజేంద్రునకు నిట్టు•లనె వసిష్ఠ,మౌని కుశలంబ సర్వంబు • మానవేంద్ర
    సేమమేకద నీకు నీ• సేవకులకు, నయినవారికి హితులకు • నందఱకును. ౧౦౨౩

తా త్ప ర్య ము

అని యడిగిన యాయనకు వసిష్ఠుఁడు రాజా ! యందఱకు క్షేమము. నీకు నీ సేవకులకు బంధువులకు మిత్రులకు నెల్లవారికి సేమమే కదా !

సీ॥ ధర్మమార్గం బింత • తప్పక రాజన్య, నీతిపై జనములఁ • బ్రోచువయ్య
    నీభృత్యు లెల్లరు • నీవశవర్తులే, కరము ప్రీతిని వారి • నరయుదయ్య
    నీశత్రులెల్లరు • నిర్జితులే కదా! బలకోశమిత్రముల్ • ప్రబలునయ్య
    భార్యలుఁ బుత్రులుఁ • బౌత్రులుఁ గుశలులే! జనులకు హర్షంబు • దనరునయ్య
తే॥ యనుచు నడిగినఁగుశలమ • టంచుఁబలికె, లిట్టులిద్దఱుహర్షంబు • మట్టుమీఱఁ
    బుణ్యగాథలఁ గాలంబుఁ• బుచ్చుచుండ! తన్మౌళితేంద్రుని బలికెను • జపివరుండు
    ౧౦౨౪

తాత్పర్యము

రాజేంద్రా! ధర్మము తప్పక రాజనీతి ననుసరించి ప్రజల రక్షించుచున్నావా? నీ సేవకులు నీ మాటకు లోబడి వర్తించుచున్నారా? వారిని దయతో యోగక్షేమములు విచారించుచున్నావా? నీశత్రువులందఱు జయింపఁబడిరికదా? చతుర్విధసేనలయు బొక్కసములయు స్నేహితులయు సంపత్తి గలదుగదా? పెండ్లములు కొడుకులు మనుమలు క్షేమముగ నున్నారుగదా? యనుచు నడుగఁగా నందఱును గుశలమని యాయన చెప్పెను. ఇట్లు లీ యిరువురు సంతోషాతిశయముచేఁ బుణ్యకథలు చెప్పుచుఁ గాలము పుచ్చుచుండ జపశీలుఁడైన వసిష్ఠుఁడీ రాజుతో నిట్లనియె.

—• వశిష్ఠుఁడు విశ్వామిత్రునకు విందు చేయుట •—

క॥ అతిథిశ్రేష్ఠుఁడ వీ వో, క్షితిపా! పూజ్యుఁడవు నిన్ను • సేవలతోడన్
మతి గలిగె సత్కరింపఁగ, నితవుగ నంగీకరింపు • మీ నీ వనినన్. ౧౦౨౫

తాత్పర్యము.

రాజా! నీ వతిథులందు గుణముచేతను బదవిచేతను శ్రేష్ఠుఁడవు. కావునఁ బూజ్యుఁడవు. కావున నీ సేవలతోడ నిన్ను నాతిథ్యముచే గౌరవింపఁగోరెదను. దీని నీవు హితబుద్ధి నంగీకరింపవలయును.

ఉ॥ అందితి నాతిథేయము మ • హాత్మక నీ ప్రియవాక్కులన్, సుధా
తుందిలకంద మూలవిత • తుల్ వనమందలి వారగించి యా
నందముఁ బొందినాఁడను, ఘ • నం బగు తావకదర్శనంబునన్
జెందితి ధన్యతన్ - సెలవి • స్నేహముఁ బాయక పోయి వచ్చెదన్. ౧౦౨౬

తాత్పర్యము

అని చెప్పఁగా నీ ప్రియవాక్కులచేతనే యతిథిసత్కారము గ్రహించితిని, అమృతముచే నిండిన కందమూలసమూహములు భుజించి సంతోషించితిని. గొప్పదగు నీ దర్శనముచే ధన్యుఁడనైతిని. ఋషీశ్వరా! స్నేహము మఱువకుము. సెలవిమ్ము. పోయివచ్చెదను.

క॥ అనుచున్ మఱిమఱి తనుఁ బ్రా, ర్థన చేసెడిమానివరునిఁ • దా నిట్టు లనెన్
మునివర! నీకిష్టం బెది, యొనరించెద దాని ననుచు • నుర్వీధవుఁడున్. ౧౦౨౭

తాత్పర్యము.

అని యాయన మీఁదమీఁద దన్ను నాతిథ్యముగొమ్మని ప్రార్థించు వసిష్ఠునితో మునీంద్రా! నీ కేది యిష్టమో దానినే నేను జేసెదను.

చం॥ అనఘుఁడు మౌని యంత శబ • లాఖ్యను దైవతసౌరభేయినిం
గని విను రమ్ము రమ్ము క్షితి • కాంతున కీఁ బెనువిందు పెట్టదన్
జని యిదె వీరి కెల్లరకుఁ • జాలఁగఁ గూర్పుము కోర్కెతీరఁ జ
య్యన మధురాన్న పానక ర • సాయన లేహ్య ఫలాదిభోజ్యముల్. ౧౦౨౮

శబలాఖ్యను = శబల యను పేరుగలదానిని, శబల యనగాఁ జిత్రవర్ణముగలది.
దైవతసౌరభేయి = దేవతలయావు - కామధేనువు.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లీయన యంగీకరింపఁగా వసిష్ఠుఁడు తనకామధేనువును శబల యనుదానిని బిలిచి వేగరమ్మా - రమ్మా విను వినుము. నే నీరాజునకు విందుపెట్టఁదలఁచితిని. ఈయనకు నీయనసేనలకు నెల్లవారికిఁ జాలినంత వారికోరికతీరునట్లు శీఘ్రముగఁ దియ్యనియన్నము పానకములు రసాయనములు లేహ్యములు ఫలములు లోనగు భోజ్యములు కల్పింపుము.

—♦ ౫౩-వ సర్గము. ♦—

చం॥ అన విని కామధేనువు య♦థార్థముగాఁ బలుపిండివంటలున్
ఘనముగఁ జేని మద్యములఁ ♦ గమ్మనికూరలఁ బప్పు లప్పముల్
గొనకొని యెవ్వ రెవ్వ రెవి ♦ కోరెదు రట్టివి యెల్ల రాసు లై
యొనరఁగఁ బాలుఁ బండ్లు రుచి♦రోష్ణతరాన్నముఁ గండచక్కెరల్. ౧౦౨౯

ఉ॥ నీ టగుతియ్యపానకపు ♦ నిర్మలపాత్రలు లోనుగాఁగ నే
ర్పాటుగ సృష్టిచేయ ముని♦రాజు నృపాలున కెల్లవారికిన్
హాటకపాత్ర లుంచి రుచి♦రాసనము ల్గొన వారిఁ బంచి వే
పాటిగఁ గుర్చు వెట్టెఁ బరి♦పాటిగ వెండియనంటిపూఁకులన్. ౧౦౩౦

౧౦౨౯ - ౧౦౩౦ - తాత్పర్యము.

వసిష్ఠుఁడు చెప్పిన యామాటలు విని కామధేనువు తగినరీతిని ననేకములైన పిండివంటలు - తేనె - సారాయములు - కమ్మని రుచిగలకూరలు - పప్పులు-అప్పములు - లోనైన యివి యివి యనవేల యెవ రెవరేదేది కోరిరో యవియెల్ల రాసులుగా సృష్టించి మఱియును బాలు పండ్లు ఇంపైన వేఁడి వేఁడి యన్నము కండచక్కెర తియ్యని పానకపుఁ బాత్రములు మొదలైన వేర్పాటుగ సృజించెను. అవి చూచి వసిష్ఠుఁ డందఱకు నందములైన పీటలులోనగు నాసనములువేసి బంగారుచెంబు లుంచి వెండిపాత్రలలో నందఱకుఁ గ్రమముగా వడ్డించెను.

కం॥ అంతఃపురకాంతలతో, మంతులతో ద్విజులతోడ ♦ మఱిసైన్యముతో
నెంతయు మెక్కెను నృపుఁ డ, త్యంతమసంతుష్టకంఠ♦దఘ్నముగాఁ గన్. ౧౦౩౧
మంతులతోన్ = మంత్రులతో - కంఠదఘ్నము=కంఠములోఁతు.

తా త్ప ర్య ము

అంతఃపురస్త్రీలతోను మంత్రులతోను బ్రాహ్మణాదులతోడను సైన్యములతోను రాజు సంతృప్తికంఠ దఘ్నముగాఁగ చక్కఁగ భుజించెను.

కం॥ ఈపాటను బరిపాటిగ, సాపా టొనరించి మౌని • సత్తముతో మే
మాపోవఁ గంటి మనఘా, నీపూజల మెచ్చు వచ్చె • నీశక్తులకున్. ౧౦౩౨

ఆపోవఁగంటిమి = తృప్తిపడితిమి.

తా త్ప ర్య ము

ఈ విధముగ క్రమముగ నందఱు భోజనముచేసి ఋషీశ్వరునితో రాజు అయ్యా! మేము సంతుష్టి చెందితిమి. నీ శక్తికి నీవుచేసిన పూజకు చాల మెచ్చితిమి అనిరి.

—• విశ్వామిత్రుఁడు తనకుఁ గామధేనువు నిమ్మని వసిష్ఠు నడుగుట •—

కం॥ మచ్చిక నొక్కటి చెప్పఁగ, సచ్చరితా! కుతుకపడెద • శతదశశతముల్
మెచ్చులిడు మేలికదుపుల, నిచ్చెద నా కొసఁగవే ము•నీశ్వర ! శబలన్. ౧౦౩౩

తా త్ప ర్య ము

నీ విచ్చిన చనవుకారణముగ నీ కొక్కటి చెప్పఁగోరెదను. నిర్మలచరిత్రా ! నీకు నూఱువేల మంచియావుల నిచ్చెదను. ఈ శబలను నా కిమ్ము.

కం॥ వేలయన నాలలోపల, మేలైనది శబల చూడ • మిత్రసుతేజా
మేలైనవస్తుతతి భూ,పాలిది గద వినవె రత్న•హారులు రాజుల్. ౧౦౩౪

రత్నహారులు = శ్రేష్ఠపదార్థముల హరించువారు. రత్నం శ్రేష్ఠామణావపి. జాతౌజాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమభిధీయతే.-వి ప్రతి జాతియందు నేది శ్రేష్ఠమైనదో దానికి రత్నమనిపేరు. కావ్యరత్నము - కన్యారత్నము - హయరత్నము స్త్రీరత్నము - పండితరత్నము - ఇట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

నీ కేలయంటివా ? ఈ శబల యావులయన్నిటిలో శ్రేష్ఠమైనది. శ్రేష్ఠమైన పదార్థములన్నియు రాజులయొద్ద నుండవలయును. రాజులు రత్నహారులు వినలేదా? ఇట్టి యమూల్య వస్తువు నీ కేల ?

చం॥ అన జపివర్యుఁ డిట్లను జ • నాధిప! యేటికి నూఱువేలు వా
కొనియెద వాల నిత్తునని • కోటిశతంబుల నాలనిచ్చినన్
గనకపురాసు లిచ్చినను • గా దెడఁబాయఁగ దీని, నాత్మవం
తుని యశమట్లు లట్టు లిది • దొల్గదు న న్విడి యెల్ల వేళలన్. ౧౦౩౫

తా త్ప ర్య ము

అనఁగా జపముచేయువారిలో శ్రేష్ఠుఁడగు వసిష్ఠుఁడు రాజా ! నూఱువేలావుల నిచ్చెద నని యేలయ్యా చెప్పెదవు? నూఱుకోట్ల యావుల నిచ్చినను బంగారు కుప్పలు కుప్పలుగా నిచ్చినను నీయావు నే నెడఁబాయరాదు. ఆత్మ

జ్ఞానముగలవానిని గీర్తి యెడఁబాయునట్లు నన్ను విడిచి యిది యెప్పుడు నుండఁ జాలదు.

ఉ॥ హవ్యముఁ గవ్యము న్బలియు • నగ్నులు హోమము దేహయాత్రయున్
భవ్యగుణాఢ్య! యీసురభి•పాలన సర్వముఁ దీర్చుచుండెడి
న్దివ్యము లైనవిద్యలు న•నేకము లున్నవి దీనియందు, నా
కవ్యయమోదహేతువు య•థార్థము సుమ్మిది పాయ నేర్తునే. ౧౦౩౬

తాత్పర్యము

ఈ యావులపాలచేతనే దేవతలకుఁ గావలసిన హవ్యము పితరులకుఁగావలసిన కవ్యము - బలి - యగ్నికార్యములు హోమమునకుఁ గావలసిన పదార్థములు దేహయాత్ర. యిదియది యననేల సర్వము దీనితో నేను నెఱవేర్చుచున్నాఁడను అదియునుగాక దివ్యవిద్యలు పెక్కులు దీనియందున్నవి. నాకు నిది యవ్యయానందమునకుఁ గారణమైనది - ఇది సత్యము. ఇట్టిదానిని నే నెట్లు విడనాడి యుండఁగలను ?

ఆవుపాలవిషయమునఁ బూర్వఋషుల యభిప్రాయ మిట్లుండ నేఁటిమహాత్ములు ఆవుపా లనఁగా నావునెత్తురుగావున గోక్షీరపానము నిషిద్ధ మనుచున్నారు. కలి వింతలలో నిది యొకటి.

సీ॥ అంతియకాక య•నంతము లున్నవి. హేతువు ల్గాన నే • నీయ శబల
నన వసిష్ఠునిఁ జూచి • యనిమె గాధిసుతుండు, బంగారుసొమ్ములఁ•బటిమ మీఱు
పదునాల్గువేలద్వి•పముల నొసంగెద, నాల్గుకర్కములచే • నవ్యము లగు
హేమరథంబుల • నిచ్చెద నీకును, నెనిమిదినూఱు ల•హీనజవము.
తే॥ లయిన దేశభవంబుల • నశ్వములను. బదియునొక్కొండువే లిత్తు • బహుళవర్ణ
యుక్తధేనువులను గోటి•నొసఁగువాఁడ. నీయవే నాకు మౌనీంద్ర•యాశబలను.
౧౦౩౭

హేతువు లనంతము లున్నవి = అనేక కారణము లున్నవి, (ఇవి విశ్వామిత్రుఁడు పడఁబోవు పాటులు. వసిష్ఠుఁడు దివ్యర్షి కావున కాఁబోవునది ముందుగాఁ దెలిసి కొనెనని గ్రహింపవలయును.)

తాత్పర్యము

ఇప్పుడు నేను చెప్పినవేకాక యింకను ననేకకారణములచేత నీకు దీని నే నీయను, అని చెప్పఁగా వసిష్ఠునిఁ జూచి విశ్వామిత్రుఁడు బంగారు సొమ్ములచే నలంకరింపఁబడిన పదునాల్గువేల యేనుఁగులను నాలుగు తెల్లని గుఱ్ఱములఁ గట్టిన మంచిబంగారు తేరులను మిగులవేగముగలవి దేశమందుఁ బుట్టినవి యగు

పదునొకండువేల గుఱ్ఱములను నానావర్ణములుగల కోటియావులను నీ కిచ్చెదను. మునీంద్రా నాకీ శబల నిమ్ము.

మ॥ నగలో రత్నములో హిరణ్యములో నా•నాదేశ సామగ్రులో
తగుమాన్యంబులొ భూములో మడులొ కాం•తా శ్రేణులో యెవ్వి ని
చ్చుగ నాసించెద వన్ని నిచ్చెద మునీ•శా ! యీయవే దీని నా,
కగునే యీయఁగ నెంతయే నడుగు మీ•యన్నిర భూపాలకా ! ౧౦౩౭

తా త్ప ర్య ము

దీనికి మాఱుగ నీవు కోరినన్ని యాభరణములో మణులో బంగారునాణెములో నానాదేశములనుండు మంచి వస్తువులో గ్రామములో మడులో చేలో స్త్రీలనో యెవి కోరినను నీకుఁ దృప్తికరముగ నిచ్చెదను. మునీంద్రా! దీనిని నా కిమ్ము- అని యాయన యడుగఁగా, వసిష్ఠుఁడు భూమీశ్వరా ! నీ వెంత యడిగినను నే మిచ్చినను దీనిని నీ కీయను అనెను. మునీశా ! యీయవే యనుటచే ముక్కు పట్టుకొని జపము చేసికొను నీ కీజంజాటమేల ? భూమి పాలించువారికిఁగదా సర్వ వస్తువులు కావలసియుండును. అట్టివాఁడనుగావున నిది నాయొద్ద నుండఁదగినది, యనఁగా వసిష్ఠుఁడు నీవు భూమిపాలుఁడవైన నగుదువుగాక నే నీయను భూమినిఁ బాలించు వారికి బ్రాహ్మణులతపస్సుల సొత్తు కోరవచ్చునా ? యని మునీశ - భూపాల యను శబ్దములందలి యర్థము గ్రహింపనగు.

చం॥ ఇదియ ధనంబు నాకు ధర•ణీశ్వర ! యియ్యదె నాకు రత్న, మి
య్యదియ మదీయసర్వధన • మయ్యెడిఁ జుమ్ము మదీయజీవితం
బిది యగు దర్శయజ్ఞము ల • హీనవృదక్షిణపూర్ణమాస, లి
య్యది చుమి మత్క్రియాతతుల • కంతకు మూలము గాధినందనా ! ౧౦౩౮

ధరణీశ్వర = భూనాయకా - భూమియంతయు నీదేకావున నీకుఁ బదార్థదారిద్ర్యము లేదు. నాకో యిది యొక్కటే ధనము. నీ వీయఁదలచిన ధనమైనను నా కిదియే; రత్నమైనను నా కిదియే. నాకుఁగల సర్వస్వ మిదియొక్కటే. నాకు జీవనాధార మిదియే అమావాస్య - యజ్ఞములు - పున్నమలు - భూరిదక్షిణలు దీనివలననే జరుగవలసియున్నవి. నేనుజేయు కార్యములన్నియు దీనివలననే సాధ్యమగుచున్నవి.

గాధినందనా ! యనుటచే గాధి యెంతో ధర్మాత్ముఁడని యితరుల ద్రవ్యమాశించినవాఁడు కాఁడని కీర్తిని సంపాదించెనే ఆయన నందనుఁడవు నీ కిట్టి బుద్ధి తగునా ? నీ యిట్టికార్య మాయనకు సంతోషకర మగునా ? యని భావము.

కం॥ ఏమిటికి నిప్ప్రయోజక, మామాటలు పెక్కులాడ • నన్నిటి నిడు నీ
కామగవి నొసఁగ నేరను, భూమీశ్వర ! విడువు ప్రొద్దు•పోవనిమాటల్. ౧౦౪౦

తాత్పర్యము

పనికిరాని మాటలేల ? యవి యిచ్చెద నివి యిచ్చెద నని యూరక పలుమాట లాడెదవు. ఈ కామధేనువు నీ విచ్చెదనన్నవి నాకుఁ గావలసినవి నేనడిగిన వెల్ల నిచ్చుచున్నది. ఈయఁగలదు. ఇఁక నీవస్తువులు నాకేల ? కావున నీప్రొద్దుపోవని ముచ్చటలు వదలిపెట్టుము.

దీనివలన బ్రాహ్మణులు గోవుల విక్రయింపరా దని సూచన. రాజులు యజ్ఞ దక్షిణగా నిచ్చినవి తమకుఁ బ్రయోజనపడనివి తాము భరింపలేనివి మరల వారికే యిచ్చి వినిమయముగా నేదేని కొంత తీసికొనుట దోషముగాదు.

-• ౫౪ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు కామధేనువును బలాత్కరించి పట్టుకొనిపోవుట •-

సుగంధి॥ ఇట్టు లామునీంద్రుఁ డాడి • యీయ నన్న ధేనువున్.
బట్టి కట్టి కొంచుఁ బోవఁ • బార్థివుండు బల్మిమైఁ
దొట్టఁగన్ దురంతచింత • దుఃఖితాత్మ యాచు న
న్నిట్టు వాయఁగా మునీంద్రుఁ • డేమి తప్పు చేసితిన్. ౧౦౪౧

బల్మిమైన్ = బలాత్కారముగ, తొట్టఁగన్ = నిండఁగ, వాయఁగాన్ = వదలిపెట్టుటకు, సుగంధివృత్తాంతమునకు ర జ ర జ రగణములు - తొమ్మిదింటయతి.

తాత్పర్యము

వసిష్ఠుఁ డీ ప్రకారముచెప్పి నేను ధేనువు నీయ ననఁగానే యీయన బలవంతముగా దానినిబట్టి కట్టి తీసికొనిపోవఁ జొచ్చెను. అప్పు డా శబల మిక్కిలి విషాదము మనస్సున నిండఁగా మిక్కిలి దుఃఖించినదై నన్ను మునీశ్వరుఁ డిట్లు వదలి పెట్టుటకు నేనేమి తప్పుచేసితిని ?

కం॥ ఏడ్చుచు నుండఁగ న న్నిట్లీడ్చుకొనుచుఁ బోవఁజాగి • రీభటు లని తా
నాడ్చుకొని కట్టులను గవి,మాడ్చుచుఁదద్భటులఁ జేరి•మానినికటమున్. ౧౦౪౨

తాత్పర్యము

నేనేడ్చుచున్నను వదలక యీభటులు నన్నీడ్చుకొని పోవుచున్నారే యని కట్టులను ద్రెంచుకొని తన్నీడ్చుకొనిపోవువారిని నేలఁబడఁ దన్ని మునీశ్వరుని శబల చేరవచ్చెను.

ఉ॥ కన్నుల నీరు గాఱ నధి•కవ్యథ నేడ్చుచు గోలుగోలునన్
బన్నుగ దేవదుందుభిర•వంబున ని ట్లను బ్రహ్మపుత్రి యా•

పన్నజనావనా! యిటులు • పాయుటకుం గత మేమి నన్ను, నీ
సన్నిధిఁ బాసికొం చరుగ • సాగిరి యీధరణీశుకింకరుల్. ౧౦౪౩

ఆపన్నజనావనా = ఆపదనొందినవారిని రక్షించువాఁడా!

తా త్ప ర్య ము

కన్నుల వెంట నీరుకాఱుచుండ మిక్కిలి బాధపడుచు గోలుగోలున నేడ్చుచు దేవదుందుభిధ్వనివంటిధ్వనితో 'బ్రహ్మకుమారా! యాపదనొందినవారిని రక్షించు వాఁడా! నీవు నన్ను వదలిపెట్టుటకు నే నేమినేరముచేసితిని? నీయొద్ద నుండనీయక రాజభటు లీడ్చుకొని పోవుచున్నారే!' యనెను.

శా॥ తోడంబుట్టువుపోలె దుఃఖగరిమన్ • దోదూయమానాత్మయై
వాడంబాఱినమోముతో వగచుచుం • బ్రార్థించు నగ్గోవుతో
వీడ న్నే నిను ధేనురత్నమ! కడున్ • వీర్యాతిగర్వంబునన్
బాడిం బాసి గ్రహించె ని న్నలిమి భూ • పాలుండు మోహాంధుఁడై. ౧౦౪౪

దోదూయమానాత్మయై = పరితాపపడుచున్న మనస్సుగలదై, పాడిన్ = న్యాయమును.

తా త్ప ర్య ము

దుఃఖాతిశయముచేఁ బరితపించుచు వాడిన ముఖముతోఁ దోడఁబుట్టినదాని వలె నేడ్చుచుఁ బ్రార్థించుచున్న యా యావుతో వశిష్ఠుఁ డిట్లనియె. ధేనువా! నేను బుద్ధిపూర్వకముగ నిన్ను వదలినవాఁడను గాను మోహముచేఁ గన్నులు గానక న్యాయముఁ దప్పి రాజు నిన్ను బలత్కారముగఁ బట్టుకొనిపోయెను.

కం॥ అతఁడు ధారిణీశుఁ డు. పెరబలుఁడు వీర్యయుతుఁ డిఁ • కే మన నేనో
హీతబలుఁడ బాఁపఁడ నా, చేత మఱే మగును వాని • చేఁతలు మాన్పన్? ౧౦౪౫

తా త్ప ర్య ము

అతఁ డా భూమికంతయుఁ బ్రభువు. దేహబలము సేనాబలము అస్త్రబలము గలవాఁడు; వీరుఁడు. ఇఁక నేనో బలహీనుఁడను, బ్రాహ్మణుఁడను, వానిచేష్టలు మానుపుటకు నాకుసాధ్యమా? అతనిని నే నేమి చేయఁగలను?

కం॥ వానికిఁ గల దక్షౌహిణీ, సేన శతాంగాశ్వ కేతు • సింధురయుత మై
జానై; యేమున్నది నా, కానృపు నెదిరింప? నెఱుఁగ • వా నాస్థితులన్! ౧౦౪౬

తా త్ప ర్య ము

ఆయనకో తేర్లు గుఱ్ఱాలు కేతువులు ఏనుగులు వీనితో నందమైన యక్షౌహిణి సేనకూడ నున్నది. నాస్థితి నీకుఁ దెలియదా?

చం॥ అన విని సారభేయియు మ • హాత్మక ! క్షత్రబలంబునుం బలం
బన నగు నయ్య ! బ్రహ్మబల • మా బలమన్నను; నప్రమేయమా
ననుపమ తేజ ! నీ మహిమ • మాన్నృపుఁ డెంత బలాఢ్యుఁ డయ్యు నీ
కును నధికుండుగాఁడు, వెసఁ • గూల్చెద నాతనిసేన నంతయున్. ౧౦౪౬

తా త్ప ర్య ము

అని వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా విని శబల యిట్లనియె. "మహాత్మా ! క్షత్రియబలమొక బలమా ? అదియొక గొప్పగాఁ జెప్పదవేమి బలమనిన బ్రాహ్మణబలమేబలము నీమహిమ యింతయని కొలఁత చెప్పరానిది కావున నా రాజెంత బలవంతుఁడైనను నీకంటె నధికుఁడు గాఁడు. నన్నాజ్ఞాపింపుము. వాని సేనసంతయు నాశము చేసెదను.

కం॥ వాని దురాత్ముని దర్పవి, హీనునిగా యుష్మదీయ • ఘృశమంత్ర బలా
దీనను నేఁ గావించెద, మానీశ్వర ! యానతీయు • మా యని తన్నన్. ౧౦౪౭

యుష్మదీయ = నీయొక్క - ఘృశ = గొప్పదగు - మంత్రబల=మంత్రబలముచే అదీనను = బలసంపత్తిగల దానను.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా ! బలమేన్యాయ మను దుష్టబుద్ధిగల యతనిని బలహీనునిగా నీమంత్ర బలముచే బలసంపత్తిగల నేను జేసెదను. నీవాజ్ఞ యిమ్ము.

కం॥ వేఁడెడిశబలకు నమ్ముని, జేఁ డానతి యిచ్చె రిపులు • చెచ్చ వడంగాఁ
బోఁడిమి సెడఁ గల్పింపుము, వాఁడిమగల ననిన శబల•వందలకొలఁదిన్. ౧౦౪౮

తా త్ప ర్య ము

అని తన్నుఁ బ్రార్థించుచున్న శబలతో మునిరాజు 'శబలా ! శత్రువులు నివ్వెఱ పడునట్లు వారిరూపము చెడునట్లు చేయఁగల శూరులనునూర్లకొలఁది సృష్టింపుము' అని యనుజ్ఞ యిచ్చెను.

-• కామధేనుకల్పితసైన్యముచే విశ్వామిత్రసేన నాశమగుట •-

కం॥ శూరుల రిపుచయభయదా, కారులఁ బప్లవుల నంతఁ • గల్పించెను హుం
భారవమున; వారు చమూ, వారంబును రూపుమాపి • వఱలఁగఁ గనుచున్.
౧౦౪౯

రిపుచయ = శత్రుసమూహములకు, భయద = వెఱపు కలిగించు, ఆకారులన్ = రూపములు కలిగినవారిని చమూవారమున్ = సేనాసమూహమును,

తాత్పర్యము

శత్రుసమూహములకు భయముకలిగించు శూరులగు పహ్లవు లను వారిని హుంభారవముచేతనే కల్పించెను. వారు విశ్వామిత్రుని సేనపంక్తియు రూపుమాపి విజృంభించిరి.

ఉ॥ క్రోధకషాయితాక్షుఁ డయి • ఘోరశరంబులఁ బహ్లవాళి దు
స్సాధపరాక్రముండు ధర • సాల్వడి పీఁచ మడంగఁ గూల్చినన్
గాధితనూజుపైఁ బఱపెఁ • గ్రమ్మఱ ధేనువు పట్టిసావళీ
సాధనధారులన్ యవన • సంఘములన్ శక సైన్యకోటులన్. ౧౦౫౧

క్రోధకషాయితాక్షుఁడు = కోపముచే నెఱ్ఱనగు కన్నులు గలవాఁడు, సాల్వడి = విస్తారమై, యవనులు = Ionians.,—Iavoness Ionians అయ్యెదరు.

తాత్పర్యము

అది చూచి సాధింపరాని పరాక్రమముగల విశ్వామిత్రుఁడు కోపముచే నెఱ్ఱనగు కన్నులుగలవాఁడై భయంకరబాణములచే పహ్లవులను జచ్చి భూమిమీఁద విస్తారమై పడునట్లు కూల్పఁగా నా గోవు విశ్వామిత్రునిమీఁదఁ బట్టిసములు ధరించిన యవనశక సేనలగుంపులను విస్తారముగఁ బంపెను.

ఉ॥ వారలు శారు చిచ్చున న • వారణవిక్రమ కేళిశారతిన్
ఘోరమహోరుసైన్యమును • బూర్ణముగా దహియించి పైచినన్
గ్రూరతరాస్త్రకోటులను • గూల్చెను వారల నెల్లఁ గింకిరిన్
ధారిణిఁ బీన్గుపెంటలుగఁ • దగ్ధపడన్ గుది గ్రుచ్చినట్లుగన్. ౧౦౫౨

తాత్పర్యము.

ఆయవనులు శకులు శారుచిచ్చుడవిపైఁబడినట్లు సేనలమీఁదఁబడి నివారింపఁరాని పరాక్రమక్రీడయందలి ప్రీతిచే రాజుసైన్యమును దహింపఁగా వారి నందఱను కోపముచేఁ గ్రూరములైన యస్త్రకోటులచేఁ గూల్చి పీనుఁగుపెంటలు కావించెను.

—• ౫౫ వ సర్గము •—

సీ॥ చటులవిశ్వామిత్ర • శస్త్రాస్త్రనిర్దగ్ధ, సేనలఁగాంచి వ • సిష్ఠమునియు
శబల ! సృజింపుము • సత్వరంబుగ యోగ, బలమాశ్రయించుచు•బలఁగములను
నని ని దేశించిన • నదియు హుంభారవం,బున సృష్టిచేసెఁగాం • భోజసమితి
జొదుగునఁ బహ్లవ • పూగంబుఁ గల్పించె, యోనిని యవనాళి • నొదువఁ జేసె
తే॥ సృష్టిగావించె శకుల శ•కృత్ప్రదేశ, మునను; మేచ్ఛకిరాతాళి • పొడమె ధేను
రోమకూపాళి, వారెల్ల • ద్రుంచి రతిమి, సరథగజఘోటభటముగ • తన్మొపుసేన.
౧౦౩౫

తా త్ప ర్య ము

భయంకరమైన విశ్వామిత్రుని శస్త్రాస్త్రములచేఁ గాలిపోయిన సేనలఁ జూచి వసిష్ఠుఁడో శబలా! శీఘ్రముగ నింకను యోగబల మాశ్రయించి సృజింపుమని యాజ్ఞ చేయఁగా నదియును హుంకారమున గాంభోజసేనలను బొదుగువఁ బహ్లవసమూహమును యోనియందు యవనులను పేడపుట్టుప్రదేశమునుండి శకులను రోమకూపములనుండి (వెంట్రుకలగూళ్ళు) మేచ్ఛులను కిరాతులను సృజించెను. వారెల్ల సేనలపైఁ గవిసి రథములతోను నేనుఁగులతోను గుఱ్ఱములతోను గూడిన సేనను నాశము జేసిరి.

ఉ॥ సేనలు మూలముట్టుగ వ•సిష్ఠునిచే హతమైన, భూమిభృ
త్సూనులు నూర్వు రుగ్ర శర•శూలపరశ్వధశస్త్రహస్తులై
మానుగ నొక్కపూఁపున న•మన్యు మునీంద్రుని డాయ, హుంకృతి
న్మౌనివరుండు నూర్వుర నొ•నర్చె క్షణంబున బూదిప్రోవుగన్.　　౧౦౫౪

తా త్ప ర్య ము

ఈ ప్రకారము సేనలు మొదలుముట్ట వసిష్ఠునిచే హతముకాఁగాఁ జూచి విశ్వామిత్రునికుమారులు నూర్వు రొక్కసారిగఁ గోపించియుండు వసిష్ఠుని పరిహసింపఁగా నాయన హుంకారముచే నూర్వురను నిమిషములో బూడిదరాసులై పడఁజేసెను.

చం॥ కొడుకులు నూర్వురన్ ధరణిఁ • గూలుటయున్ బల మెల్ల నుగ్గుగాఁ
బొడవు చెడంగ బీర్డుటయు • భూపతి గన్గొని ప్రగ్గి సిగ్గుచేఁ
జెడితి, మునీశ్వరు న్గెలువఁ • జేయుట యెట్లొ? యటంచు దీనుఁడై
మిడుకుచు నెచ్చునూర్పుచును • మేదిని వ్రాలి విషణ్ణచిత్తుడై.　　౧౦౫౫

తా త్ప ర్య ము

నూర్వురుకొడుకు లేకకాలమున బచ్చిపడుటయు సేనలన్నియు నుగ్గునూచమై చచ్చుటయుఁ జూచి విశ్వామిత్రుఁడు సిగ్గుచే నడఁగిపోయి చెడితినిగదా యే విధమున నీమునీశ్వరు గెలువనసాధ్య మగునని దీనుఁడై వ్యసనపడుచు వేఁడి నిట్టూర్పు లూర్పుచు విషాదముతోఁ గూడినవాఁడై భూమిపై వ్రాలెను.

ఉ॥ వేగము లేని నీరనిధి, • పీకినకోఱలక్రూరసర్పమున్,
బాగుగ గ్రస్తుఁడైన ఖర • భానుఁడు పక్షము లూడఁ బక్షి,నా
వేగముఁ బాసి కాంతి చెడి • వెల్వెలఁ బోవుచు భగ్నదర్పుఁడై
యోగతినే జయింప మది • నెంచి కుమారుని నిల్పి భూభృతిన్.　　౧౦౫౬

తా త్ప ర్య ము.

వేగములేని సముద్రము - కోఱలు పీకినసర్పము - గ్రహణమునాఁటి సూర్యుఁడు - తెక్కలూడిన పక్షి వలె వేగముఁబాసి కాంతిమాసి వెలవెలఁ

బోవుచు గర్వముసెడి యేవిధముగనైన వసిష్ఠుని జయింపవలె నని తలఁచి భూభార మందుఁ దనకుమారుని నిలిపి.

కం॥ వీరుండు వడఁకుగుబ్బలిఁ, జేరం జని తప మొనర్చి • శివుఁగూర్చి; భవా
నీరమణుఁడు దర్శన మిడి, కోరుము రాజేంద్ర కోర్కెఁ • గొనసాగింతున్.౧౬॥

తా త్ప ర్య ము

వీరుఁడైన యీ విశ్వామిత్రుఁడు హిమవంతముపొంతకుఁ జని శివునిఁగూర్చి తపస్సుచేసెను. శివుఁడును ప్రత్యక్షమై 'రాజా! నీ కేమివరము కావలయునో కోరుము. నీకోర్కె దీర్చెదను.'

చం॥ ఇటులు నిటాలనేత్రుఁడు నృ • పేంద్రునిఁ బల్కిన మోడ్పుఁ జేతులన్
నిటలముఁ జేర్చి మ్రొక్కి ధర • ణీవిభుఁ డోనతభక్తలోకసం
కటహరణా! యుమారమణ! • కర్కశదైత్యహరా! హరా! విశం
కటదయ నన్నుఁ జూడు పుర • ఖండన! తుష్టుఁడ వేని నాయెడన్, ౧౭॥

నిటాలనేత్రుఁడు = ఫాలమందుఁ గన్నులు గలవాఁడు - శివుఁడు. నిటాల రూ - నిటలము.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు ఫాలాక్షుఁడు పలుకఁగా రాజు చేతులుజోడించి నొసటఁ జేర్చి నమస్కరించి, నమస్కరించు భక్తజనములసంకటము హరించువాఁడా, పార్వతీప్రియుఁడా, కఠినచిత్తులగు, రాక్షసుల సంహరించువాఁడా, హరా' త్రిపురసంహారా, నాయెడ నీవు సంతుష్టుఁడవేని నన్ను విశేషదయతోఁ జూడుము.

కం॥ సాంగోపాంగోపనిష, త్సంగతి సరహస్యముగఁ బ్రసా • దింపుము నా
కుం గరుణ ధనుర్వేదం, బంగజమదహరణ! సురస • మర్చితచరణా! ౧౮॥

సాంగోపాంగోపనిషత్సంగతి = సాంగోపాంగ = అంగములతో నుపాంగములతో, ఉపనిషత్సంగతి = మంత్రరహస్యములతోఁ గూడునట్లు, అంగము = సమీపమం దున్నప్పు డుపకరించు సాధనము, ఉపాంగము = దూరంబున నుపకరించునది, ఉపనిషత్తు = మంత్రరహస్యము, ఉపదేశమువలనఁ బొందదగినది, ధనుర్వేదము = విలువిద్య, అంగజమదహరణ=మన్మథుని మదము హరించినవాఁడా, సురసమర్చితచరణా = దేవతలచేఁ బూజింపఁబడిన పాదములుగలవాఁడా.

తా త్ప ర్య ము

మన్మథునిగర్వము హరించినవాఁడా, దేవతలచేఁ బూజింపఁబడిన చరణములు గలవాఁడా, నాయందు దయయుంచి విలువిద్యయంతయు నంగము

లతోను నుపాంగములతోను మంత్రములతోను వానివాని రహస్యములతో నా కుపదేశింపుము.

ఆ॥ అసురులందు మునుల • యందును గంధర్వ, వరులయందు యక్ష • సురులయందు
గలుగునస్త్రసమితిఁ • గరుణింపవే నాకు, గౌరమూరఁ గోర్కి • దీర వనిన. ౧౦-౦

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసులయందు మునులయందు గంధర్వులయందు యక్షులయందు దేవతలయందు నేయేయస్త్రములుగలవో యవన్నియు నాకోర్కిదీర దయయుంచి యుపదేశింపుము.

ఉ॥ వల్లెయటంచు హైమవతి • వల్లభుఁ డేగిన నస్త్రమండలం
బెల్లను గైవసం బగుటు, • నెంతయుఁ బొంగి సమృద్ధదర్పుఁడై
హొల్లదఁగె న్మునీశ్వరుఁడు • పో యని పున్నమనాఁటిశ ధి నాఁ
బెల్లుగ నుబ్బుచుం జనియెఁ • బెన్నడ సమ్మునియాశ్ర మోర్వికిన్. ౧౦-౧

తా త్ప ర్య ము.

అనిన నట్లేకానిమ్మని పార్వతీపతి యుపదేశించి పోఁగా నస్త్రములన్నియుఁ దనకు స్వాధీనపడ మిక్కిలి పొంగి యతిశయించిన గర్వముగలవాఁడై చచ్చోఁ బో మునీశ్వరుఁ డని పున్నమనాఁటి సముద్రునివలెఁ బొంగుచు దూరపుటడుగులు వేసికొనుచు వసిష్ఠుఁ డున్నయాశ్రమ ప్రదేశమునకు విసవిస వచ్చెను.

—• వసిష్ఠవిశ్వామిత్రుల యుద్ధము •—

చం॥ జితసకలారి భూపతి వ • సిష్ఠుతపోవన మెల్ల భస్మసా
త్కృత మొనరించె నోక్కత్రుటిఁ • గీడ్పడి యచ్చటి మౌనికోటి భీ
హతమతిఁ బాఱ దిక్కులకు • నవ్యయదివ్యమహాస్త్రకీలలన్
ద్రుతగతిఁ బాఱెఁ బక్షితతి • మూలిరి శిష్యవరుల్ భయార్తులై. ౧౦-౨

జితసకలారి = జయింపఁబడిన సకలశత్రువులు గలవాఁడు, భస్మసాత్కృతము = బూడిదవంటిది.

తా త్ప ర్య ము.

సకలశత్రువుల జయించిన యారాజు వసిష్ఠునితపోవనమంతయును నల్పకాలములో బలిష్ఠములైన దివ్యాస్త్రములజ్వాలలచేఁ గాల్చి బూడిదవలెఁ జేసెను. దానికి సహింపలేక యచ్చటి మునులసమూహము దిక్కులవెంటఁ బరువెత్తిరి. పక్షులన్నియు నాకాశమునకై యెగసిపోయెను. శిష్యులు భయపీడితులై సొలిపోయిరి.

చం॥ నిమిషములోపలం జటటి • నేలకుఁ దుల్యతనొంది తద్వనం
బమరఁగ శబ్దశూన్యమయి • యప్పుడు దుష్టమనంబుతోడ సం

యని పారిపుత్త్ర గాధిజు ర•యంబున మంచును సూర్యునట్లు ల
శ్రమమునఁ బోకుపోకుఁ డని • సారెకుఁ జెప్పిన నిల్వ రెవ్వరున్. ౧౦౬౩

చెప్పపాటుకాలములో నా వనమంతయుఁ జెట్టనునది లేక చవిటినేలతో సమానమై శబ్దమనునది లేనిదికాఁగాఁ గోపించి వసిష్ఠుఁడు సూర్యుఁడు మంచును రూపుమాపిన ట్లవలీలగా విశ్వామిత్రునిఁబొడ మాపెదను, భయపడవలదు, పోకుఁడు పోకుఁ డని పలుమాఱు చెప్పినను నిల్వక యెక్కడివారక్కడనుండియే పరువెత్తిరి.

కం॥ ఇటు చెప్పియు నిలకున్నను, బటుతరసంరంభరోష•పరవశుఁ డగుచున్
గుటిలభ్రూకుటినటనము, స్ఫుటముగ నిట్లనియె మౌని • భూపాలునితోన్.
౧౦౬౪

తాత్పర్యము

ఇటు చెప్పినను నాశ్రమవాసు లెవ్వరు నిలువకుండుట చూచి మిక్కిలి రోషావేశముచేఁ బరవశుఁడై వంకరలై కనుబొమ లదరుచుండఁగా మునీశ్వరుఁడు రాజుతో స్ఫుటముగ నిట్లనియెను.

ఉ॥ ఆఁపఁగ లేనటం చనిర • యక్కట మచ్చిరసంప్రవృద్ధ మా
తోఁపును దూపులం గినిసి • దోఁకిన పెట్టితి, కాల్చి దివ్వటీ
దోఁచిదికాఁడువోలె నిను • దోసము రోరి దురాత్మ ! యింకిటన్
సైఁపఁగ, నంచు రోషవివ•శస్పృహుఁడై కడు దుర్నిరీక్షుఁడై. ౧౦౬౫

తాత్పర్యము.

ఓరీ ! నీ విజృంభణము నాఁపలేననియా - నేను జిరకాలముగఁ బెంచి వృద్ధి చేసిన నా తపోవనమును దోఁకుడుపాటుచే దోఁకినట్లు దివ్వటీదొంగలు దోఁచి కాల్చినట్లు చేసితివి ! ఓరి చెడుబుద్ధిగలవాఁడా ! యింక నిన్ను సహించినఁ బాపము వచ్చును. అని రోషమునకు బరవశుఁడై తేఱిచూచుటకు సాధ్యముగాని తేజస్సుగలవాఁడై.

కం॥ రెండవ యమదండం బయి, చెండుచు నిర్ధూమకల్ప • శిఖ యనఁ గీలల్
మండు తనబ్రహ్మదండం, బొండొడక కేలఁ దాల్చి • యుద్ధతి నిలిచెన్. ౧౦౬౬

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పినను వినక యస్త్రమువెంట నస్త్రమును బ్రయోగించుచున్న విశ్వామిత్రునియెదుట వసిష్ఠుఁడు రెండవ యమదండమువంటిదై పొగలేకయుండు కాలాగ్నిజ్వాలలవంటి జ్వాలలఁ జిమ్ముచుఁ బ్రకాశించు తన బ్రహ్మదండమును మఱియేమియుఁ జెప్పక చేతఁబట్టుకొని నిలఁబడెను.

—• ౫౬వ సర్గము •—

శా॥ జృంభారంభమహోద్ధతి న్నిలుచి నే•సెన్ చూచినై భూమిభృ
　జ్జంభారాతియు నిల్వు నిల్వు మని వా•చాడంభ మేపార సం
　రంభో త్తేజితవహ్ని బాణ; మది పై•రాఁ జూచి యబ్రహ్మవి ద్దో
　స్తంభాగ్రంబున బ్రహ్మదండ మిడి వి•శ్వామిత్రుతో నిట్లనున్. ౧౦౬౪

జృంభారంభమహోద్ధతిన్ = ఒడలువిఱిచికొను త్వరచే నగు మహాగర్వముతో, భూమిభృజ్జంభారాతి = రాజేంద్రుఁడు, వాచాడంభము = మాటపొగరు, సంరంభోత్తేజితవహ్ని బాణము = ఆటోపము మిగులఁ దేజముగలదిగాఁ జేయఁబడిన యాగ్నేయాస్త్రము, దో స్తంభాగ్రంబునన్ = స్తంభమువంటిచేతిచివర, బ్రహ్మదండము = బ్రాహ్మణునిచేతికఱ్ఱ.

తా త్ప ర్య ము.

ఒడలువిఱిచి వేగముగ గర్వముతో నిలువఁగా నావసిష్ఠునిపై విశ్వామిత్రుఁడు నిలునిలు మెందుఁ బోఁగల వని పొగరుమాటలాడుచు నాటోపమున నాగ్నేయాస్త్రము ప్రయోగించెను. తనపైకి వచ్చుట చూచి మునిరాజు భుజముపై బ్రహ్మదండము నిడుకొని విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

చం॥ నిలిచినవాఁడ గాధిజుఁడ! • నేనిదె, చూపుము క్షత్రబంధు! నీ
　బలముఁ జలంబు శస్త్రముల•పాండితిదర్పము నీఱు చేసి ని
　న్నిలపను బాతు, క్షత్రబల • మెక్కడ బ్రహ్మబలం బ దేడరా!
　పలువ! నృశంస! దివ్యమగు•బ్రహ్మబలం బిటు చూడు చూపెదన్. ౧౦౬౫

తా త్ప ర్య ము.

ఓరీ నీచక్షత్రియుఁడా! యిదిగో నిలిచినానురా! నీ బలమెంతో నీ చలమెంతో నీ శస్త్రాస్త్రములపాండిత్య మెంతో యంతయుఁ జూపరా! ముందు వానిని భస్మము చేసి యావల నిన్ను భూమిపై లేకుండ జేసెదను. ఓరీ! వాగుఁబోతా! నిర్దయుఁడా! యెక్కడి క్షత్రియబలము, ఎక్కడి బ్రాహ్మణబలము! ఇంతమాత్ర మెఱుంగవు. దివ్యమగు బ్రాహ్మణబలము నీకేఁ జూపెదను జూడుము.

సీ॥ అని బ్రహ్మదండంబు•నను నార్చె గాధిజు, నగ్ని బాణమునీట • నగ్నిఁ బోలె
　ధారణీశ్వరుఁడును • వారుణరౌద్రైంద్ర,పాశుపతైషీక • బాణములును
　స్వాపనగాంధర్వ•రోపముల్ మోహన, మానవజృంభణ•మాదనములు
　సంతాపనంబు దు•ర్దాంతవిలాపన, దారుణశోషణ•దారణములుఁ

తే॥ బరమదుర్జయ మగువజ్ర•శరము బ్రహ్మ,పాశమును గాలవారుణ•పాశములును
　దండపై శాచదయితముల్ • రెండశనులుఁ, గ్రౌంచశుష్కార్ద్రపై నాక•ఖగము లేసె.
　౧౦౬౬

సీ॥ ధర్మచక్రంబును ♦ దారుణకాలచ, క్రంబును విష్ణు♦చక్రంబు మఱియు
మథనవాయవ్యముల్ ♦ మఱి హయశిరమును, శక్తియుగ్మంబుము♦సలము వెండి
గంకాళమును ఘోర♦కాలాస్త్రమును దీవ్ర, వైద్యాధరంబు నా ♦ వఱలుశరముఁ
గపాలముఁ ద్రిశూల♦కంకణజిహ్మగం,బులుఁ గిన్కఁ దెగ నిండఁ ♦ బూన్చి చిమ్మ

తే॥ బ్రహ్మదండంబునను బ్రింగె ♦ బ్రహ్మసుతుఁడు, తచ్ఛరంబులనెల్లను♦దక్షిణమున
నేమి చెప్పుదు శ్రీరామ ♦ యెల్లరకును, నక్కజంబయితోఁచె మ♦హాత్మ్యమహిమ.
౧౦౭౦

తాత్పర్యము.

అని విశ్వామిత్రుని యగ్నిబాణమును నా బ్రహ్మదండముచేతనే చల్లార్చెను. అంతతో నిలువక విశ్వామిత్రుఁడు వారుణాస్త్రము - రౌద్రాస్త్రము - పాశుపతము - ఐషీకము - స్వాపనము - గాంధర్వము - మోహనము - మానవము - జృంభణము - మాదనము - సంతాపనము - విలాపనము - శోషణము - దారణము - జయింపరాని వజ్రశరము - బ్రహ్మపాశము - కాలపాశము - వారుణపాశము - దండము - పైశాచము - దయితము - రెండశనులు - క్రౌంచాస్త్రము - కంకణము - ఆర్ద్రము - పైనాకము - ధర్మచక్రము - భయంకరమైన కాలచక్రము - విష్ణుచక్రము - మథనము - వాయవ్యము - హయశిరము - రెండుశక్తులు - ముసలము - కంకాళము - కాలాస్త్రము - వైద్యాధరము - కాపాలము - త్రిశూలము - కంకణాస్త్రము - వీనినన్నిటిని నల్లెత్రాడాకర్ణాంతముగ లాగి విడిచెను. బ్రహ్మసుతుఁడు వసిష్ఠుఁడు వీనినన్నిటిని వెంటనే బ్రహ్మదండముచేతనే హరించెను. అప్పుడు చూచువారికందఱకు నేమి యీ యనమాహాత్మ్యమని యాశ్చర్యము తోఁచెను.

శా॥ సర్వాస్త్రంబులు నిష్ఫలం బగుడు వి♦శ్వామిత్రుఁ డుద్యన్మహో
ఖర్వక్రోధభయానకాకృతి లస♦ద్గర్వంబునన్ రేఁగి గం
ధర్వర్షిప్రతతుల్ సుపర్వగణముం ♦ దైత్రిలోక్యమున్ భీతిమై
దుర్వారంబుగ సంభ్రమింప మునిపై ♦ దోర్దర్పముం జూపుచున్. ౧౦౭౧

ఉద్యన్మహోఖర్వక్రోధభయానకాకృతి = పుట్టుచున్న దీర్ఘమైన క్రోధముచే భయంకరమైన యాకారము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తాను వేసినయస్త్రములన్నియు వ్యర్థమైపోఁగా గర్వము దీపింపఁగా మనస్సులోఁ బుట్టుచున్న దీర్ఘక్రోధముచే భయంకరాకారుఁడై విజృంభించి గంధర్వులు ఋషులు వీరిసమూహములు దేవతాగణము మూఁడులోకములు భయముచే మిగులఁదొట్రుపడ భుజాబలముఁ జూపుచు.

శా॥ బ్రహ్మాస్త్రం బరి వేసి వేయ నదియుం • బైరా శిఖామాలిక
బ్రహ్మాండంబున నిండఁ గాంచి తనకే • లన్ బ్రహ్మదండంబునన్
బ్రహ్మాపత్యము పూని మ్రింగె విబుధు • ల్భ్రాంతాత్ములై చూడఁ; ద
ద్బ్రహ్మాస్త్రగ్రసనంబున న్మునికి రౌ • ద్రం బయ్యె నాకారమున్. ౧౦౭౨

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మాస్త్రము వింట సంధించి విడిచెను. అదియును బ్రహ్మాండము తనయగ్ని జ్వాలలచే నిండఁ జేయుచుఁ దనమీఁదికి రాఁగాఁ జూచి తనచేతి బ్రహ్మదండంబును బూని యాబ్రహ్మకుమారుఁడు దేవతలందఱు విభ్రాంతచిత్తులై చూచుచుండ దానిని మ్రింగెను. ఆ బ్రహ్మాస్త్రమును మ్రింగుటచే మునీంద్రుని యాకారము మిగుల భయంకరమయ్యెను.

ఉ॥ దారుణమైన రూపమును • దాల్చిన యమ్మునిరోమనిష్కుహ
ద్వారచయంబులన్ దహను • జ్వాలలపంక్తులు వెల్వడంగ, దు
ర్వారమహాప్రభావు ముని • రాజును గాంచి ఋషీశ్వరుల్ స్తవం
బార నొనర్చి యిట్లనిరి • హర్షసముల్లసితాంతరంగులై. ౧౦౭౩

రోమనిష్కుహద్వారచయంబులన్ = వెండ్రుకల రంధ్రము లనెడి ద్వారసమూహములనుండి, హర్షసముల్లసితాంతరంగులై = సంతోషముచే వికాసము నొందిన యంతరంగములు గలవారై.

తాత్పర్యము.

భయంకరాకారమును ధరించిన యా మునీంద్రుని రోమకూపముల ద్వారముల నుండి యగ్నిజ్వాలలను పంక్తులు బయలుదేఱఁగా నాఁపరాని మహాప్రభావముగల యమ్మునిశ్రేష్ఠునిఁ జూచి ఋషీశ్వరు లందఱు స్తోత్రములు చేసి సంతోషముచే వికాసము నొందిన మనస్సులు గలవారై యిట్లనిరి.

తే॥ కడు నమేయంబు త్వద్బల•గరిమ మనుచు, లోకవిఖ్యాతమయ్యె సు•శ్లోక! జగము
లవ్యథములుగఁ దేజంబు•నణఁపవయ్య, బ్రాహ్మణోత్తమ! నిర్జింపఁ•బడియె నృపతి. ౧౦౭౪

అవ్యథములు = వ్యథము లేనివగునట్లు.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! నీ తపోబలమహత్త్వ మింతింతయని చెప్పరానిదని జగమునందుఁ బ్రసిద్ధిచెందెను. సత్కీర్తిగలవాఁడా! లోకములకు వెతలేకుండునట్లు నీ తేజస్సు శమింపఁజేయుము బ్రాహ్మణోత్తమా! రాజు నీచే జయింపఁబడెను.

పై పద్యమునందు వసిష్ఠుని గుఱించి చెప్పునప్పుడు జపివర్యుఁ డని జపశీలుఁ డని (చూ. ౧౦౨౪-౧౦౨౫) యిట్టి విశేషణములు ప్రయోగింపఁబడినవి; వీని

వలన వసిష్ఠుని మాహాత్మ్యమునకు జపమేకారణమని యేర్పడుచున్నది. ఆజపించిన మంత్రము గాయత్రియే. గాయత్రియే బ్రహ్మాస్త్రము. దానిని జపించుటచే నింతటి మహత్త్వము గలవాఁడయ్యెను. మఱియొక క్షత్రియుఁ డైనచో బ్రహ్మాస్త్రముదగిలి చచ్చియుండును. లేదా బ్రహ్మాస్త్రముచేతనే దాని నణఁచి యుండును. వసిష్ఠుఁడు దానిని మ్రింగి జీర్ణించుకొనెను. తపోబలముచేతను జపబలముచేతను బ్రాహ్మణ్యము చేతను నాయనదేహమే బ్రహ్మమైయుండ నాయనను మఱియొకఁ డేమి చేయఁ గలఁడు! కారుచిచ్చుమీఁదఁ జిచ్చుబుడ్లు ప్రయోగించినట్లు.

ఈవసిష్ఠవిజయము వాస్తవమున గాయత్రీవిజయమే. ఇట్టిగాయత్రి నధికరించి యుండునది శ్రీమద్రామాయణము, ఆంధ్రవాల్మీకి రామాయణము, కావున నివి సర్వోత్కృష్ట గ్రంథము లని వేఱుగ చెప్పవలయునా! 'ఏకైకమక్షరంప్రోక్తం మహాపాతక నాశన' మ్మనునది సత్యమనుటయందు సందేహమేమి! ఒక్కొక్క యక్షర మనఁగా నొక్కొక్క యక్షరము నధికరించుకొనియుండు గ్రంథమని యర్థము గ్రహింపవలెను. గాయత్రియొక్కొక్క యక్షరమందును మహిమగలదు.

ఈ వసిష్ఠ విశ్వామిత్రయుద్ధము - బ్రాహ్మణక్షత్రియయుద్ధము మాత్రమే కాదు. ఆత్మవిద్యకు అనాత్మవిద్యకు యుద్ధము. సంపూర్ణముగ ననాత్మవిద్య నేర్చినవాఁడైనను ఆత్మవంతుని గెలువ లేఁడు. అంతియగాక విద్యావంతుని దౌష్ట్యము ఆత్మవంతుని సాధుస్వభావము దీనియందు స్పష్టమగుచున్నవి. వసిష్ఠుఁడు తనను రక్షించు కొనుటకై ప్రయత్నించెనేకాని తనయుప్పు దినియుఁ గృతఘ్నుఁడై దివిటీదొంగ వలెఁ దనసొమ్ము నపహరింపఁజూచి తనయాశ్రమమంతయుఁ బాడుచేసి తన్నుఁ జంప యత్నించినను దాను కృతికిఁ బ్రతికృతిగానైన విశ్వామిత్రునకుఁ గీడుదలఁచిన వాఁడు కాఁడు. ఇది యాత్మవంతుఁడైన బ్రాహ్మణుని లక్షణము. బ్రాహ్మణుఁడు తాను బరులచేఁ జెడనైనఁ జెడునుగాని పరులను జెఱుపఁదలఁపెట్టఁడు. వసిష్ఠుఁడు కోపించుటగాని శపించుటగాని యేదియుఁ జేయఁడయ్యెఁగదా!

శ్లో॥ శమోదమ స్తపః శౌచం, క్షాంతి రార్జవమేవచ। జ్ఞాన విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రాహ్మంకర్మ స్వభావజమ్॥ - భ. గీ. ౧౮. శమము - దమము - తపస్సు - శౌచము - క్షాంతి - ఆర్జవము - జ్ఞానము - విజ్ఞానము - ఆస్తిక్యము. ఇవి బ్రాహ్మణుని స్వభావకర్మములు.

—♦ విశ్వామిత్రుఁడు పరిభవమంది తపస్సుచేయ నిశ్చయించుకొనుట ♦—

కం॥ అని యిటు తనుఁ బ్రార్థింపఁగ,మునిగణములు శాంతుఁడయ్యె ♦ మునిపతి;దానిం
గని యూర్చుచు గాధేయుఁడు, దనమనమున నిట్లు లనుచుఁ ♦ దలచెన్ వగచెన్.
౧౦౭౬

తాత్పర్యము.

అని యిట్లు తన్ను మునిజనములు ప్రార్థింపఁగా వసిష్ఠుఁడు శాంతి వహించెను. ఇదంతయుఁ జూచి విశ్వామిత్రుఁడు డెందమున కోయఁజాలక నిట్టూర్పు లూర్చుచు దుఃఖమునఁ దనలో నిట్టు లాలోచించెను.

కం॥ బలమనఁగ బ్రహ్మతేజో, బల మే యగు, నిస్సి క్షత్ర•బలమున్ బలమే!
కలన మదస్త్రములన్నిటిఁ, దలఁగక హరియించె బ్రహ్మ•దండంబొకఁడే.౧౦౩౬

తాత్పర్యము

బలమనిన బ్రాహ్మణునకుఁ దపస్సుచేఁ గలిగిన తేజముయొక్క బలమేకాని క్షత్రియుని దేహబల మొక బలమా? కాదు. ఏలన - నా యస్త్రముల నన్నింటిని నీ బ్రాహ్మణుని చేతికఱ్ఱ యొకటియే హరించెఁగదా!

కం॥ ఏటికి నాక్షాత్రం బిఁక, నేటికి నస్త్రాళి? శాంత•హృదయేంద్రియుతన్
సాటి గనని బ్రహ్మత్వము,పాటిలఁదపముందుఁ జనుచుఁ•బనిపూని మదిన్.౧౦౭౭

తాత్పర్యము.

నాక్షాత్రము వ్యర్థమయ్యెను. నాయస్త్రములు వ్యర్థమయ్యెను. ఇఁక నివి యుండినసేమి, పోయిననేమి? ఇఁక వీనితో నాకుఁ బనిలేదు. నే నింతకీడు చేసినను బ్రాహ్మణుఁడై శాంతచిత్తుఁడై యింద్రియముల జయించుటచేఁగదా నీయన కింత మహత్త్వము గలిగెను? కావున నేనును శాంతచిత్తుఁడనై యింద్రియముల జయించి బ్రాహ్మణుఁడ నగుటకు యత్నించెదను; దీనికై నే నిఁకఁ దపస్సుచేసెద నని పూనుకొనెను.

—• ౫౭ సర్గము •—

కం॥ మైత్రావరుణునితోఁ దన, శాత్రవమును భంగపాటు • స్మరియించు ఛే
దత్రపలకులలోనై కుశ,పుత్త్రుఁడు నిట్టూర్చి యూర్చి•పొగులుచు నంతన్.౧౦౭౮

మైత్రావరుణునితోన్=వసిష్ఠునితో (బా-కాం-౧౧౦౨ ప-) ఛేదత్రపలకు = శోక మునకు, లజ్జకు.

దేవతా ద్వంద్వేచ॥ పాణి - ౬ - ౨ - ౨౬

వాయుశబ్దయోగే నిషేధః

ఈదగ్నేః సోమవరుణయోః । వార్తిక.

ఈ సూత్రముల ప్రకారము మిత్ర + వరుణుఁడు = మిత్రావరుణులు - సూర్యాచంద్రమసులు - (సూర్యాచంద్రు లనరాదు.) అగ్నామారుతులు అని రూపములు. మిత్రావరుణాపత్యము మైత్రావరుణుఁడు.

తాత్పర్యము.

వసిష్ఠునితోడఁ దనకుఁగలిగిన విరోధము - పరాభవము వలపోసిపోసి శోకమునకు లజ్జకుఁ బాలుపడి విశ్వామిత్రుఁడు మఱేమియుఁ జేయఁజాలక యూరకనిట్టూర్పు పుచ్చిపుచ్చి లోలోపలనే శోకాగ్నిచేఁ గుములుచు బాధపడుచుండెను.

సీ॥ దక్షిణదిశ కేగి • దారయుతంబుగ, నుగ్రతపస్స్థితి • నుండఁ దనయు
లందుఁ గల్గిరి హవి•ష్యంద మధుష్యంద, దృఢనేత్రులు మహార • థేష్టయశులు
వేయివర్షములైన • విధి యటకరుదెంచి, మధురవాక్యంబుల • మహిపుఁ జూచి
యనియె రాజర్షి వ • యంబు నీచే జిత, మయ్యెను దపమున • నట్లుగాన
తే॥ రాజఋషి వైతివనియెంతు•రాజ! యని స్వ,లోకమున కేగసురలతో•లోఁ జింత
వంతల సిబ్బితిఁ దల వ్రేల•వైచి దుఃఖ, మన్యుదందహ్యమానుఁడై•మదిఁ దలంచు.

తాత్పర్యము.

భార్యతోడ దక్షిణదిక్కునకుఁబోయి తీవ్రమైన తపస్సుచేయఁగా నచట హవిష్యందుఁడు మధుష్యందుఁడు దృఢనేత్రుఁడు మహారథుఁ డనువారు నలువురు కొడుకులు గలిగిరి. ఇట్లు వేయిసంవత్సరములు తపస్సుచేయఁగా బ్రహ్మవచ్చి తియ్యని వాక్కులచే రాజా నీవు నీ తపంబుచేత రాజర్షులనందఱ మించితివి; కావున రాజర్షి వైతివని తలంచెద, నని దేవతలతోఁ దనలోకమునకుఁ బోయెను. విశ్వామిత్రుఁడును నేనింతటి తపస్సుచేసినది రాజర్షిత్వమునకా యని విచారపడి సిగ్గుచేఁ దల వంచుకొని దుఃఖముచేతను శోకముచేతను గాల్పఁబడినవాఁడై యిట్లనుకొనెను,

కం॥ ఎం తెంతో తపమొనర్చితి, నంతయు భావింప వ్యర్థ • మని; ముని సుమన
స్సంతతి నను రాజర్షిగ, నెంతు నటం చనియె; దీన • నే మగు నాకున్! ౧౦౨౦

తాత్పర్యము.

నే నెంతో గొప్పతపమును జేసితిని. ఇదంతయు వ్యర్థమాయెను. ఏలన దేవతలు మునులు నన్ను రాజర్షి యనిరి. దీనితో నాకేమి కాఁగలదు?

బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మచర్యము గార్హస్థ్యము వానప్రస్థము సన్న్యాసము నను నాలుగాశ్రమములకు నధికారులు. క్షత్రియులు మొదటి మూఁడాశ్రమములకే కాని సన్న్యాసమునకు నధికారులుగా రని యుండుటచేతను విశ్వామిత్రుఁడు భార్యతోడ నుండుటచేతను, వానప్రస్థాశ్రమమునం దుండెనని యెఱుఁగనగు.

కం॥ అని నిశ్చయించి మనమున, ఘనతరమగు తపము సేయఁ • గడఁగెను వెండిన్
విను మితఁ డిటు లుండఁగ నట, నినకులజాతుఁడు త్రిశంకు • పృథ్వీవరుఁడున్.
౧౦౨౧

తా త్ప ర్య ము.

అని మనస్సులో నిశ్చయించుకొని మునుపటికంటె గొప్పతపమును జేయ నారంభించెను. ఇతఁ డిట్లు తపము చేయుచుండుసమయంబున నచట నయోధ్యయందు త్రిశంకుఁ డను రా జొకఁ డుండెను.

—• త్రిశంకూపాఖ్యానము •—

ఉ॥ ఎంచుచు మేనితోడ దివి • కేగఁగ నధ్వరమొండు సేయఁ బి
ల్చించి వసిష్ఠు నేగతి ల•భించును నాసమభీష్ట మన్నఁ జిం
తించి యతండు జన్న మిది•దీర్పఁ నశక్య మ టన్న మాని వ
ర్జించి యమాశ నేగెను వ•సిష్ఠతనూజశతంబుఁ గానఁగన్. ౧౦౭౨

తా త్ప ర్య ము.

ఆ త్రిశంకుఁడు దేహముతోడనే స్వర్గమునకుఁ బోయి స్వర్గసుఖము లనుభవింప వలయు నని తలంపుగలవాఁడై వసిష్ఠుఁ బిలిపించి తన యభీష్టముఁ దెలిపి నాచే నిట్టి యాగము చేయింపు మని కోరెను. ఆయనయు నాలోచించి యది యసాధ్య కార్యమని చెప్పెను. దానిపై నారాజ వసిష్ఠుని వదలి దక్షిణ దిక్కునకు వసిష్ఠుని నూర్వురు కుమారులఁ జూడఁబోయెను.

కం॥ ఈశరణి నేగి వినుత, శ్లోకుల నిస్తుల్యకాంతి • శుద్ధుల సుతప
శ్శ్రీకుల గురుసుతులం గని, భూకాంతుఁడు మ్రొక్కెయాను•పూర్వ్యముగాఁగన్.

తా త్ప ర్య ము. ౧౦౭౩

ఇట్లుపోయి, కీర్తిచేఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారును అసమానమైన తపస్తేజముచే శుద్ధులయినవారును తపస్సంపదగాఁ గలవారును నగు గురుపుత్రులఁ జూచి పెద్ద మొదలు చిన్నవానివఱకు వారికందఱకు వరుసగా నమస్కరించెను.

చం॥ కరములు మోడ్చి, లజ్జను ము•ఖం బర వాలిచి, వారి కిట్లనున్
గురుసుతులార ! మీశరణుఁ • గోరెదఁ, గం డిట దిక్కునాకు, నా
దరమున; మేనితో దివికిఁ • దార మనంబునఁ గోరి మొక్కయ
ధ్వర మునుపంగ మీజనకు • వాఁడిరిఁ గోరితి నైనిమాలితిన్, ౧౦౭౪

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు నమస్కరించి చేతులు జోడించి సిగ్గుచేఁ దల వంచి వారితో నిట్లనియెను. గురుకుమారులారా! మీశరణుఁ జొచ్చితిని. మీరే నాకు రక్షకులు. ఈదేహముతోనే స్వర్గమునకు బోవఁగోరి నాచే నొకయజ్ఞము నొనర్పుమని మీతండ్రినిగోరితిని. అవమానపడితిని.

ఇది వక్రబుద్ధిగల శిష్యునిలక్షణము తన కేది హితమో పథ్యమో యది చెప్పుమని గురువును గోరవలయును గాని నిర్బంధపఱిచి, తనయిష్టప్రకార మసాధ్యకార్యమైనను గురువుచేయింపఁ డని గురువును ద్యజించుట దోషము, కావు ననే త్రిశంకున కాగతి గలిగెను.

చం॥ శిరము భవత్పదంబులను • జేర్చి నేఁడెద నన్నుఁ బ్రోవుఁడీ
పరమతపస్విలార! సుర•పట్టనమున్ మెయితోడఁ బోవ న
ధ్వర మొనరింపఁ బంపుఁడు; భ•వజ్జనకుండు తిరస్కరింపఁగా
గురుసుతు లీరుగాక సమ•కూడునె వేఱొక ప్రాపు నాకిలన్. ౧౦౬౫

తా త్ప ర్య ము.

గురుపుత్రులారా! మీ పాదములపై నాశిరస్సునుంచి మ్రొక్కెదను. పరమ తపస్విలారా! నన్ను రక్షింపుఁడు. నే నీ దేహముతో దేవతానగరమునకుఁ బోవు యాగమును నాచేఁ జేయింపుఁడు, మీతండ్రి నన్నుఁ దిరస్కరించిపంపెను ఆవల నాకు మీరుగాక వేఱు ప్రాపున్నదా!

శా॥ ధిక్కారంబును బొందివచ్చితిని, నా•దిక్కింక మీరయ్య, నా
కిక్కార్యంబు ఘటింపుఁడీ, గతి గదా • యిక్ష్వాకువంశ్యాళికిన్
దక్కం జేయఁగ నెల్లపుణ్యములఁ బురో•ధ ప్రస్రష్ట, యాతండ పో
దిక్కన్నన్మతి దైవమన్న నిల ధా•త్రీపాలకశ్రేణికిన్. ౧౦౬౬

తా త్ప ర్య ము.

తాను బురోహితుఁడ నని నేను రాజ నని రాజులకార్యము నెఱవేర్చుట పురోహితులకార్య మని యోజింపక నన్ను ధిక్కరించి పంపెను. ఇఁక మీరే నాకు దిక్కు నాయీకార్యము నెఱవేర్పుఁడు. ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన రాజులకందఱకుఁ బురోహిత బ్రహ్మయేకదా సర్వపుణ్యకార్యములు చేయింప గతి. ఆపురోహితుఁడే వారికి దిక్కనినను దైవమనినను. కావున మీరు నేనుగోరిన కార్యము నెఱవేర్పుఁడు. అట్లు చేయలేని మీరు మాకుఁ బురోహితులుగానుండి యేమి ప్రయోజనము! కోరిన కార్యము చక్కఁజేయలేని పురోహితు లున్ననేమి, లేకున్న నేమి!

—• ౫౮-వ సర్గము •—

కం॥ కోపసమన్విత మగు నా,భూపాలాపముల నెల్లఁ • బూరి విని యను నా
తాపసవరసుతశత మా,త్మోపాలునిఁ జూచి రోష•సంభ్రమపరతన్. ౧౦౬౭

తా త్ప ర్య ము.

కోపముతోఁ గూడిన రాజు మాటలనెల్ల బూర్ణముగా విని యా నూర్వురు తపస్వులు కోపించిన వారై రాజుతో నిట్లనిరి.

మ॥ అవివేకీ! ఋతవాది యాగురుఁడు ప్ర•త్యాఖ్యానముం జేయఁగాఁ
దవునే యన్యుని నాశ్రయింప! మరియా•దా వానిఁ బోనాడఁగా!
రవివంశ్యావళికిం బురోహితుఁ డె గో•త్రానాథ! యాచార్యుఁడో;
నవునే యాతనిమాట మీఱ, ముని మి•థ్యావాది యం చెంచితే! ౧౦౬౮

తా త్ప ర్య ము.

ఓరి వివేకహీనుఁడా! సత్యము వచించిన గురునివిషయమై యెదురాడుట తగునా! ఆయనను గాదని మఱియొకని నాశ్రయింపవచ్చునా! కులగురువును

విడుచుట మర్యాదయగునా! సూర్యవంశపురాజుల కందఱకు పురోహితుఁడే యాచార్యుఁడు. ఆయనమాట మీఱవచ్చునా? ఆయన కల్లలాడె నని యెంచితివా? ఏమని యాయనను విడనాడితివి?

కం॥ కా దని వసిష్ఠుఁడాడిన, భూదయితా! మాకు దానిఁ • బొసఁగఁగ నే చేయన్
లేదు వివేకము నీకెదఁ, గా దన కిఁకఁ బురికి జనుము • కనుము వసిష్ఠున్. ౧౬౯

ఇది కానిపని యసాధ్యమని వసిష్ఠుఁడు చెప్పగాఁ మాకది చేయ సాధ్యపడునా? నీకుఁ దాఁకు తప్పు దెలియదు. నీవు సరిగాఁ బురమునకుఁ బోయి వసిష్ఠునే చూడుము.

ఆ॥ నిన్నె కాదు జగము • లన్నిటియందలి వారి నెవరి నైన • సారశక్తి
నతఁడు సవన మునుపఁ • జతురుఁ డాతని కవ, మాన మొదవుపనిని • బూనఁగఁ గలమె? ౧౭౦

తా త్ప ర్య ము.

నిన్నొకనినె కాదు. అన్ని లోకములందలి యెట్టివారిచేతనైన నేయాగమైన జేయింపశక్తిగలవాఁడు వసిష్ఠుఁడు, ఆయన కాదనినదానిని మేము చేయించెద మని పూనవచ్చునా? అది యాయన నవమానించినట్లుకాదా? అట్టికార్యము మేము చేయవచ్చునా?

దీనివలనఁ బుత్రులు తండ్రిమార్గ మనుసరించి వర్తింపవలయునుగాని తండ్రి కవమానకర మగు కార్యము చేయరాదని సూచన.

కం॥ పరుషంబుగ నిటు లాడిన, ధరణీశుఁడు గురువుచేతఁ • దత్తనయులచేఁ
బరిభవముగల్గె వేఱొక; శరణంబునుగాంతు మీకు • స్వస్త్యస్తనుచున్. ౧౭౧

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వారు కఠినముగ మాటలాడఁగా, నా రాజు 'గురువుచేతను నవమానింపఁ బడితిని. ఆయన కుమారులచేతను నవమానింపఁబడితిని. మఱియొకని శరణముచొచ్చి నా కార్యము సాధించుకొనెద. మీకు స్వస్తియగును గాక!''

కం॥ చనియెదనన నృపుఁ గనుఁగొని, మనమున రోషాగ్ని పెరుఁగ • మౌనితనూజుల్
గనుమీ చండాలత్వం, బని శాపం బిచ్చి చొచ్చి • రాశ్రమతలమున్. ౧౭౨

తా త్ప ర్య ము.

పోయెదనని రాజు పలుకఁగా వారు లోపల కోపాగ్ని ప్రజ్వరిల్ల 'నోరీ! యేమి మాటలాడితివి? గురుధిక్కారమును నిష్కారణముగఁ గావించితివి కావున నీవు చండాలుఁడ వగుదువుగాక' యని శపించి తమ యాశ్రమమును బ్రవేశించిరి. రాజు తన నగరమునకుఁ బోయెను.

దీనివలన గురునింద చేయువాఁడు చండాలుఁ డగు నని సూచన.

సీ॥ వఱువాత నేల్కొని • నో లసైన నుపఁ జేల, కాటు కద్దినగుణ్డ • కరణి నయ్యె
బంగారురుచిమించు • సింగారపున్నెయి. కారుమేఘమురీతిఁ • గాన నయ్యె

మృదువులై నిడుదలై • యింపులొ నెఱికురుల్, కఱకున రేఁగిజం•జాటులునయ్యె
మణిమయకనకభూ•షణసమూహంబులు,నాయసాభరణంబు • లగుచునొప్పెఁ
తే॥ జాడ నేమందు మెడను వ్రే•లాడుచుండు,జన్నిదపుఁబ్రోగు లెల్లనా•తన్మపునందు
నినుపకమ్ములు నయ్యెనో•మనుజవర్య!. సైఁప రానట్టి మునిజనశా•పమునను.
౧౯౩

తాత్పర్యము.

ఉదయమున నిద్రలేచి చూచుకొనఁగా నందమై నునుపైన వస్త్రము కాటుకలో నద్దినట్లు నల్లగనయి యుండెను. బంగారుకాంతిని నతిశయించియుండు నందమైన దేహకాంతి వానకాలమందలి మబ్బువలె నలుపై యుండెను. మెత్తనివై నిడుపులై యందమైన తలవెండ్రుకలు బిఱుసెక్కి చెదిరి చింపిరివై యుండెను. మణులుచెక్కిన బంగారు సొమ్ములన్నియు నినుపసొమ్ములై కానవచ్చెను. మెడలో వ్రేలాడుచుండు జందెములప్రోగులు నినుప కమ్ములయ్యెను సహింపరాని మునీశ్వరుల శాపముచే సర్వము నిట్టులయ్యెను.

ఉ॥ మౌనులకిక్కచేత నిటు • మాలతనంబును గన్న యాధరా
జానిని గాంచి యెల్లరును • సత్వరులై యెడఁ బాసి పోవ లో
నూనినధైర్య మొక్కటియ • యూడనిబాసట గాఁగ దుఃఖ సం
తానసుదగ్ధమానసము•నం బతి కౌశికుఁ డాసి నిల్చెనన్. ౧౯౪

తాత్పర్యము.

మునుల కోపముచేత నిటు చండాలుఁడైన యాభూభర్తను జూచి పురమున వారెల్లరు శీఘ్రముగా దూరదూరముగాఁ బోయిరి. అందఱువదలిపోయినను ధైర్య మొక్కటియే వదలని సహాయముగా దుఃఖసంతానముచేత దహింపఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై విశ్వామిత్రుని సమీపించి నిలిచెను.

ఉ॥ చేరిన మాలరూపమునఁ • జేష్టడి యున్న త్రిశంకుఁ గాంచి నిం
డారుదయన్ మునీంద్రుఁడు ధ•రాధిప! శాపము పేర్మిఁ బుల్కసా
కారము నొంది యిచ్చటికిఁ • గారణ మే మరుదేర? నన్న నా
భూరమణుండు మోడ్చి కర•ముల్ వచియించెను వాక్యకోవిదున్. ౧౯౫

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తను సమీపింపఁగా చండాలవేషమున నున్నవాఁడు త్రిశంకుఁడను రాజని యెఱిఁగి దయగలవాఁడై, రాజా! యేల యిట్లు శాపముచే మాలవాఁడవైతివి. ఇచ్చటి కేల వచ్చితి, వని యడిగినఁ జేతులు జోడించి నమస్కరించి యిట్లనియె.

త్రిశంకుఁ డనుపేరు సంపాదించిన సత్యవ్రతుఁడు సూర్యారుణు కుమారుఁడు. ఇతఁడు సత్యవ్రతను వివాహమైన పదపడి యయోధ్యాపురమందుఁ బౌరుఁడొక్కఁడు పెండ్లైన బాలను బాల్యముచేతను, ఆసుచేతను, రాజకుమారుఁడను గర్వ యను యధికారగర్వంబునను దాను గ్రహించెను. ఇది రాజునకుఁ దెలిసి కోపించి తిట్టి నీ నాయొద్ద నుండవలదు పొమ్మని యాజ్ఞాపించెను. ఎక్కడకుఁ బోదువని సత్యవ్రతుఁ డడిగెను. ఆయన కోపముచేఁ గుక్కలఁ జంపి తిను మనుష్యులఁగూడి తిరుగఁబొమ్ము. నీవు నాకొడుక వను మమత నాకు లే దనెను. వాఁడు నట్లే వెడలిపోయెను. ఇది తెలిసి తనపక్షమునఁ దండ్రితో మాటలాడి తాను బోకుండఁ జేసినవాఁడు కాఁడాయెఁ గదా యని వసిష్ఠునిపై సత్యవ్రతుఁడు లోపలఁ గోపము వహించియుండెను. అతని తండ్రి యడవికిఁ బోయి తపస్సు చేయుచుండ రాజ్యమునకు నాథుఁడులేక యరాజక మగుటచే నధర్మంబు ప్రబలె; వసిష్ఠుండు రాష్ట్రంబును – బురంబును – అంతిపురం బును జెడకుండఁ గాపాడుచుండెను. అట్టి సమయంబున విశ్వామిత్రుఁడు తనభార్యను బిడ్డలను ఆ దేశంబున విడిచి పశ్చిమసముద్రతీరంబునఁ దపస్సుచేయుచుండెను. ఆ వఱపునందు ముగ్గురుకొడుకులను దన్ను భరించుకొనలేక విశ్వామిత్రునిభార్య నడిమికొడుకు మెడకు పలుపుగట్టి యీ నాకొడుకు నమ్మెదను. నూఱు గోవులిచ్చి కొనుఁడని విక్రయించుచుండెను. అది యెఱిఁగి సత్యవ్రతుఁడు వలదు వల దని యామెను వారించి మెడత్రాడు తీసివైచి వారినందఱును దాను రక్షించుచుండె. గళబంధము పోయెనుగాన వాఁడు గాలవుఁ డనఁబడెను. ఇట్లనుదినము వేఁటాడి వారికి మాంసాహారము పెట్టుచుండ నొకనాఁ డొక మృగమైన లభింపదయ్యె. కావున దూరము పోయి యచట నొకచోట మేయుచున్న వసిష్ఠునిగోవును జూచి యది వసిష్ఠుని దని యెఱిఁగియుఁ బూర్వవిరోధంబు స్మరించి దానిని జంపి మాంసము చేకొనెను.

అది తెలిసి వసిష్ఠుఁడు వచ్చి యోరీ! నీవు తండ్రి కప్రియుమైన వర్తనము గల వాఁడగుట, గురుని పాలిచ్చుగోవును జంపుట, అప్రోక్షితమాంసంబు నుపయోగిం చుట, యను హృదయశంకువులు మూఁడు కావించుటచేసి త్రిశంకుఁడను పేరు వహిం పుము. లోకనిందితుఁడవైన నిన్ను నేనేమియుఁ జేయనేరఁ బొమ్మనెను. ఆ కార ణంబున సత్యవ్రతుండు త్రిశంకుఁడయ్యె. విశ్వామిత్రుఁడు తరువాత వచ్చి తన భార్యను బిడ్డలను బిలుచుకొనిపోవుచుఁ ద్రిశంకునకుఁ నీవు కోరినపుడు నీకుఁ గావల సిన సాహాయ్యము చేసెదను – అని చెప్పెను. ఈ కారణమున విశ్వామిత్రుఁ డిప్పుడు త్రిశంకునకు సహాయపడఁ గలిగెను.

శ్లో॥ పితుశ్చాపరితోషేణ । గురుదోగ్ధ్రీవధేనచ । అప్రోక్షితోపయోగాచ్చ । త్రివిధా స్తవ్యతిక్రమః । ఏవం త్రీణ్యస్య శంకూని । తాని దృష్ట్వా మహాయశాః । త్రిశంకు రితిహోవాచ । త్రిశంకు స్తేన స స్మృతః ॥ – హరివంశము.

క॥ గురుఁడును గురుపుత్రులు నొ,ప్పరికించుట కాక నన్ను • వాంఛం దీర్పన్
దొరకొనక యిట్లు సేసిరి పరిభవముం బడితి నిట్టి • పాటును వచ్చెన్. ౧౮౬

తా త్ప ర్య ము.

మునీంద్రా! నన్ను గురుఁడును గురుపుత్రులును నుపేక్షించిరి. నాకోరిక తీర్పక పోవుటయే కాక నా కీగతిఁ గల్పించిరి. అవమానము పడితిని. ఇట్టిదశయును గలిగెను.

దీనివలనఁ దనయిష్టానుసారము కార్యము చేయుమని గురువును నిర్బంధింప రాదనియు శుశ్రూషచే నతని మనస్సు సంతోషపఱిచి తనకార్యము సాధించు కొనవలయు ననియు సూచన. "గురోరళీకనిర్బంధో నకర్తవ్యః కదాచన, అను మాన్య ప్రసాద్యశ్చ గురుః క్రుద్ధో యుధిష్ఠిర, శిష్యో గురౌ నరశ్రేష్ఠ ప్రతికూలం నసంచరేత్॥ వి-వు "మహాంతిపాతకా న్యాహుః సంసర్గశ్చాపి తైస్సహ, అనృతంచ సముత్కర్షే రాజగామిచ పైశునమ్, గురోశ్చాళీకనిర్బంధః సమాని బ్రహ్మ హత్యయా."—మను.

శిష్యుఁడు చేయరాని పని పూనుకొని గురువును దోడురమ్మనిబలాత్కరించుట వలన బ్రహ్మహత్యవచ్చు నని తేలుచున్నది.

క॥ దేహంబుతోడ స్వర్గారోహణముం బలుపఁ గోరి • రూఢిగ శతసం
ఖ్యాహవములు సలిపితి నే,నూహింపఁగ ఫలముశూన్య•మోమునివర్యా! ౧౮౭

తా త్ప ర్య ము.

దేహముతోడ స్వర్గమునకుఁ బోవఁదలఁచి నూర్లకొలఁదియజ్ఞములు చేసితిని. ఫలమేమియుఁ గలిగినది కాదు.

ఉ॥ అడను గల్ల యిందనుక • నాడుట లే దిఁకమీఁద నెన్నఁడే
నోడక క్షత్రధర్మమున • నొప్పు మెయిన్ శపథంబు సేసెదన్
గో డొడఁగూడి యుండినను • గోవిదవర్య! నిజంబె పల్కెదన్
వీడక ధర్మముం బ్రజల • వేయు విధంబులఁ బ్రోచి, జన్నముల్. ౧౮౮

తా త్ప ర్య ము.

ఇంతవఱకు నే నసత్యము పలికినవాఁడనుగాను. ఇఁకమీఁద నిట్టివశే వచ్చినను నెన్నఁడైన నాడఁబోను. ఇట్లని క్షత్రియధర్మముపై ప్రమాణము చేసెదను. నాకుఁ గష్టదశవచ్చినను నేను సత్యమే పలుకుదును. నేను రాజధర్మము వదలక వేయి విధములుగఁ బ్రజలకు మేలగు కార్యములు చేసితిని.

త్రిశంకునకు మొదటిపేరు సత్యవ్రతుఁడు. ఈయనభార్య సత్యవతి. కేకయ రాజకూఁతురు.

తే॥ ఎన్నిటినొ చేసి గురుల కొ•హీనచరిత,ములను సద్గుణగణముల • ముదముఁగూర్చి
వాసిఁగంటినిగాని యు•ధ్వరము సేయుఁ, గడఁగునాయందు వారికిఁ • గరుణలేదు.
౧౮౯

తా త్ప ర్య ము.

ఎన్నిటినో యజ్ఞములఁ జేసితిని. గొప్పతపములచేత గురులను సంతోషింపఁ జేసితిని. కీర్తిని సంపాదించితిని. ఇంత చేసినను నే నిప్పుడు యజ్ఞము చేయఁ బూనఁగా నాయందు వారికి దయరాకున్నది.

కం॥ కావున దైవమె పర మని, భావింతు నిరర్థకంబు • పౌరుష మిలపై
దైవాక్రాంతము సర్వము, దైవమె పరగతి యటంచుఁ • దలఁతు మునీంద్రా! ౧౧౦౦

తా త్ప ర్య ము.

కావునఁ బౌరుషము వ్యర్థమని దైవమే శ్రేష్ఠమని తలఁచెదను. సర్వము దైవమునకు లోపడియుండునదే, ఉత్తమగతియు దైవమనియె యనియు దైవము తప్పఁ జూచిన పౌరుషము ఫలింపఁదనియు దలఁచెదను.

మరణకాలంబున దుర్యోధనుండును నిట్లే "దైవమేవ పరం మన్యే" యని తలంచెను. ఇది వాఁడు ముందుగా గ్రహించిన మనదేశమునకీ కడగండ్లు రాక యుండును. కొందఱు కార్యఫలములకుఁ దామే కర్తలందురు. కొందఱు సర్వము దైవాధీనము. పౌరుషము వ్యర్థమందురు. ఈ రెండభిప్రాయములు సరిగావు.

గీ॥ కాఁపు లావు నెరవు గలిగి కర్షణము సే. యుంగ వృష్టిదగిన యట్లు గలుగ
ఫలము గలుగునట్లు పౌరుషంబునకు దైవంబుతోడుపాటువలయు నెందు.

చం॥ సిరవున లావునం గృషికి నేయువిధంబుల మేలొనర్చినన్
దొరకొనునే ఫలంబు దఱితోఁ దగువర్షము లేకయున్న! న
ప్పురుసున లెస్సచేసినను బౌరుషముల్ ఫలియించు టెల్ల నా
దరణమునం బ్రసన్నమగు దైవముచేతన చూఁడ ఫల్గునా!

గీ॥ కార్యఫలములయెడఁ దాన కర్తయనుట, కదు నెఱుంగమి చువ్వె కాఁగర్తయేని
దగిలి తనదైన కార్యజాతంబునెల్లఁ, జెడక ఫలియించునట్లుగాఁ జేయరాదె.

గీ॥ పౌరుషంబు దైవంబు తోడ్పాటులేక, ఫలము గలుగంగ నేరదు పార్థివేంద్ర
విత్తు సహకారిగాకున్న రిత్తనేల, వంధ్యమగుఁగాక తా ఫలవంతమగునె?
"దైవేన దేయమితి కాపురుషావదంతి. యత్నేకృతేయది నసిధ్యతి కోత్రదోషః"

కం॥ దైవోపహతుఁడ శరణము, నీవే యొం డెడకుఁబోవ • నిశ్చయ మిది నా
దైవంబు నివర్తింపుము, కావున నన్నిపుడు పురుష • కారముబలిమిన్. ౧౧౦౧

తా త్ప ర్య ము.

నేను దైవముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడను. నీవే నాకు రక్షకుఁడవు. నేను మఱియొకరియొద్దకుఁ బోను. ఇది నా నిశ్చయము. నా దైవమును బురుషప్రయత్నముచే మాఱలింపుము.

రామాయణ ముపదేశించు ముఖ్యనీతులలో దైవమే పరముగాని పౌరుషము గాదనుటయుఁ బౌరుషముచే దైవము సాధింపఁబడదనుటయు నొకటై యున్నది. ఈ విషయము రామాయణమం దనేకస్థలములఁ జెప్పఁబడియున్నది. కేవల పౌరుషము వ్యర్థమనుటకుఁ ద్రిశంకు చరిత్ర, రావణచరిత్ర దృష్టాంతములు. భారతమున దుర్యోధనుచరిత్ర యిట్టిది.

—• ౫౯ వ సర్గము •—

కం॥ అని దీనోక్తుల వేఁడెడి, జనపతి సాత్త్విన్నిపాదు • సంయమి గని యి
ట్లనియెను మధురోక్తుల నా,యన! కడు మేలగుత నీకు • వంచును మఱియున్. ౧౧౦౨

తా త్ప ర్య ము.

అని దీనాలాపము లాడుచున్న మాలవాఁడే యగు నారాజును జూచి ముని తియ్యనిమాటలచే నాయనా! నీకు మేలుగలుగునుగాక - యని ధైర్యము చెప్పి మఱియు నిట్లనియెను.

చం॥ వెఱవకు మోయి శేఁడ శుభ • వృత్తుఁడ వంచు నెఱింగినాఁడ, నీ
కొఱఁతను దీర్చువాఁడ. ముని • కోటులనెల్లను బిల్వఁ బంతుఁ గ్ర
చ్చుఱ సవనంబు సేయు, గురు • శాపకృతం బగు నిట్టి రూపుతో
నుఱిది దివంబుఁ జేర నిను • నోడకు పుచ్చెదఁ గీర్తి దెచ్చెదన్. ౧౧౦౩

తా త్ప ర్య ము.

ఓయి రాజా! నీవు భయపడకుము, నీవు మంచి నడవడిగలవాఁడ వని నే నెఱుంగుదును. నీకు మనస్సునఁగల కొఱఁత నేను జక్కఁజేసెదను. యజ్ఞముచేయ శీఘ్రముగ మునీశ్వరుల నందఱఁ బిలువఁబంచెదను. గురుశాపము తప్పింప సాధ్య పడదు, కావున శాపమువలన వచ్చిన యీ రూపుతోనే వృథముగానిన్ను స్వర్గంబుఁ జేరఁ బంచెదను. భయపడకుము. నీకుఁ గీర్తి తెచ్చెదను.

కం॥ విస్తర మేలా నృప! విను, వాస్తవము వచింతు నింక • స్వర్గము నీకున్
హస్తామలకం బనుచుఁ బ్రబ, శస్తగుణా! తలఁతునన్ను • శరణముఁ గనుటన్. ౧౧౦౪

విస్తరము = ఎక్కువమాటలు.

తా త్ప ర్య ము

రాజా! ఎక్కువమాటలవలన నేమి ప్రయోజనము? సత్యము చెప్పెదను - వినుము. నన్ను నీవు శరణుచొచ్చిన కారణమున నీకు స్వర్గ మఱచేతి యుసిరిక కాయ యనుకొమ్ము.

చం॥ అని వచియించి గాధిసుతుఁ • డాత్మజులం గని యజ్ఞవస్తువు
ల్గనుఁగొనఁ జెప్పి శిష్యులబ • లంగముఁ జూచి మదాజ్ఞ పెంపునన్
మునివరులన్ సశిష్యహిత • ముఖ్యబహుశ్రుతఋత్విజంబుగా
సనయుత నేగుదెం డనుచు • సత్వరులై పిలువుండు పొండియున్. ౧౧౦౫

తా త్ప ర్య ము.

అని చెప్పి విశ్వామిత్రుఁడు తనకుమారులఁ జూచి యజ్ఞమునకుఁ గావలసిన వస్తువులన్నియు నున్నవా యని చూడుఁ డని చెప్పి శిష్యసమూహముం జూచి నాయాజ్ఞాగౌరవముచే మునీశ్వరులందఱు శిష్యులతోడను ముఖ్యహితులతోడను బహుశ్రుతులతోడను ఋత్విజులతోడను సయమగా రమ్మని త్వరగాఁ బోయి పిలిచి రండు. అంతేగాక

మ॥ ఎవఁ డే నాపలు కాదరింప కను నే • మే డానిసర్వంబు మీా
రు వచింపం దగుఁ జెండు నా కనుడు; వా • రున్ దేశ దేశంబు లు
ద్దవడిం బోయి తదాజ్ఞఁ బిల్చిరి సమ • స్త బ్రహ్మవాదీశులన్
సవముం జూడఁగ వచ్చి రెల్లరును వి • శ్వామిత్రునాజ్ఞప్తిఁచేన్. ౧౧౦౬

సవము = యజ్ఞము అజ్ఞప్తి = ఆనతి.

తా త్ప ర్య ము.

ఎవఁడైనను నాపలు కాదరింపక యేమైన పనెనా యది యంతయు మీారు నాకుఁ జెప్పవలయును. అని యాజ్ఞాపింపఁగా వారందఱు దేశదేశంబులు త్వరగాఁ దిరిగి బ్రహ్మవాదులందఱఁ బిలిచిరి. విశ్వామిత్రుని యాజ్ఞప్రకారము (మనసు గలిగి కాదు, శపించు నని భయపడి) అందఱు యజ్ఞమును జూడవచ్చిరి.

ఉ॥ ఛాత్రులు నేగుదెంచి ముని • సత్తమ! పిల్చితి మెల్లవారి, స
చ్ఛాత్రులు బ్రహ్మవాదు లిదె • చయ్యన వచ్చిరి వేల్మిఁ జూడఁగా,
శ్రోత్రియుఁ డామహోదయుఁడు • చూడఁగ రా, డది యట్టు లుండ వై
ఛాత్రిసుతాళి రోషవశ • తన్ వచియించెను నిట్టు లుద్ధతిన్. ౧౧౦౭

ఛాత్రులు = శిష్యులు - గురునిదోషము దాఁచువా రని వ్యుత్పత్త్యర్థము. వైఛాత్రి = బ్రహ్మకుమారుఁడైన వసిష్ఠునియొక్క; సుతాళి = కొడుకులవరుస; స + ఛాత్రులు = సచ్ఛాత్రులు, వేల్మి = యజ్ఞము.

తా త్ప ర్య ము.

అంతట శిష్యులందఱు వచ్చి 'మునీంద్రా! యెల్లవారిని బిలిచితిమి. బ్రహ్మవాదులందఱు శిష్యులతోడ యజ్ఞమును జూచుటకై వచ్చిరి. శ్రోత్రియుఁడైన యా మహోదయుఁడు చూడరాలేదు. అదట్టు లుండ వసిష్ఠుని కుమారులందఱు రోషమునకు వశులై గర్వించి యిట్టు లనిరి.

శా॥ చండాలుం డఁట దీక్షితుండు, మఱి వి • శ్వామిత్ర భూపాలుఁ డా
చండాలాధ్వరయాజకుం డటఁ, బళే • సద్బ్రాహ్మణాగ్రేసరుల్
చండాలాన్న మ దెట్లు తిందురో? సురల్ • సంప్రీతిమై వత్తురో?
చండాలుం డెటు స్వర్గ మేగెడినో? యా • స్వర్గం బహో యెట్టిదో? ౧౧౦౮

తాత్పర్యము.

యజ్ఞము చేయువాఁడు చండాలుఁడట. చండాల యజ్ఞమునకు యాజకుఁడు విశ్వామిత్రుఁ డను రాజట. (ఇప్పటి కింకను విశ్వామిత్రుఁడు రాజర్షియే మహర్షి యుఁ గాఁడు.) ఓరా! మంచి బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠులందఱు చండాలునియన్న మెట్లు తిందురో! ఎట్లు దేవతలు సంతోషముతో వత్తురో? చండాలుఁడు స్వర్గమున కెట్లు పోవునో! చండాలుఁడు పోవుస్వర్గ మదెట్టి స్వర్గమో!'

చండాలునకు యజ్ఞముచేయునధికారములేదు. క్షత్రియునకు యజ్ఞము చేయించు నధికారములేదు. కావున వా రాక్షేపించిరి.

శ్లో॥ చండాలాన్నం ద్విజో భుక్త్వా సమ్యక్చాంద్రాయణం చరేత్,
బుద్ధిపూర్వేతు కృఛ్రాబ్దం పునస్సంస్కార మర్హతి.

ద్విజుఁడు ప్రమాదమునఁ జండాలాన్నముఁ దినినేని చక్కఁగఁ జాంద్రాయణ వ్రతము జరుపవలెను. తెలిసి తినినా సంవత్సరకృఛ్రము పునరుపనయనము తగును. "బ్రాహ్మణో ఋత్విజః" - బోధాయనుఁడు. "క్షత్రియ వైశ్యయో ర్బ్రాహ్మణానామేవార్త్విజ్యమ్" - గౌతముఁడు. ఇత్యాది వాక్యములు బ్రాహ్మణేతరుఁడు యాజనమున కధికారి గాఁడని తెలుపుచున్నవి.

కర్త చండాలుఁ డనుటచే బ్రాహ్మణులైనను అయాజ్యయాజనము కర్తవ్యము గాదని తెలిపెడిని. దీని కనేకప్రమాణవచనములు గలవు.

"త్రయో ధర్మా నివర్తంతే। బ్రాహ్మణాత్ క్షత్రియంప్రతి। అధ్యాపనం యాజనంచ। తృతీయశ్చ ప్రతిగ్రహః"- మనువు.

కం॥ అనుచు మహోదయుఁడాదిగ, మునివర! వాసిష్ఠు లని ♦ మునుకొని యనఁ దా
గొనుఁగవ నిప్పులు రాలఁగఁ, గనుఁగొని యటనున్న వారి ♦ గాధిజుఁ డనియెన్. ౧౧౯

తాత్పర్యము.

అని మహోదయుఁడు మొదలుగాఁగల వసిష్ఠకుమారులు పలికి రని చెప్పఁగా రెండుకన్నులఁ గోపముచే నిప్పులురాలఁగా నచ్చట నున్నవారినిఁ జూచి విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనెను.

చం॥ నిరతతపస్సమాధిపరి ♦ నిష్ఠితు ధర్మరతున్ ననున్ మహా
దురితము లాడి తిట్టుకుమ ♦ తుల్ మసిగాఁగలవారు నెంటనే,
నిరయముఁ బొంది కాలభట ♦ నిష్ఠురపాశవశాత్ములై ధరం
బొరయుదు రేడునూర్లభవ ♦ ముల్ శవభక్షకు లౌచు నాపయిన్. ౧౨౦

నిరతతపస్సమాధిపరినిష్ఠితున్ = విశేషప్రీతితోఁ బరమాత్మ ధ్యానమందే, దృఢముగానుండు వానిని, మహాదురితములు = మిక్కిలి పాపపుమాటలు, తిట్టు = శపించు.

౧౧౦వ పద్యములోని వాక్యము లున్నవాస్తవార్థములేకాని తిట్లు కావు. 'మృషావాదే భవే ద్దోషః, సత్యే దోషో నవిద్యతే' ఇది నారదవచనము. భార. అను. ౨౩ అధ్యాయము. దొంగను దొంగ యనుటదోషముగాదు. దొంగ గానివానిని దొంగ యనుట దోషము. అకారణమేమైనచో విశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠకుమారుల శపింపఁ గారణము లేదు. కాని వారు కుక్కమాంసము తిను వానిచే యజ్ఞముచేయించుచున్నారు. కావున విశ్వామిత్రుఁడును కుక్కమాంసము తినునుగాక యని శపించి నట్లును; తరువాత నింద్రుని గూర్చి తపస్సుచేసి యా శాపము నుండి తన్నుఁ దప్పింపుమని కోరినట్లును, పిమ్మట నొక ఘోరదుర్భిక్షమందు నాహారము దొరకక యొకమాలవాడలో నారఁబెట్టిన కుక్కమాంసమును దొంగిలించి తినఁబోఁగా నింద్రుఁడు దానిని హరించినట్లును భారతంబునఁ గలదు.

తాత్పర్యము.

విశేషప్రీతితో నాత్మధ్యానమందే విశేషించి దృఢముగా నుండు ధర్మాసక్తుఁడైన నన్ను మిగుల పాపపుఁ బలుకులు పలికి దూషించిన చెడుబుద్ధిగలవారు వెంటనే మసి గాఁగలవారు. ఇట్లు చచ్చి నరకమునకుఁ బోయి యమభటుల కఠినపాశములకు వశపడినదేహులై మరల నేడునూర్లజన్మములను పీనుఁగులను దినువా రగుదురు అమీఁద

తే॥ కుక్కమాంసంబుఁ దినుచును • దిక్కుమాలి, వెనరుమదిలేకదుర్జాతి•నీచులగుచు
వికృతవేషంబుతోడుత • వీరలెల్ల, భూమిఁదిరుగంగఁగలవార•పూజ్యులగుచు. ౧౧౧

తాత్పర్యము.

కుక్కమాంసంబుఁదినుచు దిక్కులేక దయలేనివారై దుర్జాతులయు-నీచచరిత్రులయు వికారవేషములతో భూమిమీఁద వీ రందఱు నపూజ్యులై తిరుగుచుండఁ గలరు.

శ్వపచులు వసిష్ఠగోత్రము వారనుట కిది కారణము కాఁబోలు.

ఆ॥ తిట్టరానినన్నుఁ • దిట్టినయామహో, దయుఁడు బోయయగుచు • ధరణిఁదిరిగి
యాత్మహత్యబలిమి • నరిగి దుర్గతి కందుఁ, గూలువాఁడు నాదు•కోపమునను. ౧౧౨

తాత్పర్యము

తిట్టరాని నన్నుఁ దిట్టినమహోదయుఁడు బోయవాఁడై భూమిమీఁదఁ దిరిగి కడపట నాత్మహత్య చేసికొని నాకోపము కారణముగ దుర్గతులలోఁ గూలఁగలఁడు.

తామసులతప స్సిట్టిదానికి వినియోగపడును.

—• ౬౦వ సర్గము •—

కం॥ ఈగతి శపించి మునివర, పూగంబును గాంచి గాధి•పుత్రుండు మహా
భాగుఁ డితండు త్రిశంకుఁడు, త్యాగియు నిక్ష్వాకుకులుఁడు • ధర్మాత్ముండున్. ౧౧౧౩

పూగము = సమూహము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈవిధముగ వారిని శపించి గాధినందనుఁడు మునులసమూహమును జూచి త్రిశంకుని జూపి 'యితఁ డిక్ష్వాకువంశపురాజు•త్రిశంకుఁ డను పేరుగల ధర్మాత్ముఁడు, దాత, మహాభాగ్యసంపన్నుఁడు.

ఉ॥ ఈమెయితోడ స్వర్గమున • కేఁగ మదిం దలపెట్టి వచ్చి న
న్నీమెయిఁ బ్రాపుఁగోరె; నిఁక • నెల్లర మయ్యది దేవ సాధ్య మౌ
నా మహితాధ్వరంబును బ్ర• యత్నము సేయుద మన్న నాత్మలో
నామును లెల్ల గాధిసుతుఁ • డాగ్రహశీలుఁడు వహ్నికల్పుఁడున్. ౧౧౧౪

తా త్ప ర్య ము.

ఈ దేహముతోడనే స్వర్గమునకుఁ బోవఁదలఁచి నాసాహాయ్యముఁగోరెను. కావున మన మందఱము కలిసి యే యజ్ఞముచే నీతనికోర్కి నెఱవేఱునో యా యజ్ఞమును చేయుదుము. అని చెప్పఁగా నామునీంద్రులందఱు తమలో నిట్టు లాలోచించిరి.

ఉ॥ మాఱు వచించిన న్మనల • మాడ్చు శపించి యిదేటిపీడ యీ
మోఱకుఁ డెద్ది చెప్పె మన•ముం దగ దాని న లెప్పు యన్న నీ
డేరెడిఁగాక భూధవుని•యిచ్ఛయు మానిమహానుభావతన్;
జాఱని నిందు హెచ్చరిక • సర్వము దీర్తము టంచు నెంచుచున్. ౧౧౧౫

విశ్వామిత్రుఁడు పరమకోపి. నిప్పువంటివాఁడు. మనము కా దంటిమా మనలను శపించి మాడ్చును. ఈ పీడ మన కేల? హితము చెప్పనేల? తిట్టు దిననేల? కావున నీమూర్ఖుఁ డేమి చెప్పునో దానినే మనము సరిసరి యనుచుండిన యజ్ఞము వలనఁగాకపోయినను ఈముని మహిమచేనైన రాజుకోరిక నెఱవేఱును. మన కేమి నష్టి? కావున నింకు హెచ్చరికతోఁ గార్యము నిర్వహింతము.

'దుష్ట స్సర్వత్ర పూజ్యతే' యను సూక్తి స్మరణీయము. సాధులు సాధువును బూజింతురు. దుష్టుఁడు సర్వత్ర పూజింపఁబడును.

ఉ॥ యాజకుఁడైన కౌశికుఁడు ♦ యాగమువంతయుఁ దీర్చ, వారుఁ బే
రోజను వారివారిపను ♦ లొక్కటి దప్పక చేయ, నాత్మభా
తేజుఁడు భాగము ల్గొనఁగ ♦ దేవతలం బిలువంగ, వారు రా
రౌాజపశీల! యున్న, ముని♦ యుం బటురోషకషాయితాక్షుఁడై. ౧౧౮

తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రుఁడు యాజకుఁడై యాగము నిర్వహించుచుండఁగా మునులు వారి వారికి నియమించిన పనులను వారు వారు (ఎవరేమి లోపముచేసిన నీవలనఁ గార్యము చెడెనని నెపముపెట్టి తిట్టునోయని భయముచే) హెచ్చరికతో నిర్వహించుచుండిరి. ఇట్లు యజ్ఞముసాగ బ్రహ్మతేజుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు వారి వారి హవిర్భాగములు వారు వారు తీసికొనుటకై దేవతలను బిలిచిన మేము రా మనిరి. దానిపై నీయన కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱచేసి-

దీనివలన కర్త, ఋత్విజుఁడు, ధనము శుద్ధమైనఁగాని దేవతలు సంతోషింపరని యేర్పడుచున్నది.

“సుశుద్ధై ర్యజ్ఞమానైశ్చ, ఋత్విగ్భిశ్చ తథావిధః, శుద్ధైర్ద్రవ్యోపకరణై ర్యష్టవ్య మితి నిశ్చయః. తథావిధేషు యజ్ఞేషు దేవానాం తోషణం భవేత్ । తుష్టేషు దేవసంఘేషు యజ్ఞే యజ్ఞ ఫలం లభేత్”. భార॥ అను॥

—♦ విశ్వామిత్రుఁడు త్రిశంకుని స్వర్గంబున కనుచుట ♦—

చం॥ స్రువమును జేత నెత్తుకొన ♦ చూడు నృపా! క్రతువట్టు లుండ నీ
యవితథమత్సమార్జితత♦పోధికవీర్యము పెంపుచేతనే
దివికిని మేనితోడ నినుఁ ♦ దెప్పునఁ బంచెద నంచు బల్కి- యా
యవనిపుఁ గాంచి పెండి యిటు ♦ లాడఁ దపోవిభవాభిరాముఁడై. ౧౧౯

తే॥ ఏ గడించుతపఃఫలం ♦ బించుకంత, నింకయును గల దటుగాన ♦ నేరికైన
మేనితోఁబోవరానిస్వ♦ర్గానమునకుఁ, జనుము మెయితోడ నాతప♦శ్శక్తి జేఁడ!

స్రువము = కొయ్యగరిట.

తాత్పర్యము.

స్రువమును చేతఁ దీసికొని త్రిశంకునిఁజూచి ‘రాజా! యజ్ఞ మట్టులుండనీ, దాని వలనఁ బ్రయోజనము లేదు. వ్యర్థము గావట్టిదియు నాచే సంపాదింపఁబడినట్టిదియు నగు నా తపశ్శక్తి చేతనే స్వర్గమునకు నిన్ను దేహముతోఁ బంపెదను’ అని చెప్పి తపోబలసంపదచే నొప్పు విశ్వామిత్రుఁడు నేను సంపాదించిన తపఃఫలము వశిష్ఠాదుల శపించుటచే వ్యయమైనదిగాక యింకను గొంచెము కలదు. దానిబలముచే నెవ్వరికైనను దేహముతోఁ బోవరానిస్వర్గమునకు నీవు పొమ్ము.

విశ్వామిత్రుఁ డీ కార్యమును బూనుటకు ముఖ్యహేతువు వసిష్ఠునందలి స్పర్ధయే. దానిచేఁ దపస్సు వ్యయమయ్యెను. కావున గొప్పవారివిషయమున స్పర్ధపూను వాఁడు చెడు నని యేర్పడుచున్నది.

కం॥ అని గాధిపుత్రుఁ డాడినఁ, గనుచుండఁగ నెల్లమునులు • తత్పోనాథుండున్
జని నుద్గమించి మెయితో,వనజాక్షా! విబుధనగర•వరముం డాయన్. ౧౧౯

తా త్ప ర్య ము.

అని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగానే ఋషులందఱుఁ జూచుచుండఁగ నా రా జెగసి యాకాశమార్గమున సురపురముఁ జేరఁ బోయెను.

కం॥ సురనికురుంబ మాతంబుగ, హరిహయుఁ డానృపునిఁ గాంచి • యనియె త్రిశంకా
సురలోకమునం దీవిటు, లిరవుగొనం దగవు ధరణి • కేగుము మరలన్. ౧౨౦

తా త్ప ర్య ము.

అప్పుడు దేవతాసమూహముతోఁ గూడినవాఁడై యింద్రుఁడు త్రిశంకునుజూచి స్వర్గమున నీ వుండఁదగవు. మరల భూలోకమునకుఁ బొమ్ము.

మ॥ గురుశాపోపహతాత్మ! బాలిశ! త్రిశం•కూ! నీకునున్ స్వర్గమా!
ధరణి న్వేతలక్రిందుగాఁ బడు; మనన్ • ధాత్రీశుఁ డుం గూలుచున్
గురుతేజా! నను గావవే యనుచు నా•క్రోశింప గాధేయుఁ డా
పరమార్తధ్వని నాలకించి పటుకో•పస్ఫూర్తి భూపాలుతోన్. ౧౨౧

తా త్ప ర్య ము.

గురుశాపముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడా! మూర్ఖుఁడా! నీకుఁగూడ స్వర్గమా! పాపములేనిమానవునికే దేహముతోడ స్వర్గప్రాప్తిలేదే. ఇఁక నీకా స్వర్గవాసము! తలక్రిందుగా భూమిమీఁద దొరలు మనఁగా రాజు పడుచు 'గొప్ప తేజస్సుగలవాఁడా! రక్షింపుము. రక్షింపుము నాగతి యిట్లయ్యె'నని దుఃఖించుచు పలువఁగా నాదీనాలాపము విని విశ్వామిత్రుఁడు తీవ్రకోపముచే విజృంభించి రాజుతో నిట్లనియె.

దీనివలన గురుశాపహతుఁడు రెండులోకములఁ జెడు నని సూచన.

సీ॥ నిలునిలు మం చంద•నిలిపి యాతని సప్త,ఋషులను జొక్కల • సృష్టి చేసి
దక్షిణదిక్కున • దానక్షత్రంబున, నింద్రు నొక్కని నేను • సృష్టి యొనెడ
నలిపెదఁ గానిచోఁ • గలుగ కుండెడిఁగాక, యింద్రుఁ డం చమరుల•సృష్టి చేయ
గమకింప దేవసం•ఘములు మహాతుల వచ్చి, ప్రార్థించి రిట్లు లో•భవ్యతేజ!
తే॥ మహిపుఁ డీతఁడు గురుశాప•విహతుఁ డయ్యె; నట్టి మే నిస్వర్గంబు•నందు నుంప
మేనితోడఁ దపోధనా! • దీని నీవ, మదిని దలపోసి మానుము • మచ్చరంబు.
౧౨౨

తా త్ప ర్య ము.

రాజా! యింకే నిలునిలువుము, పడకు మని తన శక్తిచే నిలిపి, తీవ్రమైన కోపముచే దక్షిణదిక్కునందు సప్తర్షులను నక్షత్రములను గొన్నిటిని సృష్టిచేసి యిదిగో నేను వేఱొక్క యింద్రునిఁగూడ సృష్టించెదను. అటుగాదేని లోకమున నింద్రుఁడే లేకపోవునుగాక యని దేవతలను సృష్టింప యత్నింపఁగా దేవతలు మునులువచ్చి ప్రార్థించి యిట్లు లనిరి. "భవ్యతేజా! నీ తేజము లోకమున కుపకారకముగ నుపయోగింపవలయునుగాని యిట్లు చేయవచ్చునా? ఈరాజు గురుశాపముచే నిహతుఁడయ్యెను. ఇట్టివానిని స్వర్గమం దుంచఁదగునా? నీవే యొకరి నిట్లు శపించితివనుకో. వారిని మఱియొక ఋషి యిట్టులే చేయఁబూనిన నేమిగతి? అప్పుడు నీ వేమందువు! స్వర్గము మాలలపాలయి పోవలయునా? దానివలన శాస్త్రములన్నియు ధ్వంసము కావలయునా? నీవు చేయఁదలఁచిన కార్యమిదియా? కావున నీవు మచ్చరము మానుము. మచ్చరముచేఁ జేయరానిపని చేయ సాహసింపకుము. రాజర్షిమాత్రుఁడవు నీవేయిట్టి యకార్యమునకుఁ బూనిన మహర్షులు బ్రహ్మర్షు లున్నవారే, వారెంతకార్యము చేయలేరు? వారు శాస్త్రమర్యాద మీఱలేక యూరకున్నా రని తలఁచితివా? కావున నీ కార్యము నీకుఁ దగినది కాదు. శాస్త్రమర్యాద నుల్లంఘింపకుము.

సీ॥ అనిన వారల జూచి • యనియె గాధేయుఁడు, పృథివీశునీతనిఁ • ద్రిదివమునను
నిలిపెద నని పల్కి • నే నెట్లు దప్పుదు?, నైన నొకటిచేయు • డయ్య మీర
లాజగదంతంబు • కేఁగిల్లెడు నాడు, తారాగణం బన • దైవతాళి
యట్లె యీఁగావుత • మమరు నియ్యలియెల్ల, శాశ్వతం బగుచు నై • శ్వానరాధ్వ
తే॥ ముపకు వెలిగాఁగనో ముని • ముఖ్య! నిలుచు, నా త్రిశంకుఁడు తలక్రిందు • నగుచు నతని
ననుసరించెడి నుడుతతి • యమలకీర్తి, నాకమునఁ బోలె సౌఖ్యంబు • లందునందు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు చెప్పుచున్న దేవతలను మునులను జూచి విశ్వామిత్రుఁ డీరాజును నేను స్వర్గమున నిలిపెద నని చెప్పి యెట్లు తప్పుదును. కావున నా పూనిక నెఱవేఱున ట్లొక్క యుపాయము చెప్పెదను. నేను సృష్టించిన నక్షత్రము లీ జగ ముండు నఱకు నుండనిండు. వానిని మీరు ధ్వంసముచేయవలదు. అనిన వారు దాని కియ్యకొని, యివి యిట్టులే సుప్రసిద్ధజ్యోతిర్మార్గమునకు వెలిగాఁగ శాశ్వతముగా నిలువనిమ్ము. త్రిశంకుఁడు తలక్రిందుగా నతని ననుసరించి యీ నక్షత్రము లుండనిమ్ము. స్వర్గమునందువలె నందే యతఁడు సుఖపడనిమ్ము. అని చెప్పిరి.

శ్లో॥ యద్దురాపం దురామ్నాయం, దురాధర్షం దురన్వయమ్
తత్సర్వం తపసా సాధ్యం, తపోహి దురతిక్రమమ్.-భా౧౧౮-౧౧-౧౭.

రాజర్షి యగు విశ్వామిత్రుఁడే సృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి చేయఁగలిగినపుడు తపస్సునకేది యసాధ్యము.

కం॥ అన విని వల్లెయనుచును, మునివరుఁ డనఁ జనిరి సురలు • మునులును స్వేచ్ఛన్
జని రాయజ్ఞము ముగియుడు, మునివరులను దమనివాస • ములకుం బ్రీతిన్. ౧౧-౨౮

తా త్ప ర్య ము.

దానిని విశ్వామిత్రుఁ డంగీకరించెను. తమయిచ్ఛానుసారముగ దేవతలు మునులు పోయిరి. యజ్ఞమునకు వచ్చినమును లది యట్లు ముగియఁగానే వారివారి స్థానములకు వారు వారు పోయిరి.

దీనిచేఁ దపస్సున కసాధ్యమైనది లే దనియేర్పడుచున్నది.

-• ౬౧ వ సర్గము •-

ఉ॥ అందఱు వోవ నావనము • నందలి మానులఁ జూచి విఘ్నముల్
పొందఁగఁ గల్గె నీయెడఁ ద • పోగరిమంబున, కింక వేఱు ది
క్కుం దగఁ జేరి చల్పుదమె • ఘోరతపంబు ? విశాలపద్వని
సుందర మల్లపశ్చిమము • సొంపునఁ బెంపగుఁ బుష్కరం బటన్. ౧౧-౨౪

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లందఱు వెడలిపోవఁగా నావనమునందున్న మనుజులఁజూచి విశ్వామిత్రుఁడు నాశ్రమమునందు గొప్పతపస్సుచేయుటకు విఘ్నములు కలిగెను. కావున నింక మఱియొక దిక్కునకుఁ బోయి తీవ్రతపము చేయుదుమా ? పడమటిదిక్కు విశాలమైన మంచివనములచే నందగించియున్నది. అందే పుష్కరమును గలదు.

ఉ॥ అచ్చటి కేగి యందఱ మ • నంతతపం బొనరింప సిద్ధి యౌఁ
జెచ్చెర రండటంచుఁ జని • చేసె భయంకర మా తపంబు పెం
పెచ్చ ఫలాశనుం డయి య • హీనగతిన్ దృఢనిశ్చయంబునన్
సచ్చరితా! మహామహుఁ డ • నన్యవిచింత్యమహిష్ఠనిష్ఠలన్. ౧౧-౨౬

తా త్ప ర్య ము.

అక్కడఁ దీవ్రమైన తపస్సుచేసినఁ దపస్సిద్ధి గలుగును. త్వరగాఁ బోదము రండని యచటికిఁ బోయి యచట భయంకరమైన తపము ఫలములుమాత్ర మాహారముగాఁ గొని తపస్సిద్ధియైనఁ గావలయును. మరణమైన రావలయు నని నిశ్చయించుకొని యుత్కృష్టమార్గమున నితరులకుఁ జింతించుటకైన సాధ్యముగాని మిక్కిలిగొప్పదై కఠినమైన నిష్ఠఁబూని తపము చేయ నారంభించెను.

మ॥ అతఁ డీరీతిఁ దపంబు సేయఁగ నయో • ధ్యాధీశ్వరుం డార్యసం
స్తుతభాషుండు తపోవిశేషుఁడు నరో • త్తముం డుత్తమన్యాయని
ర్జితదోషుండు గుణైకభూషుఁడు ధరి • త్రీ పాంబరీషుండు ప్రీ
తితశేషుం డగునంబరీషుఁ డటఁ బూని • న్ వేలిమిం జల్పఁగన్. ౧౧-౨౮

అర్యసంస్తుతభాషుఁడు = పెద్దలు పొగడునట్లు మాటలాడువాఁడు; అరోషుఁడు = క్రోధములేనివాఁడు. దుర్వాసుఁడు తనకుఁ గీడుచేయఁబూనినను బదులుకీడు చేయనెంచలేదుగదా! ఉత్తమన్యాయనిర్జితదోషుండు = శ్రేష్ఠమైన న్యాయమార్గమున జయించిన పాపములుగలవాఁడు; గుణైకభూషుఁడు = గుణములే ముఖ్యములైన యాభరణములుగా గలవాఁడు; ధరిత్రీపాంబరీషుఁడు = రాజమార్తాండుఁడు లేక రాజేశ్వరుఁడు: 'కిరీటే భూపభేదే కంభా వ్యామాతకే రవౌ' -నానా. ప్రీణితశేషుండు = సంతోషపెట్టఁబడిన విష్ణువుగలవాఁడు. 'శేషో నంత హరిః'- నానా వేలిమిన్ = యజ్ఞమును.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు విశ్వామిత్రుఁడు తపముచేయుచుండుసమయమందే యయోధ్యయందు పెద్దలు మెచ్చునట్లు మాటలాడనేర్చినవాఁడును, క్రోధమును జయించినవాఁడును, శ్రేష్ఠమైన న్యాయమార్గమున దోషముల జయించినవాఁడును, సద్గుణములేభూషణములుగాఁ గలవాఁడును, రాజశ్రేష్ఠుఁడు నగు నంబరీషుఁ డనురాజు రాజ్యము సేయుచుండి యొకయాగముఁ జేయఁబూనెను.

(చూ. ప. ౯౬౮) మనువుకుమారుఁడైన నభగునకు నాభాగుఁడు జనించెను. అతని కుమారుఁడు అంబరీషుఁడు.

కం॥ ఆ జన్నపుఁబసువును సుర; రాజోకరే ప్రముచ్చిలింప • రాజును విప్రుం
  డోజ చెడ నీవు గాచెడి. యాజంతువుపోయె, నిట్టి•యలసత దగునే! ౧౧.౨౮

తాత్పర్యము.

అట్లాయన యజ్ఞము చేయునపు డింద్రుఁడు యజ్ఞపశువును దొంగిలించెను. ఆ ఋత్విజుఁడు రాజును జూచి నీవు రక్షించుచున్న యజ్ఞపశువు పోయెను. ఇట్టి మాంద్యము తగునా?

కం॥ క్రతుపశువు పోయె నేనియు, క్షితిపా! తత్పశువుఁ గావు • సేయనిరాజున్
  హతుఁ జేయును దద్దోషము, మతి మఱ పగునయ్య యిట్టి•మహితార్థములన్! ౧౧.౨౯

తాత్పర్యము.

యజ్ఞపశువుపోయెనా యా యజ్ఞపశువును గాచురాజు నాదోషము చంపును. కావున నిట్టి కార్యములం దింత మఱిమఱపు దగునా?

ఉ॥ నీమఱపింత చేసె ధర•ణీధవ! పోయినయట్టిదానిఁ గా
  నీ, మఱే యద్ది దుర్లభమ • యేని మఖార్థముగా మనుష్యుఁగా
  నీ, మొగిఁ దెమ్మువేగ మన • నిర్జరతుల్యుఁడు పల్లెపల్లెయు
  న్గ్రామము గ్రామమున్ వనవ•నంబును బట్టనపట్టనంబునున్. ౧౧౩౦

తాత్పర్యము.

నీ మఱపింత చేసెను. పోయిన పశువునైనఁ దెమ్ము. అది దొరకదాయెనా యజ్ఞము నిమిత్తమై మనుష్యునిగానీ వేగముగఁ దెమ్ము. అనఁగా దేవసముఁడైన యారాజు యజ్ఞపశువు నిమిత్తమై యూరూరు పల్లెపల్లె వనవనమున పట్టన పట్టనమున వెదుక నారంభించెను.

కం॥ రోయంగఁ దొడఁగి స్వయముగ, నేయెడ నెవఁ డేని దొరకఁ • డే తాఁ బశువై
యీ యజ్ఞముఁ దీర్పఁగ నని, రేయును బవ కలన తిరిగె • నృపతిలకుండున్.
౧౧౩౧

తాత్పర్యము.

ఏ స్థలమందైన నెవఁడైనఁ దాను బశువై యజ్ఞము సాంతము చేయించువాఁడొకఁడు దొరకకపోవునా యని రాత్రియనక పవలనక తానే స్వయముగ వెదక నారంభించెను.

—• శునశ్శేపోపాఖ్యానము •—

ఉ॥ పాలితధర్ముఁడైన నర • పాలుఁ డీగతి సంచరించు చో
నాలును బిడ్డలుం గలమ • హాత్ము ఋచీకునిఁ గాంచి మ్రొక్కి నీ
కాలను నూఱు వేలిడుదు • నయ్య, యొసంగుమఁ బుత్రు జన్నముం
బాలన సేయు; మంచు బతి • మాలుచు వెండియుఁ బల్కె మౌనికిన్. ౧౧౩౨

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తిరుగుచు ధర్మపరిపాలకుఁ డౌటచే నారాజు బలాత్కారము నెవనిని బీడింపక తానే నిండుమనస్సుతో నెవఁడైన వచ్చునాయని వెదకుచుఁ దిరుగుచుండు నెడ నొకచోట భార్యయు బిడ్డలుగల ఋచీకుఁడను మునిని జూచి (యీ ఋచీకుఁడే విశ్వామిత్రునితోడఁబుట్టినదాని మగఁడు) నమస్కరించి యయ్యా! నీకొక లక్షయావుల నిచ్చెదను. నీకొడుకులలో నొకని నిచ్చి యజ్ఞము రక్షింపుము అని బతిమాలి మఱియిట్లనియె.

కం॥ తా లీచపడఁగఁ దిరిగితిఁ జాలఁగ దేశములు నెందు • జన్నపుమొకమున్
జాలవకన సవపశువుగ, బాలకు నా కమ్ము మాత్మ • భవు లందొకనిన్. ౧౧౩౩

తాత్పర్యము.

పోయిన యజ్ఞపశువు దొరకునేమో యని తాలీచపడినట్లు దేశమంతయుఁ దిరిగితిని ఎక్కడ లభించినదికాదు. దానిబదులు మనుష్యునే యుంచవలసి వచ్చినది. నీకు ముగ్గురుకుమారు లున్నవారు కదా! వారిలో నొకని నాకమ్ముము.

తే॥ అనిన నీ వేయియిచ్చిన • నధిప! యీయఁ బ్రేమభాజన మైనవా • పెద్దకొడుకు
ననిన నృపుఁజూచియనియె ని • ట్లతనిభార్య, వినితివేరాజ! భార్గవుఁడనినపలుకు.
౧౧౩౪

తా త్ప ర్య ము

అనిన ఋచీకుఁడు నీ వేమి యిచ్చినను నా ప్రేమకుఁ బాత్రుఁడౌటచే నా పెద్ద కొడుకు నీయ నని చెప్పెను. ఆ మాట విని యాయనభార్య రాజా ! యీాయన చెప్పినమాట వింటివికదా!

కం॥ తనపెద్దకొడుకు నీఁ డఁట, శునకుం డస్మత్కనిష్ఠ•సుతుఁ డాతని నే,
కొనఁజాల, నమ్మనీకును, జననికిఁ గడగొట్టుకొడుకు • సమ్మతుఁ డధిపా! ౧౧౩౫

తా త్ప ర్య ము.

తనకుఁ బ్రేమపాత్రుఁడు కావునఁ బెద్దవాని నీయఁడఁట. శునకుఁడనువాఁడు నా కడపటికొడుకు. తల్లికిఁ గడపటికొడుకు మిక్కిలి యిష్టుఁడు, కావున నతని నేను విక్రయింపను, అనెను.

తే॥ ప్రాయికమ్ముగ జగమున • రాజవర్య!, పెద్దవానిపైఁ దండ్రికిఁ•బ్రేమ హెండు
పిన్నవానిపైఁ దల్లికిఁ • బ్రీతి గానఁ. గుజ్జువానిని రక్షించు•కొనుదు ననుడు.

తా త్ప ర్య ము. ౧౧౩౬

రాజా! లోకమునందు సామాన్యముగఁ బెద్దవానిపైఁ దండ్రికిఁబ్రీతి,పిన్నవానిపైఁ దల్లికిఁ బ్రీతి. కావున నా కొడుకును నేను రక్షించుకొనెదను.

దీనివలన నడిమికొడుకుపై దల్లిదండ్రుల కిరువురకుఁ బ్రీతియుండదనుట స్పష్టము. ఈగ్రంథకర్త తల్లి మరణసమయమందు (కడపలో) పెద్దకొడుకు సమీపమందుండెను. ఈగ్రంథకర్త చెన్నపురియందుండెను. మూఁడవకొడుకు బద్వేలియందుండెను. అట్టి యంత్యదశయందుఁ బెద్దకొడు కమ్మా సుబ్బన్నను బిలిపింతునా యని యడిగెనఁట. వాఁ డేలః రంగని బిలిపింపు మని యామె యనెనఁట.

కం॥ జనకుని పలుకుల నాపయి, జననీవాక్యములను విని • జనపతిని గనుం
గొనుచు శునశ్శేపుం డను, తనయుఁడు మధ్యముఁడు కడును•దారత ననియెన్.

తా త్ప ర్య ము. ౧౧౩౭

మొదటఁ దండ్రి చెప్పినమాటలు అవలఁ దల్లి చెప్పినమాటలు విని వారి భావము గ్రహించి, యిరువురకుఁ బనికిరానివాఁడను. నడిమివాఁడను నేనేకదా! ఇఁక నే నిక్కడనుండిన నేమి ! ఎక్కడనుండిన నేమి! ఎక్కడను లేకుండిన నేమి! నా ప్రాణమిచ్చి రాజయజ్ఞమైన రక్షించెదను - అనితలఁచి శున శ్శేఁపుడనువాఁ డుదారబుద్ధితో రాజున కిట్లనియె.

తే॥ తండ్రి యొల్లఁడు తనశ్రేష్ఠ•తనయు నన్నుఁ, దల్లియొల్లదు తనపిన్న•తనయునన్ను
వారియిరువురిమాటల•వలన చూడ, మధ్యముని నన్ను నమ్ముంగ•మనసుగలదు.
౧౧౩౮

కలరు = కలవారు.

తాత్పర్యము

రాజా! తండ్రి పెద్దకుమారు నమ్ముట కిష్టపడలేదు. తల్లి చిన్న కుమారు విక్ర యింప సమ్మతింపలేదు. వారిరువురిమాటలజాడ చూచిన నిరువురకు నన్ను విక్ర యింప నిష్టముకలదు.

దీనివలన గొప్ప ఋషీశ్వరులకును గామములోభము నజయ్యములని సూచన.

మ॥ ఇదె నే వచ్చెద మానవేంద్ర! కొనిపొమ్మిమ్మా యిమ్ము నీనూఱువేల్
కదుపుల్ దండ్రికి నంచు నన్ను నిడి భూకాంతుండు వైశ్యంబ తా
ముద మారన్ మునిపుత్రు ధర్మరతుఁ గొంపోవంగ మార్గంబున
న్గదియం బుష్కరమందు నిల్చె నడిమింట న్వేవెలుం గొప్పఁగన్. ౧౧౩౯

వేవెలుఁగు = సూర్యుఁడు - సహస్రకిరణుఁడు.

తాత్పర్యము.

కావున రాజా! నేను వచ్చెదను. కొనిపొమ్ము. నీ విచ్చెదనని చెప్పిన నూఱు వేల యావులను నాతండ్రి కిమ్ము - అని చెప్పఁగా రాజాప్రకారమే యిచ్చి యాలస్యము లేక తుదకు లభించెఁగదా, యజ్ఞము సాంతమగునుగదా యని సంతో షించి ధర్మప్రీతిగల యాకుమారునిఁ దోడుకొనిపోవుచు మార్గమధ్యమున మధ్యాహ్న వేళఁ బుష్కరతీరమందు నిలిచెను.

(పుష్కరము=తీర్థము లక్షణచే. 'గంగాయాం ఘోష' యన్నట్లు పుష్కరతీర మని యర్థము చెప్పవలెను.)

"అత్ర గాథాం యమే గీతాం । కీర్తయంతి పురావిదః । యథాన్యోపి నవి క్రేయః కింపునః పురుషప్రజాః । యోమనుష్యో మనుష్యస్య విక్రయాద్ధన మిచ్ఛతి । తస్యమూత్రం పురీషంచ స పరత్రోపి జీవతి"

ఈ మనువాక్యము చొప్పున మగబిడ్డల నమ్మరాదనియు నేమనుష్యుఁడు మనుష్యుల విక్రయించి ధనము సంపాదింపఁగోరునో వాఁడు వానిమూత్రపురీష ములచేఁ బరలోకమున జీవించువాఁ డగునని ప్రమాణ ముండఁగా నెట్లు ఋచీ కుఁడు పుత్రుల విక్రయించెనని శంక. ఇది జ్యేష్ఠపుత్రవిషయ మని పరిహారము. జ్యేష్ఠపుత్రుని దానమియ్యరాదు (దత్తుఁడుగా); విక్రయింపనురాదు. "న జ్యేష్ఠపుత్రం దద్యాత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్వా సహి సంతానాయ పూర్వేషామ్" మితాక్షర.

"న త్వేకపుత్రం దద్యాత్సహి సంతానాయ పూర్వేషామ్"-బోధాయనుఁడు. ఒంటికొడుకునుగాని పెద్దకొడుకునుగాని దత్తుఁడుగా నీయరాదు. "శోణిత

శుక్లసంభవో మాతృపితృ నిమిత్తకః తస్యప్రదాన పరిత్యాగ విక్రయేషు మాతాపితరౌ ప్రభవతః" —బోధాయనుఁడు. తల్లిశోణితము తండ్రిశుక్లము కలిసి పుత్రుఁడు పుట్టుటచే వానిని దానమిచ్చుటయందు నిరువురకు నధికారము కలదు. ఒకరిని గాదని మఱియొక రాపని చేయరాదు. కడపటికొడుకును విక్రయింపరామికిఁ దల్లిప్రేమయే కారణము. పాండవు లరణ్యమునకుఁ బోవునపుడు సహదేవుని జూచి "సహదేవా ! నీవు నాదేహమునకంటెఁ బ్రియుఁడవు. నీవు నన్ను వదలి పోకుము. మీయన్న లందఱు నడివికిఁ బోయినఁ బోనిమ్ము. నన్నురక్షించు పుణ్యము నీ విం దుండి సంపాదింపుము." అని చెప్పెను. —సభాపర్వము. ఇట్టులే యాశ్రమవాసపర్వంబునఁ గుంతి ధృతరాష్ట్రితోడఁ బోవుచు సహదేవుని ధర్మజుని కప్పగించి పోయెను. ఈకాలమునఁ దక్కినకొడుకులను దోఁచిరైనఁ జిన్నకొడుకులకుఁ బెట్టుట సాధారణముగఁ దల్లులకు వాడుక. వారికంటెఁ గూఁతు లెక్కువ.

—• ౬౨వ సర్గము •—

ఉ॥ ఓపక యెండవేడిమి నృ•పోత్తముఁ డాయెడ నిల్వఁగా శున
శ్శేపుఁడు పాఱుదెంచి ఋషి•శేఖరయుక్తుని మాతులుం దపో
వ్యాపృతుఁ గౌశికుం గనుచు • వారనిదప్పిని గాసి దీనుఁడై
ప్రోపటి గాజువాఱ ముఖ•మున్ వడిగా నోడిలోన వ్రాలుచున్. ౧౧౪౦

తాత్పర్యము.

ఎండవేఁడిమికిఁ దాళలేక ప్రయాణము నిలిపి యచ్చట రాజు నిల్వఁగాఁ గొంచెము విరామము దొరకుటచే శునశ్శేపుఁడు పరువెత్తివచ్చి ఋషీశ్వరులతోఁ గూడియుండు మేనమామను విశ్వామిత్రునిఁ జూచి యతిశయమైన దప్పిచేతను పరువెత్తివచ్చినగాసిచేతను దీనుఁడై ముఖము తెల్లవాఱఁగా దటాలున నొడిలోఁబడి యిట్లనెను.

—• శునశ్శేపుఁడు విశ్వామిత్రుశరణుఁ జొచ్చుట •—

శా॥ మామా! యే మని చెప్పువాఁడ నిఁక న•న్మన్నించి కాపాడవే
భూమిం దండ్రియు లేఁడు, లేదు తల్లియుం • బ్రోవంగఁ జుట్టంబు లేఁ
డోమౌనీశ్వర! నాకు నిప్పు డెటు లే • నూహించి భూమీశుప
త్కార్యంబు న్నెఱవేఱ నేఁ దపసి నై • కాంతుఁగ స్వర్గామమున్. ౧౧౪౧

మామా=మేనమామనైనను మేనమామనుగూడ మామ యని పిలుచుటయే వాడుక. తండ్రి లేఁడు - తల్లి లేదు-అనఁగాఁ జచ్చినా రని యర్థముగాదు, ఉండియు లేనట్టి నిష్ప్రయోజకు లని యర్థము. 'మాతానాస్తి పితానాస్తి నాస్తి బంధు సహోదరః' యన్నచోట నీ యర్థమే గ్రహింపవలెను.

తా త్ప ర్య ము.

మామా! నాగతి నే నేమని చెప్పికొందును? నన్ను మన్నించి నీవే కాపాడుము. తల్లిదండ్రు లుండఁగా నన్నుఁగాపాడు మనెడ వేల యందువేమో! నాకుఁ దల్లి లేనిదే తండ్రి లేనివాఁడే రక్షించుటకుఁ జుట్టములు లేనివారే ఉండియు వీరు నన్ను రక్షింపరైరి. కావున లేనివారే. కాఁబట్టి నీవే యేవిధముగనైన నాలోచించి యారాజుకోరిక నెఱవేఱునట్లు నేను దపస్సుచేసి స్వర్గము చేరునట్లు చేయుము.

చం॥ చిరముగ నాయు వొందునటు • చేయుము, దిక్కొకఁడైన లేఁడు, నా
పర మగుదిక్కు గమ్ము, తన • పట్టిని దండ్రియుఁ బోలె, నాపదం
బొరయఁగ నీక కావు, మఱి • పుట్టిన లోకములోనివెల్లరన్
గరుణను గావవే! యనినఁ గౌశికుఁ • డూఱడఁ బల్కె యల్లునిన్. ౧౧౮౨

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగ నర్థాయువనై చావక దీర్ఘాయువు గలిగి జీవించునట్లు చేయుము. కామభోగార్థముకాదు. స్వర్గమునకుఁ బోఁజాలినంత తపస్సుచేయుటకు, నాకు రక్షకుఁ డెవఁడును లేఁడు. నీవే నా పరమగతివి కమ్ము. నీ బిడ్డలను నీవు కాపాడు నట్లు నన్నుఁ గాపాడుము. ఆపదపాలుసేయకుము. నీకు మనస్సు గలిగనేని లోకము లోనివారి నందఱను గాపాడలేవా? యనినఁ గౌశికుఁ డల్లుని నూఱడించి.

చం॥ తనయులఁ జూచి యిట్లనియె • ధర్మపరాయణులార! భూమిపైఁ
దనయులఁ గోరుచుంట తలి • దండ్రులు దాము వచించువాక్యము
ల్వినియెడివారు పుట్టుటకు, • విశ్రుతనాకసుఖంబుఁ గాంచఁగాఁ
గనుటకుఁ, గాన వాని కిదె • కాలము వచ్చెను మీరు దీర్పఁగన్. ౧౧౮౩

తన కొడుకులను జూచి విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనెను. ధర్మమే పరమగతిగాఁగల కుమారులారా! తల్లిదండ్రులు భూమిమీఁదఁ దమకు బిడ్డలు కావలయునని కోరుటకుఁ దాము చెప్పినమాట వినువారు కలుగవలయుననియు, వారివలనఁ దాము స్వర్గసుఖము ననుభవింపవలయుననియు రెండుకారణములు. కావున నాకోరిక మీరు దీర్పుకాలము సంభవించినది.

'జీవతో వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్దం భూరిభోజనాత్ । గయాయాం పిండదానాచ్చ త్రిభిఃపుత్రస్య పుత్రతా.' తల్లిదండ్రులు జీవించియుండుకాలమున వారు చెప్పిన మాట వినువాఁడును, వారు మరణించినపిమ్మటఁ బ్రతిసంవత్సర మాదినమున విశేషముగ నన్నదానము చేయువాఁడును, గయయందుఁ బిండముపెట్టు వాఁడును నీమూఁడుకార్యములు చేయుటచే బుత్రుఁడు పుత్రుఁడనిపించుకొనును. అట్లుచేయనివాఁడు పుత్రుఁడుకాఁ డని భావము. మఱియును గొడుకులను వదలి

నైన శరణాగతరక్షణము చేయవలయుననియు నేర్పడుచున్నది. "తస్మాదపి వధ్యం ప్రపన్నం నప్రతిప్రయచ్ఛతి" - శ్రుతి. భారతమున ఘోషయాత్రఘట్టంబున ధర్మరాజు భీమునితో "కం॥ శరణం బని వచ్చిన భీ। కరశత్రుని నయినఁ బ్రీతిఁ గావఁగ వలయున్। కరుణాపరుల తెఱంగిది। యిరవుగ సరిగావు దీని కే ధర్మంబుల్." శరణాగతరక్షణము చేయకుండుట మహాపాపమనియు శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. 'కూటసాక్ష్యం, తథైవోక్త్వా, నిక్షేపమపహృత్యచ, ఏతదేవవ్రతంకుర్యాత్, త్యక్త్వాచ శరణాగతమ్' - శంఖధర్మశాస్త్రము. తప్పుసాక్ష్యము చెప్పినను, నిక్షేపమపహరించినను, శరణాగతుని రక్షింపక వదలినను ఈ వ్రతము చేయవలయును. ఈవ్రతమేదన :- శ్లో॥ నిత్యంత్రిషవణస్నాయీ, కృత్వాపర్ణకుటీంవనే, అధశ్శాయీ జటాధారీ, పర్ణమూలఫలాశనః, గ్రామం విశేచ్ఛభిక్షార్థం, స్వకర్మపరికీర్తయన్, ఏకకాలం సమశ్నీయా. ద్వర్షేచ ద్వాదశే గతే." అడవిలో గుడిసె వేసికొని, ప్రతిదినము ముమ్మారు స్నానముచేయుచు, నేలపైఁ బండుకొనుచు, జడలు ధరించి ఆకులు వేళ్ళు ఫలములు తినుచు నమ్మలారా, యయ్యలారా! నేను శరణాగతుని రక్షింపక వదలినవాఁడను! నాకింతభిక్షము పెట్టుఁడని బిచ్చమెత్తుటకై గ్రామమునఁ బ్రవేశించుచు దినమున నొకసారి యాహారమును గొనుచుఁ బండ్రెండు సంవత్సరము లుండవలయును.

శా॥ బాలుం డీతఁడు మౌనిపుత్రకుఁడు గా•పాడంగదే యంచు భీ
లోలుండై శరణంబు వేఁడె నను, మీ•లో నెవ్వఁడేన్ వీనికిన్
వాలాయంబుగఁ బ్రాణదాన మిడుఁ డీ•వాక్యంబు పాటింపుఁడీ,
మేలైనట్టి ప్రియంబు నా కిది సుతుల్ • మీ రీమొడం గూర్పుఁడీ. ౧౧౪౮

తాత్పర్యము.

ఇతఁడో బాలుఁడు. ఋషిపుత్రుఁడు. రక్షింపుమీ యని భయపడి నా శరణుఁ జొచ్చినాఁడు. కావున మీలో నెవఁడైన నొకఁడు వీని కెట్టులైనఁ బ్రాణభిక్ష పెట్టుఁడు. నేను చెప్పిన యీ మాట విని నన్ను గౌరవింపుఁడు. ఇది నాకు మిక్కిలి శ్రేయస్కరమైన ప్రియకార్యము. పుత్రులారా! దీనిని నెఱవేర్పుఁడు.

ఉ॥ మీర లెఱుంగనట్టివియు • మీరొనరింపని ధర్మజాలము
ల్ధారణి లేవు గావున ని•లాతలనాయకుయజ్ఞవేదికన్
మీరు పశుత్వ మూనుకొన • మేకొని యగ్నికి దృప్తిఁ గూర్పుఁడీ,
యారయ దీనఁ గల్గెడు న•నంతఫలం, బది చెప్పశక్యమే! ౧౧౪౯

తాత్పర్యము.

మీకుఁ దెలియనివి మీరు చేయఁజాలనివి ధర్మములు లోకమున లేవు. కావున రాజు యజ్ఞవేదికయందు మీరు పశువులరై యగ్నికిఁ దృప్తిఁగూర్పుఁడు. మీరిట్లు చేసినఁ గల మహాఫలము నే నేమి చెప్పగలను?

కం॥ కావుగడ గనెదు నీతఁడు. భూపతి జన్నంబు చక్క ♦ బొం దగు సురలున్
బ్రాపింతురు హర్షంబును, గాపాడఁగఁబడు మదుక్తి ♦ కావింపుఁడటుల్. ౧౧౪౬

తాత్పర్యము.

ఇతఁడు రక్షింపఁబడును. రాజుయజ్ఞము నెఱవేఱును. దేవతలు సంతోషింతురు. నా మాట దక్కించినవారగుదురు. కావున మీరట్లు చేయుఁడనెను.

చం॥ అన జనకోక్తుల న్విని య ♦ హంకృతితోఁ బరిహాసభాసురా
ననములతోడఁ 'దండ్రి! నిజ ♦ నందనులన్ బలిపెట్టి యన్యునం
దనుఁ బరిరక్షసేత దగు ♦ నా? యిది చూడఁగ శ్వామిషంబు భో
జన మనఁ గానికార్య'మని ♦ చయ్యనఁ బుత్రకు లంద ఱాడినన్. ౧౧౪౭

అని తండ్రిచెప్పఁగా విని యహంకారముతో హేళనము సూచించు ముఖములతో వారందఱు నిట్లనిరి. 'తండ్రీ! తన బిడ్డలను బలిపెట్టి యితరుని కొడుకును రక్షింపఁబూనుట న్యాయ్యమా! ఇది స్వార్జితమధురాహారము మాని కుక్కమాంసము దినుటవలె నిషిద్ధకార్యము.

(కుక్కమాంసము తినుట యనునది విశ్వామిత్రుని దెప్పిపొడిచెడిమాట. ఒక సారి విశ్వామిత్రుఁడు డాఁకలికిఁ దాళలేక కుక్కమాంసమును దొంగిలించి తినఁబోయె నని భారతమున గలదు).

దీనివలనఁ దల్లిదండ్రులను గర్వముచే ధిక్కరించిన మహాదోషమని యేర్పడుచున్నది.

"పితృమాతృ గురూణాంచ, యేవజ్ఞాం చక్రు రుద్ధతాః, త ఇమేపూయ విణ్మూత్రగర్తే మజ్జంత్యధోముఖాః, గర్దభో జాయతే జంతు; పిత్రోశ్చాప్యవమానకృత్, ఆక్రుశ్య మాతాపితరౌ, శారికా సంప్రజాయతే. తాడేన పీడయిత్వాతు. కచ్ఛప సంప్రజాయతే పరివాదీ ఖరోభవతి, శ్వావై భవతి నిందకః. పరిభోక్తా క్రిమిర్భవతి, కీటో భవతి మత్సరీ, ఆచార్యశ్చ పితాచైవ మాతా భ్రాతాచ పూర్వజః, నార్తేనాప్యవమంతవ్యా, బ్రాహ్మణేన విశేషతః".

ఎవఁడు తల్లిదండ్రులను గురువును గర్వముచే ధిక్కరించునో వాఁడు మూత్రపురీషబిలమందుఁ దల్క్రిందుగా మునిఁగియుండును. వారి నవమానించువాఁడు గాడిదగాను, బరుషముగఁ బలుకువాఁడు గోరువంకగను, బీడించువాఁడు తాఁబేలుగను, అపనిందలాడువాఁడు ఖరముగను, నిందించువాఁడు కుక్కగను, పరిభోక్త పురుగుగను, మచ్చరించువాఁడు కీటకముగను బుట్టును. కావున నాచార్యునిఁ దల్లిదండ్రులను అన్నను దా నెంత యార్తుఁడై యున్నను నవమానింపరాదు. అందు ముఖ్యముగ బ్రాహ్మణునకుఁ దగదు. 'గురునిందా దహ త్యాయుః'' గురునింద యాయువును దహించునని యనుశాసనపర్వంబునఁ గలదు.

శా॥ ఏమీరా ! యానని నేను జెప్పినది యం॥ద్రే కాదు కా దంచు మీ
రీమాడ్కిన్ భయ మేని ధర్మమతియే ✦ నెంచంగఁబో కాత్మలో
నామాటన్ జవదాఁటి మీర లిఁక మం॥ద్రా! తించు వాసిష్ఠు ల
ట్లే మం॥ద్రాదులఁడు జాగిలంబు నెఱచిన్ ✦ హీనాత్ములై వేసముల్. ౧౧౭౮

తాత్పర్యము.

అని కొడుకులందఱు తిట్టు లేకవాక్యముగఁ జెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁ డీగా నే నడుగనిపది మీరు కాదు కాదనెదరా ! మీకుఁ గొంచెమైన భయము లేదా యెను. తండ్రిమాటమీఱుట ధర్మవిరుద్ధమనియుఁ దోఁపదాయెనుగదా ! నా మాట నతిక్రమించి యింకను మీరు బ్రదికెదరా ? ఛీ ! వసిష్ఠునికుమారులవలె మీరును ముష్టికజాతివారై కుక్కమాంసము దిని నీచమనస్సులు గలవారై వేయి సంవత్సరము లల్లాడుఁడు.

ఉ॥ ఈపగిదిం దనూజుల న॥హీనరుషన్ శపియించి యాని యా
పాపినిఁ గాంచి రక్ష యిడి✦భద్రము చేకుఱు వైష్ణవంబు నా
యూపమునందుఁ గట్టఁబడి✦యుండెడివేళను నగ్నిఁగాంచుచున్
వే పఠియింపు మీని నని ✦ విశ్రుతగాథల నిచ్చి రెండిటిన్. ౧౧౭౯

తాత్పర్యము.

అని పట్టరాని కోపముచేఁ గొడుకులను శపించి విశ్వామిత్రుఁ డా బాలుని శునశ్శేపునిఁ జూచి యతనికి భయములేకుండ మంత్రించిన విభూదిపెట్టి నాయనా ! నిన్ను విష్ణుసంబంధమైన యూపమునందుఁ గట్టినపు డగ్నినిఁ జూచి జాగుసేయక యీ మంత్రములఁ బఠింపుమని 'ఇమమ్మేవరుణ' యను రెండుమంత్రము లుపదేశించెను.

(వైష్ణవోవై దేవతాయా యూప యని యూపము వైష్ణవ మని శ్రుతి యందుఁ గలదు. ఈ మంత్రములయం దొకటి యింద్రస్తుతి. ఒకటి యుపేంద్రస్తుతి.)

కం॥ మఱియును ని ట్లను వీని, న్మఱవక పఠియించి తేని ✦ మహిపతిక్రతువున్
నెఱవేఱు నీకు సిద్ధియు, వఱలు ననుచుఁ బనుప నతఁడు ✦ వడి చని నృపునిన్.

తాత్పర్యము ౧౧౮౦

ఇట్లుపదేశించి నేను జెప్పినప్రకారము వీనిని బఠించితివా రాజయజ్ఞము సఫలమగును. నీకు జీవితసిద్ధియుఁ గలుగును అని చెప్పఁగా నా మంత్రములను గ్రహించి శునశ్శేపుఁడు రాజునొద్దకుఁ బోయెను.

చం॥ కని నరపాలచంద్రమ ! యిఁ✦కం దడ వేటికి యజ్ఞవాటికిన్
జనుదము, స త్వరితంబుగను ✦ జల్పఁగ దీక్ష వహింపు మైక, మం
చన మునిపుత్రుమాటలకు ✦ హర్షము నొంది నృపాలుఁ డధ్వరం
బునకుఁ బురోధసమ్మతిని ✦ బూని నరేంద్రత నంత విప్రులున్. ౧౧౮౧

తాత్పర్యము

ఇట్లు పోయి యంబరీషునిఁ జూచి రాజా! ఏల యింకను జాగుచేసెదవు? యజ్ఞప్రదేశమునకుఁ బోవుదము. లెమ్ము. శీఘ్రముగ యజ్ఞదీక్ష వహింపుము. అని చెప్పఁగా నా మునికుమారుని మాటలు విని సంతోషించి రాజు పురోహితుఁడు చెప్పినప్రకారము యజ్ఞమునకై దీక్షవహించెను.

కం॥ అర్థునఁ బువ్వులఁ జుట్టియు, నెఱ్ఱని పుట్టములు గట్ట • నిశి జన్నంపుం
గొఱ్ఱునఁ గట్టిన వెఱవక, కుఱ్ఱఁడు పఠియించి మంత్ర•కూటము మదిలోన్. ౧౧౫౨

తాత్పర్యము.

అంతట బ్రాహ్మణులు బాలునకు మెడలోఁ బూలదండలు వేసి యెఱ్ఱని వస్త్రములు గట్టి దర్భలచేఁ జేయఁబడిన త్రాళ్ళతో యూపస్తంభమునకు బాలునిఁ గట్టిరి. వాఁడును భయపడక మంత్రములను దనలో స్మరించుచుండెను.

పశుభోక్త యింద్రుఁడు. యూపస్తంభదేవత విష్ణువు. తన్నాశ్రయించినవానినిఁ జేవికువరాదని విష్ణువు తలఁచి యింద్రునితో వీనికి జీవితసిద్ధి, రాజునకు యజ్ఞఫలము నిమ్మనఁగా దనస్వామిని స్తుతించెనని సంతోషించుచున్న యింద్రుఁడు విష్ణునాజ్ఞ ప్రకారము చేసెను.

కం॥ ఇంద్రుని నింద్రావరజున్, సాంద్రముదంబునను ముంపఁ • జయ్యన నామా
నీంద్రజునకు దీర్ఘాయువు, నింద్రుఁ డిడి సఫలుఁ జేసెఁ • బృథ్వీవరునిన్. ౧౧౫౩

తాత్పర్యము.

ఇట్లు స్తోత్రముచే నింద్రుని నుపేంద్రుని స్తుతింపఁగా నింద్రుఁడు మెచ్చి యతనికి దీర్ఘాయు విచ్చి రాజునకు యజ్ఞఫలము నిచ్చెను.

శ్రీ భాగవతంబున శునశ్శేఫునిఁ గొన్న రాజు పేరు హరిశ్చంద్రుఁ డని కలదు. "ఘను శునశ్శేఫునిఁ గొని యాగపశువుగ, నా హరిశ్చంద్రుని కాతఁడిచ్చె" నని యున్నది. గోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానమందు అంబరీషునకు నామాంతరము హరిశ్చంద్రుఁ డని యున్నది.

కం॥ వైశ్వానరతేజుం డీ, విశ్వామిత్రుఁడు నిండు • వేయేండ్లు దనున్
విశ్వంబు పొగడఁ దపమున్; శశ్వద్గతిఁ బుష్కరమునఁ • జలిపెన్ నిష్ఠన్. ౧౧౫౪

తాత్పర్యము.

అగ్నితేజఁడైన యా విశ్వామిత్రుఁడు పూర్ణముగ వేయేండ్లు తన్ను జగము పొగడునట్లు పుష్కరమున నిలిచి గాఢమైనతపముఁ జేసెను.

—• ౬౩-వ సర్గము •—

ఉ॥ నిండిన నేండ్లు వేయియు ము•నిప్రవరుం గన వచ్చి దేవతా
మండలితో విరించి శుభ•మానితవాక్కులఁ బల్కె సత్క్రియా
కాండసమార్జితం బగు న•ఖండఫలాన ఋషిత్వ మంది తో
దండితవైరి యుంచు నని • తాను దిరోహితుఁ డయ్యె నయ్యెడన్. ౧౧౫౫

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వేయిసంవత్సరములు నిండఁగా బ్రహ్మ దేవతలతోడ మునీశ్వరుఁ జూడ వచ్చి శుభకరమైన వాక్యములతో నాయనా! నీవు చేసినతపమువలన నీవు ఋషి వైతి వని తానరాకపోయెను.

ఉ॥ అంతటఁ దృప్తినొందక మ॰హాత్ముఁడు గాధిజుఁ డాచరించె నే
　　కాంతతపంబు, పట్టియెడ • నాకమలాకరవారి నాడఁగాఁ
　　గాంతనితాంతసుందరతఁ • గంతునికుంతె మనంత నప్సర॰
　　కాంత యొకర్తు మేనక ని॰కారవిధంబున వచ్చె, వచ్చినన్.　　౧౧౫౬

కమలాకరము = సరస్సు, వారి = జలము.

తా త్ప ర్య ము

విశ్వామిత్రుఁ డంతటితోఁ దృప్తిపడక యింకను దీవ్రమైన తపముచేసెను. అట్లు చేయుచుండుసమయమున నాతీర్థమున స్నానముచేయుటకై మిక్కిలి మనోహరమైన సౌందర్యముచే మన్మథునియాయుధమోయన్నట్లు లోక యప్సరస్త్రీ విశ్వామిత్రుని మోసగించు తలంపుతో వచ్చెను.

—• విశ్వామిత్రుఁడు మేనకను మోహించుట •—

కవిరాజవిరాజితవృత్తము

　　నలినవిలోచన సూనమనోహర•నవ్యశరీర విహారరతన్
　　జలదవినీలశిరోరుహఁ గోరక • చారురదన్ శిశిరాంశుముఖ
　　న్జలకము లాడ ఘనాంతరచంచల • నాఁ గని మారశరాహతుఁడై
　　కలఁగుచుఁ దామరపాకుజలం బనఁ • గాంతను డాసి వచించె నిటుల్.　　౧౧౫౭

నలినవిలోచన = కమలములవంటి కన్నులుగలది, సూనమనోహరనవ్యశరీర = పుష్పములవలె మనోహరమై పొగడఁదగిన శరీరముగలది, విహారరతన్ = జలక్రీడ యందు నాసక్తిగలది, జలదవినీలశిరోరుహా = మేఘమువలె నల్లనైన తలవెండ్రుకలు గలది. కోరకచారురదన్ = మొగ్గలవలె నందమయిన దంతములుగలది, శిశిరాంశు ముఖన్ = చంద్రునివంటి ముఖముగలది; ఘనాంతరచంచల = మేఘముసడుమ నుండు మెఱుపు, మారశరాహతుఁడై = మన్మథబాణములచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై, తామరపాకు జలము=తామరాకు మీఁది నీళ్ళు.

కవిరాజవిరాజిత వృత్తము న-జ-జ-జ-జ-జ-జ-వ-గణములు ఛందస్సు-అప్ప కవి కవిరాజవిరాజితమునకు ౮-౭-౭ స్థానములయందు యతియని చెప్పెను. నన్నయ భట్టారకుఁడు "రజనికరాననఁ బీ పయోధర • రాజిత రాజసుతన్ విలస | ద్గజ పతిగామినిఁజందనగంధిఁ బ్ర॰కాశితకాంతి సమన్వితఁ బం | కజ...." యని ౧౩ వ

స్థానంబున నొకయతితోనే పద్యము వ్రాసెను. తిక్కన శ్రీపర్వంబున "అనవుడు నిల్లను • నన్నరపాలున • కాతఁడు మోహము • పర్చిజగ । జ్జనులకుఁ బుట్టుట • సన్మతిఁగోరి వి•శారదు లాదర•సంభృతులై" యని పాదమునకు మూఁడేసి యతు లుంచెను. మఱి యీయనయే పై పద్యమునకు నాలుగవపద్యమున "అనయము లోలతమై విషయప్రప•యం బను దుస్తరపంకమున । న్మునుఁగుచుఁ దేలుచు నుండఁగఁ గాలము•ముట్టి రుజన్ జర నెవ్వగనై...."యని రెంటియతితో నన్నయ భట్టువలెనే రచించెను. ఈపద్యమున నన్నయమార్గ మనుసరింపఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము.

కమలములవంటి కన్నులుగలదియు, పూవువలె మనోహరమై మెచ్చుకొనఁ దగిన శరీరముగలదియు, క్రీడయం దాసక్తిగలదియు, మేఘమువలె నల్లనైన వెండ్రుకలుగలదియు, మొగ్గలవంటిదంతములుగలదియు; చంద్రునివంటి ముఖము గలదియు నగు నా యప్సరస మేఘమునడుమనుండు మెఱుపుదీఁగవలె నీళ్ళలో స్నానముచేయుచుండఁగాఁ జూచి కామబాణపీడితుఁడై మనస్సు కలవరపడి తామరాకుమీఁది జలము చలించినట్లు చలింపఁగా నాయందగ్రైను సమీపించి యిట్లనెను.

ఉ॥ అచ్చరకన్నరో । శుభము • లొత, నినుం గని నంతనుండియున్
క్రుచ్చుడి నన్ను మన్మథుఁడు • క్రూరశరంబులఁ, దాళఁ జాల నీ
విచ్చుగ నిచ్చట న్నిలిచి • హెచ్చు తమి న్నను నేలుకొమ్ము, నీ
నచ్చినబంట నౌదు నను • నమ్ముము నెమ్మది నంచు వేఁడినన్. ౧౧౭౪

తా త్ప ర్య ము.

ఓ యచ్చరకన్నియా! నీకు శోభనమగుఁగాత! నిన్నుఁ జూచినప్పటినుండి మన్మథుఁడు దయలేనివాఁడై తన బాణములచేఁ దూఁటులుపడఁ బొడుచు చున్నాఁడు. ఆవేదన సహింపలేను. నీవు మనసార నిచ్చట నిలిచి ప్రేమాతి శయమున నన్నుఁ బాలింపుము. నీకు నమ్మిన బంటనై వర్తించెదను. నామాట నమ్ముము. మోసములేదు. అని ప్రార్థించెను.

"శ్లో॥ స్వభావ ఏష నారీణాం, నరాణా మిహ దూషణమ్ । అతోర్థాన్న ప్రమాద్యంతి ప్రమదాసు విపశ్చితః॥ అవిద్వాంస మలం లోకే, విద్వాంసమపివా పునః । ప్రమదా హ్యుత్పథం నేతుం, కామక్రోధవశానుగమ్" మను-౨-౨౧౩-౨౧౪. పురుషులను మోహింపఁజేసి వారినిఁ జెఱుచుట స్త్రీలకు స్వభావగుణము. కావునఁ బండితులు స్త్రీలవిషయమునఁ బ్రమాదపడరాదు. 'మగవాఁడు పండితుఁ డైనను మూఢుఁడైనను వాఁడు కామక్రోధములకు వశుఁడై యుండెనేని నట్టివానిని దప్పుత్రోవలకుఁ బ్రమద లీడ్వఁగలరు' అను నీతిని గ్రహింపఁదగును.

కం॥ నీలోత్పలనయనాతర, ళాలోకనహతులు పోఁకుమంతకు వెలుఁగున్
ధీలలితసుజనవిమలో, ద్వేలాతిస్ఫుటవివేకదీపము నెమ్మిన్.

చం॥ నిరతముఁ దిండి బిచ్చమగు నీరసమద్దియుఁ నొక్కపూఁటయే
ధరణి తలంపు సెజ్జ పతితంబును దోడుశరీరమాత్రమే
చిరుఁగుల చీరతువ్వఁగమిచేత నమర్చిన బొంతపుట్ట యీ
కరణి మెలంగినన్ విషయకాంక్ష లోకింతయుఁ బాయ వక్కటా!

చం॥ వనదళవాతముల్ మెసవువారు పరాశరకౌశికాదు లా
ఘనులును సుందరీజనులఁ గన్గొని మోహితచిత్తులైరి హె
చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివారలకున్ మనోజయం
బు నెగడునేని వింధ్యము సముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే - భర్తృహరి.

గీ॥ కాముగెలువవచ్చుఁ గాలారి గావచ్చుఁ, బొంగువిషమునైన మ్రింగవచ్చు
నాఁడువారిచూపుటంపర గెలువంగ, వశముగాదు త్రిపురవైరికైన-భాగ.

సీ॥ ఆవరారోహ యామను గా • కంచు నిలిచెఁ, దత్తపోధనునాశ్రమ•స్థలిని లీల
నిట్లు పదియేఁడు లరుగ ము•నీంద్రచంద్రుఁ, డొక్కనాఁడిట్లుతలపోసె•నుల్లమునను.
౧౦౯

ఆ. వరారోహ = గొప్ప పిఱుదులుగల స్త్రీ.

తాత్పర్యము.

ఆయచ్చరయు పతియని యంగీకరించి యా ఋషీశ్వరు నాశ్రమమందే యుండెను. ఇట్లు వారిరువురు భార్యాభర్తలుగఁ బది సంవత్సరము లుండిరి. అంతటఁ గొంత కాలమునకు విశ్వామిత్రుఁడు మదనవేగము తగ్గఁగా నిట్టు లాలోచించెను.

ఉ॥ ఏడకఁ బ్రాహ్మణత్వమున • వేడ్కఁ యొనర్చువిరాగి గాధిజుం
డేడ! నిరాకులస్థితి స•హింపతపం బొనరించు టేడఁ! దన్
గూడి చరింపఁగాఁ బడుపుఁ•గోమలి యేడ! నయారె విన్నచో
బాడబు లెల్ల నవ్వఁ గని • పక్కున నవ్వరె, సైసి యార్చరే ౧౧౦
పడుపుఁ గోమలి = వేశ్య.

తాత్పర్యము.

వదలిపెట్టక యెట్టులైన బ్రాహ్మణ్యము సంపాదింపవలయు నని యాశగలిగి వైరాగ్యము పూనిన విశ్వామిత్రుఁ డెక్కడ! వ్యాకులపడక జితేంద్రియుఁడనై మహాతపము చేయుట యెక్కడ! తనకుఁ దోడు భోగము దేడ! బ్రాహ్మణులు వినిన ఫక్కున నవ్వరా! సిగ్గుదీయరా!

కం॥ రేపటిమాపటివలెనే, పేహోయెం బదియునేండ్లు ♦ వె నెలంతుకతో
శ్రీపుత్రునిబారి కయ్యో, లోపడితిన్ సిగ్గు చెడితి ♦ లోలాత్ముండ నై. ౧౧౬౧
శ్రీపుత్రుండు = మన్మథుండు.

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యయ్యో! యొక రేపు, ఒకమాపువలెఁ బదిసంవత్సరము లీయాఁడు దాని తగలాటముతో వ్యర్థముగాఁబోయెను. చపలమనస్కుండనై మన్మథునిబారి కయ్యో వశపడితిని. అవమానపడితిని.

విశ్వామిత్రుని చరిత్రమువంటిది విష్ణుపురాణంబున నొకటిగలదు. ౧ అంశము. ౧౫ అధ్యాయము. కండుఁ డను నొక ఋషి గోమతీతీరమునఁ బరమతప మాచరించుచుండెను. ఆయన తపస్సు చెఱచుటకై యింద్రుఁడు ప్రమ్లోచ యను నప్సరసను బంపెను. అది యాయన మనస్సును క్షోభింపఁజేసి వశపఱచుకొనెను. ఆయన విషయాసక్తమనస్కుండై దానితోడ మందరద్రోణియం దుండెను. ఇట్లు నూఱుసంవత్సరములకుఁ బయిపడియుండి యొకనాఁ డా యచ్చర 'మునీంద్రా! నాకు సెలవిచ్చెదవా, పోయివచ్చెద' ననెను. ఆయనయు నింకఁ గొన్నిదినము లుండి పొమ్మనెను. అదియు నంగీకరించి మరల నూఱుసంవత్సరము లుండి పోయెద నని సెల వడిగెను. ఇంకఁ గొన్నిదినము లుండి పొమ్మని కండుఁ డనెను. ఇట్లది యడిగినపు డంతయుఁ బోవల దని యతఁడు వారించుచుండెను. ప్రేమ వశమునను శాపభయమునను నది పో దయ్యెను, ఇట్లుండ నొకనాఁ డాముని పర్ణశాల విడిచి వెలుపలఁ బోవుచుండెను. ఎక్కడికిఁ బోయెద వని యది యడిగెను. సంధ్యవార్చ వేళయయ్యెను. వార్చకున్నఁ గర్మలోప మగు ననెను. అది పకాలున నవ్వి యిన్నిదినాలులేని సంధ్య నేఁడేల వచ్చె ననెను. అప్పుడు కండుఁడు నేటియుదయమునఁగదా! నిన్ను నదితీరమునఁ జూచి యాశ్రమమునకుఁ దోడి తెచ్చితిని. ఇప్పుడు సాయంకాలమయ్యెను. సంధ్యవార్చవలదా యనెను. అదియును మునీంద్రా! నేను నీయొద్దకువచ్చి నూర్లకొలఁది సంవత్సరము లాయె ననెను. ఓసీ! పరిహాసముగాదు. నీతోడ నే నుండి యెన్ని దినము లాయెను? అని యడిగెను. మునీంద్రా! నేను నీతోఁ బరిహాసమాడుదునా? నేను నీయొద్దకు వచ్చి తొమ్మిదినూర్ల యేడుసంవత్సరములు నాఱునెలలు మూఁడుదినము లాయె ననెను. అయ్యో! తపస్సు పాడాయెఁగదా యని యతఁడు పరితపించెను.

సమాధి సాధించినవారికిది గొప్పవిషయము గాదు. సమాధి మనోవ్యాపారమే కదా! మనస్సు చంచలతలేక యొక్కదానియందు స్థిరపడియుండ నభ్యాసపడెనేని ధ్యానవిషయ మేదైననేమి? అట్టైన నాత్మయందు, నిట్టైనఁ గామమందు,

వ్యా క ర ణ ము

లోపడు=ఈపదమును సీతారామాచార్యులవారు డోకారము పొచ్చు, అడఁగు మస్తరించు లోనగు శబ్దంబులకడ లక్ష్యంబులలో లోపడు అని వ్రాసియు వానిని మరల వివరింపకయు శబ్దమును లోఁబడు అనియే వ్రాసిరి. దీనికిఁగారణము వారు "కినిసిపాణి నాళీకంబు పొనుపుటయును సంతలోఁబడ కదియు" (అంతలోన్ + పడక = అంతన్ + లోఁబడక అనిభేదము - హ. వ. ౨ ఆ.) అని వ్రాయుటగాఁ దోఁచెడి. రెండర్థములందును లోపడు శబ్దమే యేల గ్రహింపరాదో. లోను + పడు = లోపడు. లోను లోని 'ను' ద్రుతము గాదు. దేశ్యవిశేష్య మని వారే వ్రాసి "దురభినివేశంబైన యాలోను నిశ్చింతుండై పతికేలు పట్టుకొని చొచ్చెన్" భార. ౨-ఆ, ఇచట లోను=లోపల యని యర్థము. విరాటపర్వము ౧-ఆ, ౩౨౮ పద్యంబున 'లోనుపఱుపక' యనియే యున్నది. చిన్నయసూరిగారి నీతిచంద్రికయందును "లోపడు" అనియే ప్రయోగింపఁబడి యున్నది. అది చేపడు, పైపడు వంటిది. లోచేయి, లోచూపు, లోకడుపు, లోచేసికొను, లోతక్కువ లోనగు శబ్దంబులం దరసున్న గానరాదు. పైన్ + పడు = పైపడు, చేన్ + పడు = చేపడు నని యేక శబ్దంబు లగుచో ద్రుతమునకు లోపమయినట్లు లోనుపడు లోపడు నని యేలకాదు? వాఁడు నీళ్ళలోఁబడెను. వాఁడు నాకు లోపడెను. కొమ్మవిఱిగి నెత్తిపైఁబడెను. నా మీఁదికి వాఁడు పై పడివచ్చెను. నా పతులగు గంధర్వులచేపడి, ఒరుచేపడ వెన్నఁడును: పైపడు నాపదసైఁచిన భూపాలా తేఁణములోనఁ బొందు శుభంబుల్.- భార. ౨ ఆ. దీనివలన లోన్ అనునది విభక్తి ప్రత్యయమైనపుడు లోఁబడునవియు నేకపదమైనపుడు లోపడుననియు రూపంబులు గ్రాహ్యంబులు.

కం॥ తాఁడఁట సుఖమున్ రోసిన,వాఁడఁట బ్రాహ్మణతఁ గోరి • వనముల నేఁడుల్
పూఁడులు మునియై వెలనవఁ, బోఁడికిఁ దక్కెనఁట! యిట్టి•బూమెలు గలవే.
౧౧-౨

వెలనవఁబోఁడి = బోగముది, బూమెలు = మాయలు.

తా త్ప ర్య ము.

రాజఁట-సుఖమును వదలినవాఁడఁట. విరాగియఁట. బ్రాహ్మణ్యము సంపాదింపఁ గోరి యడవులలో నేండ్లు పూండ్లు చేయునది తపమఁట. బోగముదానికి వశపడె నఁట. ఇట్టి బుద్ధిమోసముకూడఁ గలదా!

కం॥ ఘనమైనబుద్ధిమోసం,బునఁ జెడితిం జెడితి రిత్త•బూటక మేలా
ముని యఁట వెలచెలిపొం దఁట!!, వినువారలు నగరె వట్టి•వేడబ మనుచున్.
౧౧-౩

వేడబము = వేషము.

తాత్పర్యము

గొప్ప బుద్ధిమోసంబునఁ జెడిపోయితిని. ఇఁక నుత్తమోపవేషముతో నేమి ప్రయోజనము? మునియఁట. భోగముదానితోఁ బొందఁట. ఎవరైన వినిన నుత్తివేష మని నవ్వరా?

మ॥ అని లజ్జావనతాస్యుఁడై యెటు లో కో • ప్రాప్తించె బంజాట మం
చని యోజించి సుపర్వకోటులు తపో • హానిన్ ఘటింపంగఁ జే
సిన మోసం బని యూర్చి కుంది మదిరా • క్షిన్ సాధ్వసాకంపితాం
గను వీక్షించి తపోధనుండు మృదువా • క్యస్ఫూర్తిఁ దా నిట్లనున్. ౧౧-౮

లజ్జావనతాస్యుఁడు = సిగ్గుచే వంచిన ముఖముగలవాఁడు, సాధ్వసాకంపితాంగను = భయముచే వణఁకు దేహముగలదానిని.

తాత్పర్యము

ఇట్లాలోచించి సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొని యీ బంజాటము గలుగుటకు నేమి కారణము? ఎట్లిది గలిగెను? అని యోజించి యోహో యిది నా తపస్సు పాడుచేయ దేవతలు పన్నిన పన్నాగము అని తెలిసికొని మోసపోయితినిగదా యని నిట్టూర్పు విడుచుచు శాపము పెట్టునో యని భయముచే గడగడ లాడు చున్న మేనకను జూచి మెత్తనిమాటల నిట్లనియె.

కం॥ ఏలా వెఱచెద వోసుర, బాలా! స్మరజితుఁడ నైన • బాలిశుఁడను ద్వ
ల్లీలారతిఁ జెడితిని ని, న్నేలా యన వలదు నింక • నేగుము తరుణీ! ౧౧-౯

తాత్పర్యము.

ఓసీ! దేవకన్యా! నీ వేల భయపడెదవే. నీ దోష మిం తేదియు లేదు. నేను బుద్ధిలేనివాఁడనై కామముచే జయింపఁబడి నీ సాంగత్యముచేఁ జెడితిని. దోషము నాయం దుండ ని న్నని ప్రయోజన మేమి? ఇఁకఁ బొమ్ము.

శ్లో॥ అర్థాశ్చ నార్యశ్చ సమాన మేత
చ్ఛ్రేయాంసి పుంసా మిహ మోహయంతి,
రతిప్రమోదా త్ప్రమదా హరంతి
భోగై ర్ధనం చా ప్యుపహంతి ధర్మాన్. - భార.

పురుషుని మోహింపఁజేసి వాని శ్రేయస్సును హరించుటయందు స్త్రీలు ధనములు సమానములు రతిసంతోషముచే స్త్రీలు హరింతురు. భోగముల వలని ధనము ధర్మమును నాశముచేయును. కావునఁ దన శ్రేయస్సుగోరువాఁడు కామినీకాంచనములవలనఁ బ్రమాదపడరాదు.

గీ॥ పొలఁతి దావవహ్ని పురుషుఁ డాజ్యఘటంబు, కరఁగకుండ రాదు కదిసెనేని,
బ్రహ్మనైనఁ గూఁతుఁ బుట్టకమానఁడు.....భాగ.

తే॥ అనుచుఁ దెఱగంటివాల్గంటి•పనిపి చనియె, దానువలిగట్టుపొంతకుఁ•దపము సేయఁ
గామముజయింపఁగా మదిఁ•గార్యమూని కౌశికీతీరమునఁజల్పె•గడుసుఁదపము.

తెఱగంటి వాల్గంటి = దేవతాస్త్రీ. తెఱ + కన్ను = మూఁతపడక తెఱచికొని యుండుకన్ను, బహువ్రీహియందు తెఱగంటి యగును. ముక్కంటివలెనే - తెఱ కన్నుకలది, తెఱగంటి సంస్కృతసంప్రదాయానుసారముగ సమాసాంతకార్యము. ఇది 'అనిమేష' శబ్దపర్యాయము వాలు + కన్నుగలది = వాల్గంటి, కన్ను శబ్ద మూపవిభక్తికము గావున 'ంటి' వచ్చి కంటి యయ్యెను. వలిగట్టు = చలిమల, హిమవంతము.

తాత్పర్యము

అని చెప్పి దేవకాంతను బంపి తాను హిమవత్పర్వతముపొంతకుఁ గామమును జయింపఁగోరి కౌశికీతీరమందు కఠినతపము చేయఁబోయెను.

—• విశ్వామిత్రుఁడు మహర్షి యగుట •—

ఉ॥ ఉత్తమపర్వతంబున మ•హోద్యమతత్పరుఁడై వేసముల్
మొత్తముగా నిలింపతతి • మోడ్పుఁగరంబుల బ్రహ్మ డాసి యా
సత్తముఁడున్ మహర్షి యనఁ • జాలుతపం బొనరించె, రాఁ గదే
యుత్తలపాటు చెందె భువ•నోత్కరముల్ ముని శాంతుఁ జేయవే. ౧౧౬౭

మహోద్యమము = గొప్ప ప్రయత్నము, తత్పరుఁడు = దానియందే యాసక్తి గలవాఁడు.

తాత్పర్యము

ఉత్తరమున నుండు మంచుఁగొండయందు గొప్పప్రయత్నమం దాసక్తుఁడై వేయిసంవత్సరములు నిశ్చలుఁడై నిర్విఘ్నముగాఁ దపము చేసెను. అప్పుడు దేవతా సమూహమంతయు బ్రహ్మను జేరఁబోయి కరములు మోడ్చి యయ్యా! సజ్జన శ్రేష్ఠుఁడు విశ్వామిత్రుఁడు మహర్షి యగుటకుఁజాలిన తపస్సుచేసెను. ఆ మాట యాయనకుఁ జెప్పి మునిని సమాధానపఱుపుము. లోకములు కలవరపాటు చెందు చున్నవి.

తే॥ అనినఁ జనుదెంచి మునిఁగాంచి•యాదరించి, నాయనా నైతివి మహర్షి•నాఁగవగపు
గొనక తన్నివహింపక•వనజభవుని, మోముఁగని యూర పలికె నే•మునివరుండు.

తా త్ప ర్య ము.

అనిన బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి విశ్వామిత్రునిఁజూచి నాయనా! నీవు మహర్షి వైతి వని చెప్పఁగా నీయన వ్యసనముపడక పొంగిపడక బ్రహ్మను జూచి యిట్లనియె.

ఉ॥ నీవు మహర్షి వం చనుట • నే నిపుడైతి జితేంద్రియుండ నాఁ,
గావు జితేంద్రియుండ వికఁ • గాధిజ! యత్నము సేయుదానికిన్,
నావుడుఁ జేతులెత్తి యుశ•నంబుగ గాడుపుఁ గ్రోలి త్రావు లే
కావలఁ గేవలం బచలుఁ•డౌచు మహాద్భుతనిష్ఠ సల్పుచున్. ౧౧౮౯

తా త్ప ర్య ము.

దేవా! నీవు నన్ను మహర్షి వని యంటివి. అయిన నేను జితేంద్రియుండ నేఁ దా యనిన నీవు జితేంద్రియుండవు కావు. దానికై యింకను నీవు ప్రయత్నము చేయుము. నీ మనస్సు వికారమునొందుటకుఁ గారణము గలిగినను నెపు డది వికారము నొందకుండునో యపుడు జితేంద్రియుఁడవుగాని యూరక వికారకారణములు లేనపుడు వికారములేక యుండుట గాదు. అల్పకారణమున నీ పుత్రుల శపించితివే నీ వెట్లు జితేంద్రియుఁడవు? అని బ్రహ్మదేవుఁడు చెప్పిపోఁగా విశ్వామిత్రుఁడు కామమును జయింపఁగోరి రెండుచేతులు మీఁదికెత్తి గాలి నాహారముగఁ గొనుచు నిరాహారముగ నేమియుఁ గదలక మెదలక మిక్కిలి యాశ్చర్యకరమైన తపంబు చేసెను.

తే॥ మండు వేసంగిఁ బంచాగ్ని • మధ్యమందు, నారబయటను వానల•వ్వారిగురియఁ
బుండుచలిలోన జడజల•పూరమందు, నిలిచి రేలుంబవళ్ళును•నిష్ఠ వలిపె. ౧౧౯౦
ఆయనచేసిన తపమువిధ మిందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

వేసంగియందు నెండలు మండుచున్న సమయమునఁ బంచాగ్ని మధ్యమందు, వానలు జోరునఁ గురియుసమయమందు నారబయటను, పుండువంటి చలిలోన చల్లనినీళ్ళయందును రాత్రిపగలు నిలిచి తపస్సుచేసెను.

(పంచాగ్ని = నాలుగుప్రక్కలు మంటలు, మీఁద సూర్యుఁడు.)

తే॥ దానఁజేసి జగంబులు • తల్లడిల్లె, వాసవుఁడు దేవతలతోడ • వనట గుడిచి
తమకు హితమును ముని కహి•తంబునైన, పలుకు లిట్లని రంభతోఁ•బలికెనపుడు.

తా త్ప ర్య ము.

విశ్వామిత్రుఁ డిట్లు ఘోరతపస్సు చేయుచుండుకాలమున నా తపస్సు వేఁడిమికిఁ బ్రపంచము తల్లడిల్లె. దేవతలతోడ నింద్రుఁడు దుఃఖించి తమకు మేలు, మునికిఁ గీడు నగు పలుకు రంభతో నిట్లనెను.

—• ౬౪ సర్గము. రంభ విశ్వామిత్రునిచే శపింపఁబడుట •—

శా॥ రంభా! వంచితయోగిపుంగవసమా•రంభా! భవన్నైపుణీ
జంభం బిప్డు చూపఁగా నదను, వి•శ్వామిత్రమౌనీంద్రునం
రంభం బాఁపవె, దేవకార్య మిది వి•స్రంభంబుగాఁ దీర్పు, నా
జంభారాతిని జూచి సిగ్గుపడి వా•చా దైన్య మేపారఁగన్. ౧౧౭౨

వంచితయోగిపుంగవ సమారంభా = వంచింపఁబడిన యోగిశ్రేష్ఠుల ప్రయత్నములు గలదానా. భవత్ = నీ, నైపుణీ = నేర్పు, అదను = సమయము, విస్రంభము = నమ్మకము, జంభారాతిని = ఇంద్రుని, జంభుఁ డను రాక్షసునికి విరోధి.

తాత్పర్యము.

యోగిపుంగవుల ప్రయత్నములను ఫలహీనములుగఁ జేసెడిరంభా! నీ నేర్పు దంభము నేడుగాఁ జూపుటకు సమయము! విశ్వామిత్రునితపమునాటోపము నణఁపుము. ఇది దేవతాకార్యము, నమ్మకముగాఁ జేయఁదగినదానవు నీవే. అనిన పది తాను జేయఁజాలమికి సిగ్గుపడి దీనవాక్యములతో నింద్రునితో నిట్లనియె.

చం॥ కరములు మోడ్చి యిట్టు లనుఁ • గంజదళాక్షి, సురేంద్ర! కౌశికున్
సరసకుఁ బోవ నెంచినను • జల్లను గుండెలు, చల్లజంపునాఁ
కరమున కాటపట్టు, వణఁ•కం దొణఁగెం దను వెల్ల, వాని వా
దురుసు నెఱుంగవే, కొఱవి•తోఁ దల గోఁకికొనంగ వచ్చునే? ౧౧౭౩

చల్లజంపు = భయంకరుఁడు, (చల్లజం పయ్యెఁ జంద్రుఁడు శత్రుతతికి - హరి. ఉ ౧౦ ఆ.) ఆఁకరము = ఆగ్రహము, కోపము. వాదురుసు = నోటిదురుసుఁదనము.

తాత్పర్యము.

రెండుచేతులు జోడించి యింద్రునితో నిట్లనియె. సురేశ్వరా! విశ్వామిత్రుని సమీపమునకుఁబోవ దలఁపఁగానే గుండెలుజల్లుమనుచున్నవి. భయంకరుఁడు. కోపమునకుఁ దావు. దేహమంతయు గడగడలాడుచున్నది. వానినోటిదురుసు తెలియునా? తటాలున శపించునే. తెలిసి తెలిసి కొఱవితో నెవరు తల గోఁకికొందురు?

ఆ॥ దయఁ దలంప వయ్య • దంభోళిసాధన, కరుణ చూడ వయ్య • పరశిహృదయ
యనుచు దీనవాణిఁ • బ్రార్థింప గీర్వాణి, కాంతఁ జూచి దాన•వాంతకుండు. ౧౧౭౪

దంభోళిసాధన = వజ్రము నాయుధముగఁగలవాఁడా.

తా త్ప ర్య ము.

వజ్రమువంటిదాని నాయుధముగఁగలవాఁడా! ఆఁడుదానను, నిరాయుధ నైన నాయందు దయదలంపుము. నీవజ్రముచేఁ గానిపని యాఁడుదాననగు నాచే నేమి కాఁగలదు? కావున పరశోహ్యదయా! నాయందు దయ చూడుము. అని దీనవాక్కులతో నాదేవకాంత ప్రార్థింపఁగా దానిని జూచి యింద్రుఁ డిట్లనియె.

చం॥ వెఱచెద వేల రంభ! తగ • వే శుభ మయ్యెడుఁ గాక నీకు, నీ
 యొఱపు మరింతగా మెఱయ • నుజ్జ్వలపుష్పవసార రమ్ము నీ
 కుఱఁగట నుండువాఁడ, సుమ•కోమల! మారునితోఁ బికంబనై
 బిఱుసుగఁ గూయఁగాఁగలను, • బ్రేయసి! యామని నిల్చుఁగొమ్మలన్. ౧౧౭॥

తా త్ప ర్య ము.

రంభా! ఏల భయపడెదవే? నీవంటిదాని కిది తగునా? నీకు మేలు గలుగునుగాక! నీ సౌందర్య మినుమిక్కిలిగా మెఱయునట్లు సౌందర్యము చేసికొని రమ్ము. మన్మథునితో నీ ప్రక్కన నే నుండువాఁడను. నేను కోకిలనై కూయుచుందును. చెట్లకొమ్మలయందు వసంతుఁడు నిలుచును. కావునఁ జెట్లన్నియు వికసించి మనస్సు నాకర్షింపఁగలవై యుండును.

క॥ అనుచు వచించిన మేకొని, వనితయుఁ గై సేసికొని స•వనవంబుగఁ ద
 న్మునిఁ జేరఁబోయి చిఱునవ్వొవరమనోజ్ఞంపుఁబాట•యొక్కటిపాడెన్. ౧౧౮

తా త్ప ర్య ము

అని చెప్పఁగా రంభ యంగీకరించి క్రొత్త క్రొత్తసొగసుచేసికొని యామునిసమీపమునకుఁ బోయి చిఱునవ్వు నవ్వుచు మనోహరమైనపాట యొక్కటి పాడెను.

చం॥ విన విన నింపు సొంపు నొద•వించుచు మించెడి పంచమధ్వనిన్
 ముని విని కన్ను విచ్చి తన•ముంగలఁ బాడెడి దేవకామినిన్
 గని మది సంశయించి శచీ•కాంతునితంత్ర మటం చెఱింగి లోఁ
 గినుక జనింపఁ గన్నుఁగవ • కెంపు రహింపఁగఁ బల్కె రంభతోన్. ౧౧౯

పంచమధ్వని=సరిగమపధని యను సప్తస్వరములలో నైదవది గనుకఁ బంచమధ్వని యని పేరు. కోకిల ధ్వనికిఁ బంచమధ్వని యని పేరు.

తా త్ప ర్య ము

విన వినఁగా నింపు సొంపు కలిగించుచు పంచకంఠము నతిశయించు పంచమధ్వనితోఁ బాడఁగా! ముని విని కనులు తెఱచి తనముందర పాడుచుండు దేవస్త్రీనిఁ జూచి మనస్సున సందేహించి యిది యింద్రుఁడు చేసిన మాయోపాయ

మని రెచ్చఁగి మనస్సునఁ గోప ముదయింపఁగాఁ గన్ను లెఱ్ఱఁజేసి రంభతో నిట్లనియె.

—• విశ్వామిత్రుఁడు రంభను శిలగా శపించుట •—

శా॥ ఓసీ ! కామముఁ గ్రోధమున్ గెలువఁగా • నుంకించుచో నీవటే
దోసం బెంచక నాతపోగరిమమున్ • దుశ్శీల ! పోకార్పఁగా
వేషంబున్ వహియించి వచ్చితివి, పృ•థ్విన్ రాయివై వేలుపుం
దాసీ! పో పదివేల యేండ్లు పడియుం•డన్ మీఁద లగ్గయ్యెడిన్. ౧౧౮

ఉంకించుచోన్ = ప్రయత్నించుచుండఁగా, పోకార్చు = నాశముచేయు.

తా త్ప ర్య ము.

ఓసీ ! నేను గామక్రోధముల జయింపఁ బ్రయత్నించి తపస్సు చేయుచుండఁగా నిది పాపకార్యమని యెంచక నాతపస్సు పాడుచేయుటకు వేషము వేసికొని వచ్చితివా! ఓసీ దాసీ! పో. పదివేలయేండ్లు రాయివై పడియుండుము. అమీఁద నీకు మేలగును.

దీనివలనఁ గామమును జయించుటకంటెఁ గ్రోధమును జయించుట దుష్కరమని యేర్పడుచున్నది. కాముని జయింప శివుఁడు క్రోధమునకు పాలు కావలసి వచ్చెను.

కం॥ నాయిచ్చినయీశాప మ, మేయతపోబలయుతుండు • మేధానిధి య
త్యాయత తేజుఁడు విప్రుఁడు, పాయంగాఁ జేసి నిన్నుఁ•బరిరక్షించున్. ౧౧౯

తా త్ప ర్య ము.

ఇప్పుడు నేను బెట్టిన శాపము గొప్ప తపోబలము బుద్ధిబలము విస్తారమైన తేజస్సుగలవాఁడు నగు బ్రాహ్మణుఁడు పోఁగొట్టి రక్షించును.

కం॥ అని తిట్టి తాల్మి లేమికి, మనమున నుడు కొందె; వేల్పు•మగువయు నావెం
టనె శిలయై పడె; దానిని గని పఱచిరి వాసవుండు • గందర్పుండున్. ౧౨౦

తా త్ప ర్య ము.

అని తటాలున శపించి యయ్యో తొందరపడితిఁ గదా ! ఓర్పు లేదాయెఁ గదా యని తపించెను. అది చూచి యింక నిక్కడ నుండిన మనప్రాణము మీఁదికి వచ్చునని భయపడి యింద్రుఁడు మన్మథుఁడు పరువెత్తిరి.

జితేంద్రియుఁ డగుటకు యోగమార్గముకంటె భక్తి మార్గమే శ్రేష్ఠమని "యమనియమాది యోగముల నాత్మ నియంత్రితమయ్యుఁ గామలోభములఁ బ్రచోదితంబయగు శాంతివహింపదు, విష్ణుభక్తిచే । గ్రమమున శాంతిగైకొనిన కైవడి" నని భాగవతము. యోగసిద్ధిగల విశ్వామిత్ర దుర్వాసులకు భక్తులగు నంబరీష నారదుల కెంత తారతమ్య మున్నదో చూడుఁడు.

ఉ॥ అంతట మౌనినాథుఁడు త•పంబెయు శాంతము లేమికిం గడు
న్జింతిలి యెంత లైన నిఁక • నిశ్చయ మిద్యది కోప మూన నా
స్వాంతమునందు, వా తెఱచి • పల్కను బల్కఁగ యుజ్జగింతు, నే
నంతకుఁ దీరకుండిన శ•తాబ్దము లైనను నూర్పు మానెదన్. ౧౧౮౧

తాత్పర్యము

అంతట మునీశ్వరుఁడు తనకుఁ గొంచెమైనను శాంతిగుణము లేమికిఁ జాల విచారపడి యయ్యో యిది నన్ను మోహగింపవచ్చు నని యాగ్రహపడితిని గాని యది నన్నేమి చేయ గలదు? నాసమ్మతిలేక నన్నుఁ దెఱుపలేదుగదా! ఛీ పాపమా నినుఁ బోయియుండుమగదా! ఆ మాత్రమునకుఁ దాలిమిలేక తపస్సునాశము చేసికొంటినే! కామక్రోధముల జయించితినా యని బ్రహ్మనడిగితినే! నాలోపము నాకే తెలియుచున్నదే! కామమును జయించితినిగాని క్రోధమును జయింప లేనైతినిగదా! కానిమ్మా. దానిని జయించెదను. అని యోజించి యిఁక నిదే నిశ్చయము. ఎంతలైన రానిమ్మా, నా మనస్సునఁ గోపము పూనను. నోరు తెఱచి యొకమాటనైనఁ బలుకను, అంతకు సాధ్యపడకుండిన నూర్పుకూడ నూఱేండ్లయినను మానెదను.

కం॥ చిక్కించెదఁ గాయంబును, స్రుక్కించెద నింద్రియముల • శుద్ధంబుగ నే
మక్కించెదఁ గామంబును, ద్రొక్కిన మ్రొక్కినను నొక్క•త్రోవన యుండున్. ౧౧౮౨

తాత్పర్యము.

దేహము సన్నగిల్లఁజేసెదను. ఇంద్రియముల పొగ రణఁగించెదను. కామమును బూర్ణముగఁ జంపెదను. నన్ను నెవ్వరైన మీఁదఁబడి త్రొక్కినను లేక గౌరవించి మ్రొక్కినను నొక్కరీతిగ నుందును.

కం॥ కుడువను గుడుపును శ్వాసము. విడువను మఱి కోప మనెడి • విషయంబుమదిన్
దడవను బాఁపనితన మలవడుదాఁక నటంచు సుద్రుఢ•భావం బగుమతితోన్.

తాత్పర్యము. ౧౧౮౩

ఆహారము తినను; ఊర్పు విడువను, కోప మనుదానిని మనస్సుచేనైన స్పృశింపను, ఇట్లు నాకు బ్రాహ్మణత్వము లభించుదాఁక నుందును; అని నిశ్చయించుకొన్నవాఁడై.

దీనివలనఁ దపస్సిద్ధికి జితేంద్రియత్వ మావశ్యక మని యేర్పడుచున్నది.

జితేంద్రియుఁ డనఁగా "శ్రుత్వా స్పృష్ట్వాచ దృష్ట్వాచ భుక్త్వా ఘ్రాత్వాచ యో నరః। నహృష్యతి గ్లాయతి వా సవిజ్ఞేయో జితేంద్రియః"-మను. ఎవఁడు విని, తాఁకి, చూచి, తిని, మూచూచి సంతోషముగాని యసంతుష్టిగాని పడఁడో వాఁడు జితేంద్రియుఁడు. "తస్మాత్త్వ మింద్రియాణ్యాదౌ నియమ్య భరతర్షభ, పాప్మానం ప్రజహి హ్యేనం జ్ఞాన విజ్ఞాననాశనమ్॥ భ. గీ. ౩-౪౧.

కావున నర్జునా! నీవు తొలుత నింద్రియముల వశపఱచుకొని జ్ఞానమును విజ్ఞానమును నాశముచేయు పాపపుఁ గామక్రోధములఁ జంపుము.

—• ౬౫ వ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు ఘోరతపంబు చేయుట •—

కం॥ ధనదాశ విడిచి తూరుపు, దని పల్కుట యుడిగి వేయి•సంవత్సరముల్
　వినియతిఁ దపమొనరింపఁగ, భానుపడి కరప్కించెఁ బూరి•పుడకయు పోలెన్.　౧౨౪

ధనదాశ = కుబేరుని దిక్కు - ఉత్తరము, భానుపడు = నిస్తేజముగు.

తాత్పర్యము.

ఉత్తరము వదలి తూర్పుదిశకుఁబోయి మాటలుచాలించి వేయిసంవత్సరములు విశేషనియమము బూని తపముచేయఁగాఁ దేజ మాసి పూరిపుడకవలెఁ జిక్కెను.

తే॥ ఎడ నెడ ఘనాంతరాయంబు • లెన్ని యేని
　దాపరించినఁ గోపంబుఁ • దాల్పఁ డయ్యె
　నిట్లు నిశ్చితమతి యయి • వెనక వెనఁగ
　నిండు వేయేండ్లు పెనుఁదప • ముండె నతఁడు.　౧౨౫

తాత్పర్యము.

ఎంత గొప్పవిఘ్నము దాపరించినను గోపపడినవాఁడు కాఁడు. ఇట్లు నిశ్చయించుకొని విజృంభించి వేయేండ్లు పూర్ణముగ గొప్ప తపస్సుచేసెను.

ఉ॥ నిండిన వేయిఏఁడులు ము•నిప్రవరుండు భుజింపఁ బోవ శ
　క్రుండు ద్విజాతిరూపమునఁ • గోరెఁ దదన్నముఁ బెట్టవే క్షుధా
　ర్తుండ మునీంద్ర! యన్న, మని • తోరపుభక్తి నొసంగెఁ గాని లో
　నొండు దలంపఁ డాగ్రహము • నొందఁడు సర్వము నిచ్చె మౌని యై.　౧౨౬

తాత్పర్యము.

ఇట్లు లాయన సంకల్పించిన ప్రకారము వెయ్యిసంవత్సరములు పూర్ణము కాఁగానే భుజింత మని విస్తరిముందుఁ గూర్చుండఁగా నింద్రుఁడు బ్రాహ్మణవేషము వేసికొని వచ్చి యయ్యా! బ్రాహ్మణుఁడను, ఆఁకలిచేఁ బెనుబాధపడుచున్నాఁడను. తాళలేను. ప్రాణముపోవునట్లున్నది. అన్నము పెట్టు మని వచ్చి యడిగెను. వెంటనే యేకొంకులేక తా నుంచుకొన్న యన్నమంతయు మాఱుమాటాడక యిచ్చెఁగాని కోపించినవాఁడు కాఁడు.

దీనివలన వైశ్వదేవాంతమున వచ్చిన యతిథికి ముం దాహారము నియ్యవలెను. ఆయనకుఁ దృప్తిగాఁ బెట్టఁగా మిగిలినది తాను దినవలయునని యేర్పడుచున్నది.

తే॥ నిరుపాసెంబుగానేల • నిలిచి యూరు, పార్వకయ వెంకి వేయేఁడు • లధికతపముఁ
జేయ జనియించెనాతని • శిరమునుండి, ఘోరధూమంబు లోకంబు • గోడుసుడువ. ౧౧౪౮

నిరుపాసెము = శుష్కోపవాసము.

తా త్ప ర్య ము.

శుష్కోపవాసములో నేల నిలఁబడి శ్వాసవిడువక, మఱివేయేఁడులు మునుపటి వలెనే గాటమైన తపస్సుచేసెను. అప్పు డతని శిరంబునుండి భయంకరమైన పొగ వెలువడి లోకమును గందరగోళము పట్టించెను.

సీ॥ సురలు గంధర్వు ల • సురులుఁ బన్నగులును, వ్యాకుల మందుచు • నజునిఁ గాన
నరిగి యి ట్లనిరి దేవా • సురనాథ జగముల, గాధిజవలనను • గావవయ్యె
నెన్ని యోయాయుక్తులు • పన్నితిమే కాని, కామియుఁ గోపియుఁ • గాఁడు దేవ
యాతని హృదయ మ • త్యంతనిర్మలదశఁ, బుటము దీరిన పైఁడి • పోలె నున్న

తే॥ దనఘు యాలంబు చేయుట • చనదు వాఁడు, నిఖిలజగమును దపమున • నిర్దహింప
కుండ మును వానియిష్టంబు • నిండఁ జేయ, వయ్యలోకంబు హావళి • నావురనియె.

తా త్ప ర్య ము ౧౧౪౯

దేవతలు, గంధర్వులు, అసురులు, పన్నగులు లోనగువారు కలవరపాటుచెంది బ్రహ్మదేవునిఁ జూడఁబోయి యిట్లు చెప్పిరి. దేవా! సురశ్రేష్ఠా! విశ్వామిత్రునివలన జగము కీడునొందకుండఁ గాపాడుము, ఆయనయందుఁ గామము క్రోధము కలదా చూత మని యెన్నెన్నియుపాయములనో పరీక్షించి చూచితిమి. కాని యాయన కామియుఁ గాఁడు; కోపియుఁగాఁడు. ఆయనమనస్సు మిక్కిలి నిర్మలమై తీరఁ బుటమువేసినబంగారువలె నున్నది. ఇఁక నాలస్యముచేయుట న్యాయముగాదు. ఆయన తనతపస్సుచే లోకమునంతయు ధ్వంసముచేయక ముందే వానికోరిక యేదో యది నెఱవేర్పుము. లోకమంతయుఁ గీడుపడి హాహాకారము చేయుచున్నది.

దీనివలన సర్వానర్థకరమైన క్రోధమును జయించినవాఁడుగాని తపస్సిద్ధి పొందనేరఁడనియు బ్రాహ్మణ్యమునకుఁ గామక్రోధజయమావశ్యకమనియు నేర్పడుచున్నది.

శ్లో॥ కామఏష క్రోధఏష, రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్మా, విద్ధ్యేన మిహ వైరిణమ్-భ. గీ.

కామక్రోధములు రెండు. రజోగుణమువలనఁ గలుగునవి. వీని కెంత యాహారమైనఁ జాలదు. మహాపాపములు. ఇవి శత్రువులు.

కం॥ దిక్కులు వ్యాకులితములై, పొక్కెడి జలనిధులుగ్రాఁగి • పొంగెడి నగముల్
　ప్రుక్కెడిఁ బుడమి వడంకెడి, ముక్కిలి పెనుగాలి జగము • మిడికెడి దేవా! ౧౮౯

తాత్పర్యము

దిక్కులు వ్యాకులములై తపించుచున్నవి. సముద్రము గ్రాఁగి పొంగుచున్నది. కొండలు తగ్గిపోవు చున్నవి. భూమి వడఁకుచున్నది. ఓరుగాలి జగమును బీడించు చున్నది.

కం॥ నాస్తికుల యట్లు జనములు, పాస్తిని మానిరి దినేశు • ప్రభ చెడె జగముల్
　కస్తింగని గాధేయుఁడు, పస్తుండి తపంబు సేయఁ • బట్టె విధాతా! ౧౯౦

తాత్పర్యము

లోకులు నాస్తికులవలె నుపాసనము చేయుట మానిరి. సూర్యకాంతి చెడి పోయెను. జగములు మిగులఁ గష్టపడుచున్నవి. విశ్వామిత్రుఁ డుపవాస ముండి తపస్సుచేయుటచే నిట్టికష్టములన్నియుఁ దటస్థించినవి.

కం॥ కాలాగ్నివోలె లోకము, వాలాయము గాల్పఁ గడఁగె • వాసవుపద మేన్
　లీలాగతి నొసఁగి జగం, బేలుము తద్వాంఛితంబు • నిమ్మది యేనిన్. ౧౯౧

తాత్పర్యము

ఆయనతపస్సువలనఁ బుట్టినవేఁడిమి ప్రలయకాలమందలి యగ్నివలె లోకముల నడ్డములేక కాల్చుచున్నది. ఆయనకు నింద్రపదమైనను సరే యిచ్చి లోకమును గాపాడుము.

చం॥ అనినఁ బితామహుండు విబు • ధావళిఁగూడి మునీంద్రుఁ గౌశికున్
　గని యిఁక లెమ్ము బ్రాహ్మణతఁ • గంటివి పొందు చిరాయు విచ్చితిన్,
　ఘనతరభద్రముల్ గలుగు • గాధిజ! పొమ్ము యథా సుఖంబుగా,
　ననవుడు బ్రహ్మఁ జూచి యమ • రావళి మ్రొక్కి వచించె నీగతిన్. ౧౯౨

తాత్పర్యము

అని యందఱుఁ జెప్పఁగా బ్రహ్మ మునీంద్రులతోడ వచ్చి విశ్వామిత్రునిఁ జూచి 'నాయనా! నీకు బ్రాహ్మణత్వము లభించెను. తపముచాలును. లెమ్ము. నీకు దీర్ఘాయువు నిచ్చితిని. నీకనేకములగు గొప్పమేళ్ళు కలుగఁగలవు. గాధిజ! లెమ్ము! యథాసుఖముగఁ బొమ్ము' అని చెప్పఁగా దేవతలకు నమస్కరించి బ్రహ్మతో నిట్లనిరి.

-• బ్రహ్మ విశ్వామిత్రునకుఁ బ్రహ్మర్షిత్వ మిచ్చుట •-

సీ॥ దేవ! బ్రాహ్మణ్యంబు • దీర్ఘాయువును నాకు, నమరిన నోంకార • మాగమములు
　మఱివషట్కారంబు • మానుగా వరియించుఁ, గాత న న్నింకొండు • గలదు దేవ!
　క్షత్రవేదవిదుల • సద్బ్రహ్మవేదుల, మొదటివాఁడు వసిష్ఠ • మునివరేణ్యుఁ
　డాతండు నన్నిట్టు • లంగీకరింపఁగ, వలయు నియ్యది నాదు • వాంఛితంబు

తే॥ దీని ఘటియించి చన రయ్య• దేవవరులు, నాఁగ వేల్పులు వేఁడ వ•నఘతపస్వి
గాధిజునితోడ నెయ్యంబు • గలిగి నీవు. బ్రహ్మఋషి వైతివనియెను•రామచంద్ర! ౧౯౩

తా త్ప ర్య ము

"దేవా ! నాకు బ్రాహ్మణత్వము లభించెనేని వారివలె నాకు నోంకారము వేదాధ్యయనాధ్యాపనాధికారము యాజనాధికారము కలుగునుగాక ! ఇదిగాక నాకుమఱియొకకోరిక గలదు. బ్రాహ్మణులవేదములు క్షత్రియులవేదములు తెలిసిన వారిలో మొదటివాఁడు వసిష్ఠుఁడు, ఆయన వచ్చి నీకు బ్రాహ్మణ్యము లభించెనని యంగీకరింపవలయు. అంతవఱకు నాకు నమ్మకము లేదు. ఇది నాకోరిక. దీని నెఱవేర్చిపొండు" - అని చెప్పఁగా దేవతలు వసిష్ఠునొద్దకుఁ బోయి యాయనను బ్రార్థింపఁగా నామహాతపస్వి వచ్చి విశ్వామిత్రునితో స్నేహముచేసి విశ్వామిత్రా ! నీవు బ్రహర్షి వైతి వని చెప్పెను.

'క్షత్రియాణాం బలం తేజో, బ్రహ్మణానాం క్షమాబలమ్'-భార.౧-౧౭౫-౨౯.

'క్షత్రియులకుఁ దేజస్సు బలము- బ్రాహ్మణులకు క్షమ బల'మనునది వసిష్ఠచర్య సూచించుచున్నది, "విప్రులయలుకయుఁ దృణహుతాశనంబు దీర్ఘమగునే" భార ఆది. బ్రాహ్మణుఁడు దీర్ఘక్రోధి కారాదు.

తే॥ నీవు బ్రహ్మర్షి వైతివి • నిశ్చయముగ, బ్రాహ్మణార్హక్రియాకలా•పంబు లెల్ల
నిన్నుఁ బొందెడి నటంచేగ•నిర్జరాళి, స్నేహపడియె నితండు వ•సిష్ఠుతోడ. ౧౯౪.

తా త్ప ర్య ము

విశ్వామిత్రా! నీవు నిజముగ బ్రహ్మఋషి వైతివి. బ్రాహ్మణుల కధికారముగల కార్యము లన్నియు నీవును చేయవచ్చును. ఆ యధికారము లభించె నని దేవతలు చెప్పిపోయిరి. అప్పు డీయనయు వసిష్ఠుతో స్నేహము చేసెను.

కం॥ ఈవిధమున బ్రాహ్మణ్యం, బీవిధినుల్యంబు పొంది • యిచ్చాగతినై
భూవలయంబునఁ గ్రుమ్మరు, నీవిశ్వామిత్రు నేమి • యెంచితి రామా! ౧౯౫

తా త్ప ర్య ము

ఈవిధముగ బ్రహ్మతో సమానుఁడైన యీయన బ్రాహ్మణ్యమునుసంపాదించెను. ఇట్లు సంపాదించి ప్రపంచమందంతయు నిచ్చవచ్చినట్లు దిరుగుచుండును. నీ గురు వైన విశ్వామిత్రుని నేమని తలఁచితివి !

కామక్రోధములను విశ్వామిత్రుఁడు జయించి యుండెనేని దశరథుపై నెట్లు కోపించె నని ప్రశ్న. మునుపటి విశ్వామిత్రుఁ డయియుండెనేని శపించి యావల వేఱొకమాట మాటాడియుండును. అదియునుగాక కార్యసాధనమునకై యిది తెచ్చుకొనినకోపమేకాని మునుపటివలె మనస్సునఁ గాఁపురము చేయుచున్న కోపము కాదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్టివాఁ డనియే, "క్రోధమా

హారయత్రీవం, పదార్థం సర్వరక్షసామ్" అనుచోఁ జెప్పఁబడెను. రాక్షసులఁ జంపఁ గ్రోధము తెచ్చుకొనెను. ఇట్టి కోపము కోపముగాదు.

గీ॥ తవిసిరే వేల్పు లుదధిరత్నములచేత । వెఱచిరే ఘోరకాకోలవిషముచేత। విడిచిరే యత్న మమృతంబు వొడముదనుక । నిశ్చితార్థంబు విడువరు నిపుణమతులు॥ శా॥ ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమానులగుచున్ ధృత్యున్నతోత్సాహులై । ప్రారబ్ధార్థము లుజ్జగింపరు సుధీ ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్" అను భర్తృహరి సూక్తికి విశ్వామిత్రుఁడే తగిన లక్ష్యము విశ్వామిత్రునిచరిత్రవలనఁ దపస్సుచే సాధింపరానిది లేదనియు నెఱుంగఁదగు. శాస్త్రములున్లు చెప్పుచున్నది. 'తపసా లభ్యతే సర్వమ్, "తపసా విందతే మహత్" "నాసాధ్యం తపసైవ కించిత్" "యద్దుస్తరం దుర్లభం దుర్గమం దురాపం దురతిక్రమమ్।సర్వం వై తపసాభ్యేతి తపో హి బలవత్తరమ్" భార. ౧౩-౧౨౨-౭. తపమనఁగా నింద్రియజయమే. 'ఇంద్రియాణ్యేవ సంయమ్య తపో భవతి నాన్యథా'. భార. ౩-౨౧౧-౧౭.

కం॥ మునితిల్లజుఁ డాకారం, బును బూనినతపము వీర్య • మునకున్ గావున్
జనసుతధర్మాసక్తుఁడు, వినితే శ్రీరామ ! మాని • వృత్తాంతంబున్. ౧౧౬

తాత్పర్యము

ఈ మునిశ్రేష్ఠుఁ డాకారము వహించిన తపస్సు - వీర్యమునకు నెలవు - లోకు లందఱు స్తుతించునట్లు ధర్మమం దాసక్తి గలవాఁడు. రామచంద్రా ! యీ మునీశ్వరుచరిత్రము వింటివికదా !

శిష్యుఁడు గురుపరంపరయు గురుమాహాత్మ్యము తెలిసికొని యుండవలయును. గురుపరంపర గురువువలననే తెలిసికొనవలయు. గావునఁ దనవంశపరంపర విశ్వామిత్రుఁడే రామచంద్రమూర్తికిఁ జెప్పఁడయ్యెను. తెలిసినవారివలన నిది తెలిసికొనవలయును. కావున దానిని శతానందుఁడు చెప్పెను.

విశ్వామిత్రుఁడు తొలుత రాజు; గృహస్థుఁడు. అవల భార్యతోడఁ జని వానప్రస్థుఁడై తపముచేసి రాజర్షి యయ్యెను అవల ఫలము లాహారముగఁ గొని తపస్సుచేసి ఋషియయ్యెను. ఇంతవఱకు భార్యలు బిడ్డలు కూడనే యుండిరి. అవల నొంటరిగఁ దపముచేసి మహర్షియయ్యెను. మహర్షులుకూడ జితేంద్రియులు కారు. కావున జితేంద్రియుఁ డగుటకై పంచాగ్నిమధ్యమందు నిలిచి యాహారము మాని వాయువాహారముగఁ దపస్సుచేసెను. ఇంతచేసినఁ గామమును జయింపఁగలిగెను. కాని క్రోధమును జయింపలేక పోయెను. దానిని జయించుటకై మౌనము వహించి కేవలకుంభకమందు నేండ్లకొలఁది నుండెను. ఇంతచేసి క్రోధమునుగూడ జయించి యావల బ్రహ్మర్షి యయ్యెను. జన్మముచే

వచ్చు బ్రాహ్మణ్యము కర్మముచే రాదు. విశ్వామిత్రునకు వచ్చుటకు నితర కారణములు గలవు. ఎంత చేసినను కామక్రోధములు దుర్నివారములు. వానిని దమన వశపఱచుకొనినవాఁడే బ్రాహ్మణోత్తముఁడు. కావున బ్రాహ్మణ్యము సులభము గాదు. బ్రహ్మవిదున కపచారము చేసిన సర్వకార్యములు విఘ్నములగును కఠినప్రాయశ్చిత్తముచేఁగాని యాదోషము పోదు. ఇది ధ్వని ప్రబంధగతవస్తువుచే వస్తుధ్వని.

సీ॥ అని చెప్పి గౌతమ • తనయుఁ డూరకె యున్న, జనకుండు రామల•క్ష్మణులతోడ
నాతనివాక్యముల్ • ప్రీతి నాకర్ణించి, కరములు ముకుళించి • గాధితనయు
మోముఁ గనుంగొని • భూమీశపుత్రుల, తో నీవు వచ్చుట • దురితదూర
ధన్యుండ నైతిని • మాన్యుండ నైతిని, నీదర్శనంబున • నిర్మలాత్మ !
తే॥ పావనుఁడనైతి నీదుత • పోవిశేష,ములను వింటి మసంఖ్యాక • ములు గుణంబు
లప్రమేయంబు తపమును • నప్రమేయ, మైన బలమును వినవిన • వరిది తృప్తి. ౧౯౭

అసంఖ్యాకము = లెక్కింపరానిది, అప్రమేయము = పరిమాణములేనిది.

తాత్పర్యము

అని చెప్పి శతానందుఁ డూరకుండెను. జనకుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులతోడ శతానందుఁడు చెప్పిన చరిత్రమంతయు విని హస్తములు జోడించి విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె. మునీంద్రా ! నీవు రాజకుమారులతోడ నిచ్చటికి వచ్చుటచేతనే నేను ధన్యుఁడనైతిని. నా జన్మము పావనమయ్యెను. నీతపోమహిమ వింటిని. నీగుణములు లెక్కింపరానివి. నీ తపమింతయని చెప్పరానిది. నీబలముకొలఁది చెప్పసాధ్యపడదు. వినుకొలఁది తృప్తి లేదు.

ఉ॥ వేఁడి వెలుంగువేలు పదె • వ్రేలెసిఁ బశ్చిమశైలవాటిపై,
వేఁడెదఁ గర్మకాల మిఁక • వీడ్కొనుఁడే దయ యుంచి, వేకువన్
జోడిమిఁ జూడఁగా దగును, • జోదొడ నేఁటి కటంచుఁ బల్కి యా
ఱేఁడు ప్రదక్షిణించె ముని • జేని గురూత్తమబంధుయుక్తుఁడై. ౧౯౮

తాత్పర్యము

సూర్యుఁడు పశ్చిమపర్వతప్రదేశముపైఁ గ్రుంకుటకు సిద్ధముగా నున్నాఁడు. సంధ్యావందనాది కర్మముల కిది సమయము దయయుంచి సెలవిమ్ము. ఉదయమున సంతోషముతో మరలఁ జూతును. ఇప్పటికింటికిఁ బోయెదను అని చెప్పి యారాజు గురువులతోను బంధువులతోను విశ్వామిత్రునికిఁ బ్రదక్షిణము చేసెను.

కం॥ రాముండు లక్ష్మణుండును మహామునిచయంబుఁ గొల్వ • నాగాధిపుఁడున్
సామోదుండయి స్వాశయ, భూమిం జేరంగఁజనియె బుధవినుతుండై. ౧౧౯౯

సామోదుఁడు = సంతోషముతోఁ గూడినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులతోను మునీశ్వరులతోను సంతోషముతోఁ దాను దిగినచోటికిఁ బోయెను.

—• { ౬౬ సర్గము, విశ్వామిత్రుఁడు జనకునితో రామలక్ష్మణులకు శివ్రవింటిం జూపు మని చెప్పుట. } •—

ఉ॥ అమ్మఱునాఁడు వేకువఁ గృ • తాహ్నికుఁడై జనకావనీశుఁడున్
రామునితోడఁ గూడుకొని • రా మునిఁ బిల్వఁగఁ బంచి వారలం
బ్రేముడిఁ గౌరవించుచు స • మీహిత మెయ్యది నాచరింతు నే
నో మునిచంద్రమా ! యన నృ • పోత్తముఁ జూచి వచించె మౌనియున్. ౧౨౦౦

కృతాహ్నికుఁడు = చేయఁబడిన పగటికార్యములు గలవాఁడు, ప్రేముడిన్ = ప్రేమచేత, సమీహితము = కోరిక.

తా త్ప ర్య ము

ఆ మఱునాఁటి యుదయమున జనకమహారాజు ప్రాతఃకాలకృత్యము లన్నియుఁ దీర్చుకొని శ్రీరామచంద్రమూర్తితోడ రమ్మని మునిరాజును బిల్వఁబంచి వారు రాఁగా మిగులఁ బ్రేమతో గౌరవించుచు మునీంద్రా ! మీరు కోరునది యేదియో తెలిపితిరేని నేను జేసెదను. అని చెప్పఁగా నారాజుతో విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనియెను.

సమస్త ప్రజలను రక్షింప నవసరము దొరకునా యని తానే సమయమున కెదురుచూచు భగవంతుఁడు, దేవతల శరణాగతి నెపముగాఁగొని రావణనిమిత్తమై యవతరించి, దాని కవాంతరోపాయభూతమై వేదవతియై, జనించి స్వయముగ సంకల్పించిన లక్ష్మీదేవి జనకవంశమున సీతగా నవతరింపఁగా, శీలమందు నడవడియందు సర్వాంశమందుఁ దనతో సమానురాలగు కన్యను వరింపవలసినదను నీతి లోకమునఁ బ్రవర్తింపఁజేయుటకై యామెను బరిణయమగుటకై ప్రయత్నించి సీత వీర్యశుల్క- గావున రిక్తహస్తములఁ బోరాదని యామెకు యోగ్యమైనరీతిగా నామె సంతోషించునట్లు తాటకా సుబాహు వధచే దుష్టసంహారకార్యమును, కౌశిక యాగరక్షణము-అహల్యాశాపమోక్షణము గావించుటచే శిష్టపాలనము, ముందుగాఁ గావించి యిఁకఁ బ్రత్యక్షముగ సీతను వరించుటకై యత్నముచేయుచున్నాఁడు.

క౦॥ వీరలు దశరథనృపతికు, మారులు దినవాథవంశ • మండనులు మహా
వీరులు జగత్ప్రసిద్ధులు, కోరిరి నీధనువుఁ జూడఁ • గువలయనాథా! ౧౦౧

తాత్పర్యము

జనకమహారాజా! వీరు దశరథమహారాజు కుమారులు. సూర్యవంశాలంకారములు. మహావీరులు. ప్రపంచమునఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారు. నీ ధనువును జూడఁగోరుచున్నారు.

క౦॥ ధనువును గాన్పింపుము యది, గనుఁగొని కృతకాములగుచుఁ • గాకుత్స్థమణుల్
చనువారు యథేష్టంబుగ,నన జనకుం డిట్టు లనియె • నమ్మునితోడన్. ౧౦౨

తాత్పర్యము

కావున నీ ధనుస్సును జూపుము అది చూచి కోరిక నెఱవేఱఁగా వారి యిష్టప్రకారము పోవఁగలవారు. అనిన నమ్మునితో జనకుఁ డిట్లనియె.

సీ॥ వినవయ్య మునినాథ • వినిపించెదను నీకు, నీవిల్లిచట నుండు • హేతువులను
దేవరాతుం డన • దివ్యప్రభావుండు నిమికి నాఱవవాఁడు • నిర్మలుండు
దేవత లతనికి • దీని నిల్లడ యిచ్చి, పోయిరి దివికిని • బూజ్యచరిత
దక్షాధ్వరధ్వంస • తత్పరుం డయి మున్ను, రుద్రుండు త్రిదశుల • రోషమునను
తే॥ గాంచి భాగార్హులార భా • గంబు నాకు, నేల కల్పింప రిప్పుడ • యిదిగో నొక్క
పెట్ట మీశిరముల బలి • పెట్టువాఁడ, నేల కీవింట నన సుర • నికర మపుడు. ౧౦౩

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! యీధను విచ్చట నాయొద్దనుంకు కారణములను జెప్పెదను వినుము. నిమికి నాఱవవాఁడైన దేవరాతుఁ డను రాజు దివ్యమహిమగలవాఁడు. అతఁడు మిగుల నిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడు. ఆయనయొద్ద నీవింటిని దేవత లిల్లడగానుంచి స్వర్గమునకుఁ బోయిరి. దేవతల కీవిల్లెట్లువచ్చె నందు రేమో వినుము. దక్షుఁడుచేయు యాగమును ధ్వంసము చేయునాపక్తితోనుండు రుద్రుండు దేవతలను గోపించి యజ్ఞభాగార్హులైన దేవతలారా! యజ్ఞములందు మీరందఱు భాగములు పంచుకొని నాకేల లేకుండఁ జేసితిరి? నాకు భాగమిచ్చెదరా? మీయందఱితలలు నేలకు పడునట్లు నీవింటితో బలిపెట్టుదునా?

ఉ॥ విన్నఁదనంబు దోఁపఁ దను • వేఁడ క్షమించి ధనుస్సు నిచ్చె నా
పన్నగభూషణుండును సు • పర్వులకున్, మఱి వారు దీనినిన్
గ్రన్నన నాకుఁ బూర్వుఁ డగు • రాజున కిచ్చిరి, నాఁటఁ గోలెఁ దా
నున్నది మద్గృహంబున న • రోత్తమ! నిత్యసమర్చితంబు నై. ౧౦౪

అనిన దేవతలందఱు తెల్లఁబోయి తన్నుఁ బ్రార్థింపఁగా సర్పభూషణుఁడగు రుద్రుఁడు వారిని క్షమించి యీ ధనుస్సును వారి కిచ్చెను. వారు దీనిని తెచ్చి నాకుఁ బూర్వుఁడగు రాజున కిచ్చిరి. ఆదినము మొదలు ప్రతిదినము పూజింపఁ బడుచు నా యింట నున్నది.

కం॥ జన్నంబు సేయుతలఁపున, దున్నింపఁగ భూమి నొండుఁ • దోఁతెంచెఁ జమీ
పిన్నది యొకర్తు; నే నా, చిన్నారినెలంత కిడితి • సీతాహ్వాయమున్. ౧౨౦౪

జన్నంబు = యజ్ఞము, తోఁతెంచె=కానవచ్చెను, చిన్నారి = సౌందర్యముగల, దున్నింపఁగ = రెండుకాండ్ల మెడ్డలుకట్టిన నాఁగలిచే దున్నవలయు నన్న శాస్త్ర వాక్యము ప్రకారము.

తా త్ప ర్య ము

ఒకసారి యొకయజ్ఞము చేయుటభిప్రాయము గలవాఁడనై యొకభూమిని నాలుగెడ్డులచే దున్నించితిని. ఆ నాఁగేటిచాలునం దొకచిన్నది కానవచ్చెను. సీత యనగ నాఁగటిచాలు కావున నాఁగటిచాలులో దొరుకుటచే సౌందర్యముల యీ పిన్నదానికి సీత యనుపేరు పెట్టితిని.

ఉ॥ మాన్యచరిత్ర ! పూత మగు • మార్గమ జనించెను గాని లోకసా
మాన్యగతిన్ జనింపద చు•మా, యటు గావునఁ బెంచి కూఁతుగాఁ
గన్యను వీర్యశుల్క యని • గాధిజ ! పెండిలి సేయకున్న రా
జన్యులు వచ్చి వేఁడిరి యొ•సంగవె మా కని, నేను వారితోన్. ౧౨౦౫

తా త్ప ర్య ము

మాన్యమైన నడవడిగలవాఁడా ! యీ సీత పవిత్రమైన విధముగా జనించెను గాని లోకములోని యందఱు మనుష్యులవలెఁ బుట్టినది కాదు. కావున నేను నాకూఁతుగానెంచి సాఁకితిని. ఈకన్య వీర్యశుల్క-యని యొవరి కిచ్చి పెండిలి సేయక యూరకుండఁగా లోకములోని రాజకుమారులు వచ్చి వివాహిన్న దానిని మా కిమ్మని కోరిరి.

సీ॥ ఈవిల్లు మోపెట్టు • నెవ్వఁడు వానికి, నాకూఁతు నిచ్చెద • లోక మెఱుఁగ
వీర్యశుల్క నొసంగ • బెండుమానిసి కన, విల్లుచూడఁగ వచ్చి • రెల్లవారు
గొనయంబు గనయంబుఁ•గూర్పు లేమియుటుండ, నెత్తఁజాలర వార•లుత్తబిరుదు
లామూఁకమగఁటిమి • యల్పమాఁటఁజాఁగి నేఁ, గన్యనీయ నటన్న•మన్యువునను

తే॥ జుట్టు ముట్టిరి మిథిలను • బెట్టిదముగ, నట్టు చేసిన నే లక్ష్య • పెట్టనైతి
దిట్టతనమున వారెల్ల • రట్టుమీఱి, గట్టి మొనలుగఁ దీరిరి•తుట్టతుదకు. ౧౨౦౬

గనయము = వింటికోపు. గొనయము = అల్లెత్రాడు, మొనలు=వ్యూహములు, ఉత్తబిరుదులు = వ్యర్థమైన పౌరుషముగలవారు, బిరుదులు గలవారు బిరుదులు. 'విశేషణంబులు కొన్నియెడ విశేష్యలక్షకంబు లగు' ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. ౧౨.

తాత్పర్యము.

అప్పుడు వారితో నే నిట్లంటిని. అయ్యలారా! నాకూఁతురు వీర్యశుల్క-శక్తి ప్రదర్శనమే నా కూఁతున కీయవలసినయుంకువ. మఱి యే వస్త్రవాహనాద్యలంకారము లీయఁ బనిలేదు. ఈవిల్లు మోపెట్టువాఁ డెవ్వఁడో వానికి నా కూఁతు నిచ్చెదను; గాని దుర్బలున కియ్యనని చెప్పితిని. అని చెప్పఁగాఁ వారందఱు వచ్చి యస్త్రశాలకు వింటికోపున కెక్కింపలేకపోవుట యటుండ వింటినే యెత్తఁజాలరైరి. వారందఱు బింకపుబిరుదులుగలవారేకాని నిజమైన బలముగలవారు కారనియు, వా రల్పపౌరుషులనియుఁ దెలిసికొని నేను గన్య నీయనంటిని. దానిపై వారు నామీఁదఁ గోపించి యుద్ధమునకు సిద్ధపడి నా నగరము ముట్టడించిరి. వా రట్లు చేసినను నేను వారిని లక్ష్యపెట్టినవాఁడనుగాను. వారందఱేకమై మట్టుమీఱి తుదకు గట్టిముసలుగఁ దీరిరి.

సీ॥ ఏఁడాది వారు న • న్నేఁచిన రణమున, సర్వసాధనములు • సన్నగిల్లె
నంతయు నగచి య•హీనతపమ్మునఁ, దృప్తి నొందించితి • దేవతలను
సంతసంబున వారు • చతురంగబలములు, నీయఁ జెంగించితి • నెల్లవీర
మాని శాత్రవులను • మహితరణంబున, నూడఁబాఱిరి వార • లోర్వలేక

తే॥ యా ధనూరత్న మియ్యది • యనఘశీల, కానిపించెద రామల•క్ష్మణుల కిపుడు
విల్లు మోపెట్ట శ్రీరామ•విభుఁ డయోని, జాతి సీతను బ్రీతి నొ•సంగువాఁడ. ౧౨౦౫

వీరమాని=తాను వీరుఁడు గాకపోయినను వీరుఁడ నని తలఁచువాఁడు. ఊడఁబాఱిరి=పరువెత్తిరి=ధనుర్+రత్నము=ధనూరత్నము=శ్రేష్ఠమైన విల్లు.

తాత్పర్యము

వారు సేనలన్నియు వ్యూహముగాఁ బన్ని మిథిలను నొక సంవత్సరము ముట్టడించిరి. సాధనము లన్నియు క్షీణించెను. దానికె మిక్కిలి విచారపడి గొప్ప తపస్సుచేసి దేవతలఁ దృప్తినొందించితి. వారు సంతోషించి నాకుఁ జతురంగబలము లొసంగిరి. దానితో నా వీరమాను లగు విరోధులనెల్ల నోడించి తఱిమితిని. వా రందఱు నాధాటి సైఁపలేక పరువెత్తిరి. ఇయ్యది యాధనూరత్నము. దానిని శ్రీరామలక్ష్మణులకుఁ జూపించెదను శ్రీరామచంద్రమూర్తి విల్లు మోపెట్టఁగలిగెనా యోనియందు జన్మింపని మాసీత నిచ్చెదను.

—• ౬౭-వ సర్గము •—

కం॥ జనకునివచనంబుల ముని, విని చూపుము వింటి ననిన • విభుఁడు సచివులన్
గని కొనితెండీ చాపం బనవుడు వారెల్లఁ బురికిఁ • జనిరి గ్రమతగతిన్. ౧౨౦౬

తాత్పర్యము

జనకునిపలుకులు విని మునిపతి యేది వింటిని జూపుమనెను అంతట జనకుఁడు మంత్రులతోఁ జాపము దెమ్మని చెప్పఁగా వారంద ఱారిలోకి శీఘ్రముగఁ బోయిరి.

ఉ॥ ఆయతభీమదేహులు మ•హాబలు లొక్కట నైదువేలు దా
రాయస పేటితోడన మ•హాధనువుం గొనివచ్చి నిల్పి దే
వాయిత తేజుఁ డైనజన•వర్యుని మైథిలుఁ జూచి దేవ సు
శ్రీయుత మా శరాసనవ•రిష్ఠముఁ దెచ్చితి మయ్య చూడుమా. ౧౨౧౦

ఆయతభీమదేహులు = దీర్ఘమైన భయంకరమైన దేహములుగలవారు, ఆయస పేటి=ఇనుపపెట్టె, దేవాయిత తేజుఁడు=దేవతల తేజమువంటి తేజము గలవాఁడు.

తాత్పర్యము

దీర్ఘములై భయంకరమైన దేహములుగల మహాబలశాలు రైదువేలమంది యొక్కటిగఁబోయి యినుపపెట్టెతోడ పెద్దవింటిని దెచ్చి నిల్పి దేవతేజుఁడైన జనకునితో రాజేంద్రా ! దివ్యధనువును దెచ్చినారము చూడు మని చెప్పిరి.

—• జనకుఁడు రామలక్ష్మణులకు శివువింటిని జూపుట •—

సీ॥ అని మంత్రు లాడిన • జనకుండు గనిలేచి, మోడ్పుఁగేలను రాచ•మునిని రామ
సౌమిత్రులను జూచి• యోమునిచంద్రమా, యిది యయ్య జనకావ•నీంద్రులెల్లఁ
బూజించుచాపంబు • రాజు లెంతటిమహా, బలవంతు లయ్యును • భగ్నపడిరి
యెక్క నెట్టఁగ లేక • యిక్క లెల్లను బాసి, మానవపాలుర • మాట యేల
తే॥ సురలు నసురులు యక్షకి•న్నరులు నైన, నెత్తఁజాలర యెక్కుడు• బలచెప్పఁ
జూపఁగ నభీష్ట మేనియుఁ జూప వయ్య, చాపరత్నంబు రామల•క్ష్మణులకనిన.

తాత్పర్యము ౧౨౧౧

మంత్రు లీప్రకారము చెప్పఁగా జనకమహారాజు లేచి చేతులు ముకుళించి విశ్వామిత్రుని రామలక్ష్మణులను జూచి, మునీశ్వరా ! యిది జనకరాజు లందఱుఁ బూజించువిల్లు. ఎంతటిమహాబలు లని పేరువడసినవారందఱు విల్లెక్కుపెట్ట లేక గర్వ ముడిగి యవమానపడి పోయిరి. మానవులయినరాజుల మాటయేల ? కాని దేవతలు రాక్షసులు యక్షులు కిన్నరులునైన నెత్త లేకపోయిరి. ఇఁక మోపెట్ట లేదని యేల చెప్పవలె ! నీ కిష్టముండి చూపఁదలఁచితివేని రామలక్ష్మణులకు దీనిని జూపుము.

కం॥ విని జనకునివాక్యము లా, మునివర్యుం డతిశయించు• మోదంబున రా
మునిఁజూచి వత్స రాఘవ, కనుమీకోదండ మనినఁ • గాకుత్స్థుండున్. ౧౨౧౨

తాత్పర్యము

జనకునిమాటలు విని విశ్వామిత్రుఁడు మహానందముతో రామచంద్రునిఁ జూచి 'నాయనా ! రామచంద్రా ! యీ ధనుస్సును జూడుము' అని చెప్పెను.

కం॥ మునివాక్యచోదితుం డయి, ధను వుండెడిమందసంబు • దాయం జని మూఁ
తను దెఱచి చూచి యిట్లను, మునివర! స్పృశియించి కంటి•ముదలయ యేనిన్. ౧౩

మునివాక్యచోదితుఁడు = విశ్వామిత్రుని వాక్యములచేఁ బ్రేరింపఁబడినవాఁడు, మందసము = పెట్టె, ముదల = ఆజ్ఞ.

తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రునివాక్యముచేఁ బ్రేరింపఁబడినవాఁడై రామచంద్రమూర్తి ధనువుండు పెట్టె యొద్దకుఁ బోయి మూఁతదెఱచి చూచి మునీంద్రా ! వింటిని దాఁకి చూచి తిని. మీ యాజ్ఞ యిచ్చినయెడల.

కం. త్రిక్కక వెలుపలఁ దీసెద, నెక్కిడియెద నన్న నట్లు • లే కానిమ్మా
గ్రక్కున నని జనకుండును. మక్కువ గాధిజుఁడు పల్క • మహిపసుతుంకున్.

తాత్పర్యము ౧౪

అవశ్యముగ దీని వెలుపలఁ దీసెద. ఎక్కుపెట్టెద. నని చెప్పఁగా జనకరాజు విశ్వామిత్రుఁడు ఆప్రకారమే చేయు మని చెప్పిరి.

-• శ్రీరాముఁడు హరువిల్లు విఱుచుట •-

కం॥ ఉఱక యవలీలఁ జాపం; బఱచేతను దిగిచి, చూడ • నవనీశులు, గ్ర
చ్చుఱఁ దెగ నిండఁగఁ దీసిన, బిఱు సే మని చెప్ప విల్లు• ఫెల్లునవిఱిగెన్. ౧౫

తాత్పర్యము.

లక్ష్యములేక యవలీలగా వింటిని నడుచేత బయట కీడ్చి రాజులందఱు చూచు చుండ వడిగా నల్లెత్రాడు పూర్తిగ లాగిన బిగు వేమని చెప్పవలెను; ఆ యీడ్పు తోనే విల్లు ఫెల్లుమని రెండుగా విఱిగెను.

వింటియల్లెత్రా డొకకొన గట్టిగాఁగట్టఁబడి కావలసినపుడు రెండవకొనకుఁ దగి లించునట్లుగా నుండును. విల్లెక్కుపెట్టనపుడు ఋజువుగాఁ గట్టెవలె నుండును. విల్లెక్కుపెట్టువాఁ డెక్కుపెట్టవలసినకొపునకుఁ గొంచెముపైఁగా దండమునుబట్టుకొని పైకి లేవనెత్తి యల్లెత్రాటి నీడ్చి తనపిడికిలిక్రిందనుండుకొపునకుఁదగిలించును.ఇట్లీడ్చి తగిలించుటలో మితమునకంటె నెక్కువగా లాగుటచే ధనుర్దండము విఱిగెను. ఇది విలుకాని బలాతిశయము తెలుపుచున్నది.

కం॥ నిర్ఘాతనాద మగుచు ధ,నుర్ఘటితమహాస్వనం బ•నూనం బగుచున్
దీర్ఘముగ వణఁకె ధరణి స,నిర్ఘోషంబుగను గిరులు • నెఱెపాఱుగతిన్. ౧౬

నిర్ఘాతము = పిడుగు, నాదము = ధ్వని.

తా త్ప ర్య ము

విరిగెడి వింటిచప్పుడు పిడుగుపడినట్లు నిండిపోఁగాఁ గొండలు చీలునట్లు భూమి ధ్వనితోడఁ జాలసేపు వణఁకెను.

ఉ॥ రాముఁడు లక్ష్మణుండు ముని • రాజు నృపాలుఁడు దక్క నెల్లరున్
భూమి విసంజ్ఞులై పడిరి • భూమ్మర వోవుమనంబులోడ, నా
భూమిధవుండు సభ్యతతి • పోఁడిగ నుగ్రలుడు లబ్ధసంజ్ఞ మై
యా మునితిల్లజుం గనుచు • న స్తదరుం డయి కేలుమోడ్చుచున్. ౧౨౧౭

తా త్ప ర్య ము

రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు జనకరాజు తప్ప తక్కినవారందఱు మనస్సు భ్రమింప స్మృతిదప్పి నేలపైఁ బడిరి. అవలఁ గొంచెముసేపటికి సభ్యులందఱు స్మృతివచ్చినవారుకాఁగా జనకమహారాజు మునిశ్రేష్ఠునిఁ జూచి "యిటువంటి ప్రతిజ్ఞపట్టితినే ఈవింటినెవఁ డెక్కుపెట్టును? నామాట యెట్లు దక్కును? ఎవఁడు సీతకుఁ బెండ్లికొడుకు దొరకును. మనుష్యులలో దేవాదులలోఁ గూడ నిట్టివాఁడు కానరాలేదే ఈ రామచంద్రమూర్తి యన్నివిధముల నొప్పియున్నాఁడు. ఈయనకు మన సీతనిచ్చిన బాగుండునే ఈయన వి ల్లెక్కుపెట్టఁ గలఁడో లేఁడో యీయన నా యల్లుఁ డగు నదృష్టము నాకుఁ గలదో లేదో" యని భయపడుచున్నవాఁడు భయమువిడిచి రెండుచేతులు జోడించి యిట్లనియె.

శా॥ కంటిం గంటి మునీంద్ర ! రాఘవు నమో • ఘుం బైనదోశ్శక్తిఁ, దా
గెంటఁగన్ వింటి. మహాద్భుతంబును విత • ర్కింపంగ దుస్సాధ మే
వెంటం జూడ నచింత్య మియ్యది చుమీ • వే యేల మాసీతచేఁ
గంటిన్ ధన్యత రామచంద్రు విభుఁగాఁ • గన్గొంట నాల్గంటియున్. ౧౨౧౮

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా ! రామచంద్రమూర్తి భుజబలము చూచితిని; చూచితిని; కన్నారఁ జూచితిని. రామచంద్రమూర్తి వింటిని విఱిచెను. ఇది యాలోచింపఁగా మిక్కిలి యాశ్చర్యము అసాధ్యమునైనకార్యము. ఏవిధముగాఁ జూచినను నిది యిట్టిదని మనస్సునకైన వచ్చునది కాదు ఇఁక నీమాటలు వేయేల, కాని మాసీత రామచంద్రమూర్తిని మగనిఁగా గ్రహించుటచే నేను ధన్యుఁడనైతిని.

కం॥ రాముని దశరథతనయుని, నాముద్దుఁగుమారి సీత • నాథునిఁగ జన
స్తోమం బెఱుగఁగఁ బడసిత, పోమహితా! జనకవంశ • మున కిదెఁ గీర్తిన్. ౧౨౧౯

తా త్ప ర్య ము

నాముద్దుఁగూతురు సీత దశరథకుమారుని శ్రీరామచంద్రుని లోక మెఱుంగునట్లు ప్రసిద్ధరీతిని భర్తగాఁ బడసినదై తపోధనా ! మా జనకకులమునకే కీర్తి

సంపాదించి యిచ్చెను. "శ్లో॥ అనంతం బత మే విత్తం యస్య మే నాస్తి కించన మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం నమే కించి త్ప్రదహ్యతే॥ నాకుఁగలధనమునకు మితి లేదుగాని దానిలో నాది కొంచెమైనను లేదు. కాలిపోవు మిథిలలో నాదేదియుఁ గాలిపోలేదు. (నాది యనఁగా నాత్మవస్తుసంబంధము). ఈ విధముగా మావంశ మునకు వచ్చిన కీర్తికంటె మా సీతవలన నెక్కువ కీర్తి లభించెను.

కులము శీలవతి యగు కూఁతు రావంశమున నిరువదియొక్క తరములవారి నుద్ధ రించును, "కులం తారయతే తాత సప్త సప్త చ సప్తచ" అని ప్రమాణముకలదు. కావున సీతవలన మా కులమంతయుఁ దరించెను.

ముద్దుఁ గూఁతురు = కొడుకు స్వార్జితమైన కీర్తినే కలిగించును. మా సీతయో జన్మప్రయుక్తాతిశయము గలది, భర్తృసంబంధకృతాతిశయముకలది. "కన్యా వరయతే రూపం, మాతా విత్తం, పితా శ్రుతమ్, బాంధవా శ్శీల మిచ్ఛంతి, మృష్టాన్న మితరే జనాః॥" కన్య తన మగఁడు రూపవంతుడుగా నుండఁగోరును, విద్యావంతుఁడుగా నుండవలయునని తండ్రిగోరును, తల్లి ధనము గోరును, చుట్ట ములు శీలము గోరుదురు. ఇతరులు పప్పన్నము గోరుదురు. అన్నట్లు మా సీత రామచంద్రమూర్తిని వరియించి యిన్ని యతిశయములు గలదై యుండటను సంతోష పడిచెను.

—♦ జనకుఁడు దశరథునొద్దకు దూతలఁ బంపుట ♦—

ఉ॥ నాసుత వీర్యశుల్క యను ♦ నావచనంబు ఫలించె, నిచ్చెదన్
వాసిగ జీవితంబునకు ♦ వర్తిలి మిన్నగఁ బ్రేమపాత్ర యా
భూసుత రామచంద్రునకు ♦ భూరిగుణాఢ్యుకి; నీయనుజ్ఞ మైఁ
గోసల కేఁగువార లిదె ♦ కోవిదవర్య ! మదీయమంత్రులున్. ॥౨౨॥

తాత్పర్యము

నా కూఁతురు వీర్యశుల్క యని నేను చేసిన ప్రతిజ్ఞ ఫలించెను. నేను చెప్పిన ప్రకారము నా ప్రాణముకంటెఁ బ్రియమగు భూపుత్రిని సీతను గొప్పగుణములు గల శ్రీరామచంద్రమూర్తి కిచ్చెదను. అని సీతను ధారాదత్తఁ జేయ యత్నిం చెనుగాని రామచంద్రమూర్తి అంగీకరించినవాఁడు కాఁడు. విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినపని చేయవలసినదిగా నాకు జనకాజ్ఞ. ఆయన వింటిని జూడుమనెను. చూచితిని. ఎక్కుపెట్టుమనెను. ఎక్కుపెట్టఁబోయితిని అది నిస్సారమైన దగు టచే ఫెళ్ళున విరిగెను. నేను వివాహమాడుటకు నాతండ్రి యాజ్ఞ లేదు, ఆ కార్య మునకు మాతండ్రి స్వతంత్రుఁడుగాని నేను గాను. ఆయన మెచ్చి యొసఁగెను వివా హముచేయుమో యా వివాహము నాకు మెచ్చు. అని నిరాకరించెను. అప్పుడు విశ్వామిత్రుఁడు జనకమహారాజా ! రామచంద్రమూర్తి ధర్మమే చెప్పెను. గావున

దశరథుని బిలిపింపు మనెను. జనకరాజును నీ యనుజ్ఞచే నయోధ్యకు నా మంత్రు లిదే పోవుచున్నారు.

ఉ॥ చాలఁగ మీసుతుల్ కుశిక • సంభవరక్షితులౌచు వచ్చి మా
  ప్రోలికి రాముఁ డుగ్రధను • వున్ సభవారలు చూడఁ ద్రుంచుట
  న్లీలగ వీర్యశుల్క సుత • నీయుతనూజున కిచ్చువాఁడనై
  పాలితలోక మమ్ము నటకుఁ • బంచెను మైథిలుఁ డంచు వెండియున్.   ౧౨౨౧

  పురశబ్దభవము ప్రోలు = పట్టనము.

తాత్పర్యము

వారిచే నేమిచెప్పి పంపెద ననియెవరా 'దశరథమహారాజా ! నీ కుమారులు విశ్వామిత్ర మహాముని రక్షింపఁగా నాయనవెంట మా పురమునకు వచ్చిరి. అందు రామచంద్రమూర్తి శివునిధనుస్సును సభవారందఱు చూచుచుండ నవ లీలగ విఱుచుటచే వీర్యశుల్క యగు నా పుత్రిని మీ కుమారుఁడు రామచంద్ర మూర్తికి నిచ్చి వివాహము చేయఁదలఁచియున్నాను. ఈ వార్త మీ కెఱిఁ గించి మిమ్ముఁ దోడుకొని రమ్మని జనకరాజు మమ్ముఁ బంపెను'.

కం॥ మీ రరుదేరఁగ వేఁడెడు, మారాజని యందు రనిన • మౌని సరి యనన్
  ధీరుఁడు మంత్రులఁ బుచ్చె యథారీతి వచింప దశర•థక్ష్మాపతికిన్.   ౧౨౨౨

తాత్పర్యము

మీరచ్చటికి రావలయునని మా రాజు ప్రార్థించుచున్నాఁడు-అని చెప్పుదురు - అనిన విశ్వామిత్రుఁడును 'సరి - అట్లే పంపుము' అని చెప్పెను. అమీఁద జనకమహారాజు దశరథునొద్దకు శుభలేఖ వ్రాసియిచ్చి దూతల నంపెను.

-• ౬౮-వ సర్గము •-

కం॥ రాజప్రేషితదూతలు, వాజులు రోఁ జంగఁ బరువు • పాఱుచు రాత్రుల్
  వే జరపి మూఁడు త్రోవన, యాజిపురము గనుచు నాలు • గవదివసమునన్.
   ౧౨౨౩

రాజుచేఁబంపఁబడిన దూతలు గుఱ్ఱములు రోఁజునట్లుగ వానిని బరువెత్తించుచుఁ ద్వరఁగా ప్రయాణముచేసి మూఁడురాత్రులు త్రోవలోఁగడపి నాలుగవనాఁటి పగ లయోధ్యఁ జేరి.

ఉ॥ ద్వారముఁ గాచియున్న భట • వర్యులఁ గాంచి యెఱుంగఁ జెప్పుఁడీ
  ధారిణినేతకున్ జనక • ధాత్రిపుదూతల మంచు వారొసన్
  వారలు చెప్పివచ్చి జన • పాలుఁడు రమ్మనినాఁడు వేగమే
  రారయ యన్న లోఁ జని ధ • రావరు వృద్ధ సురాభు నాశసన్.   ౧౨౨౪

అజ = అజునికుమారుఁడు దశరథుఁడు.

తా త్ప ర్య ము

రాజద్వారము గాచియున్న భటుల ద్వారపాలురఁజూచి జనకమహారాజు దూతలము - ఆయనపనుపునవచ్చి కాచియున్నాము - అని మీ రాజునకుఁ దెలియఁ బఱుపుఁడని చెప్పఁగా, వారుపోయి చెప్పి మరలివచ్చి, దూతలారా! మీరు వచ్చినవార్త చెప్పఁగానే త్వరగాఁ బిలుచుకొని రండని మాకాజ్ఞాపించెను. తడవు చేయక రండని పిలుచుకొనిపోఁగా వారు లోపలఁబోయి ముసలివాఁడై దేవతలతో సమానుఁడైన దశరథునిఁ జూచిరి.

చం॥ కని భయ మేది కేల్మొగిచి • క్రమమృదూక్తుల రాజశేఖరా !
జనకుఁ డెఱుంగఁ గోరెడి స • సర్వపురోహితమంత్రివహ్ని వై
తనరెడి నీదు సేమమును • దద్దయు నింకొకవార్త గాధినం
దనుమెయికోలు గాంచి వసు • ధాపతి యీగతి మన్వి చేసెడిన్. ౧౨౫

భయమేది = భయమువిడిచి, క్రమ=మనోహరమైన, మృదూక్తులన్=మెత్తని మాటలచే - దశరథుని సౌజన్యము తెలిసినవారగుటచే నెట్లు మాటలాడినను కోపింపఁడని భయము విడిచి మాటలాడిరి.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లుమూఁది భయమువిడిచి నమస్కరించి వినయింపై మృదువైన మాటలచే రాజేంద్రా! జనకమహారాజు పురోహితులతోడను మంత్రులతోడను అగ్నుల తోడను గూడిన మీ క్షేమము తెలియఁగోరుచున్నాఁడు, మఱియొక వార్తయుఁ గలదు. విశ్వామిత్రమునీశ్వరునాజ్ఞ నొంది మా రాజిట్లు మీకు మనవిచేయు చున్నాఁడు

సీ॥ వినవయ్య నాసుత • వీర్యశుల్కయటంచుఁ, బ్రతిన చేసితి మున్ను • పార్థివేంద్ర!
రాజులెందఱో వచ్చి • రాజాసన వరింప, బెండుమానుసు లయి • పెంపు సెడిరి
గాదె యదృచ్ఛమై • గాధేయుతో వచ్చి, నీసుతుల్ గెలిచిరి • నీరజాక్షి
నినసభమునఁ గన • నెల్లరు రాముండు, వింటిని రెండుగా • విఱిచి వైచెఁ

తే॥ గాన సమ్మహాత్మునకు నా • కన్య సీత, నొసఁగి వీర్యశుల్కయనెడి • యుక్తి దీర్పఁ
గోరుచున్నాఁడ నాకోర్కి • దీర మీరు, సెల వొసంగెదరే యట్లు • చేయుమనుచు.
౧౨౬

ఇనసభము = రాజసభ. "సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా" పాణిని-౨-౪-౨౩. "అశాలాచ" ౨-౪-౨౪. సమాసమందు రాజపర్యాయశబ్దము మొదటిదిగా నుండి (రాజశబ్దముగాదు) జనసమూహార్థమును దెలుపు సభాశబ్దము రెండవదిగా నుండె

నేని యది నపుంసకమగు. "రాజసభ - ఇనసభము - ఈశ్వరసభము"-ఇట్టులే రక్షస్సభము-పిశాచసభము. స్త్రీసభము స్త్రీసభయనరాదు. ధర్మసభ ఇచ్చట సభా శబ్దమునకు శాలయని యర్థము ప్రతిన=ప్రతిజ్ఞ, రాజానన=చంద్రునివంటి ముఖము గలది. బెండుమానసులు = సారహీనమైన మనుష్యులు, యదృచ్ఛమై=ఆకస్మికముగ, ఇనసభము= రాజసభ, నీసుతుల్ గెలిచిరి = పందెమందు గెలిచినవాఁడు రామచంద్రమూర్తి యొక్కఁడేయైనను, పూజ్యార్థమందు బహువచనము. అల్లుఁడని గౌరవము లేదా మహారాజకుమారుఁడని పూజ్యత శ్రీరామునితోడ లక్ష్మణుఁడు వచ్చుటచే నొకరు గెలిచిన నిరువురును గెలిచినట్లే, శ్రీరామలక్ష్మణుల సౌభ్రాత్రము జగత్ప్రసిద్ధమగుటచే వారిరువురు నొకరయొద్ది కావున నొకరుచేసినపని యిరువురు చేసినట్లె యగుట బహువచనము. దేవదానవమానవులకును నెత్తుటకును సాధ్యముగాని శివునివింటిని విఱుచుటచే నిది యమానుషకృత్యమని బహుమానబుద్ధిచే బహువచనప్రయోగము.

తా త్ప ర్య ము

రాజేంద్రా ! వినుము నాకూఁతురు సీత వీర్యశుల్క యని ముందు ప్రతిజ్ఞ చేసితిని. ఆ చంద్రముఖిని వరింపఁగోరి యెందఱో వచ్చి బీరములేనివారై వ్యర్థాశులై పోయిరి. విశ్వామిత్రునితోడ నీకుమారులు నా యదృష్టము కొలఁది యాకస్మికముగ వచ్చి రాజులు నిండియుండు సభయందు నా పుత్రికను గెలిచిరి. ఎల్లర అందఱుఁ జూచుచుండ వింటిని రామచంద్రమూర్తి రెండుగా విఱిచెను కాన నమ్మహాబలశాలికి నాసీతనిచ్చి వివాహముఁ జేసి నాకూఁతురు వీర్యశుల్క-యని నేను జేసినప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్పఁదలఁచి యున్నాఁడను. నాకోరికఁ దీర్చుకొనవలె యని యాజ్ఞ యిచ్చెదరా ?

మహాత్మునకు ననుటచే నిది యాయనస్వశక్తిచేఁ జేసినకార్యమేకాని యింద్రజాలము కాదని భావము. ఎల్లరుఁజూడంగ ననుటచే నిందు రహస్యము పక్షపాతము లోనైనవి లేవని భావము.

చం॥ కొడుకులఁ జూడవచ్చు, నృప•కుంజర ! సంతస మందవచ్చు, నా
  యడిగినకోర్కి దీర్ప నను • వౌ, నటుఁగానఁ బురోహితాళితో
  నడి హితపాళితో సచివ•వర్గములోఁ గొలువంగఁ దేవరు
  ల్గడయక యేఁగుదెమ్ము, సుతు•లం గనుఁగొమ్ము ప్రియంబు మీఱఁగన్. ౧౨౨౮

దేవరి-రూ॥దేవేరి = రాణి, దేవీశబ్దభవము.

తా త్ప ర్య ము

రాజేంద్రా ! యచ్చటికి మీరు దయచేసితిరేని మీ కొడుకులను గోడండ్రను జూడవచ్చును. వివాహముఁ జూచి సంతోషింప వచ్చును. నాకోరిక నెఱవేఱు

టకు సాధ్యమగును. కావునఁ బురోహితులతో హితులతో మంత్రులతో వచ్చి పుత్రులను జూడుము.

సుతులన్='సుతశ్చ సుతాచ తయోరేకశేష' యని సుతులు అనఁగా కూఁతురు కొడుకు అను ఏకశేషచే నాకూఁతురు నీకూఁతురే యని భావము.

తే॥ అనుచు వచియించి సందేశ•హారులు రాజ, గౌరవముశంకచే నిల్వ•ఁ బృథ్వినాథుండు
వామదేవవసిష్ఠాది • వరసచివుల మోముఁ గని పల్కె నిర్భరా•మోదయుక్తి. ౧౩౪

సందేశహారులు = దూతలు, నిర్భరామోదయుక్తి = అతిశయించిన సంతోషముతోఁగూడి.

తాత్పర్యము

అని మారాజు చెప్పనని చెప్పి రాజులయొద్ద విశేషించి మాటలాడుట గౌరవము గాదని పలుకకుండిరి. దశరథుఁడును వామదేవవసిష్ఠాదులను మంత్రులను బిలిపించి సంతోషమున నుప్పొంగుచు నిట్లనియె.

సీ. గాధిజగుప్తుఁడై • కౌసల్యతనయుండు, సౌమిత్రితోఁ గూడి • జనకపురిని
నున్నవాఁడట, రాము•నుగ్రశక్తిని జూచి, జనకుండు సుత నీను • సమ్మతించె
నేఁట, జనకునివృత్తి • మది మీకు మెచ్చైనిఁ, దరలుద మచటికిఁ•దడ వికేల
యనుడు మంతురు లెల్ల • రగు వగు నిది యన, సంతుష్టచిత్తుఁడై • జనవిభుండు
తే॥ చేయవగు జేప పయనంబు•సిద్ధమనుచు,మంత్రులకుఁ జెప్పి జనకుని•మంత్రులకును
హితము దీపింపఁగా బహు•మతు లొసంగ, నిశను జరపిరి వా రంద•నిమ్మళముగ. ౧౩౫

గాధిజగుప్తుఁడు = విశ్వామిత్రునిచే రక్షింపఁబడువాఁడు.

తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రుఁడు రక్షింపఁగాఁ గౌసల్యాకుమారుఁడు మన రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో జనకుని రాజధానియగు మిథిలయం దున్నాఁడట. మన శ్రీరామచంద్రుని బలపరాక్రమముఁజూచి మెచ్చి జనకుఁడు తనకూఁతునిచ్చి వివాహము చేయనున్నాఁడఁట. జనకుఁడు తలపెట్టిన కార్యము మీకు సమ్మతమేని యాలస్యము లేక పయనమై పోదము, అనఁగా మంతురులందఱు నిది తగినకార్యమే మంచి సంబంధమే యనఁగా దశరథుఁడు సంతోషించి యుదయమువందే మనము ప్రయాణము కావున సర్వము సిద్ధపఱుపుఁ డని మంత్రులకాజ్ఞాపించి జనకుని మంత్రులకును హితవైనరీతి శుభవార్త తెలుపుటచే బహుమానములిచ్చెను. వారును నారాత్రి యందే యుండిరి.

-• ౬౯ వ సర్గము •-

సీ॥ రేపాడి । సభదీరి • భూపతి చుట్టముల్, మానులు గొలువ సు•మంత్రుఁ జూచి
యిప్పుడ ధనములు • కుప్పలుగాఁ గొని, ధనపతుల్ముందుగాఁ • దరల వలయుఁ
జతురంగబలముల • ద్రుతగతి వెడలింపు, మాజ్ఞతోడనే కూర్పు • మందలంబు
వామదేవుండు వ•శిష్ఠుండు జాబాలికాశ్యపుల్ • సాధుమతి చి
తే॥ రాయువు మృకండుసుతుఁడు కా•త్యాయనుండు
చనఁగవలె మున్ను; నా కొక• స్యందనంబుఁ
బన్నుమీ దూత లాత్రము•పఱుచు చున్న
వారు కాలంబు మీఱిన • వలను గాదు. ౧౨౩౦
రేపాడి = ఉదయము.

తా త్ప ర్య ము

ఉదయముకాఁగానే దశరథుఁడు సభ దీరి బంధువులు మానులుకొలుచుచుండఁగా సుమంత్రునిఁజూచి యిప్పుడే బొక్కసమున కధికారులైనవారు విశేషధనము తీసికొని బయలు దేఱవలయును. వారివెంటనే చతురంగబలములు త్వరగాఁ బ్రయాణము కావలయును. నాయాజ్ఞయైనదో లేదో తక్షణము పల్లకీ జతపఱుపుము. వామదేవుఁడు, వసిష్ఠుఁడు జాబాలి కాశ్యపుఁడు, దీర్ఘాయువగు మార్కండేయుఁడు, కాత్యాయనుఁడు - వీరుముందుగాఁబోవలెను. నానిమిత్త మొక రథ మేర్పాటు చేయుము; దూతలు త్వరపెట్టుచున్నారు. కాలముమీఱి మనము పోయియు నేమి ప్రయోజనము !

కం॥ అనవుడు సుమంత్రుఁడను ద, క్షనపతి యాదేశమునను • సర్వబలంబున్
బనిచి ఋషివర్యులకు స్యం, దనములు కల్పించి తెలిపె • దశరథపతికిన్.౧౨౩౧

తా త్ప ర్య ము.

దశరథుఁ డిట్లు చెప్పఁగా రాజాజ్ఞాప్రకారము సమస్తసేనను బంపి ఋషులకు రథము లమర్చి సర్వము సిద్ధమని రాజునకుఁ దెలిపెను.

ఉ॥ రాజవరుండు మంత్రిముని•రాజసమూహము గొల్వ వాహినీ
రాజులతో శతారిగతి • రాజిలు వేడ్కను బంచమాహ్నమం
దోజ విదేహముం గన మ•హోత్సుకతన్ జనకుండు వచ్చి తాఁ
బూజ లొనర్చె నామునవి•భూపతికిన్ ధృశహృష్టచిత్తుఁడై. ౧౨౩౨
శతారి=ఇంద్రుఁడు, శతారము = వజ్రము, నూఱంచులు గలది, అదిగలవాఁడు శతారి.

తా త్ప ర్య ము

రాజేంద్రుఁడగు దశరథుఁడు మునిరాజులగుంపు తన్నుఁ గొలిచివచ్చుచుండ సేనాసమూహములతో నింద్రునివలె మిక్కిలి సంతోషముతో నైదవదినము

పగట విదేహనగరము చేరఁగా జనకుఁడు మిక్కిలి సంతుష్టిగల మనస్సుగలవాఁడై వచ్చి ముసలిరాజును బూజించెను.

—• జనకుండు దశరథుతోఁ గుశలప్రశ్న సేయుట •—

తే॥ స్వాగతము నీకు నో నర•పాలచంద్ర, వచ్చితివినాదు శ్రేయస్సు•పండుకతన-౨౦౭
నాత్మభవశౌర్యసంజాత•మైన ప్రీతి,ననుభవింపుము మనసార•నర్క తేజ ౧౨౩౩

తాత్పర్యము.

రాజసత్తమా! నీకు స్వాగతము. నా భాగ్యము ఫలించిన కారణముచే నాపట్టణమునకు వచ్చితివి కొడుకుల శౌర్యము వలనఁ గలిగిన సంతోషము మనసార ననుభవింపుము.

ఈ పద్యమునందలి 'శ్రేయస్సు'లోని 'శ వర్ణము ౮౩ వ పద్యములోని యాజిన యుక్షరము.

సీ॥ నా యదృష్టంబున • నరనాథ చంద్రమా, నినుఁ గాంచు పుణ్యంబు•నేఁడుగలిగె
నా భాగ్యమునను మ•హాభాగ ద్విజయుక్త,ముగ వసిష్ఠమునీంద్రుఁ•గనఁగగలిగె
నాసుకృతంబున • నలినలిగాఁ బోయెఁ, బ్రత్యూహనిచయంబు • పార్థివేంద్ర
నా పుణ్యమునఁ జేసి • నలినాప్తవంశము, హాత్ములతో వియ్య • మందఁగంటిఁ
తే॥ బరమశౌర్యాఢ్యులై నమీ•బాంధవమున, నస్మదన్వయమతిపూజ్య•యయ్యెనిపుడు
నిండెనాకోర్కెలెల్లను•నీదుకృపను,నరసగుణసాంద్ర దశరథ•తన్మతేంద్ర.౧౨౩౪

తాత్పర్యము.

దశరథరాజ చంద్రమా! నాయదృష్టముచే నిన్ను నేఁడు దర్శించు పుణ్యము గలిగెను. మహాభాగా! నా భాగ్యమువలన బ్రాహ్మణులతోఁగూడిన వసిష్ఠుఁ జూడఁగంటిని. నా పుణ్యపరిపాకముచేత విఘ్నసమూహము లన్నియు నాశమై పోయెను. నా పుణ్యము మంచిదగుటచే సూర్యవంశపు రాజులతో వియ్యమాడ గలిగెను. మిక్కిలి బలవంతులైన మీతోడి బంధుత్వము గలుగుటచే మా వంశ మతిపూజ్య మయ్యెను. నీ దయచే నా కోర్కెలన్నియు నెఱవేఱెను.

తే॥ రేపు వఱువాత నోధరి•త్రీమహేంద్ర, నేన్మఖాంతమునఁ బిలుపుమీ•విధిహితముగఁ
బరమఋషిసమ్మతంబుగఁ • బరిణయంబు, ననిన జనకునితో ననూ•నాజి యెలమి.
౧౨౩౫

తాత్పర్యము.

వఱువాత=ప్రాతఃకాలమున, యజ్ఞముకడపట శాస్త్రసమ్మతమైనరీతిని పరమ ఋషుల కిష్టమైన విధముగఁ బరిణయంబుచేయుము; అనిన సంతోషములో దశరథుఁడు జనకుని కిట్లనియె.

కం॥ ఇచ్చెడివారలవశ మగుఁ, బుచ్చుకొనుట యనుచు వింటిఁ • బూర్వము తేఁడా
యెచ్చందమున, వచించిన నచ్చందమునం జరింతు•నన్యూఁడ నోకో. ౧౨౩౬

తా త్ప ర్య ము.

దానము దాతవశమని తొల్లి పెద్దలుచెప్పఁగా వినియుంటిని. దాతవు నీవు. నీ వేవిధముగఁ జెప్పెదవో యావిధముగనే వర్తించెదను. నేనేమి క్రొత్తవాఁడనా ?

కం॥ కీరితి ధర్మముఁ గూర్చెడి. జ్యారమణునినుడికి నాతఁ • డచ్చెరువుగొనెన్
చేరినముని సంఘాతం, బారఁగ సుఖరీతిఁ గడపె • నారే ప్రీతిన్. ౧౨౩౭

తా త్ప ర్య ము.

దశరథుఁడు గొప్ప రాజవుటచే నెంత రాజసముగానో మాటలాడునని తలఁచి యుండిన జనకుఁడు వినయముతోఁ గూడి కీర్తి ధర్మము వృద్ధిచేసెడి దశరథుని మాటలు విని యాశ్చర్యపడెను. పెండ్లికై వచ్చిన మునిసమూహమంతయు నచటనే సుఖముగాఁ గడపెను.

ఉం॥ తనయులఁ గల రఘుభూపతి, మనుమఁడు సుఖగోష్ఠి నుండె • మఱి జనకుండున్
గొన ముట్టఁ దీర్చి జన్నము, గొనబుగఁ గావించెఁ బెండ్లి • కూఁతుల సుతలన్. ౧౨౩౮

తా త్ప ర్య ము.

రఘురాజు మనుమఁడగు దశరథుఁడు పుత్రులఁ జూచి వారితో సుఖముగ ముచ్చట లాడుచుండెను. జనకుఁడు యజ్ఞము సాంతముచేసి కూఁతులకు బెండ్లి కూఁతులను జేసెను.

—• ౭౦ వ సర్గము •—

సీ॥ వఱువాతఁ గృతకర్మ•వర్గుఁడై జనకుఁ డ; నఘుఁ బురోహితు శతా•నందుఁజూచి
నాచిన్న తమ్ముండు • నయధర్మశీలుండు, ఘనపుష్ప కాభసాం•కాశ్యపురిని
నిక్షుమతీజలం • బింపారఁ గ్రోలు చున్నాఁడు కుశధ్వజ•నామకుండు
వానిఁజూడఁగ నాకు• వాంఛయయ్యెడునాడు, క్రతువుఁగాచెనటంచుఁ•గలదునాకు
తే॥ నాతఁడీవేడ్క నాతోడ•ననుభవింప, వలయు ననియాసయయ్యెడు•వలయుఁబనుప
వార్తికావళి నతనికి • నైశమ యని, పుచ్చెఁ గొందఱు జంఘాల • పుంగవులను.
౧౨౩౯

వఱువాతన్ = ఉదయమున, కృతకర్మవర్గుఁడై = చేయఁబడిన సంధ్యావందనాది కార్యములు గలవాఁడై, వార్తికావళిన్ = మాటలను, జంఘాలురు = త్వరగ నడచువారు, బలిష్ఠములైన పిక్కలు గలవారు.

తా త్ప ర్య ము

జనకమహారా జుదయమునను లేచి ప్రాతస్సంధ్యాది కృత్యముల నెల్ల దీర్చి కొని తన పురోహితుఁడైన శతానందునిఁ జూచి యిక్షుమతీనదీతీరమున నుండు పుష్పకమువంటి సాంకాశ్య నగరమునందు రాజై పాలించు నా తమ్ముఁడు నీతి ధర్మముఁ దప్పనివాఁ డగు కుశధ్వజుఁ డున్నాఁడు. నేను జేయుచుండిన యజ్ఞ

మును వాఁడు కాపాడెనుగదా యని మనస్సునఁ గలదు. కావున వానినిఁ జూడఁ గోరెదను. ఈ వివాహమహోత్సవసంతోషము వానితోడ ననుభవింపవలయునని యాసయగుచున్నది. కాఁబట్టి యతనినిరొయిద్దకు శీఘ్రముగ నడువఁగల దూతలన బంపవలయునని చెప్పి తగినవారినిఁ బంపెను.

ఆ॥ విభునిశాసనమున • వేగవంతంబులౌ సైంధవముల నెక్కి • జాగు లేక
జిష్ణునాజ్ఞచేత • విష్ణునిఁ గొనివచ్చు, వారు వోలె నరిగి • వార్తఁ దెలుప. ౧౨౦

తాత్పర్యము

రాజాజ్ఞాప్రకారము వేగముగాఁ బోవు గుఱ్ఱములపై దూతలు తడవుసేయక ప్రయాణము చేసి యింద్రునియాజ్ఞచే నుపేంద్రుని గొనివచ్చువారివలెఁ బోయి యాయనకు జనకుఁడు చెప్పినవార్తఁ దెలిపిరి.

తే॥ అన్న రమ్మన్న యామాట • విన్న యంతఁ
గ్రన్న నరుదెంచి మోదంబున • మిన్ను ముట్ట
నన్నకుఁ బురోధకును మ్రొక్కి • చెన్నమీఱు
చున్న యొకయాసనంబున • నున్న; నిట్లు. ౧౨౧

తాత్పర్యము

అన్న రమ్మన్నాఁ డనఁగానే కుశధ్వజుఁడు బయలుదేఱి త్వరగా వచ్చి సంతోషాతిశయముచే నన్నకుఁ బురోహితునకు నమస్కరించి తగిన యాసనమునఁ గూర్చుండెను.

ఉ॥ భ్రాత లలంకరించి రుచి • రం బగు నాసనపాళులం గడుం
బ్రీతి సుదాము మంత్రివరుఁ • బిల్చి వచించిరి మంత్రిసత్తమా !
చేతము పల్లవింపఁ జని • చెచ్చెరఁ దోడ్కొని రమ్ము యాజిధా
త్రీతలనాథు ధీసచివ • బృందముతో నిజపుత్రపంక్తితోన్. ౧౨౨

తాత్పర్యము

అన్నదమ్ము లిరువురు యోగ్యమైన యాసనంబులపై గూర్చుండి సుదాముఁడను ముఖ్యమంత్రినిఁ బిలిచి మంత్రివరా ! నీవు పోయి సంతోషముతో దశరథరాజును మంత్రులతోను పుత్రులతోను దోడుకొని రమ్ము.

కం॥ అనుడు సుదాముఁడు దశరథ,జనపతిశిబిరంబుఁ జొచ్చి • తన్మాపతిఁగని వం
దన మొనరించి శిరమ్మున, జనకుఁడు మిముఁ జూడఁ గోరె • సపురోహితుఁడై.

అని చెప్పఁగా సుదాముఁడు వెంటనే పోయి దశరథుఁడు దిగియుండు శిబిరముఁ బ్రవేశించి యాయనను జూచి శిరస్సుతో నమస్కరించి రాజేంద్రా ! పురోహితుని తోడ నుండి జనకరాజు మిమ్ముఁ జూడఁగోరుచున్నాఁడు.

సీ॥ నావుడు దశరథ • భూవల్లభుఁడు ఋషి, వర్గంబు నిజబంధు • వర్గ మమరఁ
జని జనకావనీం • ద్రునిఁ జూచి యిట్లనుఁ, దెలియుదు విక్ష్వాకు • కులము వేల్ప
యీవసిష్ఠుం డని • యీవరశీలుండె, వక్తయు సకలార్థ • కర్తఁ దనఘ
గాధిజుం డాదిగా • మేధావులీయున్న, మును లెల్ల ననుమతిం • చిన మదీయ
తే॥ వంశవిధమీమహర్షి ని • స్సంశయముగఁ, దెలుపఁగలవాఁ డటంచని • పలుకకున్న
హితపురోహితమంత్రిస • మేతు మిథిల, నాథుఁగనుఁగొని యమ్ముని • నాథుఁడనియె.
౧౩౪౪

తా త్ప ర్య ము

అని సుదాముఁ డిట్లు చెప్పఁగా దశరథుఁడు ఋషిసమూహము బంధుసమూహము తోడఁ బోయి జనకరాజును జూచి రాజవర్యా! మా యిక్ష్వాకువంశమునకు కులము వేలు పీవసిష్ఠుఁ డని మీకుఁ దెలియునుగదా! ఈయనయే మావిషయమై చెప్పవలసిన విషయము లన్నియుఁ జెప్పువాఁడు. అన్ని కార్యములు సాధింప శక్తిగలవాఁ డీయనయే. కావున విశ్వామిత్రుఁ డాదిగా నిచటనుండు మునీశ్వరు లందఱు ననుమతించెదరేని మావంశవిధ మీవసిష్ఠుఁడు సందేహములేకయుండఁ జెప్పగలవాఁడు – అని యూరకుండెను. అంతట హితులతోడను, పురోహితుల తోడను, మంత్రులతోడను గూడియుండు జనకునకు వసిష్ఠుఁ డిట్లనియె.

కన్య నిచ్చుకోలు పుచ్చుకోలు నందు అధమపక్షమున మూఁడుతరముల వంశజ్ఞానము ప్రధానము. కుల మెఱుఁగక కన్య నీయరాదు. తీసికొనను రాదు. కాఁబట్టి తన వంశమును దెలియఁ జేయవలసివచ్చును. వసిష్ఠునిమీఁదనే భార మంతయు వేసిన నే నింతచేసినను సమయమున నాయన నాపేరైనఁ జెప్పకపోవుఁ గదాయని విశ్వామిత్రుఁడు కోపించునో యని యాయన యనుమతి కోరెను.

వివాహమందు వధూవరుల కులజ్ఞాన మావశ్యకము. 'కుల మగ్రే పరీక్షేత మాతృతః పితృతశ్చ' – ఆశ్వలాయనుఁడు – తొలుతఁ దల్లికులము దండ్రికులము పరీక్షింపవలయును. "మహాన్త్యపి సమృద్ధాని. గోజావిధనధాన్యతః స్త్రీ సంబంధే దశైతాని, కులాని పరివర్జయేత్" —మను. "గోవులు – మేఁకలు – గొఱ్ఱెలు – ధనము – ధాన్యము – ఇవి యెంత సమృద్ధిగా నుండినను వివాహవిషయమున నీక్రింది పదివంశములవారిని వదలవలయును. అవియేవనః— "హీనక్రియం, నిష్పురుషం, నిశ్ఛందో. రోమశార్శసమ్ । క్షయ్యా మయ్యా వ్యపస్మారి శ్విత్రికుష్ఠి కులాని చ" జాతకర్మాది క్రియలు లేనిది. పురుషసంతానము లేనిది. విద్యాశూన్యమైనది, మిగుల నిడివియగు రోమములు కలది, మూలరోగముగలది, క్షయము అజీర్ణము అపస్మారము బొల్లి కుష్ఠము గలది యగు వంశముతో వివాహ సంబంధము చేయరాదు. "యస్యాస్తుసభవేద్భ్రాతా, నవిజ్ఞాయేతవా పితా, నోపయచ్ఛేతతా

ప్రాజ్ఞః పుత్రికాధర్మశంకయా॥ తోడఁబుట్టినవాఁడు లేని పిల్లను, తండ్రియెవఁడో తెలియనిదానిని వివాహమాడరాదు. ఇప్పుడు పుత్రికాశంక లేదు గావునఁ దోడఁ బుట్టువులు లేనిదానిని వివాహమాడవచ్చును. గాని తండ్రిఁదెలియని దానిని వివాహమాడరాదు.

—• వసిష్ఠుఁడు జనకునితో సూర్యవంశక్రమంబుఁ దెలుపుట •—

సీ॥ అవ్యక్తజుఁడు నిత్యుఁ•డవ్యయుండగు బ్రహ్మ, గన మరీచి వతండు•కశ్యపునిఁ
గనియెఁ గశ్యపునకుఁ • గలిగె వివస్వంతుఁ, డన నాతనికిఁ బుట్టె • మనువు వాని
తనయుఁ డిక్ష్వాకుఁ డా•తని రాజధాని యయ, యోధ్యాపురం బయ్యె•నొప్పువిూఱ
నిక్ష్వాకుతనయుఁడై • యెసఁగెఁ గుక్షి వికుక్షి, కొడు కాతనికిని వి•కుక్షిసుతుఁడు

తే॥ బాణుఁ డనరణ్యుఁ డాతని•పట్టి యయ్యె
నతనిపుత్రుఁడు పృథుఁడు త•దాత్మజుండు
సుమిత్రశంకుఁడు నాతని•సుతుఁడు ధుంధు
మారుఁ డన నొప్పెఁ గడు నస•మానబలుఁడు. ౧౨౪౫

సీ॥ యువనాశ్వుఁడనునామ•మొప్పు నాతనికొడు, త్తనయుఁడుమాంధాతృ•జనవిభుండు
మాంధాతృసుతుఁడు శ్రీ•మంతుఁడై సుసంధి, యతనికి ధ్రువసంధి•యనఁ బ్రసేన
జిత్తు నాఁదనయులు • చెలఁగిరి ధ్రువసంధి, తనయుండు భరతుండు•ధర్మరతుఁడు
భరతునిపుత్రుఁడై •పరఁగెను నసితాఖ్యుఁ,డతఁడు శత్రువులు హై•హయులుఁదాల

తే॥ జంఘుశశిబిందువులుదాఁక•సంగరమున, నోడివనములఁబడిమంత్రి•యుక్తుఁడగుచుఁ
జాఱి వలిగట్టునను భృగు•ప్రస్రవణము, నందునసియించె మిగులబలుఁ•డనుచువింట.
౧౨౬

అవ్యక్తజుఁడు = అవ్యక్తునకు జనించినవాఁడు – అవ్యక్తుఁడు = ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములను గోచరింపనివాఁడు – వీఁడెవఁడు? ఈ వసిష్ఠుఁడే యీ సూర్య వంశమును గురించి చెప్పునపుడు 'ఆకాశప్రభవో బ్రహ్మ' యని యయోధ్యా కాండము ౧౧౦ సర్గమందుఁ జెప్పగలఁడు.

దీనివలన నవ్యక్తమనినను నాకాశమనినను నొకవస్తువే యని యేర్పడెను. అట్టైన నీయాకాశమెవరు? శ్లో॥ సంక్షిప్య హి పురా లోకాన్ మాయయా స్వయమేవ హి। మహార్ణవే శయానో౽ప్సు మాం త్వం పూర్వమజీజనః। పద్మే దివ్యేర్క-సంకాశే నాభ్యాముత్పాద్య మామపి। ప్రాజాపత్యం త్వయా కర్మ సర్వం మయి నివేశితం॥ అని బ్రహ్మదేవుఁడు చెప్పెను. "సీ॥ పూర్వంబు జగములఁ బొలి యించి మాయచే స్వయముగ జ రాశిశాయి వగుచుఁ, దొలుత సృష్టించితి జలములయందు నన్ను" ఉత్తర - ౧౪౯౩. 'గీ॥ దివ్యమై తామరసమిహిరదీప్తి దనరు। వారిజంబున నీ నాభివలన నన్నుఁ। గలుగఁజేసి ప్రాజాపత్య కర్మము

వను । నీవ నిలిచితి వో దేవ నిత్యముగను" ౧౫౭౮. కావున నవ్యక్తమనినను ఆకాశమనినను నారాయణునకే పేరు, అవ్యయుఁడు = ప్రవాహరూపముగ నెడఁ దెగక ప్రతికల్పము నుండువాఁడు - గోవిం. నిత్యుఁడు = ద్విపరార్థకాలము నాశము లేనివాఁడు.

ఇచ్చటఁ గొందఱు అవ్యక్తాకాశ శబ్దములకు శూన్యము అభావ మని విపరీత ప్రతిభాష లాడుటచే సృష్టివిషయము కొంచెము ముచ్చటింపవలసివచ్చెను. వ్యక్తము గానిది యవ్యక్తము, వ్యక్తము = స్పష్టము. పగటివేళఁ బదార్థములు యథా స్వరూపములుగ భిన్నభిన్నములుగఁ గానవచ్చును. చీఁకటియం దట్లు గానరాదు కదా. ఇఁక ఆ + కాశము = సర్వత్ర ప్రకాశించునది ఆకాశము. సర్వత్ర ప్రకాశించునది ద్రవముగా నుండునుగాని యభావముగ నుండదుగదా.

కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందోనస్యాత్ । (తై. ఆన. ౭ అను). ఈ యానందమయమగు నాకాశము లేనియెడల నెవఁడు జీవింపఁగలఁడు; ఎవఁడు నిలువఁగలఁడు ?

ఆకాశోహవై నామరూపయోర్నిర్వహితా। తేయదంతరా తద్బ్రహ్మ తద మృతం స ఆత్మా-(ఛా-౮-౧౪-౧ ఖ). నామ రూపముల నేర్పఱచునదిగా నీలో పలనుండు నాకాశము అమృతము. అది యాత్మ.

ఆకాశోర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్। బ్ర॥ సూ॥ ౧-౩-౪౧. దహర ఉత్తరేభ్యః॥ ౧-౩-౧౪.

ఆకాశోహవై నామరూపయోః నిర్వహితా తే యదంతరాత్మ తద్బ్రహ్మ॥ ఆకాశమును నామరూపములను గలిగించునది నీలోపల నుండునది యేదియో యది బ్రహ్మము.

ఆకాశో బ్రహ్మ. - ఛాందోగ్యము,
ఈ ప్రమాణమువలన నాకాశ మనఁగా బ్రహ్మమే.

మనుస్మృతియందు ఆసీదిదం తమోభూతం, మప్రజ్ఞాత మలక్షణం । అప్రతర్క్య మవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః॥ 'ఈ ప్రపంచము తమస్సునందు లీనమై యుండెను, తమస్సనఁగాఁ బ్రకృతి. చీఁకటివంటిది గావునఁ దమ స్సనఁ బడును. ఆ ప్రాగ్దశయందుఁ జీఁకటియందలి పదార్థములవలెఁ బ్రకాశింప బడక యుండెను. అనఁగాఁ బ్రలయకాలమందు సూక్ష్మరూపములచేఁ బ్రకృతి యందు లీనమై యుండెను. "తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే" యని శ్రుతి అప్పుడు ప్రకృతిగూడ బ్రహ్మముచే నవ్యాకృతమై (నామరూపములచే నిర్దేశింప

రానిదై) యుండెను. కావుననే అప్రజ్ఞాతం = అప్రత్యక్షము మఱియు వది వాచకస్థూల శబ్దములు లేకుండుటచేఁ దర్కింపరానిది. శబ్దముచేతను దెలిసికొన రానిది. ఇట్టిదై యంతయు నిద్రించుచున్న ట్లుండెను. శ్లో॥ "తతస్స్వయంభూర్భగవా నవ్యక్తో వ్యంజయన్నిదమ్ । మహాభూతాది వృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః॥" ఇట్లు కొంతకాలము సర్వము నిద్రించుచున్నట్లుండినపిమ్మట స్వేచ్ఛానుసారముగ శరీరపరిగ్రహము చేయ శక్తిగల బాహ్యకరణాగోచరుఁడైన పరమాత్మ తనంతట మహాభూతాదులను దొలుత సూక్ష్మరూపమున నావల స్థూల రూపమునఁ బ్రకాశపఱుచుచుఁ దమస్సును ధ్వంసముచేసి యప్రతిహతసృష్టిసామర్థ్యముచేఁ బ్రకాశించినవాఁ డయ్యెను. శ్లో॥ "యోసావతీంద్రియగ్రాహ్యః సూక్ష్మోవ్యక్త స్సనాతనః । సర్వభూతమయోఽచింత్యః సఏవ స్వయముద్బభౌ"॥ ఎవఁడింద్రియములచే గ్రహింపరానివాఁడని సూక్ష్ముఁడని యవ్యక్తుఁడని సనాతనుఁడని సర్వభూతమయుఁడని యచింత్యుఁడని శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడెనో యాపరమాత్మ మహదాదికార్యరూపముగా స్వయముగా నుద్భవించెను.

"సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః అపఏవససర్జాదౌతాసు బీజమవాసృజత్." ఆపరమాత్మ సంకల్పముచే తన శరీరమునుండి నానావిధ ప్రజలను సృష్టించెను జలములు పుట్టునుగాక యని సంకల్పించి జలమును సృజించి యానీటి యందు స్వశక్తిరూపమైన బీజము నుంచెను. ఇక్కడ వ్యాఖ్యాతయగు కుల్లూకభట్టు 'అచేతనము అస్వతంత్రమగు ప్రకృతి పరిణమించెనను వాదము సమ్మతము గాదు. బ్రహ్మమే యవ్యాకృతశక్తిచే జగత్కారణ మను త్రిదండివేదాంత సిద్ధాంతమే (విశిష్టాద్వైతమే) మనువున కభిమత' మని వ్రాసెను.

ఈక్షతే ర్నాశబ్దమ్॥ బ్ర॥ సూ॥ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి॥ ఛాందో॥ అనునవి ప్రమాణములు. తనశరీరమనఁగా నవ్యాకృతరూపము. అవ్యాకృత మనఁగా బ్రకృతి, యదియే యాయనశరీరము. అవ్యాకృతమనుటచే పంచభూతములు కర్మజ్ఞానేంద్రియములు ప్రాణము మనస్సు కర్మావిద్యావాసనలే సూక్ష్మరూపముచే శక్తిరూపమున నుండుట యని యర్థము. అవ్యాకృతబ్రహ్మమే జగద్రూపముగాఁ బరిణమించెను. కావున నద్వైతము దీనివలన నవ్యక్త మనినను ఆకాశ మనినను అవ్యాకృత బ్రహ్మమనియే గ్రహింపవలయును.

శ్లో॥ తదండ మభవద్ధైమం, సహస్రాంశు సమప్రభమ్

తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా, సర్వలోకపితామహః"

జలములందుంచఁబడిన భగవచ్ఛక్తిరూపమైన బీజమే సూర్యకాంతిగలదై బంగారువన్నె యండ మాయెను. పూర్వజన్మమందు తాను "హిరణ్యగర్భుఁడ నౌదునుగాక" యని యేజీవి భగవంతు నుపాసించెనో యాలింగశరీరముగల

జీవమును బ్రవేశించి పరమాత్మ తానే సర్వలోకములకుఁ గారణభూతుఁడైన హిరణ్యగర్భుఁడుగ జన్మించెను.

దీనివలనఁ బరిణామవాదమే మనుసమ్మతమని, యథార్థమని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము

అవ్యక్తసంభవుఁడును, నిత్యుఁడును, అవ్యయుఁడు నగు చతుర్ముఖబ్రహ్మకు మరీచి జనించెను. ఆయనకుఁ గశ్యపుఁడు జనించెను. ఆయనకు వివస్వంతుఁడు గలిగెను. ఆయనకు మనువు. మనువునకు నిక్ష్వాకుఁడు జనించెను. ఆయన రాజధాని యయోధ్య. (అయోధ్యను మనువు నిర్మించెననియు దాని నిక్ష్వాకుఁడు రాజధానిగఁ గైకొనెననియు గ్రహించునది. (చూ. స. ౨౮౩.) ఇక్ష్వాకుతనయుఁడు కుక్షి. కుక్షికుమారుఁడు వికుక్షి. వికుక్షిపుత్రుఁడు బాణుఁడు. బాణునిసుతుఁడు అనరణ్యుఁడు (రావణుని శపించిన రాజయోగి యితఁడే). అనరణ్యతనూజుఁడు పృథుఁడు; ఆయన తనూభవుఁడు త్రిశంకుఁడు. ఆయన సుతుఁడు దుంధుమారుఁడు, ఈయనయే యువనాశ్వుఁడు. ఈ యువనాశ్వుని యాత్మజుఁడు మాంధాత. మాంధాత కొడుకు సుసంధి. సుసంధికి ధ్రువసంధి, ప్రసేనజిత్తనకు నిరువురు కుమారులు. ధ్రువసంధి యాత్మభవుఁడు భరతుఁడు. భరతుని పట్టి యసితుఁడు. ఈయన విరోధులగు హైహయులు తాలజంఘులు శశిబిందువు లనువారీయనను యుద్ధమున నోడింప మంత్రులతోఁ బరువెత్తిపోయి యడవులలోఁ బడి హిమవత్పర్వతమునందలి భృగుప్రస్రవణమందు మితబలుఁడై వసించె నని వింటిని. (ఇది వింటి ననుటచేఁ దక్కిన వన్నియుఁ బ్రత్యక్షవిషయము లని భావము ఇది యెక్కడనో హిమాలయమధ్య ప్రదేశమందు జరిగినది. అది నేను జూచితి ననక వింటి ననుట సత్యత్వమునందలి యాసక్తిని దెలుపును)

కం॥ ఆపన్నసత్త్వ లిరువురు, భూపాలక యతనిసతులు • పోలఁతుక యొక్క
ర్తే పగిదినో సవతాలికి, పాపడ నిడె భక్ష్యమెుందు • సగరముగాఁగన్. ౧౨౪౭

ఆపన్నసత్త్వలు = గర్భిణులు. సవతాలు = 'సవతాలికిఁ బతి వలచిన' నని భారతప్రయోగము. ఇది యిత్వసంధి గాదు సవతు + అలు = సవతాలు - అని పదచ్ఛేదము చేయవలెనే కాని సవతి + అలు అని చేయరాదు. సవతు అనఁగా సమానము - సమానభార్య యని యర్థము. శబ్దరత్నాకర మీవిషయమునఁ బొరపడె నని తోఁచెడిని, సవతు = సమానమనుటకు - "కం॥ సురదైత్య యక్ష రాక్షస, నరఖేచరసిద్ధమునిగణ ప్రవరుల భా॥ స్వరతపములు నాదగు దుష్కర

ఘోరతపంబు సవతుగా నమరేంద్రా! (భార, ఆది. ౪ ఆ.); సాపదన్ = భుజించుటకు, సగరము = విషముతోఁగూడినది.

తాత్పర్యము.

ఆయసితున కిరువురు భార్యలు- ఇద్దఱు గర్భిణులు. ఇందొకభార్య తనసవతి కేవిధముగానో విషము కలిపినభక్ష్యము తిననిచ్చెను.

ఉ॥ అందుల కేఁగుదేరఁ జ్యవ•నాఖ్యుఁడు భార్గవుఁ డొక్కనాఁడు కా
  ళింది మునీంద్రుఁ డాయుచు ల•లిం బ్రణమిల్లె సుతుండు గల్గ నా
  యందు ననుగ్రహింపు మని • యాత్మఁ దలంచుచు నామెఁ జూచి యో
  సుందరి! పుత్రుఁ గాంచెదవు • శోకము మానుము శూరవర్యునిన్. ౧౫౮

అందులకున్=ఆ ప్రదేశమునకు - "అందులకు ధరణీగల నృపనందను లెల్లరును ముదంబునం బోయెద" రని భారతము.

తాత్పర్యము.

భృగువంశమునఁ బుట్టిన చ్యవనుఁ డను మహర్షి వా రుండుచోటికి వచ్చెను. అప్పు డసితునిభార్య కాళింది యాయనకు 'నాకుఁ బుత్రుఁడు కలుగ ననుగ్రహింపు' మని నమస్కరింపఁగా నాయన యాలోచించి 'నీవు శూరులలో శ్రేష్ఠుఁ డగు కుమారునిఁ గాంచెదవు' వ్యసనపడకుము.

కం॥ గరసహితుం డయి పుట్టుట, సరసిజముఖ వాఁడు పరఁగు • సగరుఁ డనంగా
  వరబలుఁడై యనఁగ నవం, తరమునఁ గాళింది గాంచెఁ • దనయున్ సగరున్•
  ౧౫౯

గరసహితుండయి = విషముతోఁ గూడినవాఁడై, గరము. రూ - గరళము, గరకంఠుఁడు - ఇత్యాదులు.

తాత్పర్యము.

నీకొడుకు గరళముతోడఁ బుట్టును గావున బలముగలవాఁడై సగరుఁడని పేరొందును. అని దీవించెను. అనంతరము నా కాళింది సగరుని గుమారుఁ గాంచెను.

ఈ సగరునితండ్రిని హైహయులు తాలజంఘులు లోనగు కొందఱు కలిసి రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేసి తఱుమఁగా నాయన హిమవత్పర్వతమునకుఁ బాఱిపోయెను. అచట సగరుని తల్లి గర్భవతిగానుండు సమయంబున నాయన మరణించెను. ఆమె సహగమనము చేయఁబోఁగాఁ జ్యవనుఁడు వారించి యామెను దనయాశ్రమమం దుంచుకొని రక్షించి యం దుదయించిన కుమారునకు సగరునకుఁ దానే

సంస్కారాదులుచేసి యాగ్నేయాస్త్రము లోనైనవి నేర్పెను. అతఁడు బుద్ధి తెలిసినవాఁడై తల్లినిఁ 'మాతండ్రి యెవఁడు' అని యడిగెను. ఆమె వృత్తాంత మంతయుఁ దెలిపెను. అప్పు డాయన వారిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయి యోడించి గురువునాజ్ఞప్రకారము వారిని జంపక యవనులను బోడితలలవారిగను, శకులను నర్ధముండులనుగ పారదులను విరితలవారలగను నిట్లందఱ జాతిభ్రష్టులఁ జేసి యాక్షత్రియుల స్వాధ్యాయహీనులుగను వషట్కారరహితులుగను జేసి స్వధర్మ హీనులఁ జేసి యీదేశమునుండి వెడలఁ గొట్టెను. వీరే మ్లేచ్ఛులు ఇప్పటి తురకలకుఁ బూర్వులు. ఇరాన్ అనునది ఆర్యశబ్దమునుండి పుట్టినదే. మొదటి వికృతి అయిరాన్ (Airan) ఈ విరోధము నేటికిని బాధించుచున్నది.

సీ॥ అనఘ యాతనిపుత్రుఁ•డసమంజుఁ డతనికి, నంశుమంతుఁడు పుట్టె•నతనితనయుఁ
డయ్యె దిలీపుఁడు • నాతనిసుతుఁడు భ, గీరథుఁ డయ్యె భ•గీరథునకుఁ
గలిగెఁ గకుత్స్థుండు•క్ష్మాపాల! యతనికి, రఘువు సుతుం డయ్యె•రఘువుకొడుకు
భువిఁ బ్రవృద్ధుం డయ్యెఁ • బురుషాదకుం డనఁ, గల్మాషపాదాఖ్య • గల దతనికి

తే॥ నతనిసుతుఁడయ్యె శంఖణుం•డతనికొడుకు, పరఁగెనుసుదర్శనుండు నా•పార్థివునకు
నగ్నివర్ణుఁడు గలిగె నా•యగ్నివర్ణు, సుతుఁడుశీఘ్రుఁగుఁ డాతని•సుతుఁడు మరువు　౧౭౦

సీ॥ అతఁడు ప్రశుశ్రుకు • నతఁ డంబరీషుని, నతఁడు నహుషుఁ గనె • నతనిసుతుఁడు
నఖిలు యయాతి నా • వసుమతీనాథుండు, నతనికి నాభాగుఁ • డాత్మజుండు
నాభాగుసుతుఁ డయ్యె • నవ్యయశోధనుం, డైన మహాత్ముఁడుఁ • డజనృపాలుఁ
డజునకు జనియించె • నాజిదుర్ధర్షుండు, దశరథుం డను మహా•ధన్యుఁ డల్ల

తే॥ ఘనున కుదయించి రయ్య యీ•యనఘతేజ,లైనశ్రీరామలక్ష్మణు•లార్యచరిత!
యాదివంశవిశుద్ధులు • నసమధర్మ,మతులు వీరులు సత్యైక•రతులు వీరు　౧౭౧

౧౭౦, ౧౭౧ ప॥ తాత్పర్యము

ఆ సగరునికుమారుఁ డసమంజుఁడు అతనికుమారుఁ డంశుమంతుఁడు. అతనికొడుకు దిలీపుఁడు. అతనిసుతుఁడు భగీరథుఁడు భగీరథుపుత్రుఁడు కకుత్స్థుఁడు. అతనికొడుకు రఘుడు రఘువుకొడుకు ప్రవృద్ధుఁడు.

ప్రవృద్ధుఁడు – ఇతఁడు వసిష్ఠునిశాపముచే రాక్షసుఁడై మనుష్యులను భక్షిం చుటచేఁ బురుషాదకుఁ డయ్యెను. తన్ను శపించిన వసిష్ఠుని మరల శపింప దోసిట జలము గైకొనఁగా మహాపతివ్రతయగు నతనిభార్య మదయంతి భర్తకుఁ గోపో పశమనము చేయుఁగా నాజలమును భూమిమీఁద విడువరాదు గావునఁ దన పాద

ములపై విడుచుకొనెను. అప్పు డాయనపాదములు కమిరిపోయెను. ఆకారణమున నతఁడు కల్మాషపాదుఁడయ్యెను.

అతనికొడుకు శంఖణుఁడు - అతనికొడుకు సుదర్శనుఁడు - ఆయన కుమారుఁడు అగ్నివర్ణుఁడు - ఆయగ్నివర్ణు సుతుఁడు శీఘ్రగుఁడు - అతనిపుత్రుఁడు మరువు - అతనికొడుకు ప్రశుశ్రుకుఁడు - అతనిపుత్రుఁడు అంబరీషుఁడు - అతని కొడుకు నహుషుఁడు - అతనికొడుకు యయాతి - అతని కొడుకు నాభాగుఁడు - నాభాగునకు నజుఁడు - అజునకు బలశాలి యగు దశరథుఁడు - అతనికిఁ గుమారులు శ్రీ రామ లక్ష్మణులు. ఈ విధముగ వీరివంశ మాదినుండి పరిశుద్ధమైనది. వీరందఱు ననమాన ధర్మరతులు - వీరులు - సత్యమునందే ప్రీతిగలవారు.

అజుఁ డనఁగా బ్రహ్మ. బ్రహ్మముహూర్తమునఁ బుట్టినవాఁడగుటచే దశరథుని తండ్రికి నజుఁ డని పేరు. ఈయన చరిత్రము కౌసల్యాపరిణయమునఁ గలదు.

కం॥ రామునకును సౌమిత్రికి, భూమిప ! నీసుతలఁ దుల్య • పూజితగుణలన్
ప్రేమమున నీయవేఁడెద, నా మనవిని దీర్పవయ్య • నరనాథ ! యనన్. ౧-౨౨

కావున రాజేంద్రా! శ్రీరామచంద్రునకును లక్ష్మణునకును వీరిగుణములకు సమానమైన గుణములచే గౌరవింపఁదగు గుణములుగలవారైన నీయిరువురు పుత్రికలను ప్రేమపూర్వకముగ నీయఁగోరెదను. నా మనవిని గొనసాగింపుము.

—• ౭౧ సర్గము - జనకుఁడు వసిష్ఠునకు నిజవంశక్రమంబుఁ జెప్పుట •—

సీ॥ జనకుఁ డిట్లనియె నో • సంయమి ! మావంశ, విధ మెల్ల వినవయ్య • విస్తరింతుఁ
గన్నియ దానంబుఁ • గావించునాతఁడు సత్కులీనుండయి • జరగె నేని
వక్తవ్య మతనికి • వంశవిధం బెల్ల, నిమి యొప్ప సద్ధర్మ • నిరతుఁ డగుచు
నతనిపుత్రుఁడు మిథి • యమ్మహాత్మునిచేత, మిథిలాపురంబు ని • ర్మింపఁబడియెఁ

తే॥ బ్రథమజనకుఁ డతఁడు యుదా • వసువుఁ గనియెఁ
దనయుఁ డతనికి నందివ • ర్ధనుఁడు గలిగెఁ
నాయనకును సుకేతుఁ డా • త్మాధిపునకు
దేవరాతుఁడు జనియించె • దేవనిభుఁడు ౧-౨౩

సీ॥ ఆయన కుదయించె • నయ్య బృహద్రథుం, డతఁడు మహావీరు • నవఘుఁ గనియె
నామహావీరుని • యాత్మజుండు సుధృతి, సుధృతియు నిరుపమ • శూరుఁ డైన
ధృష్టకేతువుఁ గనె, • ధృష్టకేతువునకు, హర్యశ్వుఁ డుదయించె • నమితబలుఁడు
హర్యశ్వునకు మరు • వావిర్భవించెను, ధీరుఁడు మరువు ప్ర • తీంధకునిని

తే॥ గనియెఁ గీర్తిరథాఖ్యునిఁ గాంచె నాతఁ
డతనిపుత్రుఁడు దేవమీ • ఢాఖ్యుఁ డయ్యె

వతని తనయుండు విబుధాఖ్యుఁ • డతనిపుత్రుఁ
డయ్యెను మహీధ్రకుండు నా • వతని సుతుఁడు. ౧౨౧౪

సీ॥ కీర్తిరాతుం డయ్యెఁ • గీర్తిరాతునకును, సుతుఁడు మహారోము • శూరవర్యుఁ
డతనికి స్వర్ణరో • మాఖ్యుఁడు వానికి, హ్రస్వరోముఁడు పుట్టె • నాతనికిని
గలిగెను బుత్రయు • గ్మంబు తత్సుతులందు నగ్రజుఁడను నాదు • ననుజుఁ డితఁడు
వనమున కేగుచో • వసుధేశుఁగాఁ జేసి, నన్నుఁ బెద్ద నౌటను • నాదుతమ్ము

ఆ॥ నాకు నప్పగించి • నాకంబునకు నేగె, జనకుఁ డేను నీకు • శర్వ్యజనిని
నెలమిఁ జూచుకొనుచు • నిలనేల సాంకాశ్య, పతి సుధన్వుఁడనెడి • క్షితివిభుండు. ౧౨౧౫

కం॥ దూతల నంపెను పరసీ, జాతాక్షిని సీత శివుని • చాపము నియున్;
భీతిప్రదఘోరాహవ, మాతనితో నయ్యె దేని • నర్పింపమిచేన్. ౧౨౧౬

మ॥ సమరక్షోణిని వానిఁ ద్రుంచి యనుజున్ • సాంకాశ్యమం దుంచితి
న్సమకుం బట్టముఁ గట్టి, యీతఁడ చుమీ • నాతమ్ముఁ డేఁ జ్యేష్ఠుఁడన్
విమలాత్మా! యిదె రామలక్ష్మణులకున్ • వీర్యంబె శుల్కంబు నా
రమణీరత్నము సీత నూర్మిళను గా • రామారఁగా నిచ్చెదన్. ౧౨౧౭

౧౨౧౩, ౧౨౧౪, ౧౨౧౫, ౧౨౧౬, ౧౨౧౭ తాత్పర్యము

అని వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా జనకమహారాజాయనతో నిట్లనియె. మునీంద్రా! మా వంశవిధము విస్తరించెద వినుము. కన్యాదానము చేయువాఁడు మంచి కులమునఁ బుట్టినవాఁడయ్యేనేని తనవంశమును వాఁ డెఱింగించుట యత్యావశ్యకము. మా వంశమునఁ బూర్వుఁడు నిమి. ఈయన మిక్కిలి ధర్మాత్ముఁడు. అతని పుత్రుఁడు మిథి యనువాఁడు. ఆ మహాత్ముఁడే యీ మిథిలాపురమును దన పేరఁ గట్టించెను. ఇతఁడు మొదటి జనకుఁడు. ఈయనపేరే మావంశములో జనకుఁడు జనకుఁ డని వచ్చుచుండును. అది వంశనామమే యయ్యెను. అతని కొడుకు ఉదావసువు. అతని పుత్రుఁడు నందివర్ధనుఁడు. అతని సుతుఁడు సుకేతుఁడు. అతని నందనుఁడు దేవరాతుఁడు. ఆయనకు బృహద్రథుఁడు జనించెను. ఆయన మహావీరుని గనెను. ఆ మహావీరుని యాత్మజుఁడు సుధృతి. సుధృతి కొడుకు ధృష్టకేతువు. ధృష్టకేతువునకు హర్యశ్వుఁ డుదయించెను. హర్యశ్వునకు మరువు కలిగెను. మరువునకుఁ బ్రతీంధకుఁ డుద్భవమయ్యెను. అతఁడు కీర్తిరథాఖ్యుఁ గాంచెను. అతని తనూజుఁడు దేవమీఢుఁడు. అతనికొడుకు విబుధుఁడు. అతనికి మహీధ్రకుఁడు. అతనికిఁ గీర్తిరాతుఁడు. అతనికి మహారోముఁడు. అతనికి స్వర్ణరోముఁడు, అతనికి హ్రస్వరోముఁడు. ఆయన కిరువురు కొడుకులు. అందు నేను పెద్దవాఁడను. ఈయన నాతమ్ముఁడు మాతండ్రి

తపస్సునకై వనమునకుఁ బోవుచు వీని నా కప్పగించెను. ఆయన యావల మర ణించెను. జనకుఁ డనఁబడు నేను ఈ కుశధ్వజునిఁ గాపాడుచుంటిని.

సాంకాశ్యపురపతి సుధన్వుఁ డనెడివాఁడు సీతను శివునిచాపంబును దన కిమ్మని దూతలఁ బంపెను, నేను దీని నీయనైతిని. ఆకారణముగ వానికి నాకు భయంక రమైన యుద్ధము జరిగెను. వానిని వధించి నాతమ్ముని సాంకాశ్యమందుఁ బ్రభు వుగాఁ బట్టాభిషేకముఁజేసి యందే యుంచితిని. వీఁడే నాతమ్ముఁడు. నేను జ్యేష్ఠుఁడను. శ్రీరామలక్ష్మణుల కిరువురకు నీ యాజ్ఞప్రకారము నా కూఁతులను సీతను ఊర్మిళను సంపూర్ణప్రీతితో నిచ్చెదను. రామలక్ష్మణులకు 'వీర్యంబె శుల్కంబునా సీత-నూర్మిళను గారామారఁగా నిచ్చెదన్' విల్లువిఱిచినది రామ చంద్రమూర్తియే యయినను లక్ష్మణుఁడు నంతటి బలశాలియే కావున నూర్మిళయు వీర్యశుల్కగానే భావించి లక్ష్మణున కామెనిచ్చెను. ఊర్మిళ జనకుని కూఁతురు.

కం॥ ముమ్మాటికి నిచ్చెద లే, దిమ్మాటకు సందియంబు • నృపవర ! సుతర
త్నమ్ముల రాముని, నాతని, తమ్ముని గోదానమిదియె•తతి చేయింపన్ ౧౨౨

మూఁడు + మారులు = ముమ్మారు, ముమ్మాటికి = త్రికరణశుద్ధిగాను - ముమ్మారు. అచ్ఛద్విగు వేకవచనము.

తా త్ప ర్య ము

అని చెప్పి దశరథుపక్కఁజూచి రాజేంద్రా! ముమ్మాటికి నిచ్చెదను. ఈమాట యందు సందేహములేదు. కావున నీపుత్రులగు రామలక్ష్మణులచే గోదానము చేయింపనిదియే సమయము.

గోదానము = సమావర్తన మను కర్మమునకుఁ బూర్వాంగము. గో = వెంద్రు కలు - 'గాః ద్వయోస్తు రశ్మిదృగ్బాణస్వర్గవజ్రాంబులోమసు' - నానా. దానము= ఖండించుట, పాదమూలరోమఖండనము = గోదానము.

గోదానము - శ్లో॥ గోదానం చౌలవత్కార్యం షోడశేబ్దే తదుచ్యతే। అంగోప వేశనం నాస్తి శ్మశ్రూణాం ముండనం భవేత్ । స్నాత్వాచ వాగ్యత స్తిష్ఠన్నహ శ్శేషం సమాదధ । ఆదిత్యే స్తమితే వాచం విసృజేతాంతికే గురోః, అహం వరం దదామీతి దద్యాద్గోమిథునం తతః॥" యని ఆశ్వలాయనకారిక.

గోదానము (కేశఖండనము) - చౌలమువలెనే చేయవలయునుగాని తొడమీదఁ గూర్చుండుట లేదు. మీసములు మాత్రము వపనము చేయవలయును. స్నానముచేసి మౌనము వహించి పగలంతయుఁ గడపి సూర్యాస్తమానము

కాగానేగురువునొద్ద మానము విడువవలయును. నేను మీకు గురుదక్షిణ నిచ్చెదనని గోమిథునము నీయవలెను. దీనికి గోదాన మని పేరు. ఇది ముందుచేసి తరువాత సమావర్తనము చేయవలయును.

"శ్లో॥ వేదం వ్రతాని నాపారం నీత్వా హ్యుభయమేవవా॥ గురవేతు వరం దత్వా స్నాయీత తదనుజ్ఞయా॥-" యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. వేదాధ్యయనముగాని వ్రతముగాని రెండుగాని తుదముట్టించి గురువునకు దక్షిణనిచ్చి యాయన యనుజ్ఞచే స్నానము చేయవలయును. ఇది సమావర్తనము.

'గోదానము సమావర్తనము ముందుచేయక వివాహము చేయరాదు' అని మనుస్మృతి.

కం॥ నేడు మఖానక్షత్రము, మూఁడవదినమున వివాహ • మును జరపవయా
తేఁడా! యుత్తరఫల్గుని, నాఁడు; సుఖోదర్క మిాఁగి • నందను రీయన్ ౧౪౫౯
సుఖోదర్కము = రాఁగల సుఖఫలము,

తా త్ప ర్య ము.

రాజేంద్రా! నేడు మఖానక్షత్రము. మూఁడవ దినమనఁగా రేపుపోను యెల్లుండి ఉత్తరఫల్గుని. ఆనాఁడు వివాహమును జరపుము. నీకుమారులచే దానములు చేయింపుము. భవిష్యత్కాలమున సుఖము గలుగును, ఉత్తర ఫల్గునీ నక్షత్రము శ్రీరామచంద్రమూర్తికి శుభకరమే కాని సీతకు జన్మనక్షత్రము. అయినను - 'శ్లో॥ తిథి ర్నదోషాహ్యుదయేదకాలే నక్షత్రదోషోఽభిజిదాచ కాలే! లగ్నాదిదోషాస్తమయేచ కాలే న వారదోషాః ప్రభవంతి రాత్రౌ॥" అను వాక్యముప్రకారము అభిజిత్సర్వదోషఘ్నము కావున నా లగ్నము మంచిదే. అదియునుగాక ఆ నక్షత్రమందు మొదటిచరణము విడిచి యామెది కన్యారాశి యగుటచే తృతీయైకాదశరూపనక్షత్రకూటశుద్ధి యుండుటచే నక్షత్రదోషము లేదు. "భకూటశుద్ధా తన్నదుష్ట"మని జ్యోతిశ్శాస్త్రము. అయినను భార్యాభర్తలకిరువురకు నేకనాడి యగుటచే వియోగప్రాప్తి, కొంద ఱుత్తరఫల్గుని యనుచో నుత్తర - శ్రేష్ఠమైన, ఫల్గుని = పూర్వఫల్గుని యని వ్రాసియున్నారు. అప్పుడు పండ్రెండవయింట చంద్రుఁ డుండును గనుక నప్పుడు వివాహముచేయు టనుచితమే- అని మహేశ్వరతీర్థులు.

—• ౭౨-వ సర్గము •—

సీ॥ అని జనకుం డాడ • నంత గాధిసుతుండు. మైత్రావరుణిఁ గూడి • మందలించె
నవఘ! యచింత్యంబు • లప్రమేయంబు లిక్ష్వాకు విదేహవం•శంబు లిలను

మీకును సమానులు • మేటులుఁ గనరారు. సంబంధమును రూప•సంపదయును
రామలక్ష్మణులకు • రాజన్య ! భూమిసు తోర్మిలాసతులకు • నొక్కరూప;
తే॥ కలదు వేఱొండు మాకు వ• క్తవ్య మధిప, నీదుతమ్ముండు సద్ధర్మ•నిష్ఠుఁడైన
యాకుశధ్వజునకు•గూఁతులిరువు రిమ్ము, భరతశత్రుఘ్నులకువారి•భార్యలుగను. ౧౨౬౦

మైత్రావరుణి=వసిష్ఠుఁడు, వక్తవ్యము=చెప్పఁదగినది, మందలించు = చెప్పు.

తాత్పర్యము.

అని జనకరాజు చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠునితో నాలోచించి యాయనతో నిట్లనియెను. రాజన్యా ! మీ రెండువంశములాలోచించి తెలిసికొనరాని మహిమ గలవి. మిగులగొప్పవి. మీ యిరువురితో సాటివారును లేరు, మిమ్ము మించువారును లేరు. సంబంధమందు సౌందర్యమందు రామలక్ష్మణులకు సీతోర్మిళలకుఁ దగియున్నది కావున నీవు చెప్పినది మాకు సమ్మతమే. కాని మేము మఱియొకవిషయము చెప్ప వలసియున్నది. అది యేదన నీ తమ్ముఁడగు కుశధ్వజునకు నిరువురుపుత్రికలు గలరు. ఆ యిరువురను భరతశత్రుఘ్నుల కిచ్చి వివాహము సేయుము.

కం॥ అందంబున భుజబలముల, చందంబునఁ బరువమునను •జనవర ! యొకఁడే
చందం బందఱు దశరథ, నందనులు దిగీశబలులు • నందితచరితుల్. ౧౨౬౧

పరువము = ప్రాయము, దిగీశబలులు = దిక్పాలురతో సమానమయిన బలము గలవారు, నందితచరితుల్ = ఆనందింపఁ దగిననడవడి గలవారు.

తాత్పర్యము

సౌందర్యమందును, భుజబలమందును, ప్రాయమందును దశరథకుమారులు నలువురు సమానులు. అందఱు దిక్పాలురవంటి బలశాలురు. ఆనందింపఁదగిన నడవడి గలవారు.

కం॥ సరి సరి యని జగ మెన్నఁగ, సరి సరి యగు బాంధవంబు • చను మీకు; మఱిం
జారి జారి వృద్ధింగను మీ, యిరువురవంశములు గూడి• యొసఁగినయేనిన్.
౧౨౬౨

తాత్పర్యము

సరి - సరి యీజోడు బాగున్న దని లోకులు శ్లాఘించునట్లు మీయిరువురకు సమానబంధుత్వము చెల్లును. అదియునుగాక మీ యిరువురవంశములు కలిసెనేని నింకను మిగుల వృద్ధిచెందును.

కం॥ అన విని జనకుం డి ట్లను, మునిసింహులు తుల్యవంశ•మున సంబంధం
బును దాము రూపతిచ్చుట, వనఘుము ధన్యంబు వయ్యె • నస్మత్కులమున్. ౧౩-౩

తాత్పర్యము

అని విశ్వామిత్రవసిష్ఠులు చెప్పఁగా జనకుఁ డిట్లనియెను. మునిసింహములారా! మీరు మాయిరువురవంశములు సమానము లని మాకుఁ బరస్పరసంబంధము చెల్లు నని చెప్పితిరి. సూర్యవంశపురాజులవంశముతో మావంశము సమాన మని మీరు చెప్పుటచే మాకులము పావనమై ధన్య మయ్యెను.

ఉ॥ వింద్రు మహాత్ములార! కడుఁ • బ్రీతిఁ గుశధ్వజరాజకూఁతులన్
అంద్రుగఁ గైకపుత్రునకు • నాతనితమ్మునికే నొసంగెదన్,
వీంద్రకు నొక్కనాఁడ నెఱ•వేరుతఁ బెండిలి సేయ నొప్పు, గో
డంద్రుర నల్వురం గన నె•డంద ముదం బగుఁగాక రాజికిన్. ౧౩-౪

తాత్పర్యము

మహాత్ములార! మిక్కిలి సంతోషములోఁ గుశధ్వజుని యిరువురపుత్రికలను భరతశత్రుఘ్నులకిచ్చెదను నావలువుర కొక్కనాఁడే వివాహము చేయఁదగును. నలువురఁగోడండ్ర నొక్కనాఁడు సంపాదించుకొని దశరథుఁడు సంతోషించునుగాక!

ఓంబు! యొకయింట నేకకాలమున నేకశుభకార్యమేకాని పెక్కులు చేయరా దని "శ్లో॥ ఏకస్మింస్తు గృహే కుర్యా, దేకామేవశుభక్రియాం, అనేకాం యస్తు కురుతే స నాశ మధిగచ్ఛతి" యిట్లు జ్యోతిశ్శాస్త్రమందుఁ గలదుగదా. దీనికి సమాధానము-జ్యోతిశ్శాస్త్రమందే దైవజ్ఞ విలాస మను గ్రంథమందు నేకకాలమున నొక యింటనే యున్నదమ్ములకే శుభకార్యముఁ జేయవచ్చు నని "శ్లో॥ భిన్నోదరో దరావతా, ముద్వాహే కల్పయేత్ - పృథగ్వేదిం, ఏకగృహే జగు రార్యా, మంటప మేకం పారాశరేణోక్తమ్" అని కలదు. ఇందు భిన్నోదరులని కదా యున్నది. లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లేకోదరులే - వారి కెట్లు చేయఁబడె నందు రేని "శ్లో॥ ఏకమాతృప్రసూతానా మేక స్మిన్నేవ వత్సరే, వివాహం మౌంజిబంధంని చూడాకర్మనకారయే" త్తని నిషేధవాక్యములుండుట సత్యమేయైనను దైవజ్ఞవిలాస మను గ్రంథమందు "భ్రాతృద్వయే స్వసృయుగేతథా। సమానాశ్చ క్రియాః। కుర్యా ర్మాతృభేదే తథైవచ। ఏకస్మిన్ దివసే త్వేకలగ్నే భిన్నాంశకే తయోః ఏకగర్భోదయవతో ర్వివాహం శుభకృ ద్భవేత్" అని కలదు. అమడలవిషయమున విశేషవిధి గలదు కాలదీపమున నమడలవిషయ మిట్లు వ్రాయఁబడినది. లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లమడ లేకదా "శ్లో॥ భ్రాతృద్వయే స్వసృయుగే. స్వసృ భ్రాతృయుగేఽథవా। సమానాపి క్రియాకార్యా మాతృభేదే త్వథైవచ" — వైద్యనాథీయము కర్మఠుఁడైన జనకుఁడు పెట్టినది వసిష్ఠ విశ్వామిత్రాది మహర్షు లంగీకరించినది

యెట్లు శాస్త్రవిరుద్ధము కాఁగలదు. తనకుఁ దెలియని వన్ని తప్పు లనువారి కెవరు సమాధానము చెప్పఁగలరు.

కం॥ ఉత్తరదివసంబున నగు, నుత్తర ఫల్గునియు, దాన • నుద్వాహము మే
లత్తఱి భగుఁడు, ప్రజాపతి, సత్త్వము లది యుత్తమ మని•శంసింత్రుగదా! ౧౪

తా త్ప ర్య ము

ఎల్లుండి యుత్తరఫల్గుని - దాని కధిపతి భగుఁ డను ప్రజాపతి - ఆయన శుభకరుఁడు కావున నది యుత్తమ మని సత్త్వములు ప్రశంసింతురుగదా !

ఉత్తరఫల్గుని యేల ప్రశస్త మనిన దాని కధిష్ఠాత భగుఁ డను ప్రజాపతి - ప్రజోత్పత్తిస్థానము లయిన యోనిలింగములకు నధిష్ఠాత.

కం॥ ఛాత్రుండను మీకరుణకు, బాత్రుండను నాకు మీకు • పరధర్మంబున్
బాత్రం బని చెప్పితి రని; ధాత్రీశుఁడు మఱియుమౌని•ధాత్రీశులతోన్. ౧౫

తా త్ప ర్య ము.

నేను మీశిష్యుఁడను - మీదయకుఁ బాత్రుఁడను - మీరు నాకు గొప్ప ధర్మమును దగు నని చెప్పితిరి - అని మఱియు జనకుండు మునీంద్రులతో నిట్లనియె !

ఉ॥ ఓఋషివర్యులార! యిదె • యుండుఁడు కూరిమి నాసనత్రయిన్
మీరలు, మూఁడురాజ్యములు • మీయవి గా వొకొ, యూజి కెద్ది యె
ట్లారయ నా కయోధ్య యటు • లోట యథార్హగతిన్ ధరింపుఁడీ
మీరలు సంశయింప కన • మెచ్చుచుఁ బంక్తిరథుండు హృష్టుఁడై. ౧౬

తా త్ప ర్య ము

ఋషీశ్వరులారా ! మీ రీ మూఁడాసనములయందుఁ గూర్చుండుఁడు. నా రాజ్యము నాతమ్మునిరాజ్యము దశరథురాజ్యము ఈమూఁడును మీవేకదా ! దశరథున కిందుఁగల స్వాతంత్ర్యము నా కయోధ్యయందును గలదు. ఇదియు నయోధ్యయు నాసొంతమే. అదియు నిదియు దశరథుని సొమ్మే. కావున మీ మీ యోగ్యతకుఁ దగినట్లు కార్యభారము వహింపవలయును. సందేహింపఁ బనిలేదు. ఏదైన లోపము జరిగెనా యది మీదోషమే కాని నాది కాదు. మీ రాజ్యమున మీకార్యములు లోపించిన మీదోషముకాక నాది యెట్లగును ! అనిన దశరథుఁడు జనకుని కలుపుగోలుతనమునకు మెచ్చి యిట్లనియె.

తే॥ అన్నదమ్ములు మీర ల•నంతభద్ర, గుణుల రెప్పుడుఁ గోటానఁ•గోటు లైన
రాజులను మునిరాజుల•రాజులఁదమిఁ, బూజసేసినవారలు•పుణ్యధనులు. ౧౭

వింద్రు —రువర్ణకంబు బరంబగునపుడు సున్నమీఁది త - ద -డలయుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు ఇచ్చట నిది ప్రార్థనాద్యర్థకమునఁ బ్రయుక్తము. కోడం ద్రుతన్ =కొడుకులు + అలు = కోడలు. "బహువచనమ్మునఁ గొన్ని డుమంత

ములమీఁది 'లు' వర్ణంబునకును, అల్వాదులలోని లు వర్ణంబునకును, బూర్ణబిందు పూర్వక ప్రకారం బాదేశంబగు" సు-వ్యా-తచ్ఛిక. ౧౨. ఈ సూత్రప్రకారము కోడలు-బహు-కోడం(డ్రు. కొన్ని బహువచనాంతనామములమీఁద బహువచనం బగు అను ౨౫వ సూత్రము ప్రకారము కోడం(డ్రురు అని యయ్యెను.

తా త్ప ర్య ము

మీరిరువు రన్నదమ్ములు సమితములైన కల్యాణగుణములు గలవారు. దిన దినము కోటానుకోటులగు రాజులను మునిశ్రేష్ఠులసమూహమును బూజించు పుణ్యా త్ములరు. మీకుఁ దెలియని దేమున్నది! కార్యభారము తెలిసినవారియం దుండ వలయును గాని యేమియు నెఱుఁగని మామీఁద నుంచిన నేమిఫలము! మేము తెలియనితనముచే నేదేని లోపింపఁజేసినఁ దెలిసినవాఁడు జనకుఁ డున్నాఁడుకదా! ఆయన యేల చెప్పలే దని నింద మీయందే యుండును. మీ రెట్లు చెప్పిన నట్లు చేయుదుము.

తే॥ ధరణినాయక! నేనింటి•దాఁక బోయి, వత్తునే! నాంది మొదలుగా•వలయుఁగాదె
జరుప నని కౌశికవసిష్ఠ•సహితుఁ డగుచు, విడిదికిని నేగె దశరథ•విభుఁడు వేగ.

తా త్ప ర్య ము ౧౨౮

రాజా! యింటిదాఁకఁ బోయి వత్తునా! నాంది మొదలగు కార్యములు జరుప వలసి యున్నది గదా యని విశ్వామిత్రవసిష్ఠులతో దశరథుఁడు తన విడిదికిఁ బోయెను.

చం॥ ఇటు తనయింటి కేగి, ధర • ణీశుఁడు నాంది యొనర్చి, వేఁగుబో
కట వడి మేలుకాంచి; తన • గాదిలిపుత్రులఁ గూర్చి యిచ్చెఁ బ్ర
స్ఫుటకనకోద్ధశృంగయుత • భూరిపయస్వినులైన యాలనో
క్కట నలునూఱువేలు, పిడు•కంగ నొసంగెను గంచుపాత్రముల్. ౧౨౯

వేఁగుఁబోకట = ఉదయమున, గాదిలి = ప్రియమైన, కనకోద్ధశృంగయుత = బంగారు మయమై ప్రకాశించుకొమ్ములతోఁ గూడిన - భూరిపయస్వినులు = చాలఁ బాలిచ్చునవి - ఆలన్ = ఆవులను.

తా త్ప ర్య ము

దశరథుఁడు తనయింటికిఁ బోయి నాందీకార్యముఁ దీర్చి యుదయముననే లేచి తన ప్రియపుత్రుల నుద్దేశించి బంగారుకొమ్ములు గలిగి చాలఁబాలిచ్చు నావుల నాలుగు లక్షలను బాలుపిదుకుటకుఁ గంచుపాత్రముల నిచ్చెను.

క౦॥ కొడుకులకో ఆకై వెల్లుగ, విడిముడి బ్రాహ్మణుల కిచ్చె • విధిమై నల్వు
రొక్కడుకులతో దిక్పాలకు, లొడఁగూడి భజింప సిర•జోద్భవుఁడనఁగన్. ౧౩౦

విడిముడి = ధనము.

తా త్ప ర్య ము

కొడుకుల నిమిత్తమై బ్రాహ్మణులకు శాస్త్రప్రకారము విశేషధనము దానము చేసెను. అవల బలువురుదిక్పాలురతోఁ గూడిన బ్రహ్మవలె యున నొప్పెను.

—• ౭౩ సర్గము యుధాజిత్తు దశరథుఁ జూడ వచ్చుట •—

క౦॥ ఏదినమున గోదానము, భూదయితుఁడు. చేసె నల్లు•పూఁటన చూడం
గా దశరథుఁ గేకయసుతుఁ. డావలఁ జనుదెంచె; మేన•యల్లుం భరతున్.
౧౨౭౨

తా త్ప ర్య ము

ఏదినమున గోదానము జరగెనో యాదినమందే కేకయరాజకుమారుఁడు తన మేనల్లుని భరతుని దశరథునిఁ జూడవచ్చెను.

ఉ॥ హత్తినప్రేమఁ దండ్రి దను • వంపఁగఁ దోడ్కొనిపోవ నాయుధా
జిత్తరుదేరఁ గాంచి పతి • సేమము నారయ సేమ మంచుఁ దాఁ
జిత్తమునందుఁ దండ్రి దమి • సేసె సుతాసుతుఁ జూడ, దానసే
నిత్తతి వచ్చినాఁడ నృప! యేగితి నిన్గన నయ్యయోధ్యకున్. ౧౨౭౩

తా త్ప ర్య ము

తండ్రి పంపఁగా మేనల్లునిఁ బిలుచుకొని పోవచ్చిన యుధాజిత్తును జూచి దశరథుఁడు కేకయరాజు క్షేమము విచారింపఁగా క్షేమముగా నున్నాఁడని చెప్పి మా తండ్రి తన మనుమనిఁజూడ నాసగొని నన్నుఁ బంపఁగా నీ వయోధ్యయందే యున్నావని తలఁచి యచ్చటికిఁ బోయితిని.

ఉ॥ అచ్చట విన్నవాఁడ నిట • కందఱుఁ గూడి నృపాలచంద్ర! నీ
వచ్చుట పెండ్లికై, పరుగు • పాఱితి నల్లునిఁ జూడఁగోరి నే
ముచ్చట మీఱ, నన్న విని • మోదమునం దనబావగారిఁ దా
నిచ్చఁగ నాదరించె ధర•ణీశ్వరుఁ డాజి యథార్హసత్కృతిన్. ౧౨౭౪

తా త్ప ర్య ము

అచ్చట మీరందఱిచ్చటికిఁ బెండ్లికై వచ్చుట విని మిక్కుటమైన యిచ్చటికి నల్లునిఁ బెండ్లిని చూచుటకై పరువున వచ్చితిని అని చెప్పఁగా సంతోషించి తనబావగారిని దగిన మర్యాదలతో దశరథుఁ డాదరించెను.

క౦॥ కొడుకులతో నారాతిరి; గడపి దశస్యందనుండు • కనుమేలుకలన్
జాడుపుమలఁ బ్రొద్దు దోఁచిన, వడి దీరిచి విధుల యజ్ఞ • వాటముఁజొచ్చెన్.
౧౨౭౫

తా త్ప ర్య ము

ఆరాత్రి కొడుకులతో వినోదముగాఁ గడపి దశరథుఁడు తూరుపుకొండపై సూర్యుఁ డుదయింపఁగా గల్యకృత్యములఁ దీర్చి యజ్ఞభూమి ప్రవేశించెను.

కం॥ ఇమ్మగుసొమ్ములు దాలిచి, తమ్ములతోఁ దాను భద్ర • దంబగు సుముహూ
ర్తమ్మున ధృతకంకణుఁడై, యిమ్మున వెలుఁగుచును రామ•చంద్రుఁడు వచ్చెన్. ౧౨౬

తా త్ప ర్య ము

అందములైన సొమ్ములు ధరించి తమ్ములతో విజయకరమైన మంచి ముహూర్తమునఁ జేతఁ దోరము ధరించి రామచంద్రమూర్తి వచ్చెను.

ఉ॥ మున్ను వసిష్ఠగాధిసుత • ముఖ్యులు దో నడువంగ రాముఁ డా
జన్నపువాటిఁ జొచ్చుడును • జయ్యన నేగి వసిష్ఠ మౌనివి
ద్యన్నుతు మైథిలుం గని య • థావిధిమైఁ గృతకౌతుకుల్ సుతుల్
దన్ను భజింప నాజి యదె • దాతనిమిత్తము వేచి యుండెడిన్. ౧౨౭

కౌతుకము = కంకణము.

తా త్ప ర్య ము

వసిష్ఠుఁడు మొదలయిన మునీంద్రులు ముందుగ నిలిచి తమతోడ రాఁగా యజ్ఞభూమిఁ బ్రవేశింపఁగానే వసిష్ఠుఁడు పోయి జనకరాజును జూచి శాస్త్ర ప్రకారము కంకణములు ధరించిన కొడుకులు తన్ను సేవింపఁగా దశరథుఁడు దాత నిమిత్తము కాచియున్నాఁ డని చెప్పెను. ఇచ్చట యజ్ఞభూమి యనఁగా దాని సమీపమునఁ బెండ్లికై యేర్పడిన యుత్సవశాల యని యర్థము గ్రహింపవలెను.

కం॥ దాతయును బ్రతిగృహీతయుఁ, జేతః ప్రీతిమెయి నొకటఁ • జేరినఁ గాదే
యూతలికార్యములగు; వి ఖ్యాతి స్వధర్మంబు నిలుపు•మా పెండిలిగాన్. ౧౨౮

ప్రతిగృహీత = దానము పుచ్చుకొనువాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

ఇచ్చువాఁడు పుచ్చుకొనువాఁడు నిరువురు నొక్కచోటఁ జేరినఁ గదా యావలి కార్యములు జరుగఁగలవు. కావున నీ స్వధర్మము దాత చేయవలసిన కార్యము పెండ్లి జరుగునట్లు చేయుము.

ఉ. ఇవ్విధి మౌని వల్క మిథి • లేశ్వరచం ద్రముఁ డా మునీంద్రుతో
నెవ్వరు క్రొత్త! లిట్టు తడ • వేటికిఁ జేసితి! రెవ్వ రడ్డమో !
యెవ్వరి యాజ్ఞ వేచెదరొ? • యిమ్మహి యెల్లను మీదె యున్న వా
క్రువ్వఁగ నేల నా గృహముఁ • గోవిద! జంకె స్వమందిరంబునన్ ౧౨౯

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగా వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా జనకరాజు ఆయనతో నిట్లనియె మునీంద్రా ! యిక్కడ నెవ్వరు క్రొత్తవారు ? ఇంత యాలస్యము మీ రేలచేసితిరి ? ఇంతకును ముందే కార్యారంభము చేయకుండ నెవ్వ రడ్డము వచ్చిరి ?

కార్యము జరుపుటకై నెవరి యాజ్ఞకై కాచియున్నారు ? నా రాజ్యమంతయు మీదే యని ముందే చెప్పితినిగదా ! అట్లుండ నిక నా యిల్లుమాత్రము మీదికాదా! తన యింటిలో జంకువారును గలరా ?

కం॥ భూషితలై రుచిరవధూ. వేషంబుల నాదుసుతలు • వేదికకడ సం
తోషమున నున్నవారు వి, శేషంబుగ వెలుఁగు వహ్ని • చెలువున మౌనీ! ౧౨౦

తాత్పర్యము.

అలంకరించుకొని పెండ్లికూఁతుల వేషములు ధరించి నా నలువురు కొమారితలు సంతోషముగ వేదియందలియగ్నివలె వెలుంగుచు వేదికకడనే యున్నవారు.

కం॥ ఇదె సిద్ధ మెల్ల మీకై, యెదురు గనుచు నున్నవాఁడ • నేల తడయఁగా ?
ముదితల నిలిపితి వేదిని, సదయులరై పెండ్లిఁ దీర • సలుపుఁడు మీరల్. ౧౨౧

తాత్పర్యము.

ఇదిగో సర్వము సిద్ధముగానున్నది. మీరింకను రాలే దని మీరాకకై యెదురుచూచుచున్నాఁడను. ఏల యాలస్యముచేసెదరు ? నేను జేయవలసిన కార్యము నా సుతలను వేఁదియొద్ద నిలిపినాను. తక్కిన పెండ్లి కార్యము చేయవలసినవారు మీరే.

కం॥ జనకుఁ డిటు లాడ దశరథుఁ, డనిపెను దనతనయులను మ • హర్షులఁ గ్రతుశా
లను వెండి వసిష్ఠుం గని, జనకుం డి ట్లనియె నధిక • సమ్మద మారన్. ౧౨౨

తాత్పర్యము.

జనకుఁ డిట్లుచెప్పఁగా నామాటలు వసిష్ఠుఁడు దశరథునకుఁ జెప్ప దూతలను బంపెను. అది విని దశరథుఁడు తనకొడుకులను మహర్షులను యజ్ఞశాలకుఁ బంపెను. అప్పుడు వసిష్ఠుం జూచి జనకుఁ డిట్లనెను

తే॥ ఋషులతోఁగూడి యోమౌని • వృషభ నీవు, రామునకును త్రిలోకాభి • రామునకును
నింపు దలకొత్తవేగ చే • యింప వయ్య, యింక వైవాహికక్రియా • బృంద మెల్ల.
౧౨౩

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! యీఋషులతోఁగూడి నీవు త్రిలోకాభిరాముఁడైన రామచంద్రమూర్తికి శీఘ్రముగాసంతోషముతో వివాహ సంబంధమైన కార్యములన్నిటిని జేయింపుము.

సీ॥ అనిన నట్లైయటంచు • నఁఘుఁడు గాధిపుత్రుఁడు శతానందుండు • తోడుపడఁగఁ
జలువపందిరిలోన • శాస్త్రోక్తవిధి వేదిఁ, గల్పించి పుష్పసు • గంధతతులఁ
గై సేసి మెఱుఁగుబం • గరుపాలికలతోడ, సాంకురంబు లయి శో • భావహ మగు
ఛిద్రకుంభములతోఁ • జగురుల నొప్పగు, మూఁకుళ్ళతోడుత • మోహనముగ
ఆ॥ ధూపయుక్తమైన • ధూపపాత్రములతో, వటలు చున్న స్రుక్స్రు • వములతోడ
నర్ఘ్యలాజపూరి • తాచ్ఛపాత్రములతో, నక్షతలను నించె • నపుడు వేది. ౧౨౪

సాంకురములు = మొలకెత్తినవి. లాజలు = పేలాలు. వేది = తిన్నె - అరుగు.

గార్హపత్యాగ్నిని ఆహవనీయాగ్నికిని నడుమ వేయఁబడిన యరుగు వేది యనఁబడును దీనియందు హోమమునకుఁ గావలసిన పదార్థము లుంచఁబడును.

తాత్పర్యము.

అనిన వసిష్ఠుఁ డట్లే చేసెద నని విశ్వామిత్రుఁడు శతానందుఁడు తనకు సహాయ పడుచుండఁ జలువపందిరిలో శాస్త్రప్రకారము వేదిని దీర్చి పూలతోఁ బరిమళ ద్రవ్యములతో దానిని నలంకరించి మెఱయుచున్న బంగారుపాలికలతోను, మొలక లెత్తిన శుభకరమైన యడుగులేని పాత్రములతోను, జిగుళ్ళుగల మూఁకుళ్ళతోను ధూపములతోడి ధూపపాత్రలతోను, స్రుక్కులు స్రువములు అర్ఘ్యము పేలాలు వీనితో నిండిన స్వచ్ఛపాత్రలతోను, పచ్చని యక్షతలతోను వేది నింపించెను.

మూఁకుళ్ళు - ఏక - మూఁకుడు; బహు - మూఁకుడులు. "ఉవర్ణంబునకు ముందున్న యసంయుక్తంబులై యుదంతంబులయిన డ-ల-ర లకు వలఘులకారంబు బహుళంబుగ నగు. ఉ:— మూఁకుళులు. "సు. వ్యా. ఆచ్ఛిక. ౨౦-౨౧ మూఁకుళ్ళు.

ఆ॥ మంత్రపూర్వకముగ • మంచి దర్భలఁ బర్చి, విధిహితంబుగాఁగ • వేదియందు
వహ్నినుంచి వేల్చె • నందు వసిష్ఠుఁడు, నంత జనకరాజు • హర్షయుక్తి. ౧౨౫

తాత్పర్యము

మంత్రములు చెప్పుచు పరిశుద్ధములైన దర్భలఁ బఱచి శాస్త్రోక్తరీతి వేదియందు వహ్నినుంచి వసిష్ఠుఁడు హోమము చేసెను.

సీతాకల్యాణఘట్టము

కం॥ సీతను సర్వాభరణో, పేతను దా నిలిపి వహ్ని • కెదురుగఁ గౌస
ల్యాతనయున కభిముఖముగ, తన్మాతలనాథుండు రామ • చంద్రున కనియెన్.
౧౨౬

సర్వాభరణోపేతను = సమస్తభూషణములతోఁగూడిన దానిని.

తాత్పర్యము

అన్నివిధములయిన యలంకారములతోను ప్రకాశించు సీతను వహ్ని కెదురుగ శ్రీరామచంద్రమూర్తి కెదురుముఖముగ నిలువఁబెట్టి జనకమహారాజు శ్రీరామచంద్రమూర్తితో నిట్లనెను.

కం॥ ఈసీత నాదుకూంతురు, నీసహధర్మచరి దీని•నిం గైకొనుమా
కౌసల్యాసుత ! నీకును భాసురశుభ మగు గ్రహింపు • పాణిం బాణిన్. ౧౫౭౮

అర్థము

కౌసల్యాసుత = కౌసల్యాకుమారా యని జనకుండు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని సంబోధించుచున్నాఁడు. శ్రీపేరు చెప్పి పిలువకుండిన వాడుకపేర రామాయని పిలువరాదా? దశరథకుమారా యనరాదా? యనిన నవిరెండును నిప్పుడు సరిగావు. పరశురామునకు రాముఁడని యున్నట్టు లాపేరుగలవారు సభలో మఱియెవ్వరైన నున్నారేమో వారి నెవ్వరినైనఁ బిలుచుచున్నాఁడేమో తన్నుఁగాదేమో యని రామచంద్రమూర్తి విని వినక యుండునేమో ! దశరథకుమారా యనిపిలిచిన లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు కూడ దశరథకుమారులేకదా ! అందఱు 'ఓ' యనిన నేమి చేయవలయును. కౌసల్యాసుత యనిన నట్టి సందేహములకుఁ గారణము కలుగదు.

ఈసీత – సీత సిగ్గుచే నాచేతిని బట్టుకొ మ్మని తానై చేయిచాఁపదు. రామచంద్రమూర్తియో తానై చేయిచాఁచి సీతచేతిని బట్టుకొనబోయినఁ బెండ్లి కాకముందే యెంతిస్వాతంత్ర్య మబ్బా! ఎంత కాముకుఁడు రామచంద్రుఁ డని లోకులు తలఁతు రని బిడియపడు నని తలఁచి జనకుఁడు తానే సీతచేతిని రామచంద్ర మూర్తివైపునకుఁ జాఁపి యీ సీత యని చెప్పుచున్నాఁడు.

అలంకరింపఁబడిన కల్యాణమంటపమందు నలువైపుల నిలువుటద్దాలు వేయఁబడి యుండుటచే నన్నిటియందు నన్ని సీతారూపములు కానరాఁగా నిజమైన సీత యేదియో తెలిసికొనలేక నలుదిక్కులు చూచు రామచంద్రమూర్తికి భ్రమదీర చేయినోఁచి యీ సీతయని చూపించి చెప్పుచున్నాఁడు.

'ఊరక సీతను వరింపుము' అని చెప్పిన నందఱు స్త్రీలలో సీత యెవ్వతెయో ! యెవతెచేతిని బట్టుకొనును? కావున నట్టి సందేహమున కెడము లేకుండునట్లు ఈసీత యని చెప్పుచున్నాఁడు. 'అతిరూపవతీసీతా' యన్నట్లు సౌందర్య సౌకుమార్య లావణ్యాదులయందు నందఱస్త్రీల నతిశయించియుండు నీసీతను.

ఎదురుగానుండు బాలిక నీకుఁ గానరాలేదని నేను ఈసీత యని చెప్పరాలేదు. నేను చెప్పెడుమాటల యర్థము గ్రహింపుము. నేను ఈ యని నిర్దేశించుచున్నా నని తలంపకుము. ఈసీత యనఁగా ఈ యను సీత యని యర్థము. నీ వెప్పుడు శివుని విల్లువిఱిచితివి నీవు శివునికంటె గొప్పవాఁడ వని విష్ణువని గ్రహించితిని. అట్టినీకుఁ బామరకన్యను దెచ్చి నేనిత్తునా? సీత ఈ యనఁగా: ఈసీత నే లక్ష్మీదేవి యని యనపాయిని యని తలంపుము. నీవవశ్యము గ్రహింపఁదగినది. ఈసీత=ఈయను సీత–'ఈకారోఽబ్జవకే లక్ష్మ్యా'మ్మని నానా.

ఈసీత : రామా నీవేమో "పుంసాం మోహనరూపాయ" యని మహా సుందరపురుషుఁడ వని గర్వించుచున్నావు. ఈమె యెంత సౌందర్యవతియో యిటు చూడుము. నీకంటెఁ దక్కువైనది కాదు.

సీత : సీత యఁట. అచ్చే ! యిదేమి పేరని యెంచకుము. సీత యనఁగా నాఁగటిచా లనికదా నీవు తలంచితివి ! నాఁగటిచాలు భూమిని భేదించుకొని యెట్లు రూపముగల దగనో యట్లే యీామెయు భూమిని భేదించుకొని వచ్చుటచే సీత యను పేరు ప్రఖ్యాతమయ్యెను. దీనివలన నామె యాభిజాత్యము దెలియనగును.

కాఁపువానికృషిని ఫలింపఁజేసి వానికి ఫలము గలిగించునది సీతయేకదా (సీత = నాఁగటిచాలు) ! అట్లు నీవు చేయు కార్యము లన్నియు నీమెవలననే ఫలవంతములు కావలసియున్నవి. ఈమె సాహాయ్యము లేక నీవు చేయు కృషి వ్యర్థము. తానుఫలమేమియు నాసింపక ఫలమును గలిగించి యామె ఫలమునెల్ల కర్షకునకే యిచ్చునట్లు నీమెయుఁ బ్రతిఫలాపేక్ష లేక నీకు సాహాయ్యపడును

ఆకాశగంగావదిశాఖ యగు సీత యేవిధమున నొకసారి తన్ను సేవించిన పాపములను ధ్వంసము సేయునో యట్లులే యీ సీత తన కొక్కసారి నమస్కారము చేసినవారిపాపములను ధ్వంసముచేయును. "వేదాహ మేతం పురుషం మహాంతం" అనుదానిని రామపర్యాయమున 'అహం వేద్మి మహాత్మానం' అని చెప్పి నట్లు లిచ్చుట-సీతావిషయమందును ఛాందోగ్యోపనిషత్తు ఎనిమిదవ ప్రపాఠకము మూఁడవ ఖండమందలి యర్థమును 'ఇయం సీతా-సీతా ఇయం - సీతేయం' అను పదములచే వాల్మీకి తెలిపెను.

"తానిహవా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి స; తీ. య, మితి తద్యత్స త్త దమృత మథ యత్తి న్మర్త్య మథ య ద్యం తే నోభే యచ్ఛతి య దనేనోభే యచ్ఛతి తస్మాద్య మహరహ ర్వా ఏవం విత్స్వర్గ లోకమేతి" ॥.

"తానిహ వా ఏతాని బ్రహ్మణో నామాక్షరాణి త్రీణ్యేతాని స, తీ. య. మితి సకార. స్తకారోఽయమితి చ ఈకార స్తకారే ఉచ్చారణార్థోనుబంధః హ్రస్వేనైవాక్షరేణ పునః ప్రతినిర్దేశాత్. తేషాం తత్ తత్ర యత్సత్ సకారః తదమృతం సద్బ్రహ్మ అమృతవాచకత్వా దమృతమేవ సకార స్తకారాంతో నిర్దిష్టః. అథ యత్తి తకారః తన్మర్త్యం అథ య ద్యమక్షరం తేనాక్షరేణా మృతమర్త్యాఖ్యే పూర్వే ఉభే అక్షరే యచ్ఛతి యమయతి నియమయతి వశీకరో త్యాత్మనేత్యర్థః॥"
శంకరభాష్యము.

శంకరభాష్యప్రకారము పరబ్రహ్మవాచకమైన సత్యమ్ అను వాచకమందు స త్-యమ్. అను మూఁడక్షరములు గలవు. ఆ మూఁడు స-త-యమ్ గా

గ్రహింపవలయును. సత్ బదులు సతకారముమీఁది ఈకార ముచ్చారణసౌక ర్యార్థముగ నైన యనుబంధము. సకారము అమృతము. తకారము మర్త్యము. అమృతమును మర్త్యమును రెంటిని యమించునది యనఁగా నియమించునది. యమ్- యమ్ మర్త్యత్వమును గలుపునది.

రంగరామానుజ భాష్యప్రకారము 'తానిహవా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి సత్తియ" మితి సత్ - తి - యమ్-ఇతి సత్యనామ త్ర్యక్షరాత్మక మిత్యర్థః తద్య త్సత్త దమృతం అథయత్తి తన్మర్త్యం - అత్రామృతమర్త్యశబ్దాభ్యాం చేతనాచేతనే నిర్దిశ్యేతే. అథ యద్యం తే నోభే యచ్ఛతి. అమృతత్వమర్త్యత్వరూపేణోపలక్షితే ఉభే యచ్ఛతీతి య మిత్యర్థః. య దనే నోభే యచ్ఛతి తస్మాద్యం - అనేన చేత నాచేతనత్వరూపేణ ఉపలక్షితే ఉభయతో యచ్ఛతి తస్మాద్య మిత్యర్థః.

ఈవ్యాఖ్యానప్రకారము - సత్ = అమృతము - అనఁగా చేతనములను: తి = యనఁగా మర్త్యము = అచేతనములు-యమ్ అనునది రెంటిని నియమించు నది-దీనివలనఁ సత్తియం సత్యంచేతనాచేతనముల నియమించునది యయ్యె.

మధ్వాచార్యభాష్యమున సత్యమనుశబ్దమున సత్, తి, యమ్ అనుమూఁ డక్షరములు గలవు. సత్ = అమృతమును (ముక్తజీవులను) తెలుపును. తియనునది మర్త్యులను (ముక్తులుగాని జీవులను) దెలుపును. యమ్ అనునది (ముక్తాముక్త జీవులను) నిరువురను నియమించునది యనియర్థము అని కలదు

దీనివలన సతి యం అనుటకుమర్త్యులుగానుండు కర్మబద్ధజీవులకు నమర్త్యత్వమును బొందించునది యనియు, జీవులను ప్రకృతిని నియమించునది యనియు ముక్తాముక్తుల నిరువుర నియమించునది యనియు నేర్పడెను.

దీనివలన సతియం సేతువువంటి దయ్యెను. 'ఏష సేతి ర్విధరణ' యని శ్రుతి కలదుగదా. సేతు వనఁగా వష్టగించునది యని యర్థము చేయరాదు. ఏటిలో సముద్రమునలో యీఁ రొడ్డున నున్నవారిని నాఁరొడ్డునఁ జేర్చుటకు సాధనమైన దనియర్థము గ్రహింపవలెను. అట్లులే దేని సాహాయ్యమున మర్త్యులమర్త్యులగుదురో యదిసతియం - సీతేయం యనుచో నీయర్థమునే గ్రహింపవలయును సకారము మీఁది ఈకారము, తకారము మీఁది ఏకారము దీయఁగా స-తి-యం అని యేర్పడును. సేతువు చేయు కార్యమేకదా పురుషకారభూతయైన లక్ష్మి సీత చేయునది.

శ్రీసాత్వతసంహితయందు "యా మాలంబ్య సుఖే నేమం దుస్తరంహి గుణోదధిం, నిస్తరం త్యచిరేణైవ, వ్యక్తధ్యానపరాయణా." ఎవతెను నాధారము-

చేసికొని దాటరాని ప్రకృతి గుణసముద్రమును సుఖముగ శీఘ్రముగ వ్యక్త స్వరూపమందు ధ్యానాసక్తులైనవారు తరింతురో,

చేతనాచేతనముల కన్నిటికి నీశ్వరి లక్ష్మికదా. ఆమెయే "రాఘవత్వే భవే త్సీతా" యని విష్ణుపురాణోక్తి గలదుగదా.

"శ్లో॥ యథా మయా జగద్వ్యాప్తం, స్వరూపేణ స్వభావతః, తయా వ్యాప్త మిదం విశ్వం, నియంత్రీ చ త థేశ్వరీ" నేను ప్రపంచమందు గుణముచేతను రూపము చేతను ఎట్లు వ్యాపించియున్నానో లక్ష్మియు నట్లే వ్యాపించియున్నది. సమస్త ప్రపంచమునకు నామెయే నియంత్రి. ఈశ్వరి. కావున నీరక్షణబిరుదము సార్థక మీయామెవలననే కావలసియున్నది.

ఈసీత – నీవు కౌసల్యాసుతుఁడవు కావున యోనిజుఁడవు. ఈ సీత యయోనిజ. కావున నాభిజాత్యమందు నీకంటె దక్కువైనది కాదు.

సిద్ధాశ్రమమందు నీయామెవిషయము విన్నదిమొదలా సీత నెప్పుడు చూతునాయని యే సీతనుగురించి యేకారుచుంటివో యా సీతయే యీ సీత.

మిఱుమిట్లుగొలుపు విశేషకాంతిగల మెఱుపువంటి పదార్థము తళుక్కున మెఱసి నపుడు అవయవమైన కాంతి కనఁబడునేకాని అది దేనికాంతియో యది కనఁబడదు. అట్టులే మెఱుపుఁదీఁగవంటి సీతను జూడఁగానే యా కాంతి రామచంద్రమూర్తి మిఱుమిట్లుగొనఁ జేయఁగా దృష్టించి చూడలేక తికమకగొను రామచంద్రమూర్తికి ఈ సీత యని చూపించెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాచరిత్రము విన్నది మొదలు తదేక ధ్యాననిష్ఠుఁడై యుండుటచే నిరంతరభావనాబలంబున 'ప్రాసాదేసా. పథిపథిచసా. పృష్ఠత స్సా, పుర స్సా' "మేడయందు నామె, త్రోవత్రోవయందు నామెయే, వెనుక నామె, ముందు నామె" యన్నట్లు లామెను గనుచుండినవాఁడగుటచే నప్పుడును మోహ పరవశత్వముచే దిక్కులుచూచు రామచంద్రమూర్తికిఁ దా నిచ్చునట్టి సీత యీయామెయే యని జూపించుచున్నాఁడు.

సీత – రామా! యీయామె సీత కావున భూపుత్రి కారణగుణములు కార్య మందుండును గావున భూమి యెట్లు క్షమయో = ఓర్పుగలదో: సర్వంస హయో = సర్వమును సహించునదియో, భూతధాత్రియో = సర్వభూతముల ధరించునదియో; విశ్వంభరయో = సమస్తమును భరించునదియో, ఎట్లు మహియో = పూజింప యోగ్యురాలో యట్టులే యీయామెయు నెన్నికష్టములకైన మాఱుమాటచెప్పక గొణగక యుండునది. ఎవ రెన్ని యపరాధములు చేసి నను సహించునది. అపరాధుల క్షమింతుననుట నీవ్రతము. దానివలన నీ కప

రాధజ్ఞానము గలదు. ఈమెకునపరాధ మనునట్టిది యేదో యెఱుంగ దని యీయామె వ్రతము తన్ను లోకులు గడ్డపాఱలతోఁ ద్రవ్వినను తనపై మలమూత్రములు విడిచినను గాళ్ళఁ దన్నినను భూమి యెట్లు సహించియుండునో యట్లులే యెవ రెంత తనపట్ల దోషము చేసినను 'నకశ్చి న్నాపరాధ్యతి' అపరాధము చేయనివాఁడు లేఁ డని యితరులయపరాధములు లెక్కింపక వారికి మేలే చేయును.

ఈమె లక్ష్మి కావున సర్వభూతముల ధరించునది. భరించునది. కావున నీకును గౌరవింపఁ దగినదే.

ఈమె సీత కావునఁ దల్లిలేనిది. తల్లిలేని బిడ్డ యెట్టు లాదరింపఁ దగినదో యట్లు లీమెయు నాదరింపఁ దగినది.

భూమి రత్నగర్భ కావున భూమియందుఁ బుట్టిన యీయామె స్త్రీరత్న మని తలఁపుము. రత్నము నెట్లు గౌరవింపఁవలయునో యట్లు గౌరవింపుము. భూమి వసుమతి కావున నీమెను బంగారుశలాక యని తలఁపుము. నీ వింద్రనీల మవుదువు గాక. మఱిబంగారు లేక యింద్రనీలము ప్రకాశింపదుగదా! కావున నీవు లోకమునఁ బ్రకాశించుటకు నీమెసాంగత్య మనివార్యము. ఈమె సాంగత్యము లేదేని నీవు పేరు ప్రతిష్ఠ నామరూపములు లేక యుండవలసినవాఁడవే. "అనర్ఘమపిమాణిక్యం హేమాశ్రయ మపేక్షతే" మాణిక్య మెంత వెలగలదైనను బంగారు నాశ్రయము కోరును.

' నా దు కూఁ తు రు '

నాయొక్కకూఁతురు. ఈమెపేరు సీత యంటివి. భూమిలో దొరికిన దంటివి. ఇట్టిదానికిఁ దల్లియెవతె? తండ్రి యెవఁడు ? అట్టివారు లేనిదానిని నే నెట్లు పెండ్లి యాడవచ్చును. 'విహీనాం పితృత మాతృక' యని కలదుగదా యందువేమో ఈమె నాకూఁతురు.

నాకూఁతు రీమె యని సగర్వముగాఁ జెప్పుచున్నావే, నీవి శేష మేమందువేమో:-నీవు రాజమాత్రుఁడ వవుటచే నెప్పుడో యేదో ప్రజలకు మేలైన కార్యములుచేసి యదియును వారివలనఁ బ్రతిఫలముపొంది సంతోషపెట్టి ప్రజల రంజింపఁజేయు వాఁడవు. నేనో ప్రజలను సర్వకాలసర్వావస్థలయందు వారివలనఁ బ్రతిఫలముఁగోరక జనకునివలె యోగక్షేమభారము వహించి కాపాడువాఁడను గనుక నన్నందఱు జనకుఁడనియే తలఁచుచున్నారు. పిలుచుచున్నారు.

2. కర్మణైవహిః సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయ' యన్నట్లు సదాచారసంపత్తికి, యోగవిద్యకు, జ్ఞానసిద్ధికి నేను బ్రసిద్ధికెక్కినవాఁడను.

'గొప్ప తపస్సుచేసి నిన్నుఁ గంటి' నన్నట్లు నే నెంతో తపస్సు చేసి నీతో సంబంధము చేయఁగోరి యీయామెను గంటిని. నీ నిమిత్తమై నీ తల్లిదండ్రు లెంత తపస్సు చేసిరో యంత నేను జేసియున్నాను.

నాకూఁతురు = నీ తల్లిదండ్రులు గొప్పతపస్సుచేసి యజ్ఞములుచేసి నిన్నుఁ బుత్రుఁ గాంచిరి. నేను దపస్సుచేసి 'పుత్రాచ్ఛతగుణం పుత్రీ' కొడుకుకంటె నూఱురెట్లు కూఁతురు మేలని యుండుటచే నీయమను గంటిని. నీ తల్లి దండ్రుల తపస్సెక్కువో నాతప స్సెక్కువో యాలోచింపుము.

నీ తండ్రి రాజసుఁడు. పామరుఁడు. కాముకుఁడు ఈమె తండ్రి యగు నేనో శ్లో॥ అనంతం బత మే విత్తం, యస్య మే నాస్తికించన। మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం నమే కించి త్ప్రదహ్యతే'' నాకు మితిలేని ధనము గలదు. ఏమనేమి? అందు నాది కొంచెమైనను లేదు. కాలిపోవు మిథిలయందు నా దేదియుఁ గాలిపోలేదని చెప్పిన వాఁడను నేను. నీ తండ్రి గొప్పవాఁడో యీయమ తండ్రి గొప్పవాఁడో యాలోచింపుము.

ఇట్టి నా కూఁతురు గావున నెట్లు ప్రేమింపవలయునో యట్లు ప్రేమింపుము. సీత యనుటచే జన్మపరిశుద్ధియు, నా కూఁతు రనుటచే నావాసపరిశుద్ధియుఁ దెలుపఁ బడెను.

'సీ స హ ధ ర్మ చ రి'

అయ్యా! నీకుమార్తె ప్రతిష్ఠ, పేరుపెంపు, నీపేరు పెంపు చెప్పుకొంటివి. సంతోషమే, కాని నా విషయమునం దెట్లుండునో యనెదవా! అది నీ వాలోచింపవలసినపని లేదు. ఈమె నీ సహధర్మచరి. నీ వేది ధర్మ మని చేసెదవో యట్టి ధర్మమందు నీమె నీకుఁ దోడ్పడియుండి యాకార్యము నిర్వహింపఁ గలదు. నీవు నీతండ్రివాక్యమును బాలించు నట్లు లీమెయు నా వాక్యమును బాలించి నీకు ధర్మకార్యములం దన్నిటిఁ దోడ్పడి యుండును. కావునఁ బరిగ్రహింపుము. నీసహధర్మచరి = చెప్పిపెట్టిన బుద్ధి, కట్టి యిచ్చిన సద్ది యెన్నాళ్ళుండు నందువా? నా బోధప్రకారము నాబలవంతమున నీసహధర్మచరి యని తలంపకుము. ఈమె లక్ష్మీదేవి యని ముందే చెప్పితినిగదా. నీ సహధర్మచారిత్వ మీయమకు స్వభావ సిద్ధము. నీ కైంకర్యమే యీయమకు స్వరూపము. సృష్టియందుఁగాని రక్షయందుఁ గాని సంహారమునందుఁగాని యీయమ నీకు సర్వకాల సర్వావస్థలఁ దోడ్పడి యుండు నది. అని యీయమ స్వభావము చెప్పితిని గాని స్వభావముచే గుణవతిగానట్లు నా బోధచే నగునట్లు నేను జెప్పలేదు. నీ సహధర్మచరి యని యంటినే యిది వివాహ ము పూర్తియయిన తర్వాతఁ గదా నీ యని చెప్పవలయును. ఇంకను నాది కా లేదు గదా యందువా! సర్వహృదయముల నాకర్షించు నీ సౌందర్య మను వలచే నీయమను వలలో వేసికొంటివి. ఏనాఁడు నీవు విల్లు విఱిచితివో యానాఁడే. యీయమ నీ సొత్తయ్యెను. ఈవివాహకర్మము శాస్త్రమర్యాదారక్షణార్థము అదియునుగాక యీయమ యెప్పటికి నీసొత్తేకదా. ఈవివాహలీల లోకవిడంబ నార్థమే. కావున నీ సొత్తు నీవు తీసికొమ్మని చెప్పుచున్నాను.

ప్రాజాపత్యవివాహమందు నీ సహధర్మచారిణి యని చెప్పుటయే సంయోగ మంత్రము. సంయోగమంత్ర మనఁగా ముఖ్యమంత్రము. "శ్లో॥ సహోభౌ చరతం ధర్మ, మితి వాచానుభాష్యచ। కన్యాప్రదాన మభ్యర్చ్య ప్రాజాపత్యో విధిః స్మృతః॥" మీరిరువురు గలిసి ధర్మ మాచరింపవలసినది. వేఱువేఱుగాఁ గూడదు – అని కన్యాదాత చెప్పఁగా వరుఁడు. "అహం గృహస్థాశ్రమ ఏవ ధర్మ చరిష్యామి నాన్యాశ్రమస్థ ఇతి వరం ప్రతిశ్రావ్య" "నేను గృహస్థాశ్రమ ధర్మమందే చరించెదను. వే ఱాశ్రమమం దుండను." అని చెప్పవలయును. ఇది యీ వివాహమున ముఖ్యవిషయము.

ఇప్పుడు వివాహములందు "ధర్మేచ, అర్థేచ, కామేచ నాతిచరితవ్య" యని కన్యాదాత చెప్పఁగా 'నాతిచరామి' అతిక్రమించిపోను అని వరుఁడు ప్రమాణము చేయుచున్నాఁడు.

కైకొనుమా–నాసహధర్మచారిణి యైనచో వచ్చి నాయింట నుండు మనుము. ధర్మకార్యములు చేయనిమ్ము. నేను చేయవలసిన దేమున్న దనెదవేమో ! నీవు పరిగ్రహింపుము.

పరిగ్రహింపు మనఁగా నిరాకరింపకుండుట యనుమతించుట మాత్రము కాదు. కై + కొనుమా=పాణిగ్రహణముచేసికొనుము నాపూర్వపరిగ్రహ మని లక్ష్మి యని యనాదిగా నాతోడనుండునది యని యంటివే నాసొత్తు నేను గ్రహించుట యందు నీమధ్యవర్తిత్వ మేమి? నీ విచ్చునదియేమి నేను దీసికొనునదియేమి ? నావ స్తువు కాకుండినఁగదా నీ విచ్చుట, నేను దీసికొనుట యందు వేమో ! ఇది లోక విడంబనార్థము. మీయిరువుర రహస్యము నాకుఁ దెలియునుగాని తక్కినవా రేమి యెఱుఁగుదురు ? ఊరక నీవు పిలుచుకొని పోయిన దాసివలె భోగినివలె లోకులు దలంతురుగాని ధర్మపత్నియని యెఱుంగలేరు. కావున నీవు పాణిగ్రహణముచేసి కొనుము. సత్యము మనకుఁ దెలిసి యున్నప్పుడు లోకముతోడ మనకేమి పని యందు వేమో? మీ రవతరించినది యేల మనుష్యరూపముల మనుష్యవర్తనమున మను ష్యులకు హితము ధర్మము బోధించుట కేకదా. అట్టి నీవు శాస్త్రమార్గము వదలి లోకవృత్తి ననుసరింపక స్వేచ్ఛగావర్తించిన లోకులంద ఱట్లే చేయుదురు. ఏమనిన 'రామచంద్రమూర్తి చేయలేదా, మేము చేసిన నే' మందురు. అట్టి యపవాదము నీకు వచ్చును. లోకము చెడును. ధర్మపత్నీగౌరవ మీమెకు లేకపోవును కావునఁ బాణిగ్రహణమున బరిగ్రహింపుము. లోకమర్యాద; శాస్త్రమర్యాద ననుసరించి కన్యాదాత యియ్యవలె. వరుఁడు పరిగ్రహింపవలెఁ గావున నే నిచ్చెదను. నీవు పరిగ్రహింపుము.

కైకొనుమా = నా గురువు వాక్యము పాలించుటకై విల్లెక్కు-డితిని. అది విఱిగెను. కాని మా పిల్ల నిమ్ము విల్లెక్కు పెట్టితి నని ముందొడంబాటు లేదుగదా. ఇప్పుడు నన్నేల పాణిగ్రహణము చేసికొమ్మని బలవంతపెట్టెదవు. ఇచ్చుటయందు నీ కెంతటి యధికారము గలదో పుచ్చుకొనుటయందు నా కంత యధికారము గల దందువా ? కలదు. నేను గాదనను. కాని విల్లు మోపెట్టిన వానికి నాకన్య నిచ్చెద నని వాగ్దానముచేసి యున్నట్లు ముందే చెప్పితినిగదా! కావున నీకు ఫలమందు దాస లేదేని యీ కార్యమునకుఁ బూనుకొనక యుండవలసి యుండెను. కార్యముచేసి ఫలానుభవము వలదనినఁ దప్పు గాదా? అట్లుచేసిన నన్నసత్యవాదినిఁ జేసినవాఁడ వగుదువుగదా! నీ తండ్రిచే నీ వసత్యమాడించుట నీ కెట్లు తగదో యట్లే నాచే నసత్యమాడించుట నీకుఁ దగదు. నేను రాజ నని కైకొనుము అని విధిగ శాసింప లేదు. ఈకన్యాదానఫలమునఁ దరింతును గాక యని కైకొనుమా యని ప్రార్థించుచున్నాను. కావున నాప్రార్థన మంగీకరించి కృతార్థుని జేయుము. లోకమున వివాహ మాడఁగోరిన వరుఁడు కన్యాజనకునియొద్దకు వచ్చి నీకన్య నాకి మ్మని యడుగుట మర్యాద. అట్లుండ నేనై నాపిల్లను నీకిచ్చెదను. పరిగ్రహింపు మనిన నీ కేల యింత బిగువు.

'నీ కు ను భా సు ర శు భ మ గు'

ఆర్యా! నీప్రార్థన మంగీకరించి నేను నీకన్యను పాణిగ్రహమునఁ గైకొంటి నేని నీకు కన్యాదానలాభము గల దంటివి. నీకన్యకుఁ దగిన వరుఁడు లభించె నని సంతోషించును. నిజమే కాని నా కేమి మేలు - అందువా.

నీకును జగత్ప్రసిద్ధమైన మేలు కలదు. ఈమెను బరిగ్రహించినచో నన్ని యాశ్రమములలోను శ్రేష్ఠమైన గృహస్థాశ్రమమును స్వీకరించినవాఁడ వగుదువు అదియొక పురుషార్థసాధనము గదా. 'దారసంగ్రహంబు ధరణీశ రతిపుత్రఫలము' అన్నట్లు ఇహసౌఖ్యము కలుగుటయేకాక వంశాభివృద్ధి యగును కావునఁ బితరులు సంతోషింతురు. పరలోకసుఖము కలదు. ఈమెను నీవు గ్రహించిననే నీవు శ్రీరాముఁడ వగుదువుగాని యీమె లేకున్న నీవు శ్రీరాముఁడు కానేరవు. అశ్రీక రాముఁడ వగుదువు

నీవు శిష్టరక్షణము దుష్టశిక్షణము ధర్మస్థాపనము చేయవలసినవాఁడవు. ఈ కార్యము లీమెతోడ్పాటు లేక చేయఁజాలవు కావున నీకీర్తిప్రతిష్ఠలకై యీమెను గ్రహింపుము.

శుభమగు=నేను తపోబలముచే నిగ్రహానుగ్రహశక్తిగలవాఁడను కావున నీకు మేలుకలుగ మంగళాశాసనము కావించుచున్నాఁడను.

రామచంద్రమూర్తి సౌందర్యవిశేషముఁ జూచి యెవరైన దృష్టిపెట్టుదురో యని దృష్టిదోషపరిహారార్థము మంగళాశాసనముఁ గావించుచున్నాఁడు. నీ కెల్లో పుణ్య మగునుగాక. నా వ్రతమును బరిపాలింపుమని ప్రార్థించుచున్నాఁడు.

'గ్రహింపు పాణిం బాణినా'

రామా! యిప్పుడు నేను చేయవలసిన దేమి యునదవేమో, నీవు చేయవలసినది మఱి యేమి లేదు. ఈమె పాణిని నీపాణిచేఁ బట్టుకొమ్ము. ఆమె చేయి సాఁచినఁగదా యందువేమో, అట్లుగాదు. సీత కన్య. ముగ్ధ, కావున లజ్జపడును. కావున నీవే యీమెపాణిని బట్టుకొమ్ము నీవుచేసిన యపరాధమునకు నీపై నామె ప్రణయకోపము వహించెనేని యపుడు శయ్యాగారంబునఁ బాదములు పట్టుకొందువు గాని యిప్పటికి చేతనే పట్టుకొమ్ము.

సన్నిగల్లు త్రొక్కించునపుడు పాదము పట్టుకొందువు. ఇప్పటికిఁ గేలు పట్టు కొమ్ము. రామా! శివునివిల్లే యతి కఠినము దానిని విఱిచిన నీ చేయి యింక నెంత కఠినమో అట్టి హస్తముచే నా వింటిని బట్టినట్లు లీమె హస్తమును బట్టకుము. ఈమె బాల, సుకుమారి. కావున మెల్లఁగాఁ బట్టుకొనుము.

నే నిప్పు డీమెను వక్షమునందే ధరించియుండువాఁడనే అంతకంటెఁ జేతినిఁ బట్టుకొనుట యెక్కువయా యందువేమో, నిత్యవిభూతియందు నీ వట్లుండినను లీలావిభూతియందు మనుష్యలీల వర్తింపుము.

పాణిం బాణినా = 'గృహ్ణామి తే సుప్రజాస్త్వాయ హస్త' మని మంత్రపూర్వక ముగ నీమెపాణిని నీపాణిచేఁ బట్టుకొమ్ము. "శ్లో॥ శరః క్షత్రియయా గ్రాహ్యః ప్రతోదో వైశ్యకన్యయా। వసనస్య దశా గ్రాహ్యా శూద్రయోత్కృష్టవేదనే" మనుస్మృతి ౩-౪౪ నందు క్షత్రియస్త్రీ మగనిబాణముకొనా పట్టుకొనవలయు ననిన నది యసవర్ణవివాహ విషయమే క్షత్రియస్త్రీ బ్రాహ్మణుని వివాహమాడు నపుడా బ్రాహ్మణుఁడు పట్టుకొన్న బాణమును నది పట్టుకొనవలయును గాని సవర్ణవివాహములందుఁ బాణిగ్రహణమే విధి. "శ్లో॥ పాణిగ్రహణ సంస్కారః సవర్ణాసూపదిశ్యతే। అసవర్ణాస్వయం జ్ఞేయో విధిరుద్వాహకర్మణి"- మను. ౩-౪౩ పాణిగ్రహణసంస్కారము సవర్ణవివాహములందుఁ జెప్పఁబడెను. అసవర్ణవివాహము లందు 'శరః క్షత్రియయా' యనువిధి ననుసరింపవలెను "శ్లో॥ పాణిర్గ్రాహ్యః సవర్ణాసు, గృహ్ణీయాత్క్షత్రియా శరమ్। వైశ్యా ప్రతోద్య మాదద్యా ద్వేదనే త్వగ్రజన్మనా" - శంఖ. సవర్ణ వివాహములందుఁ బాణినే పట్టుకొనవలయును అసవర్ణవివాహములందు క్షత్రియస్త్రీ బాణమునుపట్టుకొనవలయును. వైశ్యకొఱడా పట్టుకొనవలెను.

ఈమెపాణిని నీపాణిచేఁ బట్టుకొమ్ము. నీచేత నీమెంచేతిని బట్టుకొమ్మనక యీమె చేతిని నీచేతఁ బట్టుకొమ్మనుటకు సీతాదేవిశ్రీహస్తమందు భోగ్యత యతిశ యించి యుండుటే కారణము; భోగించువాఁడు భోగ్యవస్తువును దానేగదా గ్రహింపవలయును.

శత్రువులను జంపినవానిని రాముని సీతాదేవి కౌఁగిలించెను. అని యుండుటచే ఖరాసురాదులతో యుద్ధముచేసి పడినగాసి గాయములు పోవ సీతాదేవి కౌఁగి లించెను. కావున వడఁబడినవాఁడు స్నానార్థమై సరోవరమునకుఁ బోయినట్లు నీవే యీమె హస్తమును బట్టుకొంటివేని నీతాపము పాయును. శిష్టరక్షణమునకు దుష్ట శిక్షణమునకు ధర్మసంస్థాపనమునకై భగవంతుఁ డవతరించి నపుడు భక్తులు వారి వారి శక్తికొలఁది సాహాయ్యము చేయవలయును. అనిమిత్తమున విశ్వామిత్రుఁడు శిష్టరక్షణమునకై శస్త్రాస్త్రముల నొసఁగెను. రాక్షసనాశమునకు మూలకందమగు సీతను జనకుఁ డిచ్చెను. ఈవిధముగ వీ రిరువురు కృతకృత్యులైరి. ఇందు సీతాదేవి సహధర్మచరి యని చెప్పఁబడెను. సహధర్మచారిణీ లక్షణమును పార్వతి శివున కిట్లు చెప్పెను. "సుఖభావా, సువచనా, సువ్రతా, సుఖదర్శనా, అనన్యచిత్తా, సుముఖీ, భర్తుః సా ధర్మచారిణీ! సా భవేద్ధర్మపరమా, సాభవే ద్ధర్మభాగినీ। దేవవత్సతతం సాధ్వీ, భర్తారం పరిపశ్యతీ। శుశ్రూషాం పరిచర్యాంచ, దేవతుల్యం ప్రకుర్వతీ। నాన్యభావాహ్యవిమనాః, సువ్రతా సుఖదర్శనా। యాసాధ్వీ నియతాహారా సా భవే ద్ధర్మచారిణీ। పరుషాణ్యపి చోక్తా యా, దృష్టా దుష్టేన చక్షుసా। సుప్రసన్న ముఖ భర్తు, ర్యా నారీ సా పతివ్రతా। న చంద్రసూర్యౌ న తరుం పున్నామ్నో యా నిరీక్షతే। భర్తృవర్జ్యా వరారోహా, సా భవే ద్ధర్మభాగినీ। దరిద్రం వ్యధితం దీన, మధ్వనా పరికర్శితమ్। పతిం పుత్రమి వోపాస్తే సా నారీ ధర్మచారిణీ। న కామేషు న భోగేషు నైశ్వర్యే న సుఖే తథా। స్పృహా యస్యా యథా పత్యౌ, సా నారీ ధర్మభాగినీ।

భర్తను సంతోషపెట్టు తలంపుగలది, భర్త సంతోషించునట్లు మంచిమాట లాడునది, భర్తహితముగోరి వ్రతముచేయునది, మగనికి సంతోషకరముగఁ గనఁబడు నది, మగనినిఁదప్ప వేఱొకనిపై మనస్సుంచనిది, ప్రసన్నురాలై యుండునది, పాతి వ్రత్యమే పరమధర్మ మని యెంచునది, భర్తను సర్వదా దైవమని చూచునది, దేవునికిఁ జేయు నుపచారముల మగనికిఁ జేయునది, మఱియొకదానియందు భావ ముంచనిది, భర్తకంటె దాను వేఱుకాదని తలంచునది, వ్యసనములేని మనస్సుగలది, ఆహారనియమముగలది, మగఁడు తన్నుదూషించినను, క్రూరపుఁజూపులఁ జూచినను ప్రసన్నమైన ముఖముగలది, చంద్రసూర్యులనైనను చెట్లనైనను పురుషుల పేర్లుగల దానిని నను రాగదృష్టి చూడనిది, మగనిచే గౌరవింపబడునది, దరిద్రుఁడైనను,

దుఃఖితుఁడైనను, దోషపడచి గాసిపడినను భర్తను గొడుకునువలె నుపాసించునది, కామ, భోగ, సుఖ, సంపదలయందు భర్తయందుండు కోరికకంటె నెక్కువకోరిక లేనిది సహధర్మచారిణి యనఁబడును.

తే॥ నిన్ను నెడఁబాయ దెప్పుడు ♦ నీడనీడ, పగిది నీపతివ్రత మహా♦భాగ యనుచు
మంత్రపూతజలంబుల ♦ మైథిలుండు, ధారవోసెను రామహ♦స్తంబునందు.

౧౩౯౮

మంత్రపూతజలంబులన్ = మంత్రములచేఁ బవిత్రములైన నీట, పతివ్రత = పతి ననుసరించుట వ్రతముగాఁగలది పతివ్రత. 'నచ సీతాత్వయాహీనా, నచాహ మపి రాఘవ! ముహూర్త మపిజీవావో, జలాన్మత్స్యా వివోద్ధృతౌ,' నీళ్ళను విడచిన చేపవలె నిన్ను విడిచి మాసీత క్షణమైన జీవింపఁజాలదు. నీవును "క్షణం సౌమ్య న జీ వేయం, వినా తా మసి తేక్షణామ్" 'కాటుకకంటిసీతను విడిచి క్షణమైన నేను బ్రతుకలే'నని నీ వుండవలయును.

"అద్భి రేవ ద్విజాగ్ర్యాణాం, కన్యాదానం విశిష్యతే। ఇతరేషాంతు వర్ణానా మితరేతర కామ్యయా॥" - మను ౩-౩౫. బ్రాహ్మణు లుదకధారాపూర్వకముగఁ గన్యాదానము చేయుట శ్రేష్ఠము. ఇతరవర్ణములవారికిఁ బరస్పరేచ్ఛయుఁ దల్లిదండ్రు లిచ్చెద మని చెప్పుటయుఁ జాలును. కాని ధారాపూర్వకదానము నిషిద్ధముగాదు.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! పతివ్రతయు మహాభాగ్యవతియు నగు నీ సీత నీ నీడవలె నొకప్పుడైన నిన్ను విడిచి యుండదు. అని మంత్రములచేఁ బవిత్రవంతములైన జలధారలచే రామచంద్రమూర్తి హస్తమునందు జనకరాజు ధారవోసెను. నీడ యనుటచే నిత్యసంబంధము చెప్పఁబడెను.

పతివ్రత - భుంక్తే భుంక్తేఽథయాపత్యౌ, దుఃఖితే దుఃఖితాచయా। ముదితే ముదితాత్యర్థం, ప్రోషితే మలినాంబరా॥ సుప్తేపశ్చాచ్ఛ యా శేతే, పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతే। నాన్యం కామయతే చిత్తే, సా విజ్ఞేయా పతివ్రతా" మగఁడు భుజించినఁ దాను భుజించును. మగఁడు దుఃఖించినఁ దాను దుఃఖించును. మగఁడు సంతోషించెనా తాను మిగుల సంతోషించును. మగఁడు దూరదేశముపోయెనా తాను మాసినగుడ్డలు కట్టుకొని శృంగారము వర్జించును. మగఁడు పండుకొని నతరు వాతఁ దానుఁ బండుకొనును. మగనికంటె ముందు నిద్రలేచును. ఇతరుని మనస్సునం దైనఁ గోరదు. అట్టి స్త్రీకిఁ బతివ్రత యని పేరు.

ఉ॥ మెచ్చిరి దేవతల్ ఋషులు • మేలిది మేలు భళీ యటంచు, లో
హెచ్చిరి నిండుమోదమున • నెల్లరు. వేల్పులు పుష్పవర్షముం
దెచ్చిరి, దేవదుందుభులు • దీర్ఘముగా మొరయించి, రంతటన్
వ్రచ్చిరి, శోకదైన్యములు • వాసవుఁ డాదిగ నెల్లవారలున్. ౧౩౯

తాత్పర్యము.

దేవతలు ఋషులు మేలు మేలు బళీ యని శ్లాఘించిరి. సంతోషాతిశయముచే దేవతలు పూలవాన గురియించిరి. దేవదుందుభులు చాలాసేపు మ్రోయించిరి. వాసవుఁడు మొదలుగాఁగల యెల్లవారు తమశోకమును దీనత్వమును దమ మనస్సులందుండి చీల్చి పాఱవైచిరి.

రామచంద్రమూర్తి గొప్పకార్యములు చేసినప్పుడూరకున్న దేవతలకిప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి పెండ్లి చేసికొనఁగా నింత సంతోష మేల? రావణవధార్థ మవతరించినవారు సీతారాములు. వీ రిరువురు కలిసినఁగాని రావణవధము జరుగదు. అందు ముఖ్యురాలు, రావణుని సమూలము నాశముచేయఁ గంకణము కట్టి పుట్టినది సీత. 'అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా' సీత యెవనిదో వాని తేజ మప్రమేయ మని యుండుటచే రామచంద్రమూర్తి తేజోవంతుఁడు సాధనసంపత్తి గలవాఁ డిప్పు డయ్యెను. లంక నాశముచేసినది రామచంద్రమూర్తి విల్లు గాదు. వానరసేనగాదు. సీతయే. చెట్టు తొఱ్ఱలోఁ జేరిన యగ్నిహోత్రమువలె లంకలోఁ జేరి తన తపోబలముచే లంకను శవప్రాయముచేసెను. లంకలోఁ జేయవలసిన కార్య మంతయు సీతయే చేసిన దని, రామచంద్రమూర్తి నిమిత్తమాత్ర మని హనుమంతుఁడే చెప్పెనుగదా. కావున నేఁడు పోసినపాలికలు రావణవధోత్సవమున కంకురార్పణము గావున దమ దుఃఖము తీఱుకాలము వచ్చెనుగదా యని దేవతలకు, ఋషులకు సంతోషము. కావున నీ యాడంబరము.

కం॥ ఈరీతిని మంత్రోదక, ధారాపూర్వకముగాఁగ • ధరణీతనయన్
శ్రీరామునకిచ్చి మతిన్, తన్మారమణుం డిట్లు లనియె•సంతోషమునన్, ౧౪౦

తాత్పర్యము.

ఈవిధముగ మంత్రించిన జలముల ధారలువోయుచు భూపుత్రి యగు సీతను జనకమహారాజు శ్రీరామచంద్రమూర్తి కిచ్చితిని గదా యను సంతోషముతో లక్ష్మణుఁ జూచి యిట్లనెను

శ్రీ సీతావివాహ విమర్శ చర్చ

మనుస్మృతి ప్రకారము స్త్రీవివాహము లెనిమిది విధములు. ౧ బ్రహ్మము ౨ దైవము ౩ ప్రజాపత్యము ౪ ఆర్షము ౫ ఆసురము ౬ గాంధర్వము ౭ రాక్ష

సము ౮ పైశాచము ఇది యధమము. ఈ యెనిమిదివిధములలో సీతావివాహ మేతరగతికిని జేర దని వివాదపడుచున్నారు. ఎట్లన -

౧. వేదాధ్యయనము చేసి యాచారవంతుఁడైన యొక బ్రహ్మచారిని దానై రప్పించి వస్త్రాలంకారములఁ బూజించి కన్యాదానము చేయుట బ్రాహ్మవివాహ మనఁబడును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి జనకరాజు పిలిపింపఁగా వచ్చిన వాఁడుగాఁడు. కావున నీ వివాహము బ్రాహ్మము గాదు.

౨. యజ్ఞమునందు నధ్వర్యము చేయు ఋత్విజునకుఁ గన్య నలంకరించి దానము చేయుట దైవవివాహ మనబడును. క్షత్రియుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నార్త్విజ్యమునం దధికారములేదు. జనకయజ్ఞమం దాయన ఋత్విజుఁడు కాఁడు కావున నీ వివాహము దైవవివాహము గాదు.

౩. ఒక గోమిథునము (ఆవు-ఎద్దు) గాని రెండుగాని యాగసిద్ధి కొఱకో కన్యా నిమిత్తముగానో తీసికొని కన్యనిచ్చుట ఆర్షవివాహ మనఁబడును. ఈ వివాహమందు గోమిథునదానము చెప్పఁబడలేదు. కావున నిది యార్షవివాహము గాదు.

౪. వరునివలన నేదియు గ్రహింపక మీ రిరువురు కలిసి ధర్మ మాచరింపుఁ డని చెప్పి కన్యాదానము చేయుట ప్రాజాపత్య మనఁబడును. జనకుఁడు నాకూఁతును వీర్యశుల్క యనుటచే నిది ప్రాజాపత్యము గాదు.

౫. బంధువులకును, గన్యకకును ధనమిచ్చి వరుఁడు తనయిష్టప్రకారము పెండ్లి చేసికొనుట అసురవివాహ మనఁబడును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధనమేదియు నీయ లేదు కావున నిది యాసురవివాహము కాదు.

౬. స్త్రీ పురుషులు పరస్పరము కోరి కలియుట గాంధర్వవివాహ మగును. ఈ వివాహమునకు మంత్రము లేదు. ఇది కామసంభవము. మైథునకర్మమునఁ జేర్పడినది. ఇందుఁ దక్కిన కర్మమేదియు లేదు. కల్యాణమునకుఁ బూర్వము సీతారాములు పరస్పరము చూచినవారు కారు. కావున నిది గాంధర్వము గాదు.

౭. కన్యకబంధువులు సమ్మతింపనపుడు వారిని జంపి, చీల్చి, నఱికి, నాశము చేసి యాకన్య కుయ్యో మొఱ్ఱో యని యేడ్చుచుండ బలాత్కారముగఁ దీసికొని పోవుట రాక్షసవివాహ మనఁబడును. ఈ ఘోరకార్యములు జరుగలేదు. కావున నిది రాక్షసముగాదు.

౮. నిద్రపోవుదానిని మద్యాదులచే మైమఱచి యుండుదానిని, శీలరక్షణము లేనిదానిని రహస్యముగా సంగమించెనేని యది పైశాచ మనఁబడును. అన్ని

వివాహములలో నిది నీచము. మిగులఁ బాపిష్ఠము. సీతావివాహ మిట్టిది కాదని చెప్పఁబనియే లేదు.

ఇట్లైనచో ధర్మసంస్థాపనమునకై పుట్టిన సీతారామచంద్రమూర్తులే యశాస్త్రీయవివాహమునకు మార్గదర్శులయిరా ? యని శంక.

శ్రీసీతావివాహము ప్రాజాపత్య వివాహమే.

“సహ ధర్మం చరత ఇతి ప్రాజాపత్యః” అని ఆశ్వలాయనుఁడు.

“సంయోగమంత్రః ప్రాజాపత్యే సహధర్మంచర్యతామ్” అని గౌతముఁడు.

“అచ్ఛాద్యాలంకృత్యైషా సహధర్మం చర్యతా మితి ప్రాజాపత్యః” అని బోధాయనుఁడు.

“సహోభౌ చరతాం ధర్మ” మని మనువు చెప్పియుండుటచేత సహధర్మచారిత్వము ప్రాజాపత్యవిషయమున ముఖ్యాంశము. అది ‘సి సహధర్మచరి’ యను జనకవాక్యమువలన స్పష్టపడినది.

ఓయీ! సీతావివాహము ప్రాజాపత్య మగునేని యది క్షత్రియోచితము గాదుగదా! ఎనిమిది వివాహములందు “షడానుపూర్వ్యా విప్రస్య, క్షత్రస్య చతురోఽవరాన్ । విట్ శూద్రయోస్తు తానేవ, విద్యాద్ధర్మ్యాననరాక్షసాన్ ॥ చతురో బ్రాహ్మణస్యాద్యాన్ ప్రశస్తాన్ కవయో విదుః । రాక్షసం క్షత్రియస్యైక మాసురం వైశ్యశూద్రయోః॥” అను మనుస్మృతి వాక్యముల వలన బ్రాహ్మణునకు మొదటి యాఱు ధర్మములయినను మొదటి నాలుగే (బ్రాహ్మ, దైవ, ఆర్ష, ప్రాజాపత్యములు) ప్రశస్తములనియు నందు వెనుక వానికంటె ముందువే గ్రాహ్యములనియు; క్షత్రియునకు రాక్షసము ప్రశస్తమనియు. వైశ్య శూద్రులకు నాసురమనియు నేర్పడుచున్నది. బోధాయనులు ‘తేషాం చత్వారః పూర్వే బ్రాహ్మణస్య తేష్వపి పూర్వః పూర్వః శ్రేయాన్ ‘ఉత్తరేషా ముత్తరోత్తరః పాపీయాన్ అత్రాపి షష్ఠసప్తమౌ ధర్మ్యానుగతౌ తత్ప్రయత్వాత్ క్షత్రియస్య’ అని చెప్పుటచే నీయర్థమే దృఢపడుచున్నది. ఎటు చూచినను క్షత్రియులకుఁ బ్రాజాపత్యము ప్రశస్తముగాఁ జెప్పఁబడలేదు. అందు లేని యట్లు కాదు. మనుస్మృతియందే “పంచానాంతు త్రయో ధర్మ్యా, ద్వా వధర్మ్యౌ స్మృతా విహ । పైశాచశ్చాసురశ్చైవ నకర్తవ్యౌకదాచన’॥ ప్రాజాపత్యము మొదలు ఆసురము వఱకుఁ గల యైదువివాహములలో ప్రాజాపత్య గాంధర్వ రాక్షసములు మూఁడును ధర్మయుక్తములు. తక్కినవి రెండు ధర్మశాస్త్రసమ్మతములు కావు. పైశాచాసురములు సర్వదా నిషిద్ధములు.

ఈ నియమము ప్రకారము ప్రాజాపత్యగాంధర్వరాక్షసములు వ్యవస్థితవివాహములు లభింపనవుడు సర్వవర్ణములవారికి సాధారణధర్మ మని యేర్పడుచున్నది. కావునఁ బ్రాజాపత్యవివాహము క్షత్రియులకు శాస్త్రసమ్మతమైనదే మఱియును గౌతముఁడు "చత్వారో ధర్మ్యాః ప్రథమపడి త్యేకే" యను సూత్రముచే వర్ణవిభాగము ననాదరించి బ్రాహ్మాది నాలుగు లేక యాఱువివాహములు ధర్మ్యములే యని వచించెను. కావునఁ బ్రాజాపత్యము క్షత్రియులకు ధర్మ్య మని యీయన యనుజ్ఞ యిచ్చినవాఁ డయ్యెను. మితాక్షరవ్యాఖ్యానమందును "ఆదితః చత్వారో ధర్మ్యాః ధర్మాదనపేతాః ప్రశస్తా"యని కానవచ్చెడి. ఇందును వర్ణవిభాగప్రశంస లేదు. "పూర్వే వివాహాశ్చత్వారో. ధర్మ్యాస్స్యుః ప్రధానికా" యని దేవలుఁడు ఉదకధారాపూర్వకముగ నిచ్చు తొలినాలుగు వివాహములు ధర్మశాస్త్రసమ్మతములు. ఈ ప్రమాణవాక్యములచేఁ బ్రాజాపత్యవివాహము ధర్మశాస్త్రసమ్మతమైన ప్రశస్తవివాహమే యగును.

ఓయీ! ప్రాజాపత్యవివాహము ధర్మ్యవివాహమే యగునుగాక, "పృథక్ పృథగ్వా మిశ్రౌవా వివాహౌ పూర్వచోదితౌ। గాంధర్వో రాక్షసశ్చైవ ధర్మ్యౌ క్షత్రస్య తౌ స్మృతౌ" అను మనువచనప్రకారము క్షత్రియులకు గాంధర్వరాక్షసములే ముఖ్యము లనియుఁ బ్రాజాపత్యము గౌణ మనియు నేర్పడ లేదా?

సీతావివాహవిషయమున గాంధర్వరాక్షసముల కవకాశమే లేదు. గాంధర్వము కేవలకామప్రధానమైనది. సీతారాము లిరువురు కామదాసులుగారు. అదియును గాక వారిరువురకు ముఖావలోకనము లేదు. కావునఁ గామమున కాస్పదము లేదు. వారి వయస్సులు కామోద్రేకకరములైనవి కావు. మఱియును దనతండ్రి తన్ను వీర్యశుల్క— యని ప్రకటించియుండ నేమని యీయనయభిప్రాయమునకు విరోధముగ గాంధర్వవివాహమున కంగీకరించి తండ్రికిఁ గన్యాదాన ఫలము లేకుండఁ జేయఁగలదు. 'కం॥ సతి జనకునిచే ధారా। యుతముగ నెవ్వనికి దత్త యోగ్యచరితా యా। సతి కాపతి పరమున నగు। శ్రుతులిట్లని మొఱలు పెట్టు సుమతీ వినవే॥' అయోధ్య. ౮౨౯ ప. అను సీతాదేవి వాక్యమువలన ధారాయుతముగాని వివాహములకంటె ధారాయుతవివాహమే శ్రేష్ఠ మని నిర్ధారిత మగుచున్నది.

ఇఁక రామచంద్రమూర్తియు సీతాదేవిని వివాహమాడఁ దానై యంగీకరించినవాఁడు కాఁడు — నిరాకరించెను. "తే॥ అంతట సత్యవాది జనకావనినాథుఁడు నన్ను రామభూ।కాంతున కీ జలంబుఁగొనఁ గైకొనఁడయ్యెను. దండ్రి యిష్ట మా। వంతి నెఱుంగరామి నవు డాదట మజ్జనకుండు పంచె త్వా। కాంతుని

మామగారి పట్టుగచ్చుటల దోశ్కానిరాంగ హాతలన్" అహో. ౨౬౯ వ అను సీతాదేవివాక్యములచే నెఱుంగ నగ్యెడి.

ఇట్టి రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిబంధువులఁ జంపి రాక్షసవివాహమున సీతను హరించుననుట యేమి మాట ! సీతావిషయముననే కాదు ఏకన్యక విషయమందు నట్లాయన చేసియుండఁడు.

ఈవివాహము తన బలపరాక్రమసాధిత మను నభిప్రాయమే యాయనకు లేదు. తండ్రిచేసిన వివాహముకావున గౌరవింపఁదగిన దనియే యాయనయభిప్రాయము.

"శం॥ ప్రణుతామరునకు రామా పి, న్మణి పితృకృతదార యగుట మదిఁ బ్రియ మయ్యెన్." బాల. ౧౩౬-౫ ప. ఇట్టి యభిప్రాయములుగల సీతారామచంద్రమూర్తులకుఁ గామదాసుల గాంధర్వ రాక్షసవివాహములకు నెట్టి సంబంధము గలుగఁగలదు!

ఓయీ! కన్యాదాత వరునివలన శుల్కము గ్రహింపరా దనికదా శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. జనకుఁ డెట్లు తనకూఁతును వీర్యశుల్క యని చాటించెను! రామచంద్ర మూర్తి యెటు లాశుల్కమిచ్చి సీతను గొనెను!

"శ్లో॥ ఆర్షే గోమిథునం శుల్కం, కేచి దాహు ర్మృషైవ తత్ । అల్పోవాపి మహాన్వాపి, విక్రయ స్తావ దేవసః॥" మను - ౩-౫౩. ఆర్ష వివాహమునందు గోమిథునము (ఒకయావు ఒక యెద్దు) ఓలిగాఁ గొనవచ్చు నని కొందఱనిరి. కాని యది కల్లయే. ఓలి కొంచెము పుచ్చుకొన్నను గొప్పఁగా బుచ్చుకొన్నను నది విక్రయమే. దానివలన పాపమే.

"నకన్యాయాః పితా విద్వాన్, గృహ్ణీయా చ్ఛుల్కమణ్వపి, గృహ్ణం చ్ఛుల్కం హి లోభేన, స్యా న్నరోఽపత్యవిక్రయీ॥" వివేకముగల తండ్రి వరునివలనఁ గొంచె మైనను ఓలి తీసికొనరాదు. లోభముచే నతఁ డట్లుగైకొనినా వాఁడు బిడ్డ నమ్మిన వాఁడే యగును.

'శ్లో॥ కన్యావిక్రయిణో మూర్ఖా, మహాపాపస్యకారకాః । పతంతినరకే ఘోరే యావ దాభూతసంప్లవే॥ క్రయక్రీతాతు యా నారీ న సా పత్నీ విధీయతే, సాతుదైవేచ, పిత్ర్యేచ, దాసీ స్యా న్నతు సంస్కృతా । య స్తాం వివాహయే త్కన్యాం । బ్రాహ్మణో మదమోహితః । అసంభాష్య స్త్వపాం క్తేయ స్స విప్రో వృషలీపతిః" కన్యల విక్రయించు మూర్ఖులు మహాపాతకము చేసినవారై ప్రలయమువఱకు ఘోరనరకమునఁ బడియుందురు. అట్లు ధన మిచ్చి కొన్న కన్యక పత్ని యనఁబడదు. దేవపితృకార్యములందు దానినవలె భావింప

బడవలయును. సంస్కారము పొందిన స్త్రీగా దానిని భావింపరాదు. అట్లు శుల్కము గొని వివాహముచేయు బ్రాహ్మణుఁడు సంభాషించుటకు యోగ్యుఁడు కాఁడు. వాఁడు పంక్తికిని యోగ్యుఁడు గాఁడు, ఆ బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రదాని మగఁ డగుచున్నాఁడు.

ఇచ్చట బ్రాహ్మణుఁ డని చెప్పుటచేఁ దక్కినవర్ణములవారు కన్యాశుల్కము గ్రహింపవచ్చు నని యర్థము గాదు.

"శ్లో॥ ఆదదీత న శూద్రోపి, శుల్కం దుహితరం దదత్ । శుల్కంహి గృహ్ణాన్ కురుతే. చ్ఛన్నం దుహితృవిక్రయమ్॥" శూద్రుఁడైనను కూఁతు నిచ్చి శుల్కము తీసికోరాదు. అట్లు తీసికొనినవాఁడు కూఁతు నమ్మినవాఁడే యగును.

శ్లో॥ యో మనుష్యం హి విక్రీయ, యత్కించి ద్ధన మృచ్ఛతి । తస్య మూత్రం పురీషం చ, స పరత్రోపజీవతి॥"

ఎవఁడు మనుష్యుని విక్రయించి యెంతో కొంచెము ధనము గ్రహించినను వాఁడు పరలోకమున విక్రయింపఁబడిన వానిమూత్రపురీషములతో జీవించువాఁ డగును. కన్యాశుల్కము నిషేధించు వాక్యము లిన్నియుండ రామజనకచర్య లెట్లు సాధువు లగును ?

ఆర్యా ! నీ వుదాహరించిన ప్రమాణవాక్యము లం దొకటియైన రామజనకుల విషయముల నన్వయింపదు. కన్యాదాత స్వప్రయోజనమునకై లోభ బుద్ధిచే వరునివలన ధనము గ్రహించెనేని యది శుల్క మని కన్యావిక్రయ మని చెప్పఁబడును. కాని కన్య నలంకరించుటకుఁ దీసికొను వస్త్రాభరణాదులు శుల్కమనిపించుకొనఁబడవు. కన్యపేరు పెట్టి తీసికొని తా ముపయోగించుకొనిరేని మహాపాపము చేసినవారేయగుదురు. "శ్లో॥ స్త్రీధనానితు యేమోహా దుపజీవంతి బాంధవాః । నారీయానాని వస్త్రం వా తే పాపా యాం త్యధోగతిమ్॥" కన్యబంధువులుతండ్రిగాని యితరులుగాని కన్యకకు నిచ్చినధనమునుగాని వాహన వస్త్రాదులుగాని మోహముచే నుపయోగించుకొనుదురో యాపాపు లధోగతుల పాలగుదురు.

"శ్లో॥ యో మనుష్యో మనుష్యస్య, విక్రయా ద్ధన మిచ్ఛతి । తస్యమూత్రం పురీషం చ పర త్రోపజీవతి॥"

ఏ మనుష్యుఁడు మనుష్యుని విక్రయించి ధనము సంపాదింపఁగోరునో వాఁడు వాని మూత్రపురీషములతోఁ బరలోకమున జీవించువాఁ డగును.

"శ్లో॥ యో మనుష్యః స్వకంపుత్రీం, విక్రయాద్ధన మిచ్ఛతి । కన్యాం వా జీవితార్థాయ, యశ్శుల్కేన ప్రయచ్ఛతి । సప్తావరే మహాఘోరే నిరయే కాలసాహ్వయే।

స్వేదం మూత్రం పురీషంచ తస్మిన్ మూఢః సమశ్నుతే॥" ఎవఁడు తన పుత్రుని విక్రయించి ధనము సంపాదింపఁగోరునో, యెవఁడు తనజీవనమునకై శుల్కము దీసికొని కన్య నిచ్చునో, వాఁడు వారి చెమట, మలమూత్రములను బరలోకమునఁ దినుచుండును. దీనివలనఁ గన్యాశుల్కగ్రహణ మెంత దోషమో వరశుల్క మంత దోషమే. ఇత్యాదివాక్యములు రామజనకులం దెట్లన్వయించును!

జనకుఁడు గోరిన శుల్కము వలన నాయన కేమియు లాభములేదు. ఆశుల్కము కన్యకకే కీర్తికరము. ఇందు శుల్కశబ్ద మౌపచారికమే కాని ముఖ్యము గాదు. వీర్యమును శుల్కమని చెప్పుట వరునియోగ్యత పరీక్షించుటకే.

శ్లో॥ విద్యయా బ్రాహ్మణ శ్శ్రేష్ఠః, వీర్యేణ క్షత్రియః స్మృతః। వైశ్యస్తుధాన్యధనతః, శూద్రశ్చైవ తు జన్మతః॥ బ్రహ్మణులందు విద్యావంతుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు, క్షత్రియులందువీర్యవంతుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు, వైశ్యులందు ధనధాన్యవంతుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు, వయస్సుచే శూద్రుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు.

కావున బలపరాక్రమసంపన్నుఁ డగు వరుని జనకుఁడు గోరుట నింద్యమగునా! గుణమే యగును.

కన్యకకు దగినవరుఁ డగునా కాదా యని పరీక్షింపక తన యిచ్చకొలఁది కన్యాదానము చేయువాఁడు బ్రహ్మహత్య చేసినవాఁ డగును.

శ్లో॥ ఆత్మజాం రూపసంపన్నాం, మహతీం సదృశే వరే, న ప్రయచ్ఛతి యః కన్యాం, తం విద్యా ద్బ్రహ్మఘాతుకమ్." - అను. ౬౩ అధ్యా.

కం॥ రమ్మా లక్ష్మణ యూర్మిలఁ, గొమ్మా దానంబుగాఁగఁ • గూర్మి నొసఁగెదన్
గొమ్మా కరమ్ము పెరిమ శుభ మ్మగుత యిఁ కేల జాగు • పఱుపఁ గుమారా. ౧౯౧

పెరిమ = ప్రేమ.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! యిటు రమ్ము. దానముగా నూర్మిలను గైకొమ్ము. ప్రీతిపూర్వకముగ నిచ్చెదను. ఈమె పాణిని ప్రేమతో గ్రహింపుము. నాయనా! యిక నేల జాగు చేసెదవు! ఉదకదాన మర్థ సిద్ధమని గ్రహించునది.

కం॥ అని జనకుఁడు భరతుని దెసఁ, గనుఁగొని మాండవికరంబు • గ్రహింపు మటం
చని, శత్రుఘ్నుని శ్రుతకీర్తి నిగైకొనుమా యటంచుఁ • బ్రేమం బలికెన్. ౧౯౨

తాత్పర్యము.

అని యూర్మిళను లక్ష్మణునకు దానముచేసి భరతునిఁజూచి మాండవిచేతిని గ్రహింపుమని శత్రుఘ్నునిఁ జూచి శ్రుతకీర్తిని గ్రహింపుమని ప్రేమతోఁబలికెను.

లక్ష్మణునికన్నను భరతుఁడు వయస్సునఁ బెద్దవాఁడు కావున బెద్దవాఁ డుండఁగా ముందు చిన్నవానికిఁ జేయవచ్చునా యనిన సవతులబిడ్డలయం దిది నిషిద్ధము కాదు. 'పితృవ్యపుత్రే సాపత్నే, పరనారీసుతేషు వా। వివాహదాన యజ్ఞాదౌ, పరివేదో న దూషణమ్॥' చిన్నతండ్రి కొడుకులు, సవతుల కొడుకులు, ఇతర స్త్రీ కొడుకులు, వీరిలో వివాహము దానము యజ్ఞాదులయందు ముందు చిన్నవాఁడు గ్రహించుట దోషముగాదు.

జనకుఁడు పెద్దవాఁ డగుటచే నిది యనుజ్ఞ యనియు ధారాదత్తమును కుశధ్వజుఁడే చేసె ననియు గ్రహించునది.

కం॥ సుందరు లగు భార్యలతో, నందఱు సౌమ్యులరు నంద • దాచారములన్
చెందినవారల రగుఁడ యు, నిందితమతులార! యనుచు నిలుచున్న మొదన్. ౧౫౩

ఇట్లు నలువురకు నలువురఁ గన్యల ధారవోసి జనకుఁడు రాజకుమారులఁ జూచి దోషరహితములైన మనస్సు గలవారలార! మీ రందఱు సుందరులగుఁ భార్యలతోఁ గలిసి సౌమ్యగుణము గలవారును, సదాచారసంపన్నులును గండు అని చెప్పి యూరక నిలుచుండెను.

కం॥ జనకునివాక్యములను విని, కని గురు ననుమతి గ్రహించి • కరములఁ దత్త
ద్వనజాతాక్షులకరముల, ఘనమతి నల్వురును వేడు•కల్ గొన బారన్. ౧౫౪

తాత్పర్యము.

జనకుని వాక్యములను విని తమ తండ్రియనుజ్ఞను బొందినవారై తమ చేతుల నా కన్యకల చేతులు పట్టుకొని గొప్పమనస్సులతో సంతోష మతిశయించుచుండ.

చం॥ అలఘునభక్తి మ్రొక్కి-రట • నగ్నికి వేదికి మౌనికోటికిన్
వలగొని రక్తి రాజులకు • వారిజనేత్రలతోడ రాఘవుల్,
వెలసె వివాహ మంత నతి•విశ్రుత మై విధిపూర్వకంబుగాఁ
జెలఁగుచుఁ బుష్పవృష్టి గురి•సెన్, మొరసెన్ దివి దేవదుందుభుల్. ౧౫౫

తాత్పర్యము.

మలినము లేని భక్తిచే రామలక్ష్మణ భరతశత్రుఘ్నులు నగ్నికి వేదికి మౌనీశ్వరుల కందఱకు రాజులకుఁ దమ భార్యలతోడఁ బ్రేమచేఁ బ్రదక్షిణించిరి. వివాహము శాస్త్రప్రకారము ప్రసిద్ధముగా సాగెను. పూలవాన గురిసెను. ఆకాశమున దేవదుందుభులు ధ్వనించెను.

కం॥ ఆడిరి నిర్జరకాంతలు, పాడిరి గంధర్వపతులు • బహుళముగ గుమిం
గూడిరి మింటను వేల్పులు, వీడుచు భయ మప్పు డిట్టి•వింతలు సెలఁగన్. ౧౫౬

తా త్ప ర్య ము.

దేవతాస్త్రీ లాడిరి. గంధర్వస్త్రీలు పాడిరి. మనస్సులో భయమును బూర్ణముగ విడిచి రావణాసురభయమున సందుల గొందుల డాఁగిన వారందఱు స్వేచ్ఛగా నిర్భయముగా గుంపులు గుంపులుగా నాకాశమున నిలిచిరి. ఆ వివాహకాలమున నిట్టివింతలు విస్తరిల్లెను.

కం॥ మీఱఁగ వాద్యధ్వని దై, వాఱఁగ మోదంబు రాఘు•వచతుష్కము ము
మ్మా ఱగ్నికి వలగొనఁగా, జాఁఅనికుతుకముల(బెండ్లి • సాంతముగాఁగన్. ౧౫౭

దైవాఱఁగన్ = అతిశయింపఁగా, రాఘవచతుష్కము=రఘువంశమునఁ బుట్టిన నలువురు రామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు.

తా త్ప ర్య ము.

మంగళవాద్యధ్వను లతిశయింపఁగా సంతోషము మిక్కుటము గాఁగా రామ లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు నగ్నికి మూఁడుతడవలు ప్రదక్షిణముచేయఁగా బెండ్లి ముగిసెను.

కం॥ పడఁతులతోడుత దశరథు, కొడుకుల దనువిడిదియిండ్ల•కుం జనఁ దోడన్
నడచెఁ బతి మానియుతుఁడై, యొడలక చుట్టములతో ము•నీశ్వరుఁ డంతన్.

తా త్ప ర్య ము ౧౫౮

తమభార్యలతో దశరథుకొడుకులు తమ విడిదియిండ్లకుఁ బోఁగా వారి వెంట దశరథుఁడును వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదిమునీశ్వరులతోడను జుట్టములతోడను బోయెను.

—• ౭౪-వ సర్గము •—

ఉ॥ వేగిన మేలుకాంచి నృప•వీరునిసమ్మతి నొంది దీవనల్
బాగుగ నిచ్చి యానృపతి • బాలురకుం గుశికాత్మజుండు దా
నేగె హిమాద్రిపొంత; కటు • లేగుచు మైథిలుఁ గాంచి యాజి మే
మేగ ననుజ్ఞ యిచ్చెదరె • యింక నయోధ్య కటంచుఁ బల్కెనన్. ౧౫౯

తా త్ప ర్య ము.

పెండ్లియైన మఱునాఁటి యుదయమందే విశ్వామిత్రుఁడు మేలుకొని దశరథుని సమ్మతిఁ బొంది రాజకుమారులకు మంచిదీవన లిచ్చి హిమాచలసమీపమునకుఁ బోయెను. ఆయన యిల్లు వోఁగా దశరథుఁడు జనకుని జూచి యయోధ్యకుఁ బోవ మా కనుజ్ఞ యిచ్చెదరా యని యడిగెను.

ఉ॥ ప్రీతి రహింపఁగా జనక • రాజశిఖామణి యిచ్చె గారవం
బూఁతుల కొక్కటొక్క టెను • గోవులలక్షయు, మేలివన్నెగ
నేతలకంబళంబులను, • నిర్మలచేలచయంబు, నిండుఁగ
న్నేతలదాసులన్, రుచిర • శేషశతాంగమతంగవాజులన్. ౧౩౦౦

కం॥ వాఁడిమి గలగుఱ్ఱంబుల, వాఁడిమగలు నైనభటుల • వరమౌక్తికముల్
పైఁడినిఁ బగడంబులఁ దన, యాఁడుంబిడ్డలకు నరణ • మౌజనకుండున్. ౧౩౦౧

౧౩౦౦, ౧౩౦౧ తాత్పర్యము.

ప్రీతియతిశయముచే జనకరాజు తనముద్దుఁగూఁతులకు నొక్కొక్కటెను లక్ష గోవులు, మంచి రంగులతో నలంకరించి చేసిన కంబళములు, శుభ్రవస్త్రములు, అలంకారయుతలైన దాసికలు, విశేషకాంతిగల రథములు, నేనుఁగులు, తీవ్రవేగము గల గుఱ్ఱములను, శూరులైన భటులను, మంచి శ్రేష్ఠములయిన యాణిముత్తెములు బంగారు పగడాలు నరణముగా నాఁడుబిడ్డల కిచ్చెను.

తే॥ ఇచ్చి యీరీతి బిడ్డలఁ • బుచ్చి తాను గొంతద వ్వేగి కౌసల్య • కాంతు నవల
సాగ నంపి తదనుమతి • నేగెఁ దనదు, మందిరమునకు భూపపు • రందరుండు.

తాత్పర్యము. ౧౩౦౨

ఈ ప్రకారము బిడ్డల కరణ మిచ్చి వారితోడఁ దాను గొంతదూరముపోయి దశరథరాజును నావలఁ బ్రయాణము సాగనంపి యాయన యనుజ్ఞ దీసికొని జనకరాజేంద్రుఁడు తనయింటికిఁ బోయెను.

కం॥ ఆరామచంద్ర వరసుకు, మారతయున్ సోయగంబు • మహితం బగు గం
భీరత శౌర్యముఁ గని పుర, వారిజలోచనలు మెచ్చి • వాకొని రిట్టుల్. ౧౩౦౩

తాత్పర్యము.

ఆ రామచంద్రుని యింపైన శ్రేష్ఠమైన సుకుమారత్వము అందము గొప్ప గాంభీర్య గుణము శౌర్యముఁ గని మిథిలాపురమందలి స్త్రీలు మెచ్చి యిట్లనుకొనిరి.

సీ॥ వీఁడటే తాటక • వీరరణంబున, గీటణఁగించిన • యేటుకాఁడు
ఇతఁడటే కౌశిక • క్రతురక్షను సుబాహుఁ, బిలుకుమార్చిన యట్టి • బిరుదులాఁడు
వీఁడటే గౌతము • వెలఁదిశాపముఁ బాపి, యింతిగాఁ జేసిన • యితవుకాఁడు
ఇతఁడటే మనవీటి • పతి దాఁచి యున్న యా, యుగ్రువి ల్విఱిచిన • యొంతకాఁడు

తే॥ ఈతఁడా నిన్న మనసీత • నెలమిఁ బెండ్లి, యాడి కులుకుచు నున్నట్టి • యందకాఁడు
ఔర! యెంతటిపుణ్యాత్ముఁ • డమ్మ జనకుఁ, డితఁడు తనపెండ్లికొడుకుగ • నెనఁగినాఁడు.
౧౩౦౪

ఏటుకాఁడు = బాణప్రయోగమందు నేర్పరి, పిలుకుమార్చిన = చంపిన, బిరుదులాఁడు = పౌరుషము గలవాఁడు, ఇతవుకాఁడు = మేలుచేయువాఁడు.

హితము=హితవు; తద్భవము = ఇతవు. వీటిపతి = నగరమున కధిపతి, ఉగ్రుని = శివుని. హొంతకాఁడు = శెట్టివాఁడు, రూ - హొంతకారి. పెండ్లికొడుకు = అల్లుఁడు, గీ॥ అర్థితో నోపదీశ్వరుఁ డాదిగాఁగల పెండ్లికొడుకుల నెల్లరఁ బిలువఁబని చె-భీమ. ౨ ఆ.

తా త్ప ర్య ము

అమ్మా! వీఁడా యుద్ధమందుఁ దాటకను జంపిన విల్లుకాఁడు. వీఁడా విశ్వామిత్రుని యాగము రక్షించుచు సుబాహుని జంపిన పౌరుషశాలి. వీఁడా యహల్యను శాపముఁబాపి మరల స్త్రీగాఁ జేసిన యుపకారపరుఁడు. వీఁడా మనరాజు దాఁచి యుంచిన శివునివిల్లు విఱిచిన జగజెట్టి. వీఁడా నిన్న మనసీతను బెండ్లి చేసికొని కులుకుచున్న సుందరుఁడు. అమ్మా! మనరాజు జనకుఁ డెంతపుణ్యాత్ముఁడే. ఇట్టివానిని నల్లునిఁగా సంపాదించినాఁడు అని ముక్కుపై వ్రేలుంచుకొని యాశ్చర్యపడిరి.

సీ॥ ఏమి నోఁచెనొ కదే • యీతనిసుతుఁగాఁగఁ, గౌసల్య కడుపారఁ • గాంచుటకును
నేనిష్ఠ సలిపెనో • మానిని మనసీత, పతిగాఁగ నీతనిఁ • బడయుటకును
నేమి జపించెనో • యీమనజనకుండు, వీఁ డల్లువాఁ డయి • వెలయుటకును
నేతపంబుండిరో • యీతఁ డేలికయయి. యోమఁగాఁ దమ్ము న• యోధ్యజనులు
తే॥ నేమినియమంబు జరిపెనో • యింతులార, ప్రత్యహంబును శ్రీరామ • భద్రుఁగనుల
కఱవు దీఱంగ వీక్షింపఁ • గా నయోధ్య, జనము సక్షేత్రతీర్థవా • సంబు పొదలి.
౧౩౦౫

అల్లువాఁడు = అల్లుఁడు, రెండువంశముల నల్లువాఁ డని యర్థము. ఓమఁగాన్ = రక్షింపఁగా, ప్రత్యహము = ప్రతిదినము, క్షేత్రతీర్థవాసంబు = క్షేత్రవాసమందు తీర్థవాసమందు నేఫలముగలదో యాఫలము నీయన యుండునయోధ్యయం దుండుటచేతనే కలదు. అయోధ్యా మథురా మాయా యని ముక్తిప్రదములైన యేడు క్షేత్రములలో నయోధ్య మొదటిది.

తా త్ప ర్య ము

అమ్మా! యీయనను గొడుకుగాఁ గడుపారఁగాంచుటకుఁ గౌసల్య యేమి నోమునోఁచెనో కదా! ఈయనను భర్తగాఁ బొందుటకు మనసీత యేనిష్ఠలు సలిపెనో కదా! ఈయన తన యల్లుఁడగుటకు మన జనకరాజు యేమంత్రము జపించెనో కదా! ఈయన ప్రభువుగాఁ దమ్ముఁ బాలించుటకుఁగా నయోధ్యాజనంబు లేమి తపములు చేసిరో కదా! అయోధ్యజనులు సక్షేత్రతీర్థవాసఫలంబుఁ గాంచి

యీయనను బ్రతిదినము కనులార దర్శించుటకు నేమి నియమములు వ్రతములు జరిపిరో కదా!

సీ॥ చూడఁగా గలమె యీ • సుందరాకారుని, నిం కొక్కమారైన • నింతులార
కానఁగాఁ గలమె యీ • కమలాయతాక్షుని, మఱి యొక్క మాఱైన • మగువలార
వీక్షింపఁ గలమె యీ • యిందీవరశ్యాము, వేఱొక్కపఱినైన • వెలఁదులార
లక్షింపఁ గలమెయీ • లలనామనోహరు, నొం డొక్కతఱినైన • నువిదలార
ఆ॥ యేమి బాములందు • నేమిపుణ్యంబులఁ జేసినార మొక్కొ • చెలువలార
నేఁడు చూడఁ గల్గె • నిండారుఁ గన్నుల, నందుపుగను రామ • భద్రు నిచట. ౧౩౦౬

ఇందీవరశ్యాము=నల్లకలువ వంటి నీలవర్ణముగల దేహము గలవానిని, బాము = జన్మము, ప్ర - భవము.

తాత్పర్యము.

సుందరులారా! మనజీవితకాలమందు మరల నొక్కసారి యీ యందగానిఁ జూడఁగలమా? కమలాక్షులారా! మరల నొకసారియైనఁ దామరపూలవంటి కన్నులు గల యీయనను జూడఁగలమా? వెలఁదులారా! యింకొక్కమాటు మన మీ కలువవన్నె కానిఁ జూడఁగలమా? యువతులారా! స్త్రీలమనస్సుల నాకర్షించు వీని నొక్కసారియైనఁ జూడఁగలమా! అక్కలారా! మన మేజన్మమం దేమి కొంచెము పుణ్యము చేసితిమో కాని దానిఫలముగ నేఁ డిచటఁ గన్నులార శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ జూడఁగలిగితిమి.

—• దశరథునకు మార్గమున నవశకునంబు లగుట •—

కం॥ అంతటఁ దమిని నయోధ్యా, కాంతుఁడు దనుఁగూడి రాఁగ • గాదిలితనయుల్
చెంతల మునివర్గము రాఁ, గొంతవడికిఁ జనఁగ నెదుట • ఘోరత దోఁపన్. ౧౩౦౭

తాత్పర్యము.

పురస్త్రీ లీ విధముగ మాటలాడుకొనుచుండ దశరథుఁడు పయనమై కొడుకులు తనతోడను, మునులు పార్శ్వములందును వచ్చుచుండఁ బయనమై పోవుచుండఁ గొంతదూరము పోఁగా నాయనకెదుట భయంకరముగా.

కం॥ పక్షులు గూసెను రూక్షత, నక్షత్రపథంబునం గ • వన్ మృగసంఘం
బాక్షణమ పాఱెఁ దొడఁగెఁ బ్రదక్షిణముగ దానిఁ జూచి • దశరథుఁ డార్తిన్. ౧౩౦౮

తాత్పర్యము.

పరుషధ్వనులతో నాకాశమునఁ బక్షులు గూసెను. అపుడే మృగములు ప్రదక్షిణముగఁ బరువెత్తసాగెను. ఇట్టు లాకాశమున నపశకునములు, భూమిమీఁద శుభశకునములు కనఁబడఁగా జూచి దశరథుఁడు పరితాపముతో.

చం॥ అడిగె వసిష్ఠు నేమి యది • యంచు, మునీంద్రుఁడు పక్షికూఁతలన్
చెడిదపుఁగీడు దోఁచినను • జెగ్గిలపోక ప్రదక్షిణించె నీ
యడవిమృగంబు, లట్లగుట • నాపద లే దనుచుండ నంతలో
సుడిసుడి గొట్టె వాయువులు • చూపఱగుండెలు ఝల్లుఝల్లనన్. ౧౩౦౯

తాత్పర్యము.

వసిష్ఠునిఁ జూచి యిది యేమిది యని యడుగఁగా నాయన పక్షికూఁతలచే నేదో భయంకరమైన కీడు కలుగును గాని భయపడవలసినకారణము లేదు. అడవి మృగములు ప్రదక్షిణముగా బోవుచున్నవి. కావున నాపద గలుగదు అని చెప్పుచుండెను. ఇంతలో చూచెడివారలగుండెలు ఝల్లున గాలిసుళ్ళుపెట్టుచుఁ గొట్టెను.

చూచువారు = చూపఱు చూపఱులు - అనియుఁ బ్రయోగము కలదు.

ముందవతారప్రస్తావనయందు జగత్ప్రభుండు లోనగు వాక్యములచే విష్ణువునకుఁ బరత్వము చెప్పఁబడెను. (వ. ౪౮౫) 'ఏ నెఱుంగుదు రాజేంద్ర యీమహాత్ము' (ప. ౫౭౪) లోనగు విశ్వామిత్ర వాక్యములచే బురుషసూక్తము ప్రమాణముగాఁ గొని చెప్పఁబడెను కశ్యపుఁడు నుతించు ఘట్టమందు (ప. ౭౯౭) నీదుశరీరమున యందు సకలప్రపంచంబు గనవచ్చె భద్రమూర్తి! నీ వనాద్యుండ వనిర్దేశ్యుఁడవుగాన శరణంబు నాకు నీ చరణయుగమె' అనువాక్యములచే సకల జగత్కారణత్వము లోనైనవి చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు శివుఁడు విష్ణువునకంటె నల్పశక్తుఁడగుట పరత్వము లేమి చెప్పఁబడెను - అని గోవిందరాజవ్యాఖ్య.

చం॥ వడఁకె వసుంధరాతలము, • వ్రాలె ద్రుమంబులు, దండిచీఁకటుల్
సుడిసెను భాస్కరున్, దెసల • చొప్పు దొలంగె నెఱుంగరాక, పెం
బడమి దుమార మేచి యల • భూపతి సేనలఁ గప్పఁ దెల్వియుం
జెడి నిలపాటు చెంది వెఱఁ • జేయఁగ నేమియుఁ దోఁప కంతటన్. ౧౩౧౦

తాత్పర్యము.

భూమి వడఁకెను చెట్లు నేలఁబడెను. విస్తారమైన చీఁకటులు సూర్యునిఁ గప్పెను. దిక్కు తెలియుటలేదు దుమ్ము విశేషముగ రేఁగి సేనలనెల్లఁ గప్పఁగాఁ దెలివిచెడి యేమి చేయుటకుఁ దోఁపక భయముతో నవి నిలఁబడి పోయెను.

కం॥ అక్కట యేమన నత్తఱి, నక్కడ దశరథనృపాలుఁ • డాత్మజులు ఋషుల్
చక్కఁగ నొక్కండేనియుఁ, జిక్కఁడు వెఱఁ దెలివిదొఱఁగి • చేష్టడకుండన్.
౧౩౧౧

హాకష్టమ్ = అక్కట.

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యో ! యేమని చెప్పుదు. ఆ సమయమందు నా జనసమూహములో దశ రథుఁడు రాజకుమారులు ఋషులు తప్పఁ దక్కినవారిలో నొకఁడైన భయముచేఁ దెలివి తప్పి కీడుపడనివాఁడు లేఁడు.

—• పరశురాముఁడు శ్రీరాములఁ జూడ వచ్చుట •—

శా॥ ఆ పెంజీఁకటి భీమసంహననుఁ డ•త్యాభీలతేజస్వి గో
త్రాపాలాంతకమూర్తి భార్గవుఁడు దు•ర్ధర్షుండు రౌప్యాద్రి నాఁ
గోపోద్రేకితఁ గల్పవహ్ని జనచ•క్షుర్దుర్నిరీక్షుండు నా
టోపస్ఫూర్తి శరాసహస్తుఁ డురుజూ•టుం డాపురఘ్నాభుఁడున్. ౧౩౧౭

పెను + చీఁకటిన్ = పెంజీఁకటిని దట్టమైన చీఁకటిని. భీమసంహననుఁడు = భయము కలిగించు నాకారము కలవాఁడు, అత్యాభీలతేజస్వి = మిగుల భయంకరమైన తేజస్సుగలవాఁడు, గోత్రాపాల = భూమిపాలురపాలిటికి, అంతక మూర్తి=మృత్యువైనవాఁడు, భార్గవుఁడు=పరశురాముఁడు, దుర్ధర్షుఁడు = జయింప రానివాఁడు, రౌప్యాద్రినాన్ = వెండికొండయో యన, కోపోద్రేకితన్ = కోపాతి శయమున, కల్పవహ్ని = ప్రలయకాలాగ్ని, జనచక్షుర్దుర్నిరీక్షుండు = లోకులు కన్నెత్తిచూడరానివాఁడు. శరాసహస్తుఁడు=చేత విల్లుగలవాఁడు, ఉరుజూటుండు = పెద్ద జడలుగలవాఁడు, పురఘ్నాభుఁడు = త్రిపురాసురసంహారము చేసిన రుద్రునితో సమానుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ గాంఢాంధకారమందు భయంకరమైన యాకారముతో దిగులు పుట్టించు తేజము గలవాఁడును రాజుల పాలిటికి మృత్యువైనవాఁడును, జయింపరానివాఁడును, వెండికొండను బోలినవాఁడును కోపాతిశయమునఁ బ్రలయకాలాగ్నియునై జనులకుఁ గన్నెత్తి చూచుటకుఁ సాధ్యపడనివాఁడును కోదండము చేతధరించినవాఁడును త్రిపురహరునితో సమానుఁడును భృగువంశమునఁ బుట్టినవాఁడును.

క॥ స్కంధవిలసితపరశ్వథ, మందీభూతులను జేయ • నందఱ మదయు
క్సింధురగమనంబున నిల, ధంధ మ్మన వచ్చె జామ•దగ్న్యుండు వడిన్. ౧౩౧౩

తా త్ప ర్య ము.

మూఁపునందుఁ బ్రకాశించు గండ్ర గొడ్డలి తనకాంతిచే భయము గలిగించి చూచువారిని గ్రుడ్డివారిగాఁ జేయుచుండ మదముపట్టిన యేనుఁగువలె నడుగులు

పెట్టు వేగమున భూమి ధంధ మ్మనుచుండ వేగిరపాటులో జమదగ్ని కుమారుఁడు పరశురాముఁడు వేగముగ వచ్చెను.

ఉ॥ వచ్చిన నవ్వసిష్ఠము ఖ•వర్యులు నొండొరులతోడ నాడఁగాఁ
  జొచ్చిరి గుంపుగూడి మది • జొచ్చెఁ దంఁడ్రివధంబుకోప మీ
  సచ్చరితుండు భూమిధవ • సంతతులన్ వధియించి మానెఁగా,
  వచ్చి వధించునే మరల • రాజుల, లేవుగ యట్టికోరికల్. ౧౩౧౪

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వచ్చుచుండు నాయనను దూరమునంద చూచి మునీశ్వరులు గుంపులు గుంపులుగూడి యొకరితో నొకరు తనతండ్రిని జంపినా రనిన కోపముతో రాజుల నందఱను నీ సాధుచరిత్రుఁడు చంపి యావల నాకార్యమును మానెఁగదా! మరల రాజులను జంపఁబూనినాఁడా యేమి! అట్టి కోరిక లేదని తలఁచెదము. అని మాటలాడుచుండిరి. ఇంతలోఁ బరశురాముఁడు రాఁగా.

కం॥ అని మునివర్గం బర్ఘ్యం,బును రామా! యనుచు మధుర•ముగఁ బలుకుచు ని
  చ్చినఁ గైకొని దశరథరా,మునితో జమదగ్నిసుతుఁడు • మునుకొని పల్కెన్.

తాత్పర్యము. ౧౩౧౫

మునిసమూహ మర్ఘ్యము రామా యని తియ్యనగాఁ బలుకుచు నిచ్చిన నది గైకొని వారిని దాఁటిపోయి శ్రీరామునితో నిటు పలికెను.

—• ౭౫-వ సర్గము •—

కం॥ రామా! దశరథరామా! నీ మహితాద్భుతబలంబు • నెఱి వింటిని, నీ
  భీమధనుర్భంజనమును, భూమిని నెల్లెడలఁ జెప్పఁ • జాలుపుగ వింటిన్. ౧౩౧౬

ధనుర్భంజనమును ఇందు 'ను' అను క్తసముచ్చయము. దీనివలనఁ దాటకావధ యజ్ఞరక్షణము లోనైనవి కూడ వింటి నని యర్థము.

తాత్పర్యము.

రామా! దశరథరామా! యద్భుతమైన నీగొప్పబలమువిధము వింటిని. నీవు శివునిచాపమును విఱుచుటకూడ లోకు లందఱు చెప్పుకొనఁగా వింటిని ద్వియుక్తికి రోషము కారణము.

కం॥ త్రినయనువిలు నీవిఱుచుట, యన నత్యద్భుత మచింత్య • మది విని నేనున్
  గొని వచ్చినవాఁడ మహా,ధనువును నే డొండు నీదు•దర్పము జూడన్. ౧౩౧౭

త్రినయనుఁడు=మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు - ముక్కంటి. ఇది 'త్రిణయనుఁడు' కానేరదని మల్లినాథసూరి వ్రాసియున్నాఁడు కావున 'త్రిణయనుని రాణివాసము' అను శ్రీనాథునిప్రయోగము ప్రమాదపతితమని తోఁచెడిని.

తా త్ప ర్య ము.

శివునివిల్లు నీవు విఱుచుట యనఁగా నది మిగుల నాశ్చర్యకరమైనది. ఇట్టి దని యాలోచించి తెలియరానిది. దానిని విని నేను దానితో సమాన మగు మఱి యొకగొప్పవింటిని నీబలము పరీక్షించుటకై తెచ్చినాఁడను.

కం॥ ఇదె జామదగ్న్యచాపం, బదరుం గుండియలు చూచి • నంతన, దీనిం
బదిలముగ శరము నెక్కిడి, బెదరక నా కిపుడు చూపు • బీరము లావున్. ౧౩౭

తా త్ప ర్య ము.

ఇదిగోఁ బరశురాముని విల్లు. దీనిని జూడఁగానే గుండెలు ఝల్లుమనును. దీని నీ వెక్కుపెట్టి భయపడక నీబల మెంతో వీర్య మెంతో, చూపుము.

కం॥ ఈవింటిని మోపెట్టిన, నీవిక్రమ మేను జూచి • నీతోఁ బిదపం
గావింతు ద్వంద్వయుద్ధం, బో వీరవతంస యన న • యోధ్యాపతియున్. ౧౩౮

తా త్ప ర్య ము.

ఈ వింటిని నీ వెక్కుపెట్టితి వేని నీ పరాక్రమ మేమాత్రమో చూచి వీరశ్రేష్ఠుఁడా! పిదప నీతో ద్వంద్వయుద్ధము చేసెదను.

ఇచ్చట ద్వంద్వయుద్ధము చేసెద ననెను గాని నిన్నుఁ జంపెద నని చెప్పలేదు. దీని కాధారముగాఁ బద్మపురాణమందు 'ఇక్ష్వాకవో న వధ్యా మేమాతామహ కులోద్భవాః' ఇక్ష్వాకువంశమువారు నా మేనమామవంశమువారు; కావున వారి నేను జంప నని చెప్పినట్లున్నది.

వైవస్వతమనువు కొడుకులలో శర్యాతి యను రాజొకఁడు కలఁడు. ఆయన పుత్త్రియగు సుకన్యను జ్యవనుఁడు పెండ్లియాడెను. చ్యవనునికొడుకు ఋచీకుఁడు. ఋచీకుని కొడుకు జమదగ్ని. జమదగ్నికొడుకు పరశురాముఁడు కావున సంబంధము.

—• దశరథుఁడు పరశురాముని శాంతింపఁ బ్రార్థించుట •—

చం॥ వెలవెలఁబాఱె మోము కడు • విన్నబడం బదముల్ వణంకఁగాఁ,
బలుకులఁ దొట్రుపా టొదవఁ, • బల్కెను భార్గవు నో మహాత్మకా!
కులమున బ్రాహ్మణుండ, వటు • గూరిమి శాంతత రాచజాతిపై,
బలరిపుతోడ శస్త్రమును • బట్ట నటంచుఁ బ్రతిజ్ఞ సేయవే! ౧౩౯

తా త్ప ర్య ము.

అను మాటలు దశరథుఁడు విని మొగము వెలవెలఁ బోయి దీనత్వము కలుగఁగాఁ గాళ్ళువణఁకఁగాఁ బలుకులు తడఁబడఁ బరశురామునిఁజూచి యిట్లనియె. అయ్యా! మహాత్మా! నీవు జాతిచే బ్రాహ్మణుఁడవు. రాచజాతిమీఁదఁ గోపము మాని శాంతి వహించితివి. ఇఁక శస్త్రము పట్ట నని యింద్రునితోఁ బ్రతిజ్ఞ చేసితివి గదా! ఇప్పు డిటు పలుకుట న్యాయ్యమా!

కం॥ బాలురు కొమరులు క్రీడా, లోలురు కరుణింప వయ్య • లోఁ గొని తప్పున్
శీలురు స్వాధ్యాయవ్రత, శాలురు భార్గవులు నీకుఁ • జన్నే యలుగన్. ౧౩౨౧

తాత్పర్యము.

ఈ నా కుమారులు బాలురు, ఆటలయం దాసక్తిగలవారు. పిల్లవాఁడేదియో యాటగాఁ బిల్లతనమున శివునివిల్లు విఱిచెను. ఆ తప్పు క్షమింపుము. భృగువంశమునఁ బుట్టినవారు. శీలముగలవారు వేదాధ్యయనము వ్రతముగలవారు. కావున శాంతులై యుండవలయును గాని యిట్లు కోపపడుట తగునా ?

కం॥ ఇల నెల్లఁ గాశ్యపునకున్, సలలితగతి ధార వోసి • సద్ధర్మరతిన్
నిలిచితి మహేంద్రపర్వత, ములు గాఁగను; జన్నమఱియు•నిటు లలుగంగన్.

తాత్పర్యము. ౧౩౨౨

భూమి నంతయును గశ్యపమహర్షికి ధర్మమార్గమున దానముచేసి యీదేశమందే యుండక మహేంద్రపర్వతమున నీ విల్లుగాఁ జేసికొని యందు నిలిచితివి. ఇటు చేసియు మరలఁ గోపింపఁ దగునా ?

కం॥ ఓమునివర్య ! వచ్చితె, నామహితార్థంబులెల్ల • నాశము సేయన్
రాముని నొక్కనిఁ జంపితె, నా మేమును వానితోడి•వారము గామే! ౧౩౨౩

తాత్పర్యము.

ఓయీ మునీశ్వరా! నా గొప్ప పురుషార్థములన్నియు నాశము చేయ వచ్చితివా ! రామచంద్రుని నొక్కనిఁ జంపితివా మే మందఱము వానితోపాటు పోవలసినవారమే.

కం॥ అని దశరథుఁ డాడినఁ దా, విన కవి పెడచెవులఁ బెట్టి • వీఁడుదు భృగుసం
జనితుఁడు రామునితో ననె, వినుమా వివరింతు విండ్ల•వృత్తాంతంబున్. ౧౩౨౪

తాత్పర్యము.

అని దశరథుఁడు మాటలాడఁగా నది వినక పెడచెవిపెట్టి వీఁడు పరశురాముఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తితో నీవిండ్ల వృత్తాంతముఁ జెప్పెద వినుము.

-• శైవ వైష్ణవధనుస్సుల వృత్తాంతము •-

సీ॥ ఈరెండువిండులు • భూరిసత్త్వంబులు, దివ్యముల్ శ్రేష్ఠముల్ • దృఢతరములు
విశ్వకర్ముఁడు వీని • విపులప్రయత్నుఁడై, కావింపఁ ద్రిపురముల్ • గాసి చేయ
నం దొండు శివునకు • నమరు లిచ్చిరి నివ్వు, విఱిచిన దదియ చూ;•విష్ణువునకు
నీరెండవధనస్సు • నిచ్చిరి దేవత, లిది వైష్ణవము రామ • యుద్ధబలము
తే॥ శైవచాపంబుఁ బరిడించు•సత్త్వగరిమ, నరుగ నటుకొంతకాల మ•నంతరమున
పలువకడ కేగి నిర్జర•నాథు లడిగి, రెవఁడు బలియుండు విష్ణుమ•హేశులందు.
౧౩౨౫

తా త్ప ర్య ము.

నీవు విఱిచినవిల్లు, ఇప్పుడు నాచేతనుండు విల్లు రెండును మిగుల బలిష్ఠములైనవి. దేవతలు చెప్పి చేయించినవి. మిగుల శ్రేష్ఠములైనవి. మిక్కిలి దృఢములైనవి. ఈ రెంటిని గొప్ప ప్రయత్నముచేసి విశ్వకర్మ చేసెను. అం దొకటి త్రిపురసంహార కాలమందు శివునకు దేవత లిచ్చిరి. నీవు విఱిచిన దావిల్లే. ఇది రెండవది. దీనిని దేవతలు విష్ణున కిచ్చిరి. ఇది మిగుల బలిష్ఠమైనది. బలమునందు శైవచాపముతో సమానమైనది. అట్లు కొంతకాల మగుచుండగా దేవతలు బ్రహ్మయొద్దకుఁ బోయి శివ కేశవులలో బలవంతుఁ డెవఁ డని ప్రశ్నించిరి.

దేవా ! నీ విదివఱకు శివునికంటె విష్ణువే బలవంతుఁ డని చెప్పుచుంటివి. మేము నమ్మియుంటిమి. ఇప్పుడు త్రిపురదహనకాలమందు విష్ణువు యుద్ధోపకరణమైన శరముగా మాత్ర మయ్యెను. కావున శివుఁడే బలవంతుఁ డని తోఁచుచున్నది. పరమార్థజ్ఞానము మాకుఁ గావలయును. శివకేశవులలో నెవఁడు బలీయుఁ డని దేవతలు ప్రశ్నించిరి - అని మహేశ్వరతీర్థవ్యాఖ్యయం దున్నది.

ఉ॥ అంత విధాత వారితలఁ • పంత నెఱింగి విరోధమున్ రమా
కాంతునకున్ గిరీంద్రసుత • కాంతునకున్ జనియింపఁ జేయ న
త్యంతభయానకం బగుచు • నాహవ మాహరికిం బినాకికిన్
వింతగ సంఘటిల్లె రఘు • వీర పరస్పరమున్ జయేచ్ఛనై. ౧౩౬

తా త్ప ర్య ము.

వారి యభిప్రాయ మెఱింగి బ్రహ్మదేవుఁడు క్రియారూపముగ నీసందేహము తీర్చెద నని శివునకు విష్ణువునకు విరోధము గల్పించెను. శివునొద్దకుఁ బోయి మహేశ్వరా త్రిపురముల నాశము చేసిన దెవ రని యడిగెను. నే నని శివుఁడు చెప్పెను. చేతగాని ప్రజ్ఞలు చెప్పుకొనకు నేమి? విష్ణువు బాణమై పోయి కదా త్రిపురములు గాల్చెను. నీవు చేసిన దేమియున్నది? త్రిపురములు కాల్చి బూడిదచేసినవాఁడను నే నని, శివుఁడు నిమిత్తమాత్రమే కాని యాయన చేసిన దేమియున్నదని, విష్ణు వనుచున్నాఁడే యనెను. అట్లైనఁ గార్యము చేయువాఁ డని కర్తను జెప్పవలయునా ? సాధనమును జెప్పవలయునా ? విష్ణువు చేయుశక్తి గలవాఁడైనచో నా కేల బాణమై నిలువవలయును. అని శివుఁ డనెను. ఈ మాటలు విష్ణువునకుఁ జెప్పి పరస్పరద్వేషము కలిగించి యిరువురను యుద్ధమునకు సిద్ధము చేసెను. ఇట్లు శివకేశవు లిరువురు క్రోధమున మిగుల భయంకరమైన యుద్ధము చేసిరి. అందుఁ శివునకు నీవు విఱిచిన వింటిని, విష్ణువునకు నీ వింటి నిచ్చిరి. ఆయుధములలోఁ దారతమ్య ముండిన నిరువుర బలాబలములు నిర్ణయింప సాధ్యముకాదని సమాన బలముగల విండ్లను నిరువుర కిచ్చిరి. వా రిరువురు జయముఁ గోరి యుద్ధము చేసిరి.

కం॥ పంకజలోచనభీకర, హుంకారముబలిమిఁ జెటిలె • నుగ్రునిధనువున్
బింక మఱి మహాదేవుఁడు శంకరుఁడు త్రిలోచనుండు• స్తబ్ధుం డయ్యెన్. ౧౩౨౭
పంకజలోచను=విష్ణువుయొక్క, భీకరహుంకారము=భయంకరమైన హుమ్మను ధ్వనియొక్క, బలిమిన్ = బలముచే.

తాత్పర్యము.

ఆ యుద్ధమందు విష్ణువు హుంకరింపఁగానే యా గాలిదెబ్బకు శివుని విల్లు పెళ్లెను. శంకరుఁడు మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు మహాదేవుఁ డయ్యును పౌరుషముచెడి జడమువలె నయ్యెను.

కం॥ నాకౌకోమునిచారణ, లోకం బది గాంచి యాత్రి•లోచను హరి న
స్తోకంబుగఁ బ్రార్థించిన, మైకొని రాస్కందనంబు • మానన్ వారల్. ౧౩౨౮
అస్కందనము=యుద్ధము నాకౌకోమునిచారణలోకంబు = దేవతలు మునులు, చారణులు లోనగు వారి సమూహము.

తాత్పర్యము.

దేవతలు, మునులు, చారణులు లోనగు వారిసమూహ మది చూచి యింక నేల వృథాకలహ మని హరహరుల నిరువుర యుద్ధము మానుఁ డని ప్రార్థింపఁగా వారు శాంతి వహించిరి.

కం॥ గుడుసుంగైదువువేలుపు, వడికిని శివధనువు పెడిలి•పడుటయు వేల్పుం
దుడుములు మునులును విష్ణువె, కడు నధికుం డనుచు నపుడు•గ్రహియించిరెదన్. ౧౩౨౯
గుడుసుంగైదువు వేలుపు = గుండ్రని యాయుధమగు చక్రమునుగల దేవత యొక్క, వడికిని=వేగమునకు, వేల్పుందుడుములు=దేవతాసమూహములు.

తాత్పర్యము

విష్ణువు బలవేగమున శివునివిల్లు పెట్లిపోవుట చూచి దేవతలు, మునులు, విష్ణువే శివునికంటె మిగుల నధికుఁ డని తమమనస్సులఁ దెలిసికొనిరి. చూచి = ఒకరుచూచి - చెప్పఁగా వినికాదు-కన్నారఁ జూచి తెలిసికొనిరి.

"తదాతు జృంభితం శైవం, ధను ర్భీమపరాక్రమమ్ । హుంకారేణ మహాదేవ స్తంభితోఽథ త్రిలోచనః॥" అని మూలము. విష్ణుదేవుని హుంకారముచే శివునిధనుస్సు జృంభితమయ్యె నని యర్థము. జృంభిత మనఁగా భగ్నమయ్యె నని గోవిందరాజవ్యాఖ్య. జడమువలె నయ్యె నని మహేశ్వరతీర్థ వ్యాఖ్య. మహేశ్వరుఁడు స్తంభితుఁడయ్యె ననుటకు జడమువలె నయ్యె నని మహేశ్వరతీర్థీయము.

ఇంద్రజిత్తుచే రామచంద్రమూర్తి పరాజయము నొందలేదా? దానివలన నాయన కంటె నింద్రజిత్తు గొప్పవాఁడా యని ప్రశ్నము. మాయాయుద్ధము ధర్మయుద్ధము గాదు. వెలిచి డాఁగిన వాని శబ్దవేధులచేఁ జంపుట ధర్మము గా దని ధర్మసంస్థాపనార్థమై యవతరించిన రామచంద్రమూర్తి యభిప్రాయము. అధర్మయుద్ధము చేసి గెలుచుటకంటె ధర్మ యుద్ధమున నోడినను మేలే హరిహరయుద్ధ మట్టిది కాదు కదా! ఇది ప్రత్యక్షముగ నిలిచి చేసిన ధర్మయుద్ధము. ఈ సందర్భమున శాస్త్రీయులొకరు 'కంచన కాలం దశకంఠస్యాపిస్వీయతపోవృద్ధికాలే సాహాయ్యకుంఠే విష్ణో రజయ్యత్వకథనేన పరత్వం వ్యత్యయేన కల్ప్యేత' 'రావణుఁడు తన తపస్సు వృద్ధియుంకుండుకాలమున సాహాయ్యకుంఠ మందు విష్ణువున కజయ్యుఁ డయ్యెఁగదా! దానివలనఁ బరత్వము వ్యత్యయముగాఁ గల్పింపవలసి వచ్చునుగదా' యనిరి. ఇది నిరాకరమైన పుక్కిటిపురాణము. రామాయణ గ్రంథస్థము గాదు.

'కించ ప్రకృతే శ్రీరామాపేక్షయా పరశురామస్య న్యూనత్వకథనేన విష్ణ్వంశస్యైవ న్యూనత్వకథన మిత్యాపద్యేత.' మఱియును శ్రీరామునికంటె బరశురాముఁడు తక్కువవాఁ డనుటచే విష్ణ్వంశమునకే కొఱఁతచెప్పినట్లు పెద్ద విపత్తు సంభవించుచున్నది. 'నచ-పరశురామః కలావతారః శ్రీరామస్తు పూర్ణావతారః అతో నోక్త దోష ఇతివాచ్యం కిం తావ తత్పూర్ణావతారత్వం పరాభిమత విష్ణుసంబంధి యావచ్ఛక్తి విశిష్టత్వం తదితిచేత్ - నచ విష్ణు స్స్వరూపత స్సన్ స్వీయ యావచ్ఛక్తి మన్యత్రావేశయతి. కింవా. స్వయం సాక్షా త్సాకల్యేన తాద్రూప్యేణ పరిణమతేవా - నాద్యః - స్వపత్వం స్వశక్తిసాకల్యాభావే కథం నాంత్యః. పరిణామిత్వే పరస్యానిత్యత్వప్రసంగ ఇత్యాది దోషాపత్తే రిత్యలం॥" పరశురాముఁడు కలావతారము కావున నట్టి విపత్తు లేదందురేమో! అట్లైనఁ బూర్ణావతార మనఁగా నేమి! విష్ణుసంబంధమైన యావచ్ఛక్తితోఁ గూడి యుండుట యందురేని యావిష్ణువు స్వరూపముతో నుండి తనయావచ్ఛక్తిని మఱియొకచో నావేశింపఁ జేయుటయా? మొదటిది కాదు. స్వశక్తి సాకల్య మభావమగుటచే కడపటిది కాదు. పరునకుఁ బరిణామము చెప్పిన ననిత్యత్వము ప్రాప్తించును గావున దోషము." అని యాక్షేపము.

అవతారలక్షణ మెఱుఁగమి యిన్ని సందేహములకుఁ గారణము. దీపము నుండివచ్చిన దీపమువంటిది పూర్ణావతారము. దయ్య మావేశించినట్టిది యావేశావతారము. కలావతారము అంశావతారము. మొదటిదానియందుఁ బ్రకృతి

సాంగత్యములేదు. షాడ్గుణ్యపూర్తిగలదు రెండవదానియందుఁ బ్రకృతిసాంగత్యము గలదు. గుణపూర్తి లేదు. అభిప్రాయభేదముల గుఱించి మందరమునకుఁ బట్టుదల లేదు. కాని చెప్పునది సత్యముగ, సప్రమాణముగ నుండవలయుననియే దానికోరిక ఈసందర్భమున విష్ణు వెక్కుఁడా–శివుఁ డెక్కుఁడా యని కలహకారణ మొకటి కల్పించుకొని తత్పక్షపాతులు తత్తత్పక్షమున వివిధగ్రంథములు వ్రాసియున్నారు. ఆ కలహమందు మందరమునకు రుచిలేదు. అయినను ఈ యిరువాగులకు నీక్రిందివిష యము చెప్పవలసియున్నది. బాణాసురునిపక్షమువహించిశివుఁడుకృష్ణునితోఁ యుద్ధము చేసి, ఓడిపోయి వీఁడు నాభక్తుఁడు. వీనికి నేను వరమిచ్చియున్నాను. వీనిని జంపక నామాట దక్కించుము,మని వేఁడగా శ్రీకృష్ణపరమాత్మశివునితో "శ్రీభగవాన్: యుష్మద్దత్తవరో బాణో, జీవతా మేష శంకర। త్వద్వాక్యగౌరవా దేత న్మయా చక్రం నివర్తితమ్। త్వయా య దభయం దత్తం, తద్దత్త మఖిలం మయా। మత్తో విభిన్నమాత్మానం ద్రష్టు మర్హసి శంకర। యోఽహం సత్వం జగ చ్చేదం, స దేవాసురమానుషమ్। మత్తో నాన్య దశేషం య, త్తత్త్వం జ్ఞాతు మిహార్హసి। అవిద్యామోహితాత్మానః పురుషాభిన్నదర్శినః। వదంతి భేదం పశ్యంతి, చావయో రంతరం హర॥" "శంకరా! నీచే వరము పొందిన బాణుఁడు జీవించుగాక. నీమాట యందలి గౌరవముచే చక్రమును మరలించితిని, నీ విచ్చిన యభయము నేనిచ్చినదే. నాకంటెనీవభిన్నుఁడ వని చూడుము. నే నెవఁడనో వాఁడేనీవు. దేవమనుష్యాసురుల తోడి జగత్తును సమస్తము నాకంటె నన్యము గాదని తెలిసికొనుము. అజ్ఞానముచే మోహితములైన మనస్సులుగలిగి భిన్నదర్శనులైన పురుషులు హరా! మనలోభేద మును జెప్పుదురు, చూతురు." ఈవిష్ణుపురాణవాక్యము లుభయపక్షములవారు నంగీకరింపవలసినవై యున్నవి. ఈ దృష్టిగలవారు వ్యర్థకలహములందుఁ జాలు గొనరు. మఱియు విష్ణుపురాణమందలి యీ వాక్యములఁ గనుఁడు "సృష్టిస్థిత్యంత కరణాత్, బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్। స సంజ్ఞాం యాతి భగవాన్ ఏక ఏవ జనార్దనః" "భగవంతుఁడు జనార్దనుఁ డొకఁడే, సృష్టిస్థితినాశములు చేయుటవలన బ్రహ్మయని విష్ణు వని శివుఁ డని పేర్లుగలవాఁ డగుచున్నాఁడు."

"త్వం కర్తా సర్వభూతానాం, త్వం పాతా త్వం వినాశకృత్। సర్గాదిషు ప్రభో బ్రహ్మ విష్ణురుద్రాత్మరూపధృత్." సృష్టిస్థితి సంహారములందు బ్రహ్మవిష్ణురుద్ర రూపములు ధరించి భూతముల సృష్టించు కర్తవు నీవే రక్షించువాఁడవు నీవే సంహర్తవు నీవే.

"శంకరో భగవాన్ విష్ణుః, గౌరీ లక్ష్మీ ర్ద్విజోత్తమ" "బ్రాహ్మణా! శంకరుఁడు భగవంతుఁడగు విష్ణువు; గౌరి లక్ష్మీదేవి. ఈవిషయమున వహ్నిపురాణము సుప్రశస్తము.

ఇచ్చట శైవపక్షమున నప్పయదీక్షితులవారు విష్ణువుకంటె శివుఁ డధికుఁ డనుటకు రెండు కారణములు వ్రాసియున్నారు.

౧. "భార్గవోఽతిదృప్తః ప్రసిద్ధ స్తదానీం చ క్రోధాంధ ఇతి స్వక్షత్రియ వధా దుపరతిం శస్త్రసన్న్యాసం చ పరిత్యజ్య చపల ఇతి విదితః"

విష్ణు వధికుఁ డని దేవతలు గ్రహించి రని చెప్పినవాఁడు పరశురాముఁడు. ఇతఁ డతిగర్విష్ఠుఁడు. అదియును గాక క్రోధాంధుఁడు. క్షత్రియవధ చేయ నని శస్త్రసన్న్యాసము తీసికొని మరల దానిని వదలి యీ యాయుధమును బట్టినవాఁడు. కావున నితనిమాట గ్రాహ్యము కాదు.

౨ "అపిచే త్సమరం ప్రాప్య, భవిష్యసి మమాధికః". భార. ద్రో. నీకు నాకు యుద్ధము పొసఁగెనేని నాకంటె నీ వధికుఁడ వయ్యెద వని శివుఁడు నారాయణునకు వరమిచ్చెను. ఇట్లు వరమిచ్చిన కారణముచే శివుఁ డోడిపోయెనఁట.

పరశురాముఁడు రుద్రశిష్యుఁడు. తన గురువువిల్లు క్షత్రియుఁ డొకఁడు విఱిచినాఁ డని క్రోధము వహించి వచ్చినమాట నిజమే కాని విష్ణుఁ డధికుఁ డనునది నా యభిప్రాయ మని చెప్ప లేదు. ఆకాలమందు దేవత లిట్లు తలఁచి రని దేవతల యభిప్రాయమును దెలిపెను. ఇది తన వింటిప్రాశస్త్యమును దెలుపఁ జెప్పినమాటయే కాని శివకేశవ తారతమ్యము స్థాపింపఁ జెప్పినవిషయము గాదు. క్రోధాంతరంగుఁ డని దీక్షితులు చెప్పఁజాలిరిగాని యసత్యము చెప్పినాఁ డని వ్రాయ వారి యంతఃకరణ మంగీకరించినది కాదు. అట్లు చెప్పుట కాకరము లేదు, అట్లుచెప్పియుండి రేని వారివాదము వారికే గండకత్తెర యగును. ఏలన వారు చెప్పిన రెండవకారణము యుద్ధమునందు నన్ను నీవు జయించెదవు. నాకంటె నీ వధికుఁడ వయ్యెద, వని శివుఁ డిచ్చిన వర మసత్యమగును గదా. కావున శివుఁ డోడినట్లు శివునికంటె విష్ణు వధికుఁ డైనట్లు వారి వాదముప్రకారమే యంగీకరింపవలసియున్నది.

శివుఁడు విష్ణువునకిచ్చినవర మీ యుద్ధమునకు ముందా వెనుకనా? ఈ యుద్ధమునకు ముందే యిచ్చియుండిన యెడలఁ దన పరాజయము నిస్సందేహముగఁ దెలిసియుండి యెట్లు యుద్ధమునకు దిగెను. క్రోధాంతరంగుఁ డగుటచే సర్వజ్ఞునకును స్మృతి దప్పెనా ? సందిగ్ధవిషయములందే బుద్ధిమంతుఁడు ప్రవర్తింపఁ డన నింక స్పష్టముగాఁ బరాభవము దెలిసి దెలిసి నిష్కారణముగ నెట్లు కలహింప సాహసించెను. ఇట్టి యవివేక కార్యముఁగూడ సర్వజ్ఞుఁడు చేయునా ?

ఈ యుద్ధమునకు వెనుక వరమిచ్చె నందమా, ఇప్పుడు గెలిచినది తన వర బలముచేతఁ గాదుకదా. అది స్వభావశక్తిచేతనేకదా తనకంటె నధికుఁడని యేర్ప

డినవానికిఁ దాను దనకంటె నధికుఁడవు కమ్మని వర మిచ్చె ననిన నేమి యర్థము ? ఎవఁడైన దనశక్తికి మించినవర మీయ సాధ్యమా ? తన యాశ్రితునకుఁ దహశీల్ దారు మండలాధిపత్య మియ్యఁగలఁడా ? లక్షధనికుఁడు తన యాశ్రితులకు రెండులక్ష లీయఁగలఁడా? మొదటితరగతిపాఠములు నేర్చినవాఁడు మఱియొకనికి నాల్గవతరగతిపాఠము నేర్పఁగలఁడా ? ఈ విషయములను దీక్షితులవారాలోచించినవారు గారు.

పూర్వము నరనారాయణులకు శివునకు బదరికాశ్రమమందు యుద్ధము జరిగెను. ఆవిషయము మహాభారతమున శాంతిపర్వమందు ౩౪౨-వ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినది. అందలి కొన్నిశ్లోకము లనువదించుచున్నాను. బ్రహ్మ శివునిఁ జూచి.

"నరో నారాయణశ్చైవ, జాతౌ ధర్మకులోద్వహౌ
తపసా మహతా యుక్తౌ, దేవశ్రేష్ఠౌ మహావ్రతౌ
అహం ప్రసాదజ స్తస్య, కుతశ్చిత్కారణాంత రే
త్వం చైవ క్రోధజ స్తాత, పూర్వసర్గే సనాతనః
మయా చ సార్థం వరద, విబుధైశ్చ మహర్షిభిః
ప్రసాదయాశు లోకానాం, శాంతి ర్భవతు మాచిరమ్
బ్రహ్మణా త్వేవముక్తస్తు, రుద్రః క్రోధాగ్ని ముత్సృజన్
ప్రసాదయామాస తతో, దేవం నారాయణం ప్రభుమ్
శరణంచ జగా మాద్యం, వరేణ్యం వరదం హరిమ్
తతో ౽థ వరదో దేవో, జితక్రోధో జితేంద్రియః
ప్రీతిమా నభవ త్తత్ర, రుద్రేణ సహ సంగతః
ఋషిభి ర్బ్రహ్మణా చైవ, విబుధైశ్చ సుపూజితః
ఉవాచ దేవ మీశాన, మీశ స్స జగతో హరిః
యస్త్వాం వేత్తి స మాం వేత్తి, యస్త్వా మను స మా మను
నావయోరంతరం కించి, న్మాతే భూ ద్బుద్ధి రన్యథా॥"

"నరనారాయణు లను వారు ధర్ముని వంశమునఁబుట్టినవారు. దేవశ్రేష్ఠులుమహాతపస్వులు, మహావ్రతులు, కారణాంతరమువలన నే నాయన యనుగ్రహమువలన జనించితిని. నాయనా ! సనాతనుఁడవైన నీ వాయన క్రోధమువలనఁ బూర్వసర్గమున జనించితివి. వరదా! నేను ఋషులతోఁడఁ బ్రార్థించెదను. అనుగ్రహింపుము. లోకము మేలుపడునుగాక!" అని బ్రహ్మ చెప్పఁగా రుద్రుఁడు క్రోధము విడిచిప్రభువు దేవుఁడునైన నారాయణు సంతోషపఱుప వరదుఁడును, ఆద్యుఁడును, వరేణ్యుఁడును నగు హరిని శరణుచొచ్చెను. అప్పుడు జితక్రోధుఁడు, జితేంద్రియుఁడు నగు

దేవుఁడు ప్రీతుఁడై రుద్రుతోఁ గలిసికొనెను బ్రహ్మయు ఋషులు దేవతలు పూజించిరి. అప్పుడు జగదీశుఁ డగు నాహరి దేవుఁ డగు నీశానుతో నిట్లనియె. "నిన్నుఁ దెలిసికొనిన వాఁడు నన్నుఁ దెలిసికొనును, ఎవఁడు ని న్ననుసరించునో వాఁడు న న్ననుసరించును." అని చెప్పెను.

ఇట్లుండుటచే వారివారి ప్రకృతితత్త్వముఁ గొలఁది శైవులు శివునిఁ బరతత్త్వముగాను, వైష్ణవులు విష్ణునిఁ బరతత్త్వముగాను భావించి హరిహరులవలెఁ బరస్పరమైత్రి కలిగియుందురుగాక! వారిలో వారికి లేని విరోధబుద్ధి క్షుద్రమనుష్యులకేల ?

సీ॥ క్రుద్ధుఁడై రుద్రుఁడు • కోదండమిచ్చె నా, రాచంబుతో దేవ • రాతునకును
నిది వైష్ణవం బయి • యెసఁగు శరాసనం, బిచ్చె ఋచీకుఁ డన్ • భృగుభవునకు
విష్ణుండు, వఁత డిచ్చె • విశ్వవిదుం డగు, తనసుతునకు జమ • దగ్ని కతఁడె
నాతండ్రి యాతండు • న్యస్తశస్త్రుండయి, తప మాచరింప మ•దంబుపేర్మి

తే॥ నర్జునుఁడు నీచమతి యయి•హతునిఁ జేయ, దారుణం బైన జనకవ•ధంబువినికిఁ
గ్రోధ మెదలోనఁ బుట్టంగఁ•గ్రూరగతిని, బెక్కు-మాఱులు రాజులఁ•బిలుకుమార్చి.

తాత్పర్యము ౧౩౩౦

దేవతలయభిప్రాయ మెఱింగి వింటిపైఁ గోపించినవాఁడై రుద్రుఁడు బాణములతోడ దానిని దేవరాతున కిచ్చెను. ఇది విష్ణువు ధరించిన విల్లు. దీని నాయన ఋచీకుఁ డను భృగువంశభవున కిచ్చెను. ఆ ఋచీకుఁడు తన కొడుకును విశ్వవిదుఁడు నగు జమదగ్ని కిచ్చెను. ఆయనయే నా తండ్రి. ఆయన శస్త్రసన్న్యాసము తీసికొని తపము చేయుచుండఁగా గర్విష్ఠుఁ డగు కార్తవీర్యార్జునుఁడు నీచబుద్ధియై యతనిఁ జంపెను. ఆ దారుణమైన పితృవధవార్త విని మనస్సులోఁ గోపము కలుగఁగాఁ గ్రూరుఁడనై యా రాజులను బలుమాఱు వధించితిని.

జమదగ్ని శబ్దార్థమును జమదగ్నియే యిట్లు చెప్పెను.

శ్లో॥ జాజమద్యజజా నేహం; జజాహీనా జజాయిషీ
జమదగ్ని రితి ఖ్యాతం, తతో మా విద్ధి శోభనే। - అను.

జాజమంతు లనఁగా దేవతలు. అనేకయజ్ఞములందు నేకకాలమున మరల మరల భక్షింతురు కావున దేవతలు జాజమంతులు. జము భక్షణే అని ధాతువు. యజము = అగ్ని - దేవతలు దీనియందుఁ బూజింపబడుదురు. దాని యందుఁ బుట్టినవాఁడను గావున నేను జజాహీని. కావున యోగమువలన నన్ను జమదగ్ని యని తెలిసికో, జాజమత్ - దీనిలోఁ బ్రథమాక్షరము లోపింపఁగా జమత్ అని మిగిలెను. జమత్ + అగ్ని - జమదగ్ని యయ్యెను. జాతమంతియైన యగ్ని

యీయాయనయందుఁ గలవాఁడు కావున జమదగ్నిమంతుఁ డయ్యెను. మతుప్పు లోపింపఁగా జమదగ్ని యని రూపము మిగిలె.

ఈ పద్యమందు శివుఁడు తన ధనుస్సును దేవరాతున కిచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను. ౧౨౮ వ పద్యమందు దేవతల కిచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇది యెట్లు సంగత మనః— ఈవిల్లు తనకు దేవతలవలనఁ బ్రాప్తమైనదే కావున మీా విల్లు మీారే తీసికొనుఁ డని దేవతల కీయఁబోఁగా వారు దానిని గ్రహింప భయపడి భవిష్యత్తు నాలోచించి దేవరాతున కిమ్మని చెప్పి దేవరాతునితో దీనిని నీయొద్ద నిల్లడగా నుంచుకొమ్మనిరి. అప్పుడు శివుఁడు దేవరాతున కిచ్చెను గావున నసంగతమేదియు లేదు.

అట్లైన ౭౪వ పద్యమందు దేవతలు జనకునకు నిచ్చినట్లు చెప్పఁబడినది. ఇది యెట్లు సంగతము? ౭౫ వ పద్యమునందు దేవరాతున కిచ్చినట్లే చెప్పఁబడెను. అవల జనకునకు యజ్ఞఫలము మాఱుగ నతని కోరికప్రకారము దానిని సొంతముగ నిచ్చిరి. కావుననే రామచంద్రమూర్తి దానిని విఱిచినను జనకుఁడు విచారపడలేదు. అటుకాకుండిన నిల్లడసొమ్ము పాడుచేసినవాఁడు సొంతగాఁ డడిగి నప్పు డేమి చెప్పఁగలఁడు? తొలుతనిల్లడగా నుంచినదానిని నీవే తీసికొమ్మనిన నసంగత మేమియున్నది?

అట్లైన సీతాదేవి యనసూయతో జనకునకు వరుణుఁడు యజ్ఞకాలమున నిచ్చె నని చెప్పనే యది యెట్లు సంగతము? దేవత లిచ్చి రని చెప్పిన వారిలోఁ జేరఁ గొని యిచ్చువాఁ డొకఁడేకదా! ఆ యొకఁడు వరుణుఁడు. దేవతలచేఁ బ్రేరేపింపఁబడి వరుణుఁడు జనకున కిచ్చెను. ఇందును నసంగత మేదియును లేదు.

జనకునకు ధనువు లభించినవిధ మెట్లనః— మొదటఁ ద్రిపురాసురులవధ నిమిత్తము విశ్వకర్మ నిర్మించెను. దానిని దేవతలు శివున కిచ్చిరి. దక్షయజ్ఞ విరోధకాలమున నది విష్ణువుచేఁ జెడఁగా దానిని దేవతలు దేవరాతున కిమ్మని ప్రార్థింపఁగా శివుఁడు దానిని దేవరాతునిచేతి కిచ్చెను. అది మొదలిల్లడగానే యది యతనివశమున నుండెను. దానిని జనకునియజ్ఞమందు దేవతలు వరుణునిచే జనకున కిప్పించిరి. పరశురామునిధనుస్సును దేవతలసొమ్ము దేవతలయొద్దనే యుండనీ, మనుష్యుల కేల. యని రామచంద్రమూర్తి వరుణున కిచ్చెను

ఇందుఁ బరశురాముఁడు రాజుల వధించితి నని చెప్పెను. దీనికిఁ గొందఱు హైహయులమాత్ర మని చెప్పుదురు. అది సరిగాదు క్షత్రియజాతి నని యెఱుంగ నగు ప్రమాణవాక్యములు, శ్రీభాగవతము ప్రథమస్కంధమున– "పదునా ఱవది యగు భార్గవరామాకృతిని గుపితభావంబుఁ దాల్చి బ్రాహ్మణ ద్రోహుల యిన రాజుల నిరువదియొక్క-మాఱు వధియించి నిఃక్షత్రంబు గావించె," ఆ॥ "అ

య్యపగను రాముఁ డలయక రాజుల । నిరువదొక్కమాఱు నరసి చంపె । జగతి మీఁద రాజశబ్దంబులేకుండ ॥ సూడు దీర్చ లేనిసుతుఁడు సుతుఁడె॥ క౦॥ భగవంతుఁడు హరి యాక్రియ ! భృగుకులమునఁ బుట్టి యెల్ల పృథివీపతులన్ । జగతీభారము వాయఁగఁ । బగగొని పలుమాఱుఁ జంపెఁ బవరమున నృపా!', పద్మపురాణము – "శ్లో॥ నిఃక్షత్రియముర్వీం కృత్వాతు, జామదగ్న్యః ప్రతాపవాన్ । రరక్ష భగవా నేక, మిక్ష్వాకో స్తస్య మహాకులమ్ । మాతామహస్యాన్వయత్వా, ద్రేణుకావచనాత్తథా। తాన్ భ్రష్టరాజ్యాన్ కృత్వావై. మాతామహకులోద్భవాన్ । అహత్వా మను వంశం తం, రామో నృపకులాంతకః । సర్వాంతు భూభృతాం వంశం, నాశయామాస వీర్యవాన్ । నిఃక్షత్రా ముర్వీం కృత్వాతు, జమదగ్నిసుతో బలీ । అశ్వమేధం మహా యజ్ఞం చకార విధివద్విజః।" దీనివలనఁ దనతల్లి యిక్ష్వాకువంశజుఁ డగు రేణుకుని కూఁతు రగుటచే రేణుకమాటనుబట్టి యిక్ష్వాకువంశమును నాశము చేయలేదుగాని తక్కినరాజులనందఱ ధ్వంసము చేసె నని యేర్పడుచున్నది.

మహా భారతము ఆది. ౨ అధ్యా. శ్లో॥ త్రేతాద్వాపరయో స్సంధౌ, రామ శ్శస్త్రభృతాంవరః । అసకృ త్పార్థివం క్షత్రం, జఘానామర్ష చోదితః । స సర్వం క్షత్ర ముత్సాద్య. స్వవీర్యే ణానలద్యుతిః । యచ్చ రోషాభిభూ తేన. క్షత్రముత్సాదితం మయా!" వ్యాఖ్య – క్షత్రం క్షత్రియజాతిం.......౧౧౯వ అధ్యాయము– ౮ –శ్లో॥ 'త్రిస్సప్తకృత్వః పృథివీం కృతా నిఃక్షత్రియాం పురా । జామదగ్న్య స్తప స్తేపే మహేంద్రే పర్వతోత్తమే। తదా నిఃక్షత్రియే లోకే భార్గ వేణ కృ తేసతి॥"౧౧౩-౮- త్రిస్సప్తకృత్వః పృథివీకృతా, నిఃక్షత్రియా పురా । ఏవం నిఃక్షత్రియే లోకే కృతే తేన మహర్షిణా" ఇట్లు పరశురాముఁడు హైహయులనే కాక సర్వక్షత్రియులను నాశము చేసినట్లు లనేకప్రమాణములు గలవు. భయపడి స్త్రీలలో నావులలో డాఁగి కొందఱు బ్రతికిరి. పట్టాభిషిక్తులనెల్లఁ జంపె నని తెలియవలయును.

సీ॥ ధారుణీసకలంబు • దక్షిణగానిచ్చి, క్రతుపరిపూర్తిని • గశ్యపునకు
నేను మహేంద్రంబు • నిలయంబుగాఁ గొని,యున్నాఁడ సుఖవృత్తి•నుగ్రతపము
సలుపుచు సురసంఘ • సంసేవితుఁడనై, యిప్పుడ నీవు న•త్యుగ్రబలము
చూపి త్రుంచితి హరు•చాపంబునా విని, పరువునవచ్చితిఁ • బార్థివుండ

తే॥ రామ ! యీవైష్ణవం బయి•క్రాలుచాప, మిదియె పితృక్రమాగతాతిల•యేపుమీఱు
క్షత్రధర్మంబుఁదలఁచియీ•చాపమెక్కు,పూన్పుమానాశెదమునీదు•భుజబలంబు.

తాత్పర్యము. ౧౩౩౧

ఇట్లు రాజులనెల్లఁ జంపి యజ్ఞముచేసి యజ్ఞాంతమున నీ భూమియంతయుఁ గశ్యపునకు దానము చేసి నే నిపుడు మహేంద్రపర్వతము వాసస్థానము చేసి

కొని తపము చేయుచు సుఖముగా దేవతాసంఘసేవితుఁడనై యున్నాను. నీవు నీ మహాబలముచే శివునివిల్లు విఱిచితి వని విని పరువున వచ్చితిని. ఆ వైష్ణవ చాపం బిదియే. నీవు క్షత్రియవంశమందుఁ బుట్టినవాఁడ వైతివేని నీ తండ్రి తాతల క్షాత్రము స్మరించి యీ విల్లెక్కు పెట్టుము నీ భుజబలము చూచెదను.

కం॥ ఎక్కిడి శరముం గూర్చిన, నుక్కున నీతోడ ద్వంద్వ•యుద్ధమునకు నే
నెక్కటి దొడఁగెదఁగానీ, గ్రక్కునఁ గాని మ్మటన్నఁ•గలుషితమతి యై. ౧౩౩౨

తాత్పర్యము.

నీ వీ విల్లెక్కు పెట్టి బాణము సంధించితివేని నీతోడ ద్వంద్వయుద్ధము నేనొక్కండనే సేయఁ బ్రారంభించెదను. కానీ త్వరగాఁ గానీ యని పరశురాముఁ డనఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి కోపించినవాఁ డయ్యెను.

—• ౭౬ సర్గము. శ్రీరాముఁడు పరశురాముని ధిక్కరించి నిస్తేజుఁ జేయుట •—

కం॥ ఆరాముని మాటలు విని రా, రాముఁడు చెంతఁ దండ్రి • రాజిలు కతనన్
గౌరవమున సౌమ్యస్వర, మారఁగ నిటు పలుకు భార్గ•వా! యే మంటీ? ౧౩౩౩

తాత్పర్యము.

ఆ పరశురాముని మాటలు విని రాజగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి తనసమీప మందుఁ దన తండ్రియున్న కారణముచేఁ బెద్దవారియెదుట గట్టిగా మాటలాడరా దను నీతి ననుసరించి యాయనయం దుండు గౌరవముచే మెల్లనిస్వరములోనే 'పరశురామా ! యే మంటివి' ?

కం॥ వింటిని నీకథ; సరి యని, యంటిని జనకునిఋణంబు • నటు దీర్చుట; వ
న్నంటివిగా దుర్బలుఁ డని, యంటివిగా క్షత్రధర్మ•మం దనదవలెన్? ౧౩౩౪

తాత్పర్యము.

నీకథ వింటిని. శూరుఁడు పగదీర్చుట న్యాయమే. కనుక జనకుఋణము తీర్చుటకు నీవు చేసిన పని సరి యని యంగీకరించితిని. అంతవఱకును సరియే. కాని నేను దుర్బలుఁడ నని తలఁచితివిక దా. క్షత్రధర్మమందు దీని నని యంటివిక దా ! దానిని సహింపను.

తే॥ తెలియఁగా లేవుగా నాదు• తేజమీవు, కాంచుమా చూపువాఁడ నా•కడిమిఁ బెంప
టంచు భార్గవుకరమున•యందు నున్న, యుగ్రధనువును బాణంబు•నొడిసి తిగిచి.

తాత్పర్యము ౧౩౩౫

నా తేజస్సు నీవు తెలిసికోలేక యున్నావుగదా ! నా బలాధిక్యమును జూపె దను జూడుము, అని పరశురాముని చేతియం దున్న భయంకరమైనవింటిని నొడిసి లాగుకొనెను.

ఈవింటిని లాగుటలోఁ బరశురాముని వైష్ణవ తేజస్సును రామచంద్రమూర్తి లాగుకొనెను. ఈవిషయము పద్మపురాణమం దిట్లు చెప్పఁబడినది - "శ్లో॥ ఏవ

తా త్ప ర్య ము.

ముక్త్వస్తు కాకుత్థ్సే భార్గవేణ ప్రతాపవాన్ । తచ్చాపం తస్య జగ్రాహ తచ్ఛక్తిం వైష్ణవీ మపి॥" పరశురాముఁ డీప్రకారము చెప్పఁగాఁ బ్రతాపవంతుఁడైన శ్రీరామ చంద్రమూర్తి ఆయనచేతివింటిని అందలిశక్తిని గూడ లాగుకొనె నని యర్థము. అర్జునువిషయమున కృష్ణమూర్తి యిట్టులేకదా చేసెను.

పరశురామావతార మావేశావతారము. కార్యార్థమై జీవునియందుఁ దత్కాలమునభగవంతుని తేజ స్సావహించెనేని యది యావేశావతారము. ఇందు దేహము ప్రాకృతము. జీవుఁడు బద్ధుఁడు. ఇట్టి ప్రకృతిసంబంధముగల యవతారములు పూజ్యములు గావు, మోక్షదములు గానేరవు. శ్రీరామావతారము పూర్ణావతారము. ఇట్లు రెండు కలిసినపుడు తక్కువ తేజ స్సెక్కువ తేజస్సులోఁ గలియును. అర్జునాదు లిట్టివారే.

పద్మపురాణము :- శ్లో॥ ఏత త్తే కథితం దేవి జామదగ్నే ర్మహాత్మనః । శక్త్యావేశావతారస్య, చరితం శార్ఙ్గిణః ప్రభోః ! నో పాస్యహి భవే త్తస్మాత్ భక్త్యావేశా న్మహాత్మనః । విశిష్టై ర్భగవద్భక్తై, ర్విప్రముఖ్యై ర్మహాత్మభిః॥

విష్ణుశక్తి యావేశించిన యవతార మగు పరశురామావతారముయొక్క విషయ మంతయుఁ జెప్పితిని. ఇట్టివి భక్తులకు బ్రాహ్మణులకు సాధువులకు నుపాసింపఁదగినవి కావు.*

కం॥ ఎక్కిడి కోదండముఁ జేరుక్కిన నారాచమందు • నూనిచి బలు కెం
పెక్కఁగఁ గంటను గోపం, బక్కజముగఁ గదుర నిట్టు • లను భార్గవునిన్.

తా త్ప ర్య ము. ౧౩౩౬

ఇట్లు విల్లు లాగికొని యెక్కుపెట్టి మిక్కిలి బలశాలి శ్రీరామచంద్రమూర్తి యొక్క తీవ్రబాణము సంధించి కన్ను లెఱ్ఱవాఱఁగా మిక్కిలికోపంబునఁ జూచుటఁ జూచుచుఁ బరశురామునితో నిట్లనెను.

కం॥ గాధికుమారునిచుట్టమ, వై ధాత్రీనిర్జరుండ • వగుటను నీపైఁ
గ్రోధము గొని నినుఁ జంపెడి, సాధన, మిది నైవ మనసు•చాలదు నాకున్.

తా త్ప ర్య ము ౧౩౩౭

నీవు బ్రాహ్మణుఁడవై నను శస్త్రము ధరించి తనమీఁదికి వచ్చిన బ్రాహ్మణునిఁ జంపవచ్చు నని శాస్త్ర మనుమతించినను నీవు నాగురు వగు విశ్వామిత్రునిబంధుఁడవు, కావున నీపైఁ గోపించి నిన్నుఁ జంపఁగల యీ బాణమును నీపై వేయ మనస్సు రాకయున్నది.

విశ్వామిత్రునితోఁడబుట్టిన సత్యవతి ఋచీకునిభార్య. ఆయిరువురకుమారుఁడు జమదగ్ని. ఆయనకుమారుఁడు పరశురాముఁడు.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి బ్రాహ్మణుఁ డగు పరశురాముని జంపి బ్రహ్మహత్య సంపాదించుకొన నెట్లు యత్నించె నని ప్రశ్న.

"బ్రాహ్మణో నహంతవ్య" యనియుండుట సత్యమే. బ్రాహ్మణుని జంపిన హత్య వచ్చుటయు సత్యమే కాని యెట్టి బ్రాహ్మణుని జంపిన బ్రహ్మహత్య వచ్చును! నిరాయుధుఁడై యయుధ్యమానుఁడై యున్న బ్రాహ్మణుని జంపిన బ్రహ్మహత్య వచ్చును. కాని యాయుధముధరించి యుద్ధమునకు వచ్చిన బ్రాహ్మణుని జంపినఁ బాపములేదు. ఈధర్మమనుసరించియే భీష్ముఁడు పరశురాముని జంప యత్నించెను. గురువులైన ద్రోణ కృపాశ్వత్థామలను పాండవులు గొట్టిన దీధర్మము ననుసరించియే. దీనికిఁ బ్రమాణవాక్యములు-

"పితౄన్, పితామహాన్ భ్రాతౄన్, గురూన్ సంబంధిబాంధవాన్ । మిథ్యా ప్రవృత్తాన్ యః సంఖ్యే, నిహన్యా ద్ధర్మ ఏవ సః । సమయత్యాగినో లుబ్ధాన్, గురూనపిచ కేశవ । నిహంతి య స్తాన్సమరే క్షత్రియో య స్స ధర్మవిత్॥"-శాంతి పర్వము. తండ్రులను, తాతలను, పినతండ్రులను, గురువులను, వియ్యంకులను, చుట్టములను నియమము నతిక్రమించి లుబ్ధు లగుగురువులను యుద్ధమందుఁ జంపిన దోషము లేదు. అట్లు చేయు క్షత్రియుఁడే ధర్మ మెఱిఁగినవాఁడు.

ఉద్యోగపర్వమున భీష్ముఁడు పరశురామునితో "ఉద్యతేషు మథో దృష్ట్వా బ్రాహ్మణం క్షత్రబంధువత్ । యో హన్యా త్సమరే క్రుద్ధో యుధ్యంత మపలాయి నమ్ । బ్రహ్మహత్యా న తస్య స్యా దితి ధర్మేషు నిశ్చయః । క్షత్రియాణాం స్థితో ధర్మే క్షత్రియోఽస్మి తపోధన । యో యథావర్తతే యస్మిం స్తథా తాన్ ప్రతి వర్తయన్ । నాధర్మం సమవాప్నోతి నచా శ్రేయశ్చ విందతి । ఏతే దేవాః శరీరస్థా బ్రాహ్మణ్యం యచ్చ తే మహత్ । తపశ్చ సుమహత్తప్తం వ తేభ్యః ప్రహరా మ్యహమ్ । ప్రహరే క్షత్రధర్మస్య యత్త్వం రామ సమాస్థితః । బ్రాహ్మణ క్షత్రియత్వం హి యాతిశస్త్ర సముద్యమాత్.

"ఓయీ తపోధనా! యాయుధము ధరించి యుద్ధమునకు వచ్చి పరువెత్తిపోక నిలిచిన బ్రాహ్మణుని జంపిన బ్రహ్మహత్య రాదు. ఇది ధర్మశాస్త్రములందు నిశ్చితము. నేను క్షత్రధర్మమందుండు క్షత్రియుఁడను. ఎదుటివా రెట్లు వర్తింతురో యట్లులే వారి విషయమునఁ దాను వర్తించుట యధర్మము గాదు. దాని వలన శ్రేయోహానియు లేదు, నీవు క్షత్రియుఁడవే". మఱియు-

"శ్లో॥ ఉద్యమ్య శస్త్ర మాయాంత, మపి వేదాంతగం రణే । నిగృహ్ణీయా త్స్వధర్మేణ, ధర్మాపేక్షీ నరాధిపః"- శాంతి, ఆయుధమును ధరించి వచ్చిన

వేదాంతియైనను రాజు స్వధర్మమందు నిలిచి యుద్ధమందుఁ జంపవచ్చును.

"జ్యాయాంసమపి చేద్వృద్ధం, గుణైరపి సమన్వితమ్। ఆతతాయిన మాయాంతం, హన్యాద్ఘాతక మాత్మనః॥" భీష్మ పెద్దవాఁడైనను వృద్ధుఁడైనను గుణవంతుఁడైనను తన్నుఁ జంపవచ్చిన దుష్టునిఁ జంపవచ్చును. ఆ కారణమునఁ బరశురామునిఁ జంప శ్రీరామచంద్రమూర్తి ప్రయత్నించుట దోషముగాదు. వాస్తవ మిట్లుండ క్షత్రియుఁ డగు రావణాసురునియుద్ధమందుఁజంపిన శ్రీరామచంద్రమూర్తికి బ్రహ్మహత్య వచ్చె నని యది పాపుకొనుటకై లింగప్రతిష్ఠచేసె నని చెప్పెడివారి మాట లెంత విశ్వాస నీయములో ప్రాజ్ఞు లాలోచింతురుగాక!

కం॥ నీయిూ పదగతిఁ గానీ, నీయార్జితపుణ్యలోక • నిచయముఁ గానీ
నీయిష్టము చొప్పున నే, నీయెడ ఖండింతు నిక్క • మీ బాణమునన్. ౧౩౩౮

తాత్పర్యము.

నీ వికఁ నడచుటకు లేక యొక దిక్కునఁ బడియుండునట్లు నీ కాళ్ళగమనముగానీ నీవు తపస్సుచేసి సంపాదించిన పుణ్యలోకములఁ గానీ నీ వేది కోరెదవో దాని నీ బాణమున ఖండింతును.

కం॥ అర్థింపుము పరనగరా, వర్థకరము వైష్ణవంబు • వగుశర మిది దా
వ్యర్థంబుగఁ బోనేరదు, సార్థక మయి లక్ష్యభేద • నాప్తిం దక్కన్. ౧౩౩౯

అర్థింపుము = రెంటిలో నేది చేయు మనెదవో కోరుకొనుము. పరనగరావర్థ కరము = శత్రువులపట్టణములకుఁ గీడు కలిగించునది, వైష్ణవము = విష్ణుసంబంధ మైనది, యీ బాణము, ఇది సంధించినపిదప వ్యర్థముగఁబోదు. సార్థకముగ లక్ష్యమును భేదించియే శమించును. కావున దేనిని ఖండింపు మనెదవో చెప్పుము.

కం॥ అని పరశురాము దశరథ, తనయుఁడు భర్జించుచో ని • తాంతాద్భుత మం
చును గుమిగొని బృందారక, మునిచయములు మేఘమార్గ • మునను౦డి కనెన్.

తాత్పర్యము ౧౩౪౦

దశరథరాముఁడు పరశురాము నిట్లు భయపెట్టి వేఁపఁగా మిగుల నద్భుత మింత యని దేవతలు మునులు నాకాశంబున గుంపులుగఁ జేరి చూచిరి.

కం॥ వీరుని రాముని భయదా, కారునిఁ బటుచాపబాణ • కరునిం జూడం
జారణకిన్నరరక్షో, వారాయుతుం డగుచు బ్రహ్మ • వచ్చె నిచటికిన్. ౧౩౪౧

తాత్పర్యము.

వీరుఁడును భయంకరాకారుఁడును తీక్ష్ణమైన బాణములఁ జేతఁ బూనినవాఁడును నగు శ్రీరామునిఁ జూచుటకు బ్రహ్మ చారణకిన్నరసమూహముతో నచ్చటికి వచ్చెను.

కం॥ వెడిదవుఁజాపముఁ బూనిన, వడిఁ గని జగమెల్ల భ్రమసి•పడె, భార్గవుఁడున్
జడుఁడై నిర్వీర్యుండై, చెడి రామునిఁ గనుచునుండెఁ•జిత్తరువువలెన్. ౧౩౪౨

తాత్పర్యము.

భయంకరమైన చాపముఁ బూనిన వేగము బలముఁ జూచి జగమంతయు మొద్దుబాఱిపోయెను. పరశురాముఁడును జడుఁడై వీర్యహీనుఁడై చెడి చిత్తరువుబొమ్మవలె శ్రీరామచంద్రుని జూచుచుండెను.

తే॥ రామతేజోఽభిహతపరా • క్రముఁడు నగుచు
జామదగ్న్యుండు బల మేది • జడతఁ గాంచి
రామచంద్రునిఁ గమలాభి•రామనయనుఁ
గాంచి యిట్లను మెల్ల స • గౌరవముగ. ౧౩౪౩

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రుని తేజముచే నాశనము చేయఁబడిన పరాక్రమము గలవాఁడై పరశురాముఁడు బలము గోలుపోయి జడమువలె నయి కమలమువలె నందమయిన కన్నులుగల శ్రీరామచంద్రునిఁ జూచి మునుపటి యొడుదొడుకు విడిచి గౌరవముతోడ మెల్లగా నిట్లనియె,

నారసింహపురాణంబున: — 'శ్లో॥ తతః పరశురామస్య, దేహా న్నిర్గత్య వైష్ణవమ్। పశ్యతాం సర్వదేవానాం, తేజో రామ ముపావిశత్.' పరశురామునియందలి వైష్ణవతేజము బయలువెడలి దేవతలందఱు చూచుచుండ శ్రీరామునందుఁ బ్రవేశించెను.

—• { పరశురాముఁడు తన పుణ్యలోకంబుపై నస్త్రమేయ శ్రీరాముఁ బ్రార్థించుట. } •—

కం॥ ఇల నొసఁగితిఁ గాశ్యపునకు, నిలువకొనకు మనియెఁ దనదు•నేల పయిన్ రా
త్రులయందుఁ గాన నిలువను, జలజాక్షా! గురువరేణ్య•శాసనగరిమన్. ౧౩౪౪

తాత్పర్యము

పుండరీకాక్షా! భూమి నంతయుఁ గశ్యపునకు దానముగా నిచ్చితిని. ఆయనయు నాకు దానము నిచ్చిన దానిలో నీ వుంటివేని దత్తస్వమును నీ వనుభవించినవాఁడ వవుదువు. కావున నాభూమిలో నీ వుండవల దని యాజ్ఞాపించెను. కావునఁ బగలు తిరిగినను రాత్రులయందు నే నీభూమిని గురువర్యుని గొప్ప యాజ్ఞ ప్రకారము నిలువను. తప్పక వెడలిపోవలయును

చం॥ నలికకుమీ మహాత్మ! గమ•నంబు, మహేంద్రనగంబుఁ జేరఁగాఁ
బఱతు మనోజవంబునఁ, ద•పస్స్ఫురణన్ గడియించు లోకముల్
బిఱబిఱ నీదుబాణమున • భిన్నము చేయుము. తప్పు చేసితిన్
మఱకువ, నీవునన్ నృపతి•మాత్రుఁడవే తలపోయ రాఘవా! ౧౩౪౫

తాత్పర్యము.

మహానుభావా! నా నడకను నీవు నఱకవలదు. మనోవేగముతోఁ బోయి మంహేంద్రపర్వతముఁ జేరెదను. నా తపస్సుచే నేను సంపాదించిన పుణ్యలోకముల ని బాణముచే ధ్వంసముచేయుము. ఆ పుణ్యలోకముల యనుభవము నాకు లేక పోవుఁగాక! అజ్ఞానముచేఁ దప్పుచేసితిని. తెలియని తనముచే నీవు రాజమాత్రుఁడ వని యట్లు మాటలాడితిని గాని నీవును రాజమాత్రుఁడవా! కావు కావు.

నీవునున్ = నీవుకూడ - అనఁగా నందఱు రాజులు మీఁదనెంతో లోపల నంతే. నీవు రాజవేషము వేసితివి గాని నిజముగా రాజవు కావు.

చం॥ ఎఱిఁగితి నాశరాసము • నీ గతి నీడ్చి శరంబుఁ బూన్పఁగా
నెఱవడి యక్షయుండ వని • నీవు మధుప్రతిపక్షుఁ డంచు. నే
మఱపునఁ దప్పు చేసితిని • మన్నన సేయుము, నీకు భద్రముల్
వఱలెడుఁ గాక, యీయమర•వర్గము చూచె భవత్ప్రతాపమున్. ౧౩౮౬

తాత్పర్యము

నీవు దురుసుగఁ మాటలాడినపుడు రాజమాత్రుఁడను, ఇంతలోఁ గాకపోయితినా యందువేమో! - నీ వేమో యప్పటి కిప్పటికి నొక్కఁడవే. నా తెలివియందే మార్పుగలిగెను. అప్పుడు నేను నీసత్తు తెలిసికొనలేక లోకముతోపాటు రాజ వని తలఁచితిని. ఎప్పుడు నావిల్లు నాచేతినుండి లాగికొని బాణము సంధించితివో యది యితరుల కెవ్వరికి సాధ్యముకాని పని. కావున నిర్వికారుఁడవు, అపరాజితుఁడవు, మధువైరివైన శ్రీమన్నారాయణుఁడ వని తెలిసికొంటిని. నేను తెలివిమఱచి యప రాధము చేసితిని. క్షమింపుము. నీకు శుభమగుఁగాక! నీ ప్రతాపమును దేవత లందఱు చూచిరి.

'ఉతామృతత్వస్యేశాన' యన్నట్లు శ్రుతిప్రసిద్ధబ్రహ్మమే నీవు - అని తిలక వ్యాఖ్య.

ఈ సందర్భమున భారతమున అనుశాసనపర్వంబున ౧౫౪ వ యధ్యాయమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరశురామునకుఁ దన విశ్వరూపముఁ గనఁబఱచిన ట్లున్నది.

"పత్రచ్ఛుత్వాబ్రవీద్రామః, ప్రదీప్త ఇవ మన్యునా
శ్రూయతే క్షమ్యతే చైవ, దర్పపూర్ణోఽసి భార్గవ
త్వయా హ్యధిగతం తేజః, క్షత్రియేభ్యో విశేషతః
పితామహప్రసాదేన, తేన మాం క్షిపసి ధ్రువమ్
పశ్య మాం స్వేన రూపేణ చక్షుస్తే వితరామ్యహమ్
తతో రామశరీరే వై. రామః పశ్యతి భార్గవః
ఆదిత్యాన్ సవసూన్ రుద్రాన్, సాధ్యాంశ్చ సమరుద్గణాన్

పితరో హ్యుతాశనశ్చైవ, నక్షత్రాణి గ్రహా స్తథా
గంధర్వా రాక్షసాయక్షా, నద్య స్తీర్థాని యాని చ
ఋషయో వాలఖిల్యాశ్చ. బ్రహ్మభూతా స్సనాతనాః
దేవర్ష యశ్చ కార్త్స్న్యేన, సముద్రాః పర్వతా స్తథా
వేదాశ్చ సోపనిషదో, వషట్కారై స్సహాధ్వరై :
చేతో మంతి చ సామాని, ధనుర్వేదశ్చ భారత
మేఘబృందాని వర్షాణి, విద్యుతశ్చ యుధిష్ఠిర
తతః స భగవాన్ విష్ణు; స్తం నై బాణం ముమోచ హ.

కం॥ ఉల్లమున లజ్జ దోఁపదు, ముల్లోకము లేలు దేవ•ముఖ్యునిచే నే
నిల్లిల భంగపడ ను, ద్యల్లలితకృపాభిరామ • దశరథరామా. ౧౩౪౭

తాత్పర్యము.

ఇంతవఱకుఁ బరాభవ మెట్టిదో నే నెఱుఁగను. నేఁడు నా జన్మమున మొదటి సారి రాచబాలుఁడ వగు నీచే భంగపడితిఁగదా యని యవమానము తోఁచుట లేదు. ఏలన నీవు మూఁడులోకములు పాలించు ముఖ్యదేవుఁడవు. మనోహరమైన దయచే హృదయ సమ్మదమైనవాఁ డా దశరథరాముఁ డని జనవాదమాత్రము గలవాఁడా !

కం॥ అపమామోఘశరంబును, వసుధాతనయాహృదీశ • వడి విడువుము నా
యాస మఱి గతులు చెడం గని, వెసఁ జనుదు మహేంద్రనగము • వేశకుఁ జేరన్. ౧౩౪౮

తాత్పర్యము

అసమానమై వ్యర్థముకాని దగు నీ బాణము జానకీవల్లభా ! విడువుము. నా కీర్తి నాశమై గతులు నాశము కాఁగా గన్నులారఁ జూచి సమయమునకు మహేంద్రనగంబుఁ జేరఁ బోయెదను.

కం॥ అనవుడు శరమున్ విడిచినఁ, దనస్వార్జితపుణ్యగతులు • దగ్ధము లగుడున్
గని రాము మెచ్చి వలగొని, చనియె మహేంద్రంబుఁ జేర • జమదగ్నిజుఁడున్. ౧౩౪౯

తాత్పర్యము

అని పరశురాముఁడు చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి బాణమును విడుచుటచేఁ దనపుణ్యగతులు దగ్ధమై పోవఁగాఁ గని పరశురాముఁడు మెచ్చి ప్రదక్షిణించి మహేంద్రపర్వతముఁ జేరఁబోయెను.

దీనిచే శివభక్తులు విష్ణువును ద్వేషించిరేని బాణపరశురామునివలెఁ జెడుదు రని సూచన.

కం॥ విచ్చెను దిమిరము దెసలన్; మెచ్చిరి నిర్జరులు మును ల•మేయబలాఢ్యున్
హెచ్చినముదమున రామున్, వచ్చెను స్మరణంబు నెల్ల•వారికి సేనన్, ౧౩౫౦

ఆయన పోఁగానే దిక్కులందుఁ జీఁకట్లు విరిసిపోయెను. పరిమాణము చెప్పరాని బలముగల శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దేవతలు మెచ్చిరి. సేనలోని యెల్లవారికి స్మరణము కలిగెను.

రావణవధవఱకు శ్రీరామపరత్వము రహస్యముగఁ నుంచవలసియుండఁ బరశురాముఁ డెట్లు వెలిపఱిచె నను నాక్షేపము రావచ్చును. పరశురాముఁడు చెప్పినది విన్నవా రెవరు ? సేనలోని వారందఱు స్మృతిదప్పి పడియుండిరి. దశరథుఁడు నట్టివాఁడేయై యుండెను, మును లందఱు రహస్య మెఱిఁగినవారే. అదియునుగాక యుద్ధముచేయువారు గుంపు నడుమఁ జేయుదురా ! దూరమునందుఁ జేయుదురు. క్రింది పద్యమందలి మరలి యనునది యీ యర్థమును సూచించెడిని. కావున రహస్యము ప్రకటనము కాలేదు.

—• { ౭౭–సర్గము. పరశురాముఁడు పోయినవార్తఁ దెలిపి శ్రీరాముఁడు దండ్రిని బ్రయాణము సేయఁగోరుట } •—

తే॥ జామదగ్న్యుండు చనిన దా•శరథి ధనువు, నిషువదృష్యుఁడౌ వరుణున•కిచ్చిమరలి
ప్రొముక్కి వసిష్ఠా ద్యరుణ్యా ది•మునుల కెల్ల, విహ్వలుఁడైన తండ్రిని•వేగ డాసి. ౧౩౫౧

తాత్పర్యము

పరశురాముఁడు వెడలిపోఁగానే శ్రీరామచంద్రుఁ డా ధనుస్సును బాణమును నదృశ్యుఁడై వచ్చియున్న వరుణునిచేతికిచ్చి మరలివచ్చి వసిష్ఠాదుల కెల్ల మ్రొక్కి భయముచే నవయవముల స్వాధీనము తప్పి యుండిన తండ్రిని వేగ సమీపించి.

దీనివలన యుద్ధప్రసక్తిగాని, వింటిని వరుణున కిచ్చుటగాని దశరథునకుఁ దెలియదు. మరలి. 'వేగ డాసి'-యనునవి గుంపులోఁ గాక దూరమందు రామ పరశురామ సంభాషణము జరిగె నని తెలియనగు.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి గుంజుకొన్నవిల్లు పరశురాముఁడు మరలనడుగలేదు యుద్ధమున శత్రువు గుంజుకొన్నది వానిసొత్తే కదా ! వైష్ణవ తేజస్సు పోయినపిమ్మట నావిల్లెత్తు శక్తియైన నాయనకుఁ గలదా ?

ఉ॥ పోయెను జామదగ్న్యుఁ డిఁకఁ • బోవఁగ వచ్చు నయోధ్య కెల్లరున్
హాయిగ నాయనా! బలఁగ•మంతయు నీదునను జ్ఞ గోరి యి
ట్లీయెడ వేచు టయ్యె, స్తన•యిత్నుజలార్థము చాతకోత్కరం
బోయిన నాజ్ఞ యిమ్ము చన • నొయ్యన నిమ్మగు నేని యం చనన్. ౧౩౫౨

తాత్పర్యము.

తండ్రీ ! పోయెను బరశురాముఁడు, సుఖముగ నిఁక మన మందఱ మయోధ్యకుఁ బోవచ్చును, సేనయంతయు మేఘము నీటికై చాతకముల సమూహము

వలె నీయాజ్ఞకై యెదురుచూచుచున్నది. నీకిష్టమేని పొమ్మని యాజ్ఞ నిడవచ్చును.

సేనకుఁ జాతకమునకు నుపమానము చెప్పుటచే నీయాజ్ఞవచ్చినఁగాని మఱియెవరు చెప్పినను సేనాభటులు కదల రని భావము.

ఉ॥ పోయెను రాముఁ డంట విని • పొంగి ముదంబున నాత్మజుండుఁ దా
నీయిలఁ గ్రమ్మఱన్ జనన • మెత్తుటఁగాఁ దలపోసి రామునిన్
డాయఁగఁ దీసి చేతుల నె•డందకుఁ గ్రుచ్చి శిరంబు మూరుకొం
చాయవనీశ్వరుండు చన • నాజ్ఞ నొసంగెను సేన కంతకున్. ౧౩౫౩

తాత్పర్యము.

పోయెను రాముఁ డని విని సంతోషముచే నుప్పొంగి కొడుకుఁ దాను మరల భూమిపై జన్మించిన ట్లెంచి రామచంద్రుని దగ్గఱకుఁ దీసి రెండుచేతుల నతని నొమ్మున కొత్తుకొని శిరము వాసనచూచి, యారాజు సేనకుఁ బ్రయాణము సేయ ననుజ్ఞ యిచ్చెను.

—• దశరథాదు లయోధ్యాపురిఁ బ్రవేశించుట •—

సీ॥ పలుడంబులను మీఱు•కలువడంబులు గట్టి మంగళారావముల్ • నింగి ముట్ట
బాటల నన్నిటి • నీట సిక్తముఁ జేసి, యెల్లచోటుల నెద • చల్లి పూలు
తోరణంబులు మోద•కారణంబుగఁ గూర్చి, నిగ్గుగా వన్నెల•మ్రుగ్గు దీర్చి
చెన్నుమీఱఁగ సన్న•వన్నె చేలలు దాల్చి, మెప్పొ దోఁపఁ గడాని•సొమ్ములూని

తే॥ పౌరు లెల్లరు మంగళా•చారకలనఁ, బెనుముదంబునఁ దన్నెదు•ర్కొనఁగ సుతుల
తోడ హిమవత్సదృక్షమా•మేడయందుఁ, జొచ్చె దశరథుఁ డెదలోన• హెచ్చు నెలమి.
౧౩౫౪

పలుడంబులు = నానావిధములైన రంగులు - కాంతులు. కలువడంబులు = పూలదండలు. సిక్తము = తడిసినది, కడాని=బంగారు, హిమవత్సదృక్షము=హిమవంతముతో సమానము.

తాత్పర్యము.

రాజు కొడుకులతోను గోడండ్రతోను వచ్చుచున్నాఁడని విని యయోధ్యయందలి జనములు పెక్కు వన్నెల పూలతోరణంబులను గట్టి మంగళవాద్య ధ్వను లాకాశము తగులుచుండఁ జేసి బాటల నన్నిటిని నీళ్ళుపోసి తడిపి యన్ని స్థలము లందుఁ బుష్పములు వెదచల్లి చూచినంతన మనస్సునకు సంతోషము కలుగునట్లు తోరణంబులు గట్టి పలురంగుల రంగవల్లులు దీర్చి పౌరులు సన్న దువ్వలువలు గట్టి బంగారు సొమ్ములు ధరించి మంగళాచారములతోడఁ దమ్మెదుర్కొని రాఁగాఁ

గోడుకులతో హిమవంతముసకు సమానమైన మేడయందు దశరథుఁడు సంతోషము హెచ్చుచుండఁగాఁ బ్రవేశించెను.

తే॥ గరిమఁ గౌసల్యయు సుమిత్ర • కైక యాది, మైననరపాలసతులు మ•హానుభావ
సుశ్రితనయ, యశస్విని • నూర్మిలాఖ్య, మాండవీశ్రుతకీర్తుల • మంజుగతిని. ౧౩౫౫

కం॥ మంగళవాద్యధ్వానము; లంగుగ మ్రోఁగంగ వెలుఁగు•నంతిపురములన్
బొంగుచుఁ బ్రవేశపెట్టిరి, శృంగారించిరి సుధౌత•చేలంబులతోన్. ౧౩౫౬

౧౩౫౫, ౧౩౫౬ తా త్ప ర్య ము.

కౌసల్య, సుమిత్ర, కైక మొదలగు రాజభార్యలు మహానుభావయగు సీతను, యశోవతి యగు నూర్మిలను, మాండవీశ్రుతకీర్తులను మంగళవాద్యధ్వనులు మ్రోఁగు చుండఁగా నంతఃపురములందు సంతోషముచే నుప్పొంగుచుఁ బ్రవేశపెట్టిరి. తెల్లని వస్త్రంబులతో శృంగారించిరి.

కం॥ చందనవిలేపనాదుల, సుందర మగుమేను లొప్ప • శుభవచనంబుల్
గ్రందుగఁ దమయిలు వేలుపు: మందిరముల కర్చ లిచ్చి • మఱి పెద్దలకున్. ౧౩౫౭

కం॥ గురుమతి మ్రొక్కిరి కోడం, డ్రును ధనధాన్యముల నాల•నున్ విప్రుల ద
న్పిరి భర్తలతో సౌధాం•తరముల సుఖయించి రెసఁగ•నవమోదంబుల్. ౧౩౫౮

౧౩౫౭, ౧౩౫౮ తా త్ప ర్య ము

మంచిగంధపుఁ బూతలచే సుందరములగు దేహములు రమ్యము లగుచుండ శుభ వాక్యములు చెప్పుచు తమ యిలువేలుపుమందిరముల కర్చనలు చేసి యావలఁ బెద్దలకుఁ గోడండ్రు మ్రొక్కిరి. ధనధాన్యములతోను నావులతోను బ్రాహ్మణులఁ దృప్తిపఱిచిరి. ఆవల భర్తలతో సౌధాంతరములఁ గ్రొత్తక్రొత్త సంతోషములు గలుగ సుఖించిరి.

కం॥ వీరులు కృతదారులు సుకు,మారులు నిజరూపహాసిత•మారులు హితసం
చారులు కుమారు లొప్పిరి, హారులు జనకేష్టశుభవి•హారులు నగుచున్. ౧౩౫౯

తా త్ప ర్య ము.

వీరులు భార్యలుగలవారు సుకుమారు తమ సౌందర్యముచే మన్మథుని నప హసించువారు హితమైన నడవడిగలవారు మనోహరులు తండ్రికిష్టమై శుభ మైనట్లుగాఁ దిరుగువారై కుమారు లొప్పిరి.

ఉ॥ పోయినఁ గొంతకాల మిటు • భూపతి కైకతనూజుఁ జూచి యో
నాయన! మాతులుం డిచట • నాటనుగోలె భవన్నిమిత్తమై

తీయక యున్నవాఁడు చను • డీయన లక్ష్మణుతమ్ముఁ గూడి మి
త్రాయితమూర్తి దండ్రికినిఁ • దల్లులకుం బ్రణమిల్లి యేగినన్. ౧౩౬౦

తాత్పర్యము.

ఇట్లు కొంతకాల మరుగఁగా దశరథుఁడు భరతునిఁ జూచి నాయనా! మేన మామ యిచట నీ నిమిత్తమై పెండ్లికి వచ్చినప్పటినుండి కాచుకొని విడువక యున్నవాఁడు పోయెదవా, యనిన భరతుండును శత్రుఘ్నునితో సూర్యునివంటి దండ్రికిఁ దల్లులకు నమస్కారములు చేసి వారి యనుమతి వడసి పోయెను.

కం॥ భరతుం డరిగిన శుభగుణ, నిరతులు వేల్పసదిబుద్ధి • నిజజనకుని ము
ద్భరితుం జేయుచు నుండిరి. ధరణిసుతావల్లభుండుఁ • దమ్ముఁడు భక్తిన్. ౧౩౬౧

తాత్పర్యము

భరతుఁడు వెడలిపోఁగా సీతానాథుఁడైన రామచంద్రమూర్తియును లక్ష్మణుండును మంచిగుణములు నాసక్తిగలవారై జనకుఁడే దేవుఁ డను తలఁపుతో నాయనకు సంతోషమును భక్తిచేఁ గలిగించుచుండిరి.

కం॥ జనకుని యానతిఁ జొప్పున, జనులకు హితముం బ్రియంబు • సతతముఁ జేయున్
జననీగురులకు రాముఁడు, ఘనముగ సంతోషమిడు స • కాలమునందున్. ౧౩౬౨

తాత్పర్యము

తండ్రియాజ్ఞ చొప్పున శ్రీరామచంద్రమూర్తి ప్రజలకు మేలైనది సంతోష కరమైనది చేయుచుండెను. తల్లికిఁ దండ్రికి గురువులకు నే యే వేళల నెట్లెట్లు నడచిన వారికి సంతోషమో యట్లు చరించుచు సంతోషముఁ గలిగించుచుండెను.

కం॥ రాముని సమస్తసుగుణా, రాముని సచ్ఛీలతాభి • రాముని సుబలో
ద్దాము యశోధామునిఁ గని, తామరుసము నొంది రర్య • ధాత్రీవిబుధుల్.

తాత్పర్యము. ౧౩౬౩

సమస్తగుణములందు రమించువాఁడు మంచి నడవడిచే నభిరాముఁడైన వాఁడును మంచి బలముచే నధికుండును కీర్తిస్థానమును నగు రామచంద్రమూర్తినిఁ జూచి బ్రాహ్మణులు వైశ్యులు చాల సంతోషించిరి

అర్యధాత్రీవిబుధుల్; ఉపలక్షణము - అన్నిజాతులవా రని యర్థము.

—• శ్రీసీతారాములు స్వపురంబున సుఖంబు లనుభవించుట •—

ఉ॥ శ్రీరఘురామచంద్రుఁడును • సీతను గూడి యనేకముల్ ఋతుల్
హారవిహారలీలలఁ బ్రి • యంబుగఁ బుచ్చెను నిచ్చలున్ మనం
బారమణీలలామమయి • నారనికూరిమి నిల్చి, యామెయున్
గూరిమి పెరిమిం జెలఁగఁ • గూర్చు మనంబు సదా హృదీశుపై. ౧౩౬౪

శ్రీరఘురామచంద్రుఁడును = 'ను' అనునది మీఁదఁ జెప్పినదానికిఁ వేఱగు విషయమును దెలుపును.

ఇదివఱకుఁ జెప్పినది పితృశుశ్రూషణ ధర్మప్రవర్తన దేవతారాధనాదులు ఇఁక మీఁదఁ జెప్పఁబోవునది కామతంత్రవిషయము.

సీత అయోనిజాత.

సీతనుగూడి ప్రియంబుగఁ బుచ్చెను అనుటచే భోగానుభవమందుఁ బ్రాధాన్యము శ్రీరామచంద్రమూర్తికే చెప్పఁబడెను. సీత భోగ్య; రామచంద్రుఁడు భోగి. భోగ్యమునకంటె భోగి ప్రధానమే కదా! సీతనుగూడి ప్రియంబుగ అనుటచే సీత లేనికాలము దుఃఖకరమేకాని ప్రియము కాఁజాలదని భావము. 'స ఏకాకీ న రమేత' యని శ్రుతి గలదు గదా!

పుచ్చెను - ఇది పరస్మైపదము. కార్యఫలము కర్తను జెందక పరులఁజెందునపుడు పరస్మైపద ముపయోగింపఁబడును. కావున సీతారాములవిహారమువలనఁ గలిగినసంతోషముసీతకుఁ జెందవలయు ననియే రామచంద్రమూర్తి యభిప్రాయము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రుఁడు సీతతోడ ననేకములు ఋతువులు మనోహరమైన విహారక్రీడలచేఁ బ్రియముగఁ గడిపెను. సర్వదా మనస్సును నాస్త్రీరత్నమునందే కొఱఁతలేని ప్రేమచే నిల్పెను. ఆమెయును సర్వదా కూర్మియతిశయముచే మనస్సును హృదయేశ్వరుఁడైన రామచంద్రునందే నిలిపెను.

ఇరువురివిషయంబునను 'కూరిమి' శబ్దమునే ప్రయోగించుటచే వారిరువురు పరస్పరము సమానమైన ప్రేమకలవారై యుండిరని భావము. కూరిమి చెప్పఁబడెనేకాని కామము చెప్పఁబడకుండుటచే వారి దైహికమత్యమునకు బరస్పరానురాగమునకుఁ గామము గారణముగాదు. అనేకసంవత్సరములని చెప్పక అనేకఋతువులని చెప్పుటచే నేయే ఋతువున నెట్లెట్లు సుఖపడవలయునో యట్లట్లు సుఖపడిరని భావము.

హిమ, శిశిర, వసంత, గ్రీష్మ, వర్షా, శరత్సు। స్తన తపన వనాంభో హర్మ్య గోక్షీరపానైః। సుఖ మనుభవ రాజన్ త్వద్రుజా యాంతి నాశం। దివస, కమల, లజ్జా, శర్వరీ రేణు పంకైః" ఓయీరాజా! స్తనములనాలింగనముచేయుట హిమకాలమందును, ఎండల నుండుటచే శిశిరకాలమందును, నుద్యానవనములం దుండి వసంతకాలమందును, జలాభిషేకాదుల నెండకాలమందును, మేడలలో వసించి వానకాలమందును, ఆవుపాలు ద్రాగుటచే శరత్కాలమందును సుఖ మనుభ

వింపుము, చలికాలమందలి పగటివలె, శిశిరమునందలి కమలములవలె, వసంతకాల మందలి సిగ్గువలె, ఎండకాలమందలి రాత్రివలె, వానకాలములందలి భూమి దుమ్మువలె, శరత్కాలమందలి బురదవలె నీ వ్యాధి శమించును.

ఇది యిచ్చట ననుసంధింపవచ్చును.

కం॥ ప్రణతామరునకు యోషి,న్మణి పితృకృతదార యగుట • మఱిఁ బ్రియ యయ్యెన్
 గుణముల ననుగుణసద్గుణ,గణముల రూపాదికములఁ • గామించెఁ గడున్. ౧౩౬౫

ప్రణతామరునకు = నమస్కరించు దేవతలుగలవానికి; యోషిన్మణి = స్త్రీరత్నము; పితృకృతదార = తండ్రి సమాధానపడి యిచ్చిన భార్యగావున; అనుగుణసద్గుణములన్ = తనగుణములకుఁదగిన గుణసమూహములచేతను; రూపాదికములన్ = సౌందర్యాభిజాత్యాదులచేతను; కామించెను = ప్రతివహించెను - ఇచ్చట కామము సంభోగవిషయముగాదు; కడున్ = మిక్కిలి.

తాత్పర్యము.

దేవతలచేతను నమస్కరింపఁబడు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి స్త్రీరత్నమైన సీతను దండ్రి మెచ్చి భార్యగా నిచ్చెఁగావున మనస్సునందు మిగులఁ బ్రియురాలయ్యెను. తండ్రిచేసిన పెండ్లి కావున సీత ప్రియురా లయ్యెనేకాని యామె గుణములచేతఁ గాదేమో యనరాదు. ఏల? తనయం దేగుణములు మంచివిగా నున్నవో యట్టి గుణము లామెయందుఁ గుప్పలుగా నున్నవి. అనఁగా రామచంద్రునియం దున్న సద్గుణములకంటె సీతయం దెక్కువ సద్గుణము లున్నవి. అంతియేకాదు. సౌందర్య సౌశీల్య సౌజన్య సౌభాగ్యాదులు కలవు. కావునఁ బ్రీతికిఁ మిక్కిలి పాత్రురాలయ్యెను. పితృకృతభార్యయగుటఁ బ్రియురాలయ్యెను గుణాదికములచే మిగులఁ బ్రియురా లయ్యెను. రామచంద్రమూర్తికి సీతయందలి ప్రీతి కీరెండు కారణములు. సీతకో రామచంద్రమూర్తి యందు భక్తి యనునది యొకటియే కారణము.

సీతాదేవి యనసూయతో: అయోధ్య ౧౧౮ స. ఉ॥ నాపతి వృత్తహీనుఁ డయినన్ దృఢభక్తి నభేదబుద్ధినై। నోపిక నేను గొల్చి తగ నుండఁదగున్ విజితేంద్రియుండు శ్లాఘాబరిపూతసద్గుణుఁడు కారుణికాగ్రణి ధర్మబుద్ధి మా। తాపితృవత్ప్రియుండు నగు ధన్యుని రాముని గొల్చు టబ్రమే" అని చెప్పెను.

కం॥ పతి సుందరి యగునాగుణ, వతి మనమున ద్విగుణముగను • బరివర్తించెన్
 పతియంతర్గతాశయ, మతిసూక్ష్మం బైనఁ బతికి • వ్యక్తంబ యగున్. ౧౩౬౬

పతి = రామచంద్రమూర్తి. ఆ గుణవతి మనమున, ద్విగుణముగన్ = రెండంతలుగ, పరివర్తించెన్ = చక్కఁగా వర్తించెను. పతి = సీతాదేవియొక్క

అంతర్గతాశయము=మనస్సునఁగల యభిప్రాయము పతికి = రామచంద్రమూర్తికి, వ్యక్తంబ = స్పష్టముగఁ దెలియుచుండెను అదెట్లు తెలియునన మనస్సునందే యెల్లప్పుడు తా నుండుటచేత నని తెలియవలెను.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి సీతవిషయమునఁ దా నెంతప్రేమ తన మనస్సునఁ గలవాఁడగునో అంతకు నిబ్బడిప్రేమ రామచంద్రుని విషయమున సీత తన హృదయమునఁ గలదై యుండెను. ఇఁక రామచంద్రుఁడో సీత యభిప్రాయ మెంత కొంచెమైనను నామె మనస్సునందుఁ బుట్టి పుట్టకముందే స్పష్టముగఁ దెలిసికొనుచుండెను.

కం॥ అల సాక్షాల్లక్ష్మిగతిం, జెలువంబున నమరి యునఁగఁ ♦ జెలు వగు నా మై
థిలుకన్య సీత పతికిం, గల ప్రేమ నెఱుంగు భర్త♦కంటెను మిగులన్. ౧౩౬౭

తాత్పర్యము.

ప్రత్యక్షమైన లక్ష్మినై సౌందర్యమున దేవతాస్త్రీవలె నందముగల యా సీతాదేవి తన భర్తహృదయమును, తన హృదయము రామచంద్రమూర్తి తెలిసికొనుటకంటె, నెక్కువగఁ దెలిసికొనుచుండెను. సీత హృదయమం దభిప్రాయము పుట్టిన తరువాతఁ దెలిసికొనుచువచ్చిన వాఁడు రామచంద్రమూర్తి. ఈ సందర్భము లిట్లున్నవి. కావున రామచంద్రుఁ డీ కోరిక కోరఁ బోవునని యూహించి ముందే తెలిసికొనినది సీత. ఆమె కంతటిశక్తి యెట్లు వచ్చె నన, మైథిలుకన్య కావున, మహాయోగియు మహాజ్ఞానియు నగు జనకరాజకూఁతురగుటచేతను; అట్టిరాజుండు నది మిథిల కావున దేశస్వభావము వంశస్వభావమును బట్టియు, దేవతతో సమానము గావునఁ బ్రాగల్భ్యమును బట్టియు, సాక్షాలక్ష్మి కావున సహజ బుద్ధి విశేషము చేతను, నట్లు తెలిసికొనఁ గలిగెను.

ఉ. రాజసుతుండు రాముఁ డభి♦రామయు నుత్తమరాజకన్య యా
రాజముఖిమణిం గలిసి ♦ రాజితరాముఁ డనంతకామతో
రాజిలు మోహబంధముల ♦ రంజిలుచుండె విభుండె విష్ణు వా
రాజసహోదరిం గలిసి ♦ రాగమునన్ విలసించుచాడ్పునన్. ౧౩౬౮

పరస్పరానురాగము వర్ణించి యనురాగఫలమైన భోగమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

రాముఁడు	సీత
రాముఁడు	అభిరామ
రాజసుతుఁడు	ఉత్తమరాజకన్య
రాజితకాముఁడు	అనంతకామ

తాత్పర్యము

దశరథరాజకుమారుఁడు రామచంద్రమూర్తి రాజితకాముఁడై మహాయోగి యని మహాజ్ఞాని యని జీవన్ముక్తుఁ డని ప్రసిద్ధికెక్కుటచే రాజులందెల్ల నుత్తముఁ డగు జనకరాజకన్యయుఁ దనకంటె మిగుల రమింపఁజేయునదియు దనకంటె నత్యధిక ప్రీతికలదియు నగు సీతతో నాలింగనమున నేకభావము నొందినవాఁడై స్వయంగ్రహాశ్లేషమునకు విషయభూతుఁడై కలసి ప్రత్యాలింగన సమర్థుఁడై విష్ణువు చంద్రసోదరి యగు లక్ష్మితోఁ గలిసి యనురాగముచేఁ బ్రకాశించునట్లు రంజిలుచుండెను.

రాజసుతుం డనుటచే నిరతిశయభోగము ననుభవించుటకుఁ దగిన సాధనము లన్నియుఁ గలవాఁ డని యర్థము. రాముఁడు=రమించువాఁడు, రమింపజేయువాఁడు; అభిరామ = రామునకంటె నతిశయముగ రమించునది. రమింపఁ జేయునది. ఉత్తమరాజకన్య = రామచంద్రమూర్తికంటె నెక్కువ భోగోపకరణములు కలది. రాజముఖమణిన్=చంద్రునివంటి ముఖముగల యందగత్తెలలో నందగత్తె. కలిసి = ఏకమగునట్లు కూడి. సీతాదేవి రాముని కౌఁగిలించునపుడు తమపరమైక్యమునకు నభ్యంతర మగు నని తనకుఁ బ్రియమైన సొమ్ములు హారములుకూడఁ దీసి యావల నుంచుచుండెను. ఇంకను వీరల కలయిక యెట్టిదన శ్లో॥ లీనేవ ప్రతిబింబి తేవ లిఖి తే వోత్కీర్ణ రూపేవ చ । ప్రత్యుప్తేవ చ వజ్రలేపఘటి తే వాంతర్నిఖా తేవ చ। సా నశ్చేతసి కీలి తేవ విశిఖై శ్చేతోభువః పంచభిః । చింతాసంతతి తంతుజాలనిబిడ స్యూ తేవ లగ్నా ప్రియా॥" = మాలతీమాధవీయము. అర్థము :— నాప్రియురాలు నా మనస్సున నెట్లు లగ్నమైన దనెదవా ? విను. పాలలోఁ గలకండ కరఁగినట్లు, స్ఫటికమున దాసానిపువ్వు ప్రతిఫలించినట్లు, కాగితమున రూపము లిఖించినట్లు రాతిమీఁద మలఁచినట్లు, ఉంగరమున మణిని బొదిగినట్లు,వజ్రలేపముచేనదికించినట్లు పంచబాణుని పంచబాణములను మేకులు గొట్టి బిగించినట్లు, నిరంతరచింతాసంతాన మనెడి తంతువులచే నంటఁగట్టినట్లు ప్రియురాలు నా మనస్సున లగ్నమై యున్నది.

విభుండు = సీత యెంతమక్కువతోఁ గౌఁగిలించెనో యంత మక్కువతో మరలఁ గౌఁగిలించుటయందు సమర్థుఁడు.

విష్ణువు = మూర్తిభేదముచే నుపమానము. అవినాభావసంబంధము అనురాగము ఆ మూర్తియం దెట్లో యిప్పుడు నట్లే యనుటకై యీ యుపమానము. వేఱొక యుపమానము సాధ్యముకాదు.

మోహబంధముల్ = వలపను కట్టులచే; రంజిలుచుండెను = అనురాగముఁ గలవాఁడై యుండెను. రాజసహోదరి = చంద్రసోదరి. ఇరువురు పాలసముద్రమున్ బుట్టినవారు గావున సహోదరులు.

సీతారాముల భోగవిషయమై యీ రామాయణమునఁ జెప్పఁబడిన లక్ష్మీనారాయణోపమానమే పద్మపురాణంబునఁ గలదు. "శ్లో॥ తత్ర ద్వాదశవర్షాణి రాఘవ స్సహ సీతయా ॥ రమయామాస ధర్మాత్మా నారాయణ ఇవ శ్రియా॥" ఈ యుపమానబలంబున దివ్యదంపతిభోగమే యిచ్చట వ్యంగ్యము. అనఁగాఁ బ్రాకృతకామప్రేరిత సంభోగ మెందును జెప్పఁబడలేదు. అప్రాకృతదివ్యమూర్తులందు బ్రాకృతకామము లెందుండి రాఁగలవు ? కావున సీతారాములవిషయమందు బాహ్యసంభోగమేకాని యాంతరసంభోగము లేదని యేర్పడుచున్నది. వివాహమప్పటికి నాలుసంవత్సరము లని యామె వాక్యములవలననే యేర్పడుచున్నది. ఎట్లన సీతాదేవి రావణుతోఁ దాను వనములకు భర్తతోఁ బయలుదేఱునప్పటికిఁ బదునెనిమిది యేండ్లని చెప్పెను. అరణ్యా. ౪౭.౭. "క్షితిఁ బుట్టువాదిగాఁ గన, హితగుణ! నా కపుడు పదియునెనిమిది యేఁడుల్" అని చెప్పెను. మఱియు వివాహానంతరము పండ్రెండు సంవత్సరములు తావత్తగారింట సుఖముగానున్నట్టును "పదియు రెండేఁడు లిక్ష్వాకుల యింటను, గడిపితి నేదియుఁ గడమలేక" అనుటచే ౧౮—౧౨=౬ సంవత్సరముల ప్రాయంబునఁ దానత్తవారింటికి వచ్చిన ట్లయ్యెను.

ఈ వయస్సున నాంతరసంభోగ మెట్లు? 'త్యజేత్ దంత్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్ ॥ అంత్యజాతి దానితోఁ గాని, తనకంటె పెద్దవానితోఁ గాని కన్యకతోఁగాని రమింపఁ రాదు. కావున సంభోగశృంగారము చెప్పరాదు అట్లైన భర్తృసంయోగసులభ నని (అయోధ్య ౩౧.౭౬) తానే చెప్పెఁగదా, యందురేని, దానికర్థము మహేశ్వరతీర్థులు చెప్పినట్లు పాణిగ్రహణోత్సవయోగ్యమైన వయస్సనియే యర్థము. కాని భర్తృసంభోగసులభ యని కాదు. ఎనిమిదిసంవత్సరములు వచ్చినఁ గదా కన్యాత్వప్రాప్తి, వివాహయోగ్యత యందురేని రాజులలోఁ దగిన వరుఁడు తటాలున దొరకునా ? కావునఁ బెండ్లివిషయమై యాలోచింపఁ దగిన వయస్సని యర్థము గ్రహింపవలెను. 'దృష్ట్వా సర్వాంగసుందరీ' మ్మని యందు సంభోగమే కన్యభిప్రాయ మందురేని పండ్రెండుసంవత్సరములు సంభోగించియుండిన నలువురు కోడండ్రలో నొకతెకైన గర్భము వచ్చియుండదా ? అందఱు గొడ్రాం డ్రందమా॥ పట్టాభిషేకమైన 1-2 సంవత్సరములలోనే యెట్లు

గర్భములు వచ్చును ! ఈ కాలమందలి సీతాదేవి భవభూతి యెట్లున్నట్లు వర్ణించెనో చూడుఁడు. శ్లో॥ పతనవిరళప్రాంతో న్మీల న్మనోహరకుట్మలై, ర్దశన కుసుమై ర్ముగ్ధాలోకం శిశు ర్దధతీ ముఖం॥" ఈశ్లోక వ్యాఖ్యానమందు శిశుఃశైశ వాంతవతీ శిశు = ప్రాయేత్యర్థః 'పతిసంయోగసులభం వయో దృష్ట్వాచ మే పితే. త్యుక్తేః; పాల పండ్లు పడిపోయి మరల మొగ్గలవలెఁ బండ్లు వచ్చుచున్నట్లు వర్ణింపఁ బడుటచే నెన్నియేండ్ల ప్రాయమో యూహింప వచ్చును. కావున బాహ్యరతియందే వారాసక్తులై యుండి రని చెప్పవలసియున్నది.

మైథున మెనిమిదివిధములు. "శ్లో॥ స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్య భాషణమ్ । సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృత్తిరేవచ।ఏతన్మైథున మష్టాంగం ప్రవదంతి మనీషిణః॥ కావున మొదటి ౬-౮ చెప్పవచ్చును.

అట్లైనఁ బెండ్లివయస్సు రాని పిల్లలకుఁ బెండ్లి చేయుట శాస్త్రవిరుద్ధముకదా యందురేమో, కాదు. శ్లో॥ ఉత్కృష్టాయాభిరూపాయ వరాయ సదృశాయచ । అప్రాప్తామపితాం తస్మైకన్యాం దద్యాద్యథావిధి." - మను. ౯-౮౮. అధికుఁడు. సుందరుఁడు. కులశీలాదులసమానుఁడు నగు వరుఁడు లభించినపుడు కన్యకు నీడు రాకున్నను వరుని కిచ్చి శాస్త్రప్రకారము పెండ్లి చేయవచ్చును.

బాలకాండాంతపద్యములు

కం॥ ఓంకారాత్మక రామా! శంకరగిరిజావిరించిజపితసునామా !

సంకటనిచయవిరామా! పంకజమిత్రాన్వవాయ॥వారిధిసోమా ! ౧౩౮౯

* ఓంకారాత్మక = ఓంకారస్వరూపా - తస్యవాచకః ప్రణవః - ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ - ఓంకారమునకు రామశబ్దమునకు రూపభేదమేకాని యర్థభేదము లేదు. రామనామమాహాత్మ్యము సూచునది.

శంకరగిరిజావిరించి = శివపార్వతీబ్రహ్మలచే, జపిత = జపము చేయఁబడిన; సునామా = మంచి పేరుగలవాఁడా !; సంకటనిచయవిరామా = సంకటసమూహము లను నాశముచేయువాఁడా! పంకజమిత్రాన్వవాయ=సూర్యవంశ మనెడి; వారిధి= సముద్రమునకు; సోమా = చంద్రుఁడైనవాఁడా !

కం॥ సర్వాధిక సర్వాత్మక!, సర్వజగత్కారణా ప్ర॥శ స్తగుణాఢ్యా !

సర్వాదిమకారణ హరి! సర్వశరణ్యా మహాత్మ ॥ సర్వస్తుత్యా !

సర్వాధిక—సర్వచరాచరకోటికి నధికుఁడైనవాఁడా ! సర్వాత్మక = సర్వమునకు నాత్మయగువాఁడా.

సర్వజగత్కారణా = సమస్తప్రపంచమునకుఁ గారణమైనవాఁడా.
ప్రశస్తగుణాఢ్యా = శ్లాఘ్యమైన కళ్యాణగుణసంపద గలవాఁడా.
సర్వాదిమకారణ = సమస్తమునకు మొదటి కారణమైనవాఁడా.
హరి = భక్తులదుఃఖముల హరించువాఁడు కావున హరి - విష్ణువు.
సర్వశరణ్యా = సమస్తజీవకోటికి రక్షకుఁడైనవాఁడా.
మహాత్మ = గొప్ప మనస్సుగలవాఁడా.
సర్వస్తుత్యా = సమస్త భూతములచే స్తోత్రము చేయఁబడువాఁడా.

తరలము ॥ జలజవైరిమహీధరాగ్నిశ • శాంకపద్యనిరూపితా౽
తులితబాల్యవినోదఖేలన • తోయజాక్ష! రమాధవా!
కలశవారిధితుల్యసజ్జన • కాండ చిత్తనివాసకా!
కలుషసంహార! రొంటిమిట్టని • కాయ! జానకి వల్లభా ! ౧౩౭౧

—• గద్యము •—

ఇది శ్రీమద్రామచంద్ర చరణారవిందమిళిందాయమాన మానసర్వమహావైభవ
వావిలికొలను రామచంద్ర రాయతనూభవ సుజనవిధేయ
సుబ్బరాయ నామధేయప్రణీతంబైన
శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకిరామాయణ మను
నిర్వచనమహాకావ్యమునందు
బాలకాండము.

జలజవైరి = చంద్రుఁడు - ౧, మహీంధర = పర్వతములు - ౭, అగ్ని=త్రేతాగ్నులు - ౩, శశాంక = చంద్రుఁడు - ౧, అనఁగా ౧౩౭౧ సంఖ్యగల; పద్య = పద్యములచే; నిరూపిత=నిరూపింపఁబడిన, అతులిత = అసమానమైన; బాల్యవినోద ఖేలన = బాలురవినోదక్రీడలుగలవాఁడా ! ఇది బాలకాండ గావుననిందు ౧౩౭౧ పద్యములుండుటచే నిట్లు చెప్పఁబడెను. తోయజాక్ష=కమలములవంటి కన్నులు గల వాఁడా. రమాధవా = లక్ష్మీనాథ !

కలశవారిధితుల్య = పాలసముద్రముతో సమానమైన; సజ్జనకాండ=సజ్జనసమూహముల; చిత్తనివాసక=మనస్సులే నివాసస్థానముగాఁ గలవాఁడా;

కలుషసంహార = పాపములహరించువాఁడా!

జానకీవల్లభా = ఇది సాధ్యసమాసము కావున దీర్ఘము లేదు.

ఇది శ్రీమద్రామచంద్ర చరణారవిందమిళిందాయమానమానసర్వ మహావైభవ
వావిలికొలను రామచంద్ర రాయతనూభవ సుజనవిధేయ వాసుదాస
నామధేయ ప్రణీతంబైన మందరాఖ్య శ్రీమదాంధ్ర
వాల్మీకిరామాయణవ్యాఖ్యయందు
బాలకాండము

శ్రీ రా మా ర్ప ణ మ స్తు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్లో॥ నమోస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ, నమోస్తు దేవ్యై జనకాత్మజాయై
నమోస్తు వాతాత్మభువే వరాయ, నమోస్తు వల్మీకభవాయ తస్మై.

—*—

విజయ ఆర్ట్ ప్రెస్, తెనాలి. కా. 1000

ఆంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము

మందరము - టీకా తాత్పర్య వ్యాఖ్యానముతో :

బాలకాండ		60-00
అయోధ్యకాండ	1 వ భాగము	50-00
డిటో	2 వ భాగము	50-00
అరణ్యకాండ		50-00
కిష్కింధ		50-00
సుందర		50-00
యుద్ధకాండ	1 వ భాగము	50-00
డిటో	2 వ భాగము	50-00
ఉత్తరకాండ		50-00

మూలము - పద్యకావ్యము

బాలకాండ	14-00
అయోధ్యకాండ	16-00
అరణ్యకాండ	12-00
కిష్కింధకాండ	12-00
సుందరకాండ	14-00
యుద్ధకాండ	16-00
ఉత్తరకాండ	12-00

చరిత్రలు

సీతాదేవి చరిత్ర	5-00
హనుమంతుని చరిత్ర	4-00
రుక్మాంగద చరిత్ర	1-75
నలచరిత్ర	1-00
శకుంతల చరిత్ర	1-00
సావిత్రి చరిత్ర	1-00
హరిశ్చంద్ర	1-75
వామన చరిత్ర	0-75

దొరుకుచోటు :

శ్రీ కోదండరామ సేవక ధర్మ సమాజము

దాసకుటి, అంగలకుదురు (వయా) తెనాలి.